

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI**

**MALİK BİN NEBİ ve ALİYA İZZETBEGOVIÇ'TE
MEDENİYET FİKRİ**

Meryem Sümeyye ÖZBAYRAK

YÜKSEK LİSANS

**DANIŞMAN:
Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN**

KONYA-2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Meryem Sümeyye ÖZBAYRAK		
	Numarası	18810301011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji/ Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Malik Bin Nebi ve Aliya İzzetbegoviç'te Kültür ve Medeniyet Fikri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Meryem Sümeyye ÖZBAYRAK

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Meryem Sümeyye ÖZBAYRAK		
	Numarası	18810301011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji/ Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN		
Tezin Adı	Malik Bin Nebi ve Aliya İzzetbegoviç'te Kültür ve Medeniyet Fikri			

19. yüzyılda askeri ve siyasi açıdan gücünü kaybetmiş konumda bulunan Müslüman toplumların yaşadıkları bu durum İslam dünyasında bir yenilenme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bir taraftan kendi kimliklerini muhafaza etme diğer taraftan moderniteyle ve Batıyla kurulması gereken ilişkiyi belirleme çabaları modern Müslüman düşüncenin üzerine oturduğu zemini oluşturmaktadır. Bu düşünce dünyasının içerisinden çıkmış Malik Bin Nebi ve Aliya İzzetbegoviç modern dünyada Müslümanca yaşayabilmenin imkanını arayan iki önemli isimdir. Bu imkânı kendi oluşturdukları düşünce sistematığı temelinde tartışan her iki düşünür bu çabalarının merkezine kültür ve medeniyet mefhumlarını yerleştirmiştir. Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in bu problemi analiz etmek üzere temel aldıkları kültür ve medeniyeti tanımlama biçimleri ise farklılık göstermektedir. Bu çalışmanın temel konusunu bu farklılıklar oluşturmaktadır. Çalışma Malik bin Nebi'nin medeniyet kavramsallaştırması ile Aliya İzzetbegoviç'in medeniyet tanımlaması arasındaki ilişki; benzerlikler ve farklılıklara odaklanmaktadır.

Bu farklılıklar iki mütefekkinin insan, toplum, teknik, ahlak ve sanatı tanımlama biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Bin Nebi tüm bu unsurları bir arada medeniyetin içerisinde birbirini besleyici bir ilişki biçimi üzerinden açıklarken; İzzetbegoviç bu unsurları birbirine zıt bağlamlarda kültür ve medeniyetin düalist ilişkisine bağlı olarak incelemektedir. Bin Nebi medeniyeti tüm gerçeklikleri içerisine alan kuşatıcı bir kavram olarak kullandığı için toplumsal bir düzen inşasını medeniyet inşası açıklamaktadır. Buna karşın İzzetbegoviç, medeniyeti insanın maddi ihtiyaçları neticesinde ortaya çıkan bir aletler ve teknik tarihi olarak değerlendirdiği için onu insanı kendi gerçekliğinden uzaklaştırması nedeniyle eleştirmektedir. Bin Nebi'de medeniyetle şekillenmesi gereken bir alan olan kültür; İzzetbegoviç'te medeniyeti şekillendirmesi gereken bir gerçeklik olarak karşılık bulmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Malik Bin Nebi, Aliya İzzetbegoviç, Toplumsal Değişim, Medeniyet, Kültür.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Meryem Sümeyye ÖZBAYRAK		
	Student Number	18810301011		
	Department	Sociology/Sociology		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Associate Professor Faruk KARAARSLAN		
Title of the Thesis/Dissertation	The Idea of Culture and Civilization in Malik Bin Nebi and Aliya Izzetbegović			

This situation experienced by Muslim societies, which lost their military and political power in the 19th century, brought along the need for a renewal in the Islamic world. Efforts to preserve their own identity on the one hand, and to determine the relationship to be established with modernity and the West on the other, form the basis of modern Muslim thought. Malik Bin Nebi and Alija Izzetbegović, who came out of this world of thought, are two important names who seek the possibility of living as a Muslim in the modern world. Discussing this possibility on the basis of the thought system they created, both thinkers placed the notions of culture and civilization at the center of their efforts. The ways in which Bin Nebi and Izzetbegović define the culture and civilization on which they base their analysis of this problem differ. These differences constitute the main subject of this study. The relationship between Malik Bin Nebi's conceptualization of civilization and Alija Izzetbegović's definition of civilization; focuses on similarities and differences.

These differences emerge in the way the two thinkers define human, society, technique, morality and art. While Bin Nebi explains all these elements together in civilization through a form of nourishing relationship; Izzetbegović examines these elements in contrasting contexts, depending on the dualist relationship of culture and civilization. Since Bin Nebi uses civilization as an encompassing concept that includes all realities, the construction of a civilization explains the construction of a social order. On the other hand, Izzetbegović criticizes civilization as it is a tool and technical history that emerged as a result of man's material needs, and because it alienates man from his own reality. Culture, which is an area that needs to be shaped by civilization in Bin Nebi; In Izzetbegović, it finds a response as a reality that should shape civilization.

Keywords: Malek Ben Nabi, Alija Izzetbegović, Civilization, Culture, Social Change.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MALİK BİN NEBİ'DE MEDENİYET

1.1. Malik Bin Nebi'nin Hayatı ve Düşünce Dünyasının Oluşumu.....	5
1.2. Malik Bin Nebi'nin Düşüncelerinin Genel Çerçevesi	12
1.2.1. Malik Bin Nebi'nin Kültür Anlayışı.....	12
1.2.1.1. Toplumsal Bir Çevre Olarak Kültür	14
1.2.1.2. Tarihsel Bir Unsur Olarak Kültür	17
1.2.1.3 Kültürün Pedagojik İçeriği.....	21
1.2.1.3.1 Ahlak.....	22
1.2.1.3.2 Estetik ve Sanat.....	25
1.2.1.3.3. Pratik Mantık	27
1.2.1.3.4 Bilim ve Teknik	28
1.3. Malik Bin Nebi'de Medeniyet Fikri	30
1.3.2. Malik Bin Nebi'nin Medeniyet Kavramsallaştırması.....	33
1.3.3. Malik Bin Nebi'ye Göre Medeniyetin Temel Unsurları.....	36
1.3.3.1 İnsan Meselesi	37
1.3.3.2. Toprak Meselesi.....	41
1.3.3.3. Zaman Meselesi	43
1.3.3.4. Dini Düşünce	46
1.3.4. Medeniyetin Üç Evreni	49
1.3.4.1. Fikirler Evreni (Düşünceler Dünyası).....	50
1.3.4.2. Şahıslar Evreni (Kişiler Dünyası)	53
1.3.4.3. Şeyler Evreni (Nesneler Dünyası)	55
1.3.4.4. Toplumsal İlişkiler Ağı.....	57
1.3.5. Malik Bin Nebi'de Toplumsal Değişim ve Medeniyet Süreci	61
1.3.5.1. Medeniyetin Dönemleri	63
1.3.5.1.1. Medeniyet Öncesi Dönem	65
1.3.5.1.2. Medenileşme Dönemi	66
1.3.5.1.2.1 Ruhi Evre (Medeniyetin Doğuş ve Ruhi Yükseliş Evresi).....	66
1.3.5.1.2.2 Akli Evre (Yayıma ve Genişleme Aşaması).....	70
1.3.5.1.2.3 İçgüdüsel Evre (Gerileme ve Çöküş).....	71
1.3.5.1.3. Medenileşme Sonrası Dönem	72
1.3.6. Sömürgecilik ve Sömürüye Müsait Olma Durumu	74

İKİNCİ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVIÇ'TE MEDENİYET

2.1. Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı ve Düşünce Dünyasının Oluşumu	79
2.2. Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinin Genel Çerçevesi.....	87
2.2.1. İnsan Meselesi	87
2.2.2. Kültür ve Medeniyet Düalizmi	91
2.2.2.1. Sanat ve Teknik	98
2.2.2.2. Dram ve Ütopya.....	107
2.2.2.3. Ahlak ve Siyaset	111
2.2.2.4. Topluluk ve Toplum	121
2.2.2.5. Meditasyon ve Eğitim.....	123
2.3. İslam ve Üçüncü Yol Arayışı.....	127
2.3.1. Orta Yol Olarak İslam.....	127
2.3.2 İslam Rönesansı: İslam Kültürüne Bağlı İslam Medeniyeti	133
2.3.2.1 Kültürel Yenilenme.....	136
2.3.2.2 Medeniyetin Gelişimi	140

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALİK BİN NEBİ ve ALİYA İZZETBEGOVIÇ'TE MEDENİYET KARŞILAŞTIRMASI

3.1. Mukayeseli Bir Analiz: Malik Bin Nebi ve Aliya İzzetbegoviç'te Medeniyet	148
3.1.1. Toplumsal Değişimin ve Tarihin Yönü	150
3.1.2. Toplumsal Değişimin Temel Unsuru: İnsan.....	153
3.1.2.1. Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan ve Ahlaki Bir Varlık Olarak İnsan..	155
3.1.3. Toplum Meselesi: Sosyal İlişkiler Ağı ve Kitle Toplumu.....	159
3.1.4. İki Farklı Ahlak Tanımı: Sosyal Yaşam Temelinde Ahlak ve Ontolojik Bir Tecrübe Olarak Ahlak.....	166
3.1.5. Tekniğe Dair Görüşleri	172
3.1.6. Düşünceyi ve Eylemi Etkileyen Bir Unsur Olarak Estetik ve Varlıkla Hakiki Bir İlişki Biçimi Oluşturan Sanat	177
3.1.7. Modern Medeniyet Analizi ve Eleştirisi.....	182
3.1.8. İslami Yenilenme Üzerine Düşünceler	187
3.1.8.1 Müslümanların Batı Medeniyeti Karşısındaki Pozisyonu: Geri Kalmışlık ve Sömürülebilirlik	187
3.1.8.2 Hareketsizliğin Temel Nedeni: İnanç ve Pratikte Bölünmüş İnsan Sorunu	192
3.1.8.3 İslami Yeniden Doğuş	196
3.1.8.3.1. Öze Dönüş Fikri.....	198
3.1.8.3.2. Düşüncesini Hareketine Ulaştırabilen İnsan Meselesi.....	202
3.1.8.3.2 İnsan Meselesinin Çözümü Olarak İnsanın Yetiştirilmesi ve Eğitim	207
3.1.8.4 İslami Yenilenme: Bir Kültür İnşası mı Bir Medeniyet İhyası mı?.....	212
SONUÇ.....	217
KAYNAKÇA	222

ÖNSÖZ

Malik Bin Nebi ve Aliya İzzetbegoviç toplum, tarih, ahlak, teknik, siyaset gibi pek çok alanda önemli ve özgün düşünceler üretmiş iki önemli fikir adamıdır. İki mütefekkirin düşüncelerinin ortaya koyulması düşünce dünyamız için oldukça önemlidir. Bu çalışma iki düşünürün görüşlerinin düşünce dünyamızda tartışılmasına mütevazî bir katkı sağlama düşüncesiyle ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma boyunca önerileri ve görüşleriyle beni yönlendiren, bana destek olan, bilgilerini ve tecrübelerini esirgemeyen ve akademik alanda yetişmemde büyük emeği olan danışmanım Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Yanı sıra çalışmanın başından sonuna kadar bana yol gösteren, takıldığım tüm zamanlarda fikirlerini esirgemeyen, görüşleriyle beni bu yolda cesaretlendiren ve akademik alanda yetişmemde bir başka büyük emeği olan Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN'a müteşekkirim.

Tüm eğitim hayatım boyunca beni her zaman destekleyen ve yanımda olan aileme ne kadar teşekkür etsem az olacaktır. Desteklerini her zaman hissettiğim annem, babam, ablalarım ve kardeşime sonsuz teşekkür ederim. Bu süreçte manevî desteklerini her zaman hissettiğim çalışma arkadaşlarım Arş. Gör. Behiye TAŞER, Arş. Gör. Deniz ERÇAVUŞ, Öğr. Gör. Dr. Dilek ERKMEN ve Dr. Öğr. Üyesi Fehminaz ÇABUK'a minnettarım. Aynı zamanda bu süreçte benimle sıkıntılarımı paylaşan, birlikte yol aldığım dostlarım Fatma AYTEKİN, Merve ŞEN, Gizem Ayşe AKÇAY, Naciye BAKIRTAŞ'a ve diğer arkadaşlarıma destekleri için teşekkür ederim.

GİRİŞ

Medeniyet, kullanılmaya başlandığı tarihten itibaren pek çok alanda tartışılan önemli kavramlardan birisidir. Tartışmaların merkezinde yer almasına rağmen medeniyetin herkes için kabul edilen ortak bir tanımına ulaşmak mümkün değildir. Onun bu çeşitliliği ve belirsizliği kavramın tarihsel süreçte değişen anlamı ve içeriğiyle ilgilidir. Bununla birlikte kavramın kültürle olan yakın ilişkisi hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Medeniyet ve kültür arasında kurulan bu yakın ilişkinin temel sebebi- aralarında bir fark olsa bile- iki kavramın da genel olarak insan topluluklarının sosyal alanda yapıp etmelerini, oluşturdukları tüm sosyal unsurları karşılayan gerçeklikler olmalarıdır.

Çağdaş İslami düşünce içerisinde de medeniyet kavramı oldukça önemli bir yerde bulunmaktadır. Kavramın İslam düşüncesi açısından önemi Müslüman toplumlarda medeniyet kavramının ve onunla birlikte kültür tartışmalarının ortaya çıkış hikayesiyle ve kavramın sosyo tarihsel durumuyla ilişkilidir. Toplumsal bir düzeni ifade etmek üzere daha önce Müslüman dünyada farklı kavramlarla ifade edilmekle birlikte medeniyet kelimesi ilk defa Müslüman dünyaya 19. Yüzyılda Batılılaşma tartışmalarıyla girmiştir. Medeniyet bu tartışmalarda bir yandan Müslümanların mevcut kimliğini koruyup diğer taraftan Batıdan alınması gerekenin ne olduğunu belirlemek üzere kültür kavramıyla birlikte Batılılaşma meselesinin merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle bu kavramlar Müslüman düşüncenin önemli kavramlarındanıdır.

Medeniyet ve kültür kavramları Müslüman düşüncede çeşitli bağlamlarda tanımlanan; kullanan hemen herkesin kendi düşüncesine bağlı olarak farklı tanımladığı bir içeriğe sahiptir. Bu durum ilk bakışta olumsuz bir durum gibi görünse de aslında toplumsal bir analizi mümkün kılan bu kavramların farklı şekilde kullanılması farklı toplumsal analizlere imkân sağlamaktadır. Bu nedenle kültür ve medeniyet tartışmaları Müslüman toplumların analizi ve toplumsal yapısının çözümlenmesi için oldukça önemli iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yanı sıra teknik gelişmişliği ve ilerlemeyi içeren medeniyet kavramının modern dönemde teknik ve insan ilişkisine, insanın konumuna ve toplumsal değişim meselelerine yönelik tartışmaları içermesi medeniyet kavramıyla modern döneme ilişkin farklı analizlere de imkân sağlamaktadır.

Var olan medeniyet ve kültür tanımlamaları ve bu tanımlamalara bağlı olarak iki gerçeklik arasında kurulan ilişki modern dünyada mevcut bunalımlı durum için yeni bir şey üretememektedir. Genellikle gelişmişliğin maddi ilerleme olduğu fikri üzerine kurulu olan medeniyet ve kültür anlamlandırmaları bir toplumun gelişmiş olmasının ölçütünün o toplumun maddi ürünlerinin, unsurlarının gelişmiş olması olduğu fikrine dayanır. Maddi ve manevi olanla ilişkinin yeniden kurgulanması ve modern dünyadaki bunalımlı duruma bir çözüm yolu sunmak için bu kavramların tartışılması gerekmektedir.

Kültür ve medeniyet tartışmalarına iki farklı coğrafyadan ortak bir gayeyle katkı sağlayan ve kendi yaşadıkları toplumların tecrübelerini bu tartışmalara dahil eden Malik Bin Nebi ve Aliya İzzetbegoviç bu tartışmalarda önemli bir yerde bulunmaktadır. Bin Nebi ve İzzetbegoviç var olan medeniyet ve kültür ilişkisinin dünyaya ve insanlığa artık hiçbir şey sunmadığına vurgu yaparak kültür ve medeniyet ilişkisini yeni bir bağlama taşımış ve kültür ve medeniyeti farklı olarak tanımlayarak insanlığa yeni şeyler sunabilmenin imkanını aramıştır. Kültür ve medeniyeti iki farklı zeminden tanımlayan bu isimler bu kavramlarla Müslüman dünyaya ve modern döneme ilişkin analizlerde özgün düşünceler üretmişlerdir. Müslüman toplumları analiz etmek ve modern dönemde Müslüman dünyada yaşanan problemlere çözümler üretebilmek iki mütefekkirin de kavramları kullanma zeminini oluşturmaktadır.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in toplumsal sorunlara kayıtsız kalmaması ve hayatı anlamlandırma çabaları onların sosyolojik ve felsefi ilgilerini arttırmıştır. İnsanın ne olduğu, hayatın amacının ne olduğu gibi sorular temelinde düşüncelerini oluşturan İzzetbegoviç ve tarihsel değişimin temel karakteristiklerine odaklanan Bin Nebi düşüncelerini bu meraklar temelinde şekillendirmiştir. Doğu ve Batı düşüncesinin önemli pek çok ismine ilişkin yaptıkları okumalarla kendi dönemlerinde Müslümanların yaşadıkları tecrübeleri harmanlama becerileri iki mütefekkirin sosyolojik ve felsefi birikimlerinin derinliklerini göstermektedir.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in Müslüman toplumların kendi toplumsal yapılanmasına, sosyal ilişkilerine ve mevcut durumlarına yönelik analizleri Müslümanların kendi toplumlarına yönelik oluşturabilecekleri bir sosyolojinin imkanına zemin oluşturması açısından da oldukça önemlidir. Sadece Batı düşüncesinin önemsendiği modern dönemde Müslüman toplumların durumları ve sorunları üzerine kendi

toplumlarından yapılan çözümler bu toplumlar için sağlıklı bir analize imkân sağlamaktadır.

İki mütefekkirin yaşadıkları çağın sorunlarını ve Müslüman toplumların problemlerini ele alırken toplumsal bir analiz gerçekleştirmektedir. Onların tüm meseleleri İslami yeniden doğuş çerçevesinde ele almaları ve toplumsal bir değişim fikri ortaya koyma çabaları toplumsal alana dair önemli düşünceler ortaya koymalarını mümkün kılmıştır. Modern dönemde insana, tekniğe, ahlaka dair görüşler ortaya koyarken Müslümanların bunlarla olan ilişkilerini açıklamak esasında toplumsal bir analiz yapmak demektir. Bu nedenle toplumsal alana ilişkin bu düşünceleri onların sosyoloji alanında çalışılmasını önemli kılmaktadır. Bin Nebi ve İzzetbegoviç akademik alana dahil edilip düşünceleri tartışılması gereken iki önemli düşünürdür.

Kültür ve medeniyet kavramlarıyla Müslüman toplumlarının analizini yapan ve toplumsal alana ilişkin özgün analizler ortaya koyan Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in bu analizlerini ele almak ve ikisi arasında bu kavramları kullanma biçimine bağlı benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymak bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışma Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in medeniyeti tanımlama biçimlerini analiz etmeye ve iki mütefekkirin bu kavramları kullanırken temel aldığı gerçeklikleri karşılaştırmaya odaklanmaktadır. Bu bağlamda üç bölümden oluşan çalışmanın *Malik bin Nebi'de Medeniyet* başlığı taşıyan ilk bölümünde, Bin Nebi'nin kurucu bir kavram olarak kurguladığı medeniyeti tanımlama biçimine odaklanılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Bin Nebi'nin yaşam hikayesine yer verilerek onun düşünce dünyasının oluşumu üzerine etki eden hususlar ele alınmıştır. Sonrasında Bin Nebi'nin düşüncelerinde medeniyeti anlamlandırma biçimini açıklamak üzere mütefekkirin medeniyetle ilişki kurduğu gerçeklikler ve kendi teorisinin özgün kavramsallaştırmalarına odaklanılmıştır. Mütefekkir medeniyet denklemi, üzerine şekillendiği insan, toprak ve zaman denklemi, medeniyet ve toplumsal değişim arasında kurulan ilişki bu bölümde ele alınmıştır.

Çalışmanın *Aliya İzzetbegoviç'te Medeniyet* isimli ikinci bölümünde çalışmanın konusunu oluşturan bir diğer düşünür Aliya İzzetbegoviç'in medeniyete dair düşünceleri incelenmiştir. Düşünce dünyasının oluşumunu anlamak üzere öncelikle mütefekkirin hayat hikayesine yer verilmiştir. Sonrasında İzzetbegoviç'in medeniyeti tanımlama biçimine odaklanılmış ve medeniyet ve kültür arasında öngördüğü ilişki açığa çıkarılmaya

çalışılmıştır. Bu bağlamda dram ve ütopya, ahlak ve siyaset, sanat ve teknik gibi başlıklarla onun düşüncesinin kültür ve medeniyet tanımına bağlı olarak oluşan düalist gerçeklikler açıklanmıştır. Üçüncü yol başlıklı kısımda bu mefhumlar temelinde İslam anlayışına ve Müslüman toplumlara yönelik analizlerine yer verilerek toplumsal değişim için mütefekkirin öngördüğü yol belirlenmeye çalışılmıştır.

Tezin *Malik Bin Nebi ve Aliya İzzetbegoviç'te Medeniyet Karşılaştırması* isimli son bölümünde iki mütefekkirin medeniyeti tanımlama şekilleri arasında karşılaştırılmalı bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bin Nebi ve İzzetbegoviç'in düşüncelerinde medeniyetin karşılaştırılmasını gerçekleştirmek üzere iki mütefekkirin de medeniyet temelinde ele aldıkları benzer temalar belirlenmiştir. Toplumsal ve tarihsel değişimi inceleme şekilleri ve bu bağlamda toplum ve tarih anlayışları, teknik meselesini ele alma ve Batıyı değerlendirme şekilleri, ahlak ve dine bakış açıları, sanatı değerlendirme biçimleri ve İslam dünyasına yönelik analizleri bu temaları oluşturmaktadır. Bu meseleler üzerinden iki mütefekkirin medeniyeti ve kültürü anlama ve tanımlama biçimleri arasındaki benzerlikler, farklılıklar belirlenmeye ve analiz edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MALİK BİN NEBİ'DE MEDENİYET

1.1. Malik Bin Nebi'nin Hayatı ve Düşünce Dünyasının Oluşumu

Malik Bin Nebi 1905 yılında, 20. Yüzyılın başında Fransız sömürsü altında bulunan Cezayir'de dünyaya gelmiştir. Annesi, babası ve iki kız kardeşiyle birlikte Cezayir'in Tebisse şehrinde yaşayan Bin Nebi ilkokul eğitimini hem Cezayirli hem de Avrupalı çocukların birlikte okuduğu bir Fransız okulunda tamamlamıştır. İlkokul eğitimini tamamladıktan sonra ise bursluluk sınavını kazanarak 1920 yılında Cezayir'in bir başka şehri olan Konstantin'e amcasının yanına gitmiştir. Burada Sidi el- Celi Ortaokulu'na kayıt olan Bin Nebi bir yandan da hem ailesinin ondan İslam ahlakına uygun davranmasını istemesi sebebiyle hem de kendinin İslami eğitimini devam ettirmek istemesi üzerine medreseye yazılmıştır (Bin Nebi, 2005: 38). Malik Bin Nebi okuma alışkanlığını bu dönem edinmiş ve buradaki Fransız öğretmeni sayesinde Batılı pek çok eseri okuma imkânı bulmuştur. Diğer taraftan medresedeki hocası Şeyh Abdülmecit'in İslam kültürünü aktardığı dersler ve Malik bin Nebi'nin bu yönde yaptığı kendi okumaları ise kendi ifadeleriyle benliğinde gizli bulunan İslami unsurların varlığını hissetmesini sağlamıştır.

Konstantin'de amcasının yanında kaldığı dönemlerde Bin Nebi amcasının sık sık gittiği İseviye Dergahı'nın etkinliklerine de katılmış; tarikat ve dergahları yakından gözlemlene fırsatına sahip olmuştur. Mütefekkirin Konstantin kentinde o dönemlerde oldukça yoğun olan dergâh ve tarikat kültürünü hem tarikatların etkinliklerine katılarak içinden hem de dışından görmesi onun ileriki yıllarda tarikatlara karşı görüşlerinde etkili olacaktır.

1920 yılında ortaokul eğitimini tamamlayan Malik Bin Nebi 1921 yılında ünlü "La Madersa" adıyla da bilinen Lycee Franco-Musulman'a (Fransız-Müslüman Lisesi) burslu olarak kabul edilmiş ve amcasının yanından ayrılarak okulun yurduna yerleşmiştir. Burada farklı şehirlerden gelen pek çok öğrenciyle arkadaşlık kuran düşünürün fikir dünyasının gelişiminde lise yıllarının da önemi büyüktür. Bu yıllarda Konstantin'de çıkan haber ve edebi gazeteleri de sürekli takip eden düşünür buradan hem kendi memleketindeki hem de Mısır, Türkiye, Rusya ve Batılı ülkelerdeki yaşananları takip etmiştir. Okul çıkışlarında okulun yakınlarında bulunan kahvehanede yapılan tartışmalar ve söyleşilere de sık sık

katılan Malik Bin Nebi ve arkadaşları, gündemdeki olaylar ve okudukları üzerinden burada tartışmalar gerçekleştirmekte; Arap Edebiyatı hakkında önemli bilgiler öğrenmektedir.

Konstantin'deki lise yılları aynı zamanda Malik Bin Nebi'nin sömürüye karşı hassasiyetini arttıran ve İslam toplumları üzerinde düşünmesini sağlayan yıllar olmuştur. Bir taraftan Cezayir toplumunun içinde bulunduğu durum üzerine gözlemlerde bulunan Bin Nebi'nin Konstantin-Tebisse arası yolculuklarında kendi topraklarının Fransız sömürgeciler tarafından işletildiğine şahit olması ve Fransızların Cezayirlilerin geleneklerini devam ettirmeme konusunda Cezayir halkına yaptığı baskılar sömürgecilik üzerine düşünmeye başlamasına neden olmuş diğer taraftan hem medrese dersleri hem de okuduğu kitaplar mütefekkirin İslam toplumlarının ve kendi toplumu olan Cezayir'in bu çağda karşılaştığı sosyal çöküntüyü ve düşünsel yoksulluğu anlamasını mümkün kılmış ve medeniyete dair fikirlerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Bin Nebi'nin lise yılları yoğun olarak okumalar yapmaya başladığı yıllara karşılık gelmektedir. Okuduğu kitaplarla ilgili olarak mütefekkir özellikle Ahmet Rıza'nın *Doğu'da Batı Siyasetinin Manevi İflası* ve Muhammed Abduh'un *Tevhid Risalesi* adlı iki kitabın kendi düşünsel dönüşümü üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir (Bin Nebi, 2005: 55). Bin Nebi medeniyetle ilgili düşünceleri üzerinde önemli etkiye sahip olan İbn Haldun ile de bu yıllarda tanışmıştır. Aynı zamanda Condillae ve John Dewey ile de aynı yıllarda tanışan Bin Nebi'nin fikir dünyası üzerinde bu isimlerin de önemli etkileri olmuştur (Bin Nebi, 2005: 99-100). Tüm bu okumaları neticesinde kendi toplumunun sorunlarına eğilen Doğulu mütefekkirlerin yanı sıra onun düşünce dünyasında önemli kapılar açan John Dewey, Descartes gibi Batı düşünürlerin görüşleri üzerinde düşünmeyi oldukça önemseyen Malik Bin Nebi böylelikle zihnini iki farklı medeniyetin fikir dünyasına açmış olmaktadır.

Bunların yanı sıra lise yıllarında (1921-1925) Bin Nebi, Abdülhamid Bin Badis isimli bir ıslahatçının düşünceleriyle de tanışma imkânı bulmuştur. Cemaleddin Afgani, Reşid Rıza gibi isimlerin İslah düşüncesinin Cezayir'deki en etkin isimlerinden biri olan bin Badis'in (Salah, 2019, 19/355) düşüncelerinin bu süreçten itibaren Malik Bin Nebi üzerinde etkileri onun İslahatçılara karşı olumlu hislerinde şüpheye düşmesine kadar kendisini hissettirecektir. Bu etki Bin Nebi'nin bu dönemde yavaş yavaş gelenekçi damarı

birakıp yaşam tarzı, giyiniş biçimi olarak Islahatçı, yenilikçi düşünceye kaymasında açık bir şekilde görülmektedir.¹

1926 yılında liseyi bitiren Bin Nebi çalışmak için arkadaşıyla birlikte Fransa'ya gitme kararı almıştır. Ancak yaptığı birkaç deneme neticesinde Fransa'da iş bulamayınca memleketine Tebisse'ya geri dönmüştür. Bin Nebi çalışmak üzere pek çok yere başvurduktan sonra önce Tebisse'nın şer'i mahkemelerinde acemi olarak daha sonra Aflo şehrinde kadı yardımcısı olarak işe başlamıştır. Belirli bir süre kadı yardımcısı olarak görev yapan bin Nebi daha sonra işinden istifa ederek Tebisse'ya geri dönmüştür.

1930 yılına gelindiğinde Malik bin Nebi Doğu Araştırmaları Enstitüsü sınavlarına girmek amacıyla tekrar Fransa'ya gitme kararı almıştır. Bu tarihten itibaren 1956 yılına kadar Paris'te yaşadığı yıllar mütefekkirin Batı uygarlığını bizatihi deneyimlediği ve bu uygarlığın düşünce biçimlerine doğrudan nüfuz ettiği yılları oluşturmaktadır. Bu deneyimi kazanmasını Bin Nebi'ye sağlayan önemli olaylardan birisi onun Hıristiyan Gençler Birliği adında bir birliğin faaliyetlerine katılmasıdır. Burada Hıristiyan pek çok arkadaş edinen düşünür hem edindiği arkadaşlar vasıtasıyla hem de birliğin düzenlediği organizasyonlar sayesinde oldukça farklı deneyimler edinmiştir. Bu deneyimleri onu yeni düşünme biçimleriyle tanıştırmış, sosyal analiz yeteneğini geliştirmiş, kendi ifadesiyle ruhsal oluşumunun tamamlanmasını ve İslami ruhun farklı boyutlarını keşfetmesini sağlamıştır (Bin Nebi, 2005: 191). Diğer taraftan Cezayir'de Avrupa toplumunu sömürgecilerin davranışları üzerinden anlamaya çalışan Bin Nebi Paris'te Avrupa hayatını bizzat kendi deneyimleri sonucunda anlamaya başlamıştır.

Doğu Araştırmaları Enstitüsünün Arap Dili bölümü için sınava katılan mütefekkir Müslüman olması nedeniyle bölüme kabul edilmemiştir. Okula alınmadığı için uzun süre ne yapacağını bilmeden Paris'te kalan Malik Bin Nebi, daha sonra Telsiz Okulu'nun Mühendislik Bölümüne kayıt olmaya karar vermiştir. Bu kararı onun Batı uygarlığını ve bu uygarlığın düşüncelerini deneyimlemesine imkân sağlayan bir başka önemli hadiseyi oluşturmaktadır. Telsiz Okulu açılıncaya kadar okul için hazırlanmaya; matematik, fizik, elektrik gibi dersleri çalışmaya başlayan Bin Nebi, bu çalışmalarla düşünsel yönelişlerinin kökünden değiştiğini de hissetmektedir. Onun ifadesiyle içine bilim şeytanı yerleşmiş; her

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=qSE0lnOIIZU> Erişim tarihi: 2 Nisan 2020

şeyin nitelik ve nicelik ölçülerine bağlı olarak bireyin ise sadece gözlem ve kurallarla değerlendirildiği bir dünyanın kapısı açılmıştır (Bin Nebi, 2005: 188). Telsiz Okuluna başlamak için beklediği süreçte Paris’te Güzel Sanatlar ve Sanayi Dalları Müzesine de sık sık gitmesi ve okul başladıktan sonra teknik cihazlarla sürekli irtibat halinde olması mütefekkiri bu teknik ürünleri oluşturan zihniyetle kendi toplumundaki zihniyet arasında bir karşılaştırmaya da götürmüştür. Nitekim bu deneyimi de sonradan oluşturacağı medeniyet teorisi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Okul başladıktan sonraki yıllarda daha çok sosyoloji, tarih ve felsefe gibi alanlarla ilgilenmeye başlayan mütefekkiri okulun derslerinden büyük ölçüde kopmaya başlamış (Bin Nebi, 2018: 234) ve onun yaşamı üzerinde önemli bir etkiye sahip olacak Paris’in Latin semtindeki öğrencilerin oluşturduğu sömürgeci güçlere karşı bir direniş birliği olan “Kuzey Afrikalı Müslüman Öğrenciler Birliği”ne katılmıştır. Bu birlikte sömürge güçlerine ve bu zihniyete karşı etkin ve şiddetli bir mücadele gerçekleştiren Bin Nebi, aynı zamanda bu birlik içerisindeki yer alan sömürgeci idareyle uzlaşmayı ve iş birliğini öneren bir grup Müslüman öğrencininin tavırlarıyla da önemli mücadelelerde bulunmuştur. Birlik içerisinde sömürgecilere karşı yaptığı mücadeleler ve gerçekleştirdiği konferanslar mütefekkiri birliğin etkin isimlerinden biri haline gelmesini sağlamıştır. Bu durum Fransız yönetimini rahatsız etmiş ve Bin Nebi’nin geçimini sağlamasında yardımcı olan babasının Cezayir’deki işinden olmasına yol açmıştır.

Diğer taraftan Bin Nebi bu yıllarda arkadaşlarıyla felsefi, ilmi, siyasi ve sosyal tartışmalar gerçekleştirmekte ve bu tartışmaların zihnindeki problemlerin netleşmesini ve düşüncelerin gelişmesini sağladığını ifade etmektedir (Nebi, 2005: 270). Bu arada 1931 yılında Malik Bin Nebi’nin hayatı için önemli gelişme yaşanmıştır. Bin Nebi sonradan Müslüman olan ve ismini Hatice olarak değiştiren Fransız bir kadınla evlenmiştir. Eşi mütefekkiri düşünsel faaliyetler gerçekleştirdiği bu dönemlerde fikirsel çabalarının destekleyicisi olmuştur. Bu evlilik vesilesiyle eşinin annesinin yaşadığı Fransa’nın Dreux şehrine gitmesi ve buradaki yaşamı gözlemlemesi de mütefekkiri Fransız uygarlığının tabiatla iç içe farklı bir boyutunu görmesini sağlamıştır (Bin Nebi, 2018: 389-390).

1934 yılında bir dizi olay ise Malik Bin Nebi’nin hayatı üzerinde olumsuz etkiler oluşturmuştur. Bu olaylardan en önemlisi Bin Nebi’nin uzun süredir rahatsız olan annesinin vefatıdır. Bu ölüm mütefekkiri büyük ölçüde ruhsal bir bunalımın içine

sokmuştur. Annesinin ölümünün Bin Nebi’de oluşturduğu ruhsal bunalım onun Telsiz Okulunun derslerine kendini verememesi durumuyla sonuçlanınca mütefekkir okuldan süresiz tatil istemiş ve eşiyile birlikte Dreux’taki kayınvalidesinin yanına gitmiştir (Bin Nebi, 2018: 332). Burada belli bir süre kalan düşünür kaldığı süre boyunca Paris’e, arkadaşlarının yanına gitmeyi ve orada yaptığı düşünsel faaliyetlerini gerçekleştirmeyi de ihmal etmemiştir. Ara ara memleketi Tebisse’yi da ziyaret eden düşünür buradaki durumdan ise hiç hoşnut değildir. Bir taraftan annesinin ölümünden sonra ailesinden uzaklaşması diğer taraftan Tebisse ve Konstantin’de yaşanan Islah hareketlerinin halk üzerinde oluşturduğu sevindirici değişimlerin tersine dönmesi, siyasete ilgi duyan hemen herkesin hatta Islahat Partisi’nin önde gelen bazı isimlerinin bile Fransa’da kurulan sosyalist bir partiye üye olması Bin Nebi’nin içinde olduğu bunalımın derecesini de arttırmıştır. Cezayir’in yaşadığı bu olumsuz durumda Islahatçıların da bir payı olduğunu düşünen Malik Bin Nebi bu dönemden itibaren ise bir zamanlar kendini yakın gördüğü Islahat hareketine ve Islahatçılara karşı bir tavır almaya başlamıştır. Tüm bu yaşananlar neticesinde Bin Nebi sürekli hayalini kurduğu Taif’e hicret meselesini gündemine almış fakat bunun için çok uğraşsa da sömürge güçlerinin etkisiyle vize almayı başaramamıştır. Bu durum karşısında oldukça üzülen ve sinirlenen Bin Nebi bir Cezayirli olarak sömürgeci güçlerin hayatına müdahalesini bir kez daha hissetmiştir. Taif’e gitme girişiminin başarısız sonuçlanmasıyla ise mütefekkir Tebisse’ya geri dönmüştür.

1938 yılında Tebisse’da kaldığı dönemde bir arkadaşının Marsilya’daki Müslümanların “Cezayir İslam Konferansı” adıyla kurdukları kulüp için müdürlük teklifinde bulunması üzerine Malik bin Nebi teklifi kabul edip tekrar Fransa’ya dönmüştür. Çoğu okuma yazma bilmeyen ve farklı yaş aralıklarında olan Cezayirlilerden oluşan kulübün üyelerine Malik Bin Nebi hem dini eğitim verecek hem de okuma yazma öğretecektir. Bin Nebi insanların kendi yaşadıkları fiziksel ve kültürel çevre ve bu çevreyle kurduğu ilişkiler bağlamında zihinsel yapılarının belirlenmesi fikrinden hareketle kulüpteki üyelerin sınırlı benliklerinin sonsuzluğa açılması amacıyla bir eğitim programı düzenlemiştir. Bu nedenle mütefekkir kulübün üyelerine okuma yazma ve dini bilgiler eğitimi sunmadan önce üyelerin psikolojilerini ve zihinsel durumlarını değiştirmenin gerekliliği üzerinde durmuş; onların sınırlı düşünce dünyalarını sınırsızlığa açmayı amaçlamış ve bu yönde onlara öncelikle matematik sonra coğrafya öğretmeye çalışmıştır.

Düşünür kulübün üyelerinin zihinsel yapılarına kendi yaşadıkları yer dışında pek çok yerin var olduğu bilincini yüklemek; böylelikle daha geniş bir düzlemde düşüncelerini oluşturmalarına zemin hazırlamak için coğrafya öğretmeye; bunu sayısal bir bağlamda gerçekleştirebilmek için ise matematik öğretmeye çalışmıştır.

Diğer taraftan mütefekkir derslerinde toplum içerisinde nasıl davranılması; neler yapıp neler yapılmaması gerektiğine dair adap ve ahlaki kuralların üzerinde sıklıkla durmuş ve buradaki kişileri bu açıdan da geliştirmeye çalışarak (Bin Nebi, 2018: 42) bir medeniyet için uygun kişilik yapısı oluşturmayı amaçlamıştır. Bin Nebi'nin verdiği bu dersler dışında bazen farklı Cezayirli ve Fransız gruplara konferanslar da verdiği görülmektedir. Diğer taraftan mütefekkir sömürgeye karşı direnişlerini de yaşanan olaylarla ilgili katıldığı mitingler, yaptığı konuşmalar ve yazdığı reddiyelerle sürdürmeye çalışmaktadır. Fakat bir taraftan direnişlerine diğer yandan kulüpteki derslerine devam eden mütefekkirin bu eylemleri karakoldan çağrılıp eğitimlik yapmaya yetkisi olmadığı gerekçesiyle kültür merkezinde ders vermeyi bırakması istenmesiyle sekteye uğramıştır. Böylelikle görevi son bulan Malik Bin Nebi 1939 yılında tekrar Tebisse'ya geri dönmüştür.

Tebisse'da Cezayirliler tarafından kendi kültürlerini anlatmak üzere kurulan bir başka İslami kulübe katılan Malik Bin Nebi, belirli bir süre burada da gönüllü olarak dersler ve konferanslar verdikten sonra II. Dünya Savaşı'nın kendini hissettirmesi ve ekonomik sıkıntıların arttırması nedeniyle de Cezayir'den Fransa'ya iş bulmak için tekrar gitmek zorunda bırakmıştır. Bin Nebi bundan sonra Cezayir bağımsızlığını ilan edinceye kadar ülkesine geri dönmemiştir.²

Fransa'ya geldikten sonra Le Monde isimli ünlü Fransız Gazetesi'nde çalışmaya başlayan Malik bin Nebi bir yandan da Fransa'da Afrika'nın ve kendi ülkesinin kurtuluşu için Paris'te konferanslara ve derslere devam etmiş ve bazı gösterilere katılmıştır. Bin Nebi bu faaliyetlerinden dolayı 1944 yılında tutuklanmış ve on ay hapiste kalmıştır. Mütefekkir bu tutukluğunun ardından Cezayir'de vuku bulan kanlı olaylardan sonra ikinci kez tekrar tutuklanmış (Murad, 2003, 27/513) ve bu tutuklanmasında ise beş ay kaldıktan sonra 1946 yılında serbest bırakılmıştır.

² <https://www.youtube.com/watch?v=qSE0InOIIZU> Erişim tarihi: 2 Nisan 2020

Hapisten çıktığı yılların akabinde 1954'lü yıllara gelindiğinde ise yine aynı yıllarda başlayan Cezayir bağımsızlık savaşının destekleyicisi olan Bin Nebi Fransa'da ıslah düşünceleri ve çeşitli sömürgecilik karşıtı yapılanmalarla da ilişkisini geliştirmiştir. Bu durum Fransız polisinin mütefekkirin üzerindeki baskıyı arttırmasına neden olmuş ve ülkeden ayrılması engellenmiştir. Bin Nebi de Fransa'da kalmasının kendi amaçlarına uygun olmadığına karar verip ıslah ve medeniyetin diriltilmesi amacını yürütebileceği bir ülke arayışına geçmiş ve bu hususta karar kıldığı yer ise Kahire olmuştur. Mütefekkir birkaç girişim neticesinde 1956 yılında Kahire'ye gitmeyi başarmış ve oraya yerleşmiştir. Burada Mısır hükümeti tarafından bir maaşa bağlanan düşünür, böylece hayatının her döneminde zihnini meşgul eden problemlere daha çok vaktini ayırarak zaman bulmuş ve düşünsel faaliyetlerinin hızını arttırmıştır.

Mısır'da geçirdiği yıllar mütefekkirin düşünsel dünyasında yeni ufaklar açan yıllar olmakla birlikte Arap kamuoyunun gündemine girdiği yılları da oluşturmaktadır (Kureyşi, 2002: 33). Kahire'de siyasal lider, din bilgini ve üniversite öğrencisi gibi pek çeşitli gruptan insanlarla ilişkiler kuran (Bin Lahsen, 2018: 147) düşünür, buradan Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi ülkelere de giderek oralarda verdiği konferanslar aracılığıyla fikirlerini geniş bir İslam coğrafyasına duyurma imkânı elde etmiştir. Bu sebeple Kahire mütefekkir için Doğuya açılan bir pencere vazifesi görmüştür (Kureyşi, 2002: 33). Hem bu ilişkileri hem de Arapça yayınlarla hem hal olması neticesinde Kahire mütefekkirin Arapçasını geliştirmesi için de ona önemli bir fırsat sunmuştur. Mütefekkirin buradaki evi ise onun kendi medeniyet düşüncelerinin ve pek çok mevzunun tartışıldığı bir kültür merkezi haline gelmiştir (Basha, 1998: 41). Mütefekkirin bu yıllarda Mısır hükümeti tarafından Kahire'de İslam Konferansı Örgütü danışmanlığına ve İslami Araştırma Akademisi üyeliğine atandığı da bilinmektedir.

1962 yılına gelindiğinde Cezayir'in sömürgeci kurtulduğu haberi bir yıl sonra 1963'te Malik Bin Nebi'nin tekrar memleketine dönmesini sağlamıştır. Mısır'da başlattığı entelektüel çalışmalarına Cezayir'de devam eden düşünürün bu çalışmalarının hedefinde yer alan kapsamlı ıslah çabası ise Cezayir hükümeti tarafından görmezden gelinmiş ve hatta hükümetin Marksist ve sosyalist müttefiklerinin muhalefetiyle karşılanmıştır. Buna rağmen o öğrencilerinin ve dostlarının desteğiyle çalışmalarını devam ettirmiş ve kitaplarını yayınlamıştır. Mütefekkir Cezayir'e geldiği 1963 yılında ulemadan ve

arkadaşlarından bazılarıyla 1967 yılına kadar etkinlik gösterecek olan Cemiyetül Kıyam El İslamiyye derneğini ve 1989 yılına kadar etkinliklerine devam ettirecek olan Yıllık İslami Düşünce Konferansı adında bir birlik kurmuştur (Bin Lahsen, 2018: 148-149). Aynı zamanda bu yıllarda mütefekkir Cezayir Eğitim Bakanlığı yükseköğretim müdürlüğü, Cezayir Üniversitesi Rektörlüğü, Yükseköğretim müsteşarlığı gibi görevlere de getirilmiştir. 1967 yılında ise fikri çalışmaları ve sohbetlerinde yoğunlaşmak üzere resmi görevlerinden ayrılmıştır (Kureyşi, 2002: 33).

1971-1972 yılları arasında Amerika'ya giderek oradaki Müslümanlara görüşlerini anlatma fırsatı bulan Malik bin Nebi yine bu yıllarda "Lübnanlı öğrencisi ve arkadaşı Ömer Miskavi'ye bütün kitapları ve makalelerinin yayın haklarını vererek kültürel mirasını korumasını vasiyet" (Kureyşi, 2002: 34) etmiştir. Yine bu yıllarda hac görevini de yerine getiren mütefekkir 1973 yılının ekim ayına geldiğinde ise memleketi Cezayir'de vefat etmiştir.

1.2. Malik Bin Nebi'nin Düşüncelerinin Genel Çerçevesi

1.2.1. Malik Bin Nebi'nin Kültür Anlayışı

Toplumsal ve tarihsel değişim meselesinin temel konularından birisi kültürdür. Kültür farklı yönleri temel alınarak pek çok tanımla yapılan bir gerçeklik alanıdır. Latince toprağa ekip biçmek, yetiştirmek anlamlarına gelen *colere* ve bu ekip biçme işlemi sonrasındaki çıkan ürünlere verilen *cultura* kelimelerinden gelen kültür, en genel tanımıyla "insan toplumunun, biyolojik olarak değil de, sosyal olarak kuşaktan kuşağa aktardığı maddi ve maddi olmayan ürünler bütünü ve sembolik ve öğrenilmiş ürünler ya da özellikler toplamı"na karşılık gelmektedir (Cevizci, 1999: 536). Bir toplumun temel özellikleri olarak kültür, toplumsal bir değişim sürecinin merkezinde yer almakta ve toplumsal değişim esasında öncelikle kültürel bir değişim anlamına gelmektedir.

Tarihsel ve toplumsal bir değişim teorisi sunmaya çalışan Malik bin Nebi'nin fikirlerini ortaya koyarken üzerinde durduğu önemli meselelerden birisi tarih felsefesi ve medeniyet meselesinin önemli hususlarından birisi olan kültürdür. Bin Nebi toplumsal ve tarihsel değişimin merkezine koyduğu medeniyet olgusuna dair fikirlerini ortaya koyarken kültür ve medeniyet arası ilişkiyi ele almış ve kendi görüşlerini sunarak kültür ve medeniyet arasında mevcut olan ilişkinin yapısı üzerine analizlerde bulunmuştur. Bin

Nebi'nin kültür ve medeniyet arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmalarda ve bu bağlamda kültür ve medeniyete dair yapılan tanımlama çabalarında medeniyet ve kültür arasındaki ilişkiyi bir zıtlık değil birliktelik ilişkisi içerisinde ele alan İbn Haldun, Arnold Toynbee ve Pitirim Sorokin'e yakın görüşler savunduğu görülmektedir.

Kültür konusunda F. Bagby'nin kültür tanımını benimseyen Toynbee'ye göre kültür (1978: 46) "bir toplumun üyelerinin soyaçekimden gelen düzenli davranışlar dışında kalan içsel ve dışsal davranış düzenlilikleri"dir. Toynbee medeniyeti (1978: 46) ise "içinde bütün insanlığın herkesi kapsayan tek bir ailenin üyeleri olarak tam bir uyum içinde yaşayabilecekleri bir toplum" olarak tanımlamaktadır. Kültürü tek bir toplum üzerinden tanımlayan Toynbee medeniyeti ise pek çok toplum ve bu toplumların ortak yaşamı üzerinden tanımlamaktadır. Dolayısıyla Toynbee'ye göre medeniyet kültürü aşan; bir davranış düzenlilikleri altında yaşayan pek çok toplumun bir arada yaşaması durumudur. Toynbee'nin bu nedenle medeniyet ve kültürü bir iç içelik şeklinde tanımlayarak ikisi arasında sadece bir yapılanma farkı ortaya koyduğu görülmektedir.

Kültür ve medeniyetin içeriklerinin benzer olduğunu ve aralarında zıt bir ilişki olmayıp bir yapılanma farkı olduğunu savunan bir diğer isim Pitirim Sorokin'dir (Aydın, 2013: 105). Kültürü en küçüğünden en gelişmişine değişen geniş bir sistem olarak tanımlayan Sorokin bu sistemin sırasıyla *kültür ögeleri*, *kültür kümeleri*, *kültür sistemleri*, *bütünleşmiş kültür sistemleri* ve *kültür üst sistemlerini* içerdiğini belirtmektedir. Kültürün en basit biçiminden en karmaşığına doğru ilerleyen bu sıralamasının en sonunda yer alan ve ideolojik davranışsal maddi bir sistem meydana getiren aile, dinsel gruplar, devlet gibi birbirine anlamlı nedensel bağlarla bağlanmış birliklerin ötesine işaret eden kültür üst sistemleri bulunmaktadır (Sorokin, 2008: 237). Sorokin bu sistemlerin pek çok düşünür tarafından medeniyet olarak tanımlandığını belirtmekte (Sorokin, 2008: 318) ve kendisi de en gelişmiş kültür sistemini medeniyet temelinde ele almaktadır.

Kültür ve medeniyet arasındaki ilişkiyi bir zıtlık değil bir birliktelik içerisinde ele alan; kültürü medeniyet inşasında bir alt birim ve medeniyeti de en üst sistem olarak gören bu isimler gibi Malik Bin Nebi de kültürü medeniyet için bir basamak, onun sürekliliği için önemli bir işlevi yerine getiren besleyici bir unsur olarak değerlendirmektedir. Malik bin Nebi'de kültür meselesi de esasında tüm fikirlerinde olduğu gibi bir toplumun tarih sahnesinde aktif bir konumda bulunması ve medeniyet hamlesini devam ettirmesi

hususunda ele alınmaktadır. Toplumlari tarih sahnesine çıkararak bir gerçeklik olarak grdđđđ medeniyeti tüm fikirlerinin temelini yerleştiren düşünür kültürle ilgili fikirlerini de bu temel üzerinden değerlendirmekte ve kültürü medeniyetle olan ilişkisi bakımından incelemektedir. Mütefekkinin kültür ve medeniyet arasındaki ilişkiye dair bu analizlerine geçmeden önce ise onun kültürü tanımlama şekli üzerinde durmak gerekir.

1.2.1.1. Toplumsal Bir evre Olarak Kültür

Bin Nebi kültürün iki farklı bağlamda tanımını sunmaktadır. Mütefekkin öncelikle kültürü insan ve toplum arasındaki birlikteliği ve ilişkiyi oluşturan bir mekanizma olması üzerinden açıklar. Bin Nebi kültürü toplumdaki bireyler arası ilişkilerin niteliğini belirleyen, bireylerin kişilikleri ve zihinsel durumları üzerinde etkide bulunan bir gerçeklik alanı ve bireylerin davranış tarzını toplumsal yaşam biçimi ve amaçlarıyla uyumlu hale getiren bir evre olarak değerlendirir. Ona göre bireyin psiko sosyal yapısı üzerinde etkide bulunan kültür “bireyi doğumundan itibaren etkileyen ve onun davranış tarzını, içinde doğduğu yaşam biçimine bilinç dışı bağlayan davranışsal nitelikler ve toplumsal değerler bütünüdür.” (Bin Nebi, 2016: 58). Kendi ifadelerinin her birini bireyin şahsiyetine ve benliğine işleyen kültür doğumundan ölümüne kadar bireylerin düşünce dünyaları, zihinsel yapıları ve buna bağlı olarak davranış biçimleri üzerinde etkilerde bulunmaktadır. Dolayısıyla kültür bir taraftan bireylerin belirli amaçlar doğrultusunda davranmasını sağlayan diğer taraftan bireylerin davranış tarzlarıyla toplumsalı oluşturan, birey ve toplum arasında karşılıklı ilişki neticesinde ortaya çıkan bir sistemdir. Bu haliyle kültür Bin Nebi’ye göre insan ve toplum arasında ilişki oluşturması sebebiyle bilgiden ziyade davranış biçimi üreten bir mekanizmanın ismidir (Yardıma, 2019: 72). Kültür bilgiyi öğreten değil, fikir ve düşünceyle bir davranış ve zihin üreten bir çevredir.

Bin Nebi kültürün bu işleyişinin aynı toplumda bulunan farklı kişilerin davranış tarzlarındaki benzerlikleri sağlayan ve toplum ve birey arasında uyumlu bir ilişkinin kurulmasını mümkün kılan yapısında da ortaya çıktığını belirtmektedir. Mütefekkin göre kültür bilgininden çobanına bir toplumun ortak yaşam biçimi (Bin Nebi, 2016: 111), davranışların kaynağı olarak bütün sosyal tabakalara özgü bir yaşam tarzı (Bin Nebi, 1983: 62) ve hareketler ve ritim gibi zahirde görünün şeylerle zevkler, adetler ve gelenekler gibi içsel şeyleri kapsayan ortamın adıdır (Bin Nebi, 2017: 141). İçinde yaşadıkları toplumun davranış tarzlarına bağlı olarak aynı toplumda bulunan bireylerin bu nedenle farklı

toplumsal sınıf içerisinde yer alsalar bile benzer davranışlara benzer tepkiler vermelerinin sebebi ortak kültürü ve ortamı paylaşımlarından kaynaklanmaktadır.

Kültürü psiko sosyal bir çevre ve birey ve toplum arasında uyumu sağlayan bir gerçeklik olarak tanımlayan Bin Nebi birey ve toplum arasında ilişkiyi sağlayan kültürün bunu ise bir devamlılık ve süreklilik üzerinden gerçekleştirdiğine dikkat çeker. Kültür bu haliyle toplumun oluşumu ve istikrarın kaynağını oluşturmaktadır (Yardım, 2019: 76). Toplumsal bir çevre olan kültür, içerisinde taşıdığı fikirler, eşyalar ve insani ilişkilerin sürekliliğini sağlayarak bu unsurların varlığını devam ettirmektedir. Bu nedenle Malik Bin Nebi'nin düşüncesinde bireyin psiko sosyal durumu ve zihniyet biçimi üzerinde etkide bulunan kültür toplumsal hareketin devamını sağlama hususunda ve medeniyet meselesinde oldukça önemli bir yerde bulunmaktadır. Bin Nebi'ye göre kültür, içerisinde medeniyetin tohumlarını taşıyan, insanın hareket ettiği bir muhit ve kanın vücut için hayati işlevi yerine getiren medeniyetin besleyici bir elemanıdır. Nasıl ki kan canlının denge ve canlılığını koruyor ve onun oto defansını sağlıyorsa mütefekkiye göre kültür de medeniyet için böyle bir işlevi yerine getirmektedir (Bin Nebi, 1992: 68-69, Bin Nebi, 2016: 83, 61). Kültürün medeniyetin devamı için yerine getirdiği bu hayati işlev onun bireylerin kişiliklerini düzenleyen, insanı amaçlarına ulaşmak için canlı ve hareket halinde tutan bir sistem olmasında; bireyler arası toplumsal ilişkiler ağının oluşmasına zemin hazırlamasında ve düşüncelerin, ahlakın, tekniğin amaca uygun olarak yönlendirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Kültürün medeniyetin tohumlarını taşıyor olması demek de bu bağlamda kültürün bireyler için sunduğu imkanlar ve sağladığı çevreyle birey üzerinde bir etkinlik oluşturarak bir medeniyet hamlesinin devam ettirilmesi anlamına gelmektedir.

Medeniyet inşasında insana oldukça önemli bir yer ayıran düşünürün fikirlerinde bu nedenle kültür medeniyetin inşasında etkin olan insanın sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir mekanizma olarak karşımıza çıkar. Bu durum Bin Nebi'nin kültür düşüncesinin işlevsel zeminde uygulamaya dayalı pratik bir yönünün de bulunduğunu gösterir (Kureyşi, 2002: 136). Kültürün bu uygulamalı yönü onun sadece bireyin karakter ve şahsiyetini belirleyen özelliğe sahip yapısında değil aynı zamanda insanlar arası ilişkilerin oluşmasına zemin hazırlayan, düşüncelerin, tekniğin en etkin ve doğru şekilde kullanılmasını sağlayan bir ortamın inşa edilmesinde ortaya çıkmaktadır. Kültür oluşturduğu ortamlarla bireylerin kişilik yapılarını belirlemekle birlikte aynı zamanda medeniyet için gerekli olan şahıslar,

fikirler, nesnelere evrenlerinin devamlılığının sağlanmasında ve toplumsal ilişki ağının düzenlenmesinde de etkili bir olgudur.

Merkezinde insanın bulunduğu kültür mütefekkiye göre insanın içerisinde hareket ettiği bir çevre olarak insanın ilhamını beslemekte ve karşılıklı değişim kanalıyla etki gücünü düzenlemektedir. İnsanın etkinliğinin yok edildiği bir toplumu geri kalmış olarak tanımlayan Bin Nebi insanı merkezinde bulundurması sebebiyle de az gelişmişliğin esasında öncelikle bir kültür meselesi olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle az gelişmişlik ve gelişmişlik arasında mukayese aslında ferdin etkinliği ve etkisizliği arasındaki ayırım sebebiyle karşımıza çıkan bir kültür meselesidir (Bin Nebi, 1983: 54). Bu nedenle Bin Nebi'ye (2016: 80) göre esasında medeniyet üzerine her düşünce öncelikle bir kültür sorunu ve medeniyetle ilgili her problem bir kültür problemidir. Mütefekkirin fikirlerinde medeniyet krizi öncelikle bu medeniyete temel teşkil eden bir kültür krizi meselesi olarak ve medeniyetin inşası da öncelikle kültürün yeniden inşası meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

19. Yüzyılda Müslüman toplumların gerilemesine neden olan bireyin hareketini ve mantıksal çerçevede düşünmesini engelleyen toplumların kültürlerinde yer alan faktörlerdir. İslami yenilenme bir medeniyetin inşası olduğu kadar Müslüman toplumların yaşamlarına karışan ve kişiliklerini bu yönde oluşmasına neden olan kültürün bireyi etkisizleştiren faktörlerinin tasfiye edilmesi ve kültürün yeniden inşası da demektir.

Kültürü birey ve toplumun bütünleşmesini sağlayan bir sistem olarak tanımlaması sebebiyle bin Nebi kültür sorununu bir insan problemi olarak tanımlamasının yanı sıra toplumun yaşam biçimi üretememe problemi olarak da ele almaktadır. Kültürü birey ve toplum arasında ilişki oluşturan bir sistem olarak değerlendiren Bin Nebi kültür sorununun aynı zamanda kültürün bu işlevini yerine getiremediği; toplum ve birey arasında bir ilişki oluşturamadığı durumlarda yaşanmasından söz eder. Bir toplumun kendisine uygun bir yaşam biçimi ve onunla uyumlu davranış tarzı üretememesi Bin Nebi'ye göre bir toplumda yaşanan önemli kültürel bir problemdir.

İnsan meselesiyle, toplumsal yaşam biçimiyle ve dolayısıyla tarihsel hareketle ilişkisi bulunması sebebiyle Bin Nebi'nin düşüncelerinde kültürün oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Fakat bununla birlikte mütefekkirin düşüncelerinde kültürün toplumsal

değişimde belirleyici temel unsur olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Bin Nebi kültürün bireysel ve sosyal düzlemde bireylere sağladığı zihinsel ortamla tarihsel hareketi devam ettiren bir özelliğe sahip olmakla birlikte onun dinamik bir düşünce olmadan kendi başına tarihsel hareket üretemeyen bir içerik taşımasına da vurgu yapmaktadır. İnsanın kimliğini, zihniyetini ve düşünce dünyasını şekillendirerek ve toplumsal bir çevreyle uyumunu sağlayarak bireyin toplumsal etkinliğini mümkün kılan kültür, tarihsel hareket için önemli bir yerde bulunmaktadır. Fakat bununla birlikte var olan toplumsal düzenin sürekliliğini içeren bir aşamaya karşılık gelmesi nedeniyle de durağan tarihi dönemlerde toplumdaki hareketsizliğin devamına neden olmaktadır. Bu bağlamda Malik bin Nebi kültürün medeniyet inşasında ve medeniyet hamlesinin devamında işleyiş mekanizmasını açıklayan bir tanımını yaparak dinamik bir fikirle şekillenmeyen kültürü, süreklilik sağlayan yapısına bağlı olarak medeniyet öncesi bir aşamaya karşılık gelmesi üzerinden tarihsel bir temelde ele almaktadır.

Kültür insanın kimliğini ve zihniyetini şekillendirerek onun toplumsal yaşam biçimiyle uyumlu davranışlar sergilemesini mümkün kılarsa da bunu var olan adetler, gelenekler ve değerler üzerinden onlara ilişkin herhangi bir sorgulama gerçekleştirmeden yapmaktadır. Nitekim mütefekkirin kültürü tanımlarken bireyin davranış tarzını *toplumun yaşam biçimine bilinç dışı şekilde bağlayan* bir unsur olmasına vurgu yapması da bu durumun önemli bir göstergesidir. Kültür var olan toplumsal düzenin devamını sağlayarak bu düzene uygun bireylerin yetişmesini mümkün kılarken diğer taraftan daha yüksek anlamlara ulaşan, değerler üreten yeni bir toplumsal biçimi ise üretememektedir. Bu aşamadaki toplum faaliyetlerini atalarından aktarılan temel düsturlar ile gerçekleştirmektedir (Bin Nebi, 1997b: 85). Kültür aşamasında kalan bir toplum bin Nebiye göre bu nedenle mevcut toplumsal düzeni devam ettiren bireylerin yetiştiği bir toplumsal aşamaya karşılık gelir.

1.2.1.2. Tarihsel Bir Unsur Olarak Kültür

Var olan zihinsel durum ve toplumsal ilişkiler üzerinden bir süreklilik sağlayan kültür Bin Nebi'nin düşüncelerinde aynı zamanda tarihsel bir açıdan da ele alınması gereken bir gerçeklik alanıdır. Kültürün tarihsel açıdan durağan bir içeriğe sahip olmadığını belirten Bin Nebi onun tarihsel pozisyona bağlı olarak değişiklik gösteren ve iki farklı duruma sahip olan bir gerçeklik alanı olduğunu belirtmektedir. Bin Nebi kültürün

iki farklı durumunu *çöküş unsurlarının daha etkin olduğu kültürel çevre ve gelişim faktörlerinin etkin olduğu kültürel durum* ayrıştırması yaparak ortaya koymaya çalışırken bir toplumun hareketsiz bir aşamasında içinde bulunduğu kültürel durum ve aynı toplumun hareketli bir aşama içinde bulunduğu kültürel durum arasında bir ayrıma gitmektedir (Bin Nebi, 2016: 56). Ona göre hareketli ve tarihsel bir misyona sahip olan bir fikirle ve inançla oluşmuş kültür insanlara böyle bir çevrede aktif bir rol sağlarken diğer taraftan hareketli bir düşüncesi olmayan ya da olsa bile etkinliğini yitirmiş, öldürücü unsurları ve faydasız geleneklerin devamını sağlayan kültür ise bir hareket oluşturmaktan uzaktır. Bu nedenle Malik bin Nebi'ye göre kültür toplumsal hareketin temelini oluşturan medeniyet hamlesiyle farklı bir ilişki içerisinde de bulunmaktadır. Toplumsal düzenin devamını sağlayan kültür toplumsal hareketin devamına imkân sağlamakla birlikte diğer taraftan dinamik bir düşüncenin bulunmadığı; diğer bir ifadeyle medeniyetle şekillenmediği durumlarda toplumlarda var olan durağanlığı devam ettirmektedir.

Bin Nebi kültürden medeniyete ilerleyen tarihsel süreç içerisinde kültürel aşamaya ilişkin bu analizine ise sırasıyla toplumların psikososyal ve zihinsel dünyalarının gelişimlerinin eşya, isim, fikir ve kavram şeklinde ilerleyen değişimi üzerinden ulaşımıştır (Bin Nebi, 2016: 16). Toplumların değişimini insanın değişimi üzerinden ele alan Bin Nebi toplumların yaşadığı bu aşamasal değişimi ise bir ferdin doğumundan itibaren zihinsel olarak yaşadığı değişimle ilişkili olarak açıklamaktadır. Bir çocuğun doğumundan sonra ilk olarak eşyalarla ilişki kurduğunu daha sonrasında kişilere ve en sonunda ise düşüncelere yöneldiğini belirten mütefekkir eşyalarla kurulan ilişkinin beslenme ihtiyacıyla; kişilerle kurulan ilişkinin duygusal ihtiyaçla ilgili olup somut bir bağlama yönelik olduğunu belirtmektedir. Fikirlerle kurulan ilişki ise mütefekkire göre ruhi olarak ferdi değiştiren ve geliştiren bir ilişki olup soyut bir içerik taşımaktadır (Bin Nebi, 2015: 26-27). Tüm bu aşamaların toplumların değişiminde de yaşandığına vurgu yapan mütefekkir toplumsal değişimi de bu aşamalar üzerinden açıklamaya çalışmaktadır.

Akın'ın (2021: 42) da ifade ettiği gibi eşya ve eşyaya isim verme aşamasının medeniyet hamlesine ulaşmayan kültürel durumu içerisine alan bir aşama olduğuna işaret eden bin Nebi bu aşamada bulunan bir toplumun eşyalara isim vererek onları hayatlarına ve anlam dünyalarına aktaran bir toplumsal yapının sınırları içerisinde kalmalarına vurgu yapmaktadır. Bu nedenle mütefekkirin düşüncelerinde insanın kişiliğini, kimliğini ve

davranış şeklini toplumsal yaşam biçimiyle uyumlu hale getirme hususunda önemli bir işleve sahip olan kültür tarihsel süreç içerisinde ölü faktörlere sahipse toplumların etraflarındaki her şeyi eşya temelli değerlendirdikleri zihinsel bir durum oluşturmaktadır. Eşya ve onu isimlendirme aşaması mütefekkinin düşüncelerinde toplumların etrafındaki nesnelere, olayları, kişileri, toplumsal ilişkileri ve mevcut fikirleri yüksek anlamlar üzerinden değil eşyalar üzerinden ve somut anlamlara bağlı, biçimsel olarak değerlendirmeleri anlamına gelmektedir. Bu aşamada bulunan bir toplumda “... şey, değerler hiyerarşisinin tepesindedir” (Bin Nebi, 2015: 74). Şeyin belirleyici olduğu bir toplumda değerler hiyerarşisi tersine çevrilmiş en alt kısımda yer alması gerekenler en üste taşınmıştır. Toplumun düşünceleri bir değerlendirme aracı olarak kullanılmaktan uzak olduğu (Kureyşi, 2002: 116) bu aşamada değerlendirmenin temel ölçüsü eşya olmuştur.

Her şeyin eşya ve onun isimlendirilmesi temelinde şekillendiği bir aşama Bin Nebi'ye göre yüksek ilkelerin, fikirlerin yerine putçuluğun üretildiği bir zaman dilimine karşılık gelmektedir. Bu toplumsal durumda bir düşüncenin veya görüşün temsilcisi olan kişiler fikirlerle özdeşleştirilip eşyalar ve fikirler şekilleri itibarıyla ele alındığı için her şey özüne ulaşmadan şekilleri üzerinden putlaştırılmaktadır. Fikir yokluğundaki toplumsal durumu putçuluk üreten bir bilgisizlik olarak ifade eden mütefekkin fikrin kaybolduğu her yerde putların yeniden hüküm sürdüğünü belirtmektedir (Bin Nebi, 2015: 94). Bu kültürel durumda bulunan toplumlar fikirler ve idealler yerine kalabalık ve abartılı söylemlere, övgülere, kişilere çok fazla önem verdiği için put üreten zihinsel bir aşamada bulunmaktadır.

Kültürün tüm meselelerin biçimsel olarak analiz edildiği bir düşünceye ve soyut bir kavrama ulaştırmaktan uzak durumu Bin Nebi'nin düşüncelerinde ancak toplumları harekete yönelten bir düşünce ve fikri içinde taşıyarak onları kavram ve fikir aşamasına taşıyan gerçeklik olan medeniyetle hareketli bir duruma ulaşmaktadır. Toplumların eşya ve onu isimlendirme aşamasından fikir ve kavram aşamasına geçişi dini bir düşünce ve inançla beraber başlayan bir medeniyet hamlesiyle mümkündür. Bin Nebi'nin medeniyetin başlangıç noktasının dini bir düşüncenin ortaya çıkması ya da yeniden ihya edilmesinde görmesi de bununla ilgilidir. Fikir ve kavram aşaması mütefekkinin düşüncelerinde toplumların genellikle her şeyi soyut bağlamda ve ilkeler temelinde anlamlandırma kapasitesine ulaşması anlamına gelmektedir. Bu nedenle kültürel durumu ilkesel bir

konumda şeyleri formları üzerinden anlamlandırma ve onlara isim verme çabasında olan bir toplum, medeniyet aşamasına geçtiğinde eşyayı ve onun isimlendirilmesini de daha soyut ve yüksek bir bağlama taşıyıp etrafındaki her şeyi ilkeler üzerinden değerlendiren yüksek bir toplumsal yapıya ve yüksek bir kültürel duruma ulaşmaktadır.

Toplumsal yaşam tarzı ve bireyin davranış biçimi arasında uyumu sağlayan kültür, medeniyet aşamasında da bunu yerine getirmekle birlikte, medeniyet öncesi aşamada mevcut olan kültürün anlamlandırma ve isim verme özelliği medeniyet aşamasında da devam etmektedir. Medeniyet aşamasında kültürün eşya ve onu isimlendirme özelliği medeniyet tarafından belirlenerek daha yüksek ve ilkesel bir boyuta taşınmıştır. Kültür, medeniyetin doğmasını sağlayan ve onu şekillendiren dini düşünceyle artık eşyalar, nesnelere, olaylar, durumlar, fikirler ve toplumsal ilişkileri isimlendirme ve anlamlandırma konusunda ahlaki bir bağlam kazanmıştır. Toplum bir üst aşamaya geçtiğinde ve medeniyet hamlesi başladığında kültür bir devrim yaşamış ve değişime uğramıştır (Bin Nebi, 1997a: 85). Toplumsal aşamalara bağlı olarak kültürel bir çeşitlenmeden bahseden Bin Nebi'nin (2016: 144) medeniyet aşamasına ulaşmış bir toplumun kültürünün de *ahlaki bir kültür* olduğuna yönelik vurgusu bununla alakalıdır.

Medeniyetle şekillenen kültür böylece aktif bir bağlam kazanarak toplumda pasif zihinsel durum üretmenin aksine aktif bilinçler yetiştirmek için hazır hale gelmiş olur. Bu aşamada Bin Nebi'ye göre (1997a: 86) “teknik dahi eşyayı değil, insanı değiştirmeye başlar.” Tekniğin bile insanı değiştirmeye başladığı bu kültürel durum Bin Nebi'ye göre sadece medeniyetle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle toplumsal değişim için kültürün medeniyetle şekillenerek tarihsel bir içerik kazanması gerekmektedir. Mütefekkirin düşüncelerinde kültür medeniyetle şekillendiği zaman hareketli bir içerik kazanmaktadır. Bin Nebi bu nedenle kültürü medeniyetin gelişmesinde önemli bir faktör olarak görse de kültürcü yaklaşımı benimsememekte (Subhani, 2020: 175) ve kültürü medeniyetle şekillenmesi gereken bir gerçeklik olarak ele alırken medeniyeti üst bir gerçeklik olarak tanımlamaktadır. Bin Nebiye göre medeniyet insanı ve toplumları daha üst bir aşamaya taşıdığı için kültür medeniyetle birlikte üst bir içeriğe ulaşır. Kendi başına medeniyetten ve medeniyetin doğmasına öncülük eden dini düşünceden yoksun olan kültür sadece var olan alışkanlıkları, adetleri devam ettirirken ve eşyalar, fikirler ve kişiler evrenlerini ve onların ilişkilerini belirlerken hareketsiz bir zihinsel durumun devamına neden olmaktadır. Bin

Nebi'nin düşüncelerinde kültürün belirleyeni medeniyet olduğu zaman hareketli bir toplumsal durum ve ahlaki bir düzen oluşmasına yardımcı olmaktadır.

1.2.1.3 Kültürün Pedagojik İçeriği

Malik Bin Nebi kültürü bireyin davranış tarzı ve toplumsal yaşam biçimi arasında uyum oluşturan bir çevre olarak tanımladıktan ve onun medeniyetle şekillenmeden önceki ve medeniyetle şekillendikten sonraki durumunu ortaya koyduktan sonra onu pedagojik bir açıdan da ele almaktadır. Düşüncelerinin merkezine insanı yerleştiren mütefekkir kültürün bireyin yetiştiği ortamı şekillendiren ve bireyin kişiliğinin oluşmasında etkili olan unsurlarını açıklayarak onu eğitsel bir açıdan değerlendirmektedir.

Mütefekkir bu tanımla teorik kültür tanımının pratikte nasıl gerçekleşeceği; eğitsel bir bağlamda kültürün insanlara aktif bir rol sunmayı nasıl sağlayacağı, sosyal ilişkilerin nasıl oluşturulacağı ve insanların davranışlarını toplumsal durumla uyumlu olmasının nasıl gerçekleştireceği sorularına odaklanmaktadır. Bu haliyle mütefekkir kültürü bir sosyalizasyon süreci ve sosyal bir eğitim olarak görmektedir (Berghout, 2001: 73). Ona göre kültürün bireyin kişiliğini şekillendirerek ona aktiflik veya pasiflik sunan ve toplum ve birey arasındaki ilişkinin niteliğini belirleyen yanı sıra bir taraftan toplumun içerisinde mevcut olan diğer taraftan da bireyin davranışlarıyla varlığını devam ettiren bazı unsurlarla mümkündür. Bu unsurlar ahlak, estetik, pratik mantık ve tekniktir. Kültür bu nedenle Bin Nebi'nin düşüncelerinde aynı zamanda "bir ahlakın, bir estetiğin, olaylardan yararlanan bir muhakemenin ve bir tekniğin sentezi" (Bin Nebi, 1983: 71) olarak tanımlanmaktadır. Kültür bu unsurları aracılığıyla toplumun düşüncelerini, değerlerini, temel ilkelerini bireylere aktaran ve insanların toplumla bütünleşmesini sağlayan bir sosyalizasyon mekanizmasıdır.

Kültürü bir sosyal eğitim unsuru ve sosyalizasyon sistemi olarak tanımlayan Bin Nebi toplumsal hareketliliğin durumunu belirleyen şeyin de bu unsurlar olduğuna dikkat çeker. Bin Nebiye göre bu dört temel unsur kültürü oluşturmakla birlikte her toplumsal eylemin temelinde yer alan ve o toplumsal eylemin etkinlik durumunu belirleyen bir içeriğe sahiptir. İnsanın kişiliğinde etkili olan bu unsurlarla kültür insanı hareketli ve hareketsiz kılması üzerinden ele alınmaktadır. Kültürü bu unsurlar üzerinden ele almak bir medeniyet inşasında insanın eğitilmesi ve etkili eylemin gerçekleştirilmesi için pedagojik

bir içerik oluşturmaktadır. Kültürün unsurları insanların kişiliğinde çözünerek ve davranış tarzlarını belirleyerek toplumsal hayatı kurmakta, bireylerin toplumsal davranışlarının temelinde yer alarak ve bir sentez oluşturarak toplumun kültürlerini oluşturmakla birlikte bireylerin davranışlarının etkinliğini belirleyerek toplumsal hareketin durumunu da belirlemektedir (Bin Nebi, 2016: 83, Bin Nebi, 2017: 146). Bu nedenle tarihsel hareket kazanmak için ölü bir kültürel geleneğin devamını sağlayan içeriğe sahip bu unsurların içeriğinin yenilenmesi ve aktif kılınması gerekmektedir.

1.2.1.3.1 Ahlak

Malik Bin Nebi'ye göre bireylerin kişiliğinde çözünen ve toplumun yaşamını kurmaya yardımcı olarak toplum ve birey arasında bir ilişki oluşturan ve toplumsal eylemin durumunu belirleyen kültürün temel bölümlerinden ilki ahlakıdır (Bin Nebi, 2016: 50). Kültürü pedagojik bir bağlamda ele alan mütefekkir, bir kültürün pedagojik bağlamda ele alınan ilk şartının ahlak olduğunu belirtmektedir. Mütefekkirin kültürün bir parçası olarak ele aldığı ahlakı inceleme biçimi ise ahlakın ilkelerini belirlemek üzere değil, kültürde insanı yönlendiren ve insanlar arası ilişkinin niteliğini belirleyen bir unsur olması açısındandır. Bin Nebi'nin kültür düşüncesinde ahlak bu nedenle felsefi açıdan değil bireylerin birlikte yaşama içgüdüleri sonucu ortaya çıkan dayanışma gücüne bir ruh kazandırması açısından ele alınmaktadır. Mütefekkir ahlakı toplumsal eylemin niteliği üzerinde etkide bulunan, toplum için sosyal birliktelikleri oluşturan ve toplumdaki bireyleri bir arada tutmayı sağlayan toplumsal yaşama içgüdülerini ve sosyal dayanışmayı ruhla dolduran bir güç olarak incelemektedir. Bin Nebi bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Her kültürün temeli şahıslar dünyasını sentez ve birleştirmektir. Bu birleştirme etik bir şekil alan pedagojik bir yöntemle göre gerçekleşebilir. Öyleyse ahlak veya etik herhangi bir kültürün pedagojik planındaki ilk dinamiktir.” (Bin Nebi, 2016: 48).

Ahlak Bin Nebi'nin düşüncesinde içerisinde bulunduğu kültürün niteliğine bağlı olarak sosyal birliktelikleri oluşturan ve insanlar arası ilişkilerin niteliğini belirleyen bir unsur olarak karşımıza çıkar. Tüm toplumsal durumlarda ve tarihsel aşamalarda kültürle birlikte mevcut olarak bulunan ahlak, toplumların içerisinde bulunduğu tarihsel aşamaya bağlı olarak farklı bir içeriğe sahiptir. Tüm toplumlarda insanın şekillenmesinde ve yönlendirilmesinde ahlaki değerler ve ilkeler mevcut olsa da ancak dinamik bir düşünceyle tarihsel harekete kavuşmuş ve medeniyet hamlesine ulaşmış toplumlarda ahlak yüksek bir

içerik kazanmıştır. Eşyayla, insanla ve toplumla formel bir ilişki sınırları içerisinde hareket edip sorgulayamama gibi bir zihinsel yapıya sahip olan kültürel bir durumda ise ahlak var olan değerlerin devam ettirilmesi üzerinden işlemektedir. Dinamik bir düşünceyle ortaya çıkan medeniyet hamlesiyle birlikte ise içeriği değişen kültürün neticesinde formel sınırların dışına çıkan bilinç durumu insanla, eşyayla ve toplumla ilkesel bir ilişki üretmekte ve böylece ahlak üst ilkelere kavuşmaktadır. Ahlakın cahiliye dönemi toplumunda akrabalığa dayalı *biz ve onlar* fikri üzerine kurulu kabile gibi sosyal birliktelikler ortaya çıkarırken İslam toplumunda *kardeşlik* fikri gibi yüksek bir fikre dayalı ümmet gibi toplumsal bir örgütlenme biçimi oluşturması bununla alakalıdır. Bireyleri birbirine bağlayan ve onlara kabile, aşiret, şehir gibi birliktelik biçimleri oluşturma imkanını vererek dayanışma gücü oluşturan ahlak böylelikle tüm toplumlarda bulunmakla birlikte sadece dini veya dinamik düşünceye sahip toplumlarda yüksek ve ilkesel bir içerik kazanmaktadır (Bin Nebi, 2016: 61).

Ahlakın toplumda bireyleri manevi bir zeminde bir arada tutma işlevi mütefekkiye göre bireylere toplumsal birliğin devamı için temel amaçlar, prensipler ve motivasyonlar sunmasıyla ve bunlar aracılığıyla topluma bir rota oluşturmasıyla gerçekleşmektedir (Bin Nebi, 2017: 144). Toplumda bulunan bireylere ahlak tarafından sunulan amaçlar, prensipler ve motivasyonlar bireylerin kişisel çıkarlarını ve iç güdülerini aşarak ortak toplumsal bir amaç doğrultusunda hareket etmelerini ve bireylerin birbirleriyle ilişkilerini ilkesel bir zeminde oluşturmalarını sağlamaktadır. Bu nedenle de Malik Bin Nebi'nin düşüncesinde ahlakı parçalanan bir cemiyetteki bireylerin iç güdülerinin oluşmasının önüne geçilemeyeceği ve insanların birbirlerini düşünerek hareket etmesi ilkesi gerçekleşemeyeceği için bu cemiyet parçalanmaya mahkûm olacaktır (Bin Nebi, 1992: 71). Kültürün bir unsuru olarak ahlakın bu bağlamda medeniyetin inşasında yerine getirdiği temel işlev bireysel içgüdüleri tarihsel eylem için kısmen sınırlandırmak, dayanışma gücünü yüksek bir ruhla doldurarak bireyleri toplumsal faaliyet için aktif kılmak ve manevi bir zeminde insanları aşkın düşünceyi gerçekleştirmek için harekete geçirmektir.

Malik Bin Nebi'nin ahlak konusunu toplumsal birlikteliklere sağladığı hareketlilik temelinde ele alarak onu toplumdaki bireyleri bir arada tutup bir dayanışma bağı oluşturma ve bireysel istekleri toplumsal çıkarlarla sınırlandırma temelinde değerlendirme biçimi

ahlakı toplumsal olarak ele alan düşünceleri akıllara getirirse de Bin Nebi'nin ahlakı değerlendirme biçimi bu düşüncelerinden oldukça uzaktır. Bu bağlamda ahlakı toplumsal bir bağlamda ele alan önemli düşünürlerden birisi olan Durkheim'in düşünceleriyle Bin Nebi'nin düşünceleri arasındaki farkı ortaya koymak önem taşımaktadır.

Kendi teorisinde ahlaka önemli bir yer ayıran Durkheim ahlakı toplumsal düzeni korumak, toplumsal bütünleşmeyi arttırmak ve toplumdaki bireylerin birlikteliğini sağlamak üzere dayanışma duygusu yaratan önemli bir olgu olarak kurgulamıştır. Durkheim'a göre ahlak bireylerin sürekli artan ve doymak bilmez tutkularını sınırlayan (Ritzer, 1992: 6) ve insanlar arasında uzlaşma, karşılıklı özveri, dayanışma ve bağlılık duygusunu oluşturarak toplumsal düzeni sağlayan bir olgudur (Özyurt, 2007: 96). Ahlakı toplumsal bir olguya indirgeyen Durkheim onu toplumsal düzeni sağlama konusu üzerinden değerlendirirken; Bin Nebi ahlakı bir medeniyet ve toplumsal hareketi gerçekleştirmek üzerinden değerlendirmekle birlikte ahlak meselesiyle toplumda üst ilkelere ulaşma meselesine odaklanmaktadır. Bin Nebi bu nedenle ahlakı toplumsal bir bağlamda değerlendirirse de (Bergout, 2001: 75) onu toplumsal hareketliliği sürdüren bir mekanizma olması üzerinden ve toplumu yüksek ilkelere kavuşturması bağlamında ele almaktadır. Toplumsal bir olgu olarak ele alınan görüşlerde ahlak toplumsal olanın devamının sağlanması için var olan düzenin sorgulanmaması anlamına gelirken Bin Nebi'nin düşüncelerinde dinamik bir düşünceyle şekillenen ahlak tam da düzeni sorgulayan bir bilinç durumuna atıf yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle toplumsal bir temelde ele alınan görüşlerde ahlak atalardan gelenin sorgulanmaması üzerine kurulu dayanışma üreten bir unsurken Bin Nebi'nin düşüncelerinde topluma hareket kazandıran bir unsur olarak dinamik bir düşünceyle birlikte atalar geleneğinin sorgulanması üzerine odaklanır. Bu nedenle mütefekkirin düşüncelerinde ahlak toplumsal açıdan ele alınmakla birlikte toplumsal durumda ortaya çıkardığı hareket, zihinsel değişim ve yüksek ilkeler meseleleri üzerinden değerlendirilmektedir.

Yanı sıra Durkheim'in dayanışma kavramına yüklediği anlam ile Bin Nebi'nin yüklediği anlam farklıdır. Durkheim'da sosyal bir düzen sağlayan ve maddi bir içerik taşıyarak faydacı bir duruma işaret eden dayanışma Bin Nebi'nin düşüncelerinde insanlar arasında toplumsal ilkelere ve düşüncelere uygun olarak hareketi sağlayan ve yardımlaşma oluşturan bir içerik taşımaktadır.

1.2.1.3.2 Estetik ve Sanat

Malik bin Nebi'nin düşüncesinde ahlak, kültürün dayandığı tek unsur değildir. Kültürün unsurlarından ve dayandığı temellerden bir diğeri de estetikdir. Kültürü renkler, sesler, şekiller, hareketler, alışılmış manzaralarla yaygın düşüncelerden meydana gelmiş bir çevre olarak tanımlayan (Bin Nebi, 1983: 62) mütefekkir için bu çevreyi oluşturan önemli hususlardan birisi de bir kültüre sahip olan toplumun o çevre içerisinde bulunduğu estetik zevktir.

Malik bin Nebi ahlakı bireyin şekillenmesi ve dolayısıyla toplumsal bir hareketi oluşturması açısından eğitsel bir bağlamda ele aldığı gibi kültürün diğer unsuru olan estetiği de bireylerin ruhu ve eylemleri üzerinde bıraktığı etkiler temelinde ele almıştır. Estetiği kültürün en dinamik ve en önemli unsurlarından biri olarak tanımlayan Malik Bin Nebi'nin (2017: 144) düşüncesinde estetiğin oldukça önemli bir yer işgal etmesinin sebebi de estetiğin sadece bir görüntü veya ses değil aynı zamanda bireylerin ve toplumun yaratıcı gücünün bağlı olduğu bir unsur, toplumlara aktif ve yapıcı bir rol kazandıran güç olarak (Bin Nebi, 2016: 87, 64) toplumsal ve bireysel ruhta etkilere sahip bir faktör olmasıdır.

Bir toplumun fertlerinin dış görüntüsünün ve estetik zevkinin o toplumun düşüncelerinde ve eylemlerinde de kendisini gösterdiğini belirten mütefekkir çirkin manzaralara sahip bir toplumun düşüncesine ve hareketlerine bu çirkinliğin karışmasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir (Kureyşi, 2002: 162). Çünkü fikirler şekillerin, hareketlerin, seslerin ve renklerin meydana getirdiği bir çevrenin ürünüdür ve sosyal alanda algılanan imaj üzerinden ortaya çıkmaktadır. Bu imajlar o çerçevede yaşayan kişinin psikolojisine yansması sebebiyle de estetik çevre fikirlerin oluşmasında ve etkinlik kazanmasında oldukça etkilidir. Bu nedenle estetik Bin Nebi'nin fikirlerinde toplumları ruhsal ve zihinsel olarak fikri ve ilkesel aşamaya ulaştırması bakımından ele alınmaktadır.

Bin Nebi'nin estetik olarak ifade ettiği şey sadece müzik, tiyatro ve resim gibi sanatları içermez. Estetik bunların yanı sıra toplumun tüm alanlarında ve fertlerin tüm eylemlerinde ortaya çıkan bir unsurdur. O fertlerin evinin önünü süpürüşteki zarafette, çocukları okşarken gösterilen şefkette ve bir ayakkabı boyamada gösterilen dikkatte ortaya çıkmaktadır (Bin Nebi, 1992: 76). Estetik, hayatın her alanında ortaya çıkan insanların

ruhunu, düşüncelerini ve farkındalıklarını gösteren ve onları etkileyen bir unsurdur. Estetiğin bir farkındalık oluşturan ya da bir fikrin devamını sağlayan bir ortam sunması ve bireylerin fikirleri ve eylemleri üzerinde etkili olması mütefekkirin düşüncelerinde farklı örneklerle ortaya koyulmaktadır. Elbisesi temiz olmayan dilenci bir çocuk toplumda temiz olmamayı alışkanlık haline getireceği için Bin Nebi'ye göre insan ruhunun ve zihninin temizliğe yönelik farkındalığını azaltmaktadır. Bu toplumda temizlik gibi bir mefhumunun ve değerinin oluşması da imkânsız hale gelmektedir. Rahatsız edici bir gürültü de yine zamanla olağan bir durum haline geleceği için zihinlerin ve ruhun değer üreten yapısında tahribata sebep olmaktadır. Bir çevre olarak kültür ve onun unsurları insana onur, ahlak, saygı, temizlik gibi değerleri hatırlatan bir yer haline geldiğinde ve dinamik bir fikirle şekillendiğinde medeniyete geçiş mümkün hale gelir. Bu nedenle bin Nebiye göre kulakları rahatsız eden ahenksiz bir gürültü veya gözleri rahatsız eden bir manzara fikirlere ve dolayısıyla bu fikriler temelinde oluşan medeni hayat üslubuna bir suikast, bir meydan okumadır.

Bir kültür unsuru olan estetiği bu şekilde açıklayan Bin Nebi bireylerin fikirlerinin ve hareketlerinin medeniyetin inşasında önemli olması sebebiyle bireylerin hareketlerine ve düşüncelerine etki eden estetik meselesini de diğer fikirlerinde olduğu gibi medeniyet temelinde ele almaktadır. Kültürü ele almasına bağlı olarak mütefekkirin estetiği de iki farklı bağlamda ele aldığı görülmektedir. Bin Nebi bu bağlamda hareketli düşünceyle düzenlenen estetik alan ile ölü unsurlar ve fikirler ile şekillenmiş estetik çevre arasında bir ayrıma gitmektedir. Dinamik bir düşünceye sahip görüntüler ve imajlar alanının topluma yüksek bir zevk ve yeni bir hareket verdiğini savunan Bin Nebi ölü unsurlara sahip kültürel bir dünyadaki estetik çevrenin ise toplumdaki pasifliği ve durağanlığı devam ettiren yapısına vurgu yapmaktadır.

Bir medeniyet inşası için de öncelikle bireylerin soluduğu bir çevre olarak kültürün değişmesi gerektiğini belirten düşünür bu çevrenin bir unsuru olarak estetik zevkinin de değişmesi gerektiğini ve böylelikle de toplumdaki fikirlerin, davranışların değişeceğini ifade etmektedir. Bir kültür devrimi yapan Çin'in ve sosyal bir değişimi amaçlayan Türk modernleşmesinin (Bin Nebi, 2016: 65) kıyafet değişimine verdiği önem de mütefekkire göre tam burada ortaya çıkmaktadır. Kıyafet değişimini gerçekleştirmek, insanların fikirlerinin ve hareketlerinin oluşmasında etkili olan bir çevrenin yani kültürün

değiştirilmesi demek olduğu için estetik değişimle kişiliklerde ve fikirlerde bir değişim oluşturarak bir ruh değişimi amaçlanmaktadır. Bin Nebi'ye göre dış görünüm ve kıyafet değişimiyle yapılmak istenen asıl şey de yeni fikirler ve bu fikirlere bağlı hareketlerle yeni bir ortamın ve yeni bir çevrenin oluşturulmaya çalışılmasıdır.

1.2.1.3.3. Pratik Mantık

Malik bin Nebiye göre kültürün bir diğer unsuru topluma bir hareket ve aktiflik kazandıran pratik mantıktır. Pratik mantık mütefekkiye göre bir eylemi araçları ve amaçları ile ilişkilendirmeyi sağlayan yol göstericidir (Bin Nebi, 2016: 67). Mütefekkinin düşüncesinde pratik mantık, yapılan en basit eylemden en karmaşık eyleme kadar tüm davranışların amaçlanan gayeyle ilişkilendirilmesi ve o davranışlardan en yüksek verime ulaşılması için vasıtaların doğru kullanılması demektir. Kültürün bir parçası olan pratik mantık o kültürün oluşturduğu bir çevre içerisinde insanların eylemlerini yaparken amaçları dikkate alma ve araçları kullanmadaki alışkanlıklarını göstermektedir. İnsanların davranışlarında amaç ve araç arasında bir uyumun olmaması zihniyet dünyaları üzerinde önemli etkileri olan kültürün pratik mantık unsurunun oluşturduğu çevreyle ilgilidir.

Mütefekkinin pratik mantık fikriyle eylem, amaç ve araç arasında bir birliğe ve uyuma vurgu yaptığı görülmektedir. Malik bin Nebi bu nedenle pratik mantığı etkili bir hareket doğurmayan ve sadece düşünsel bir planda çalışarak birtakım öncüllerden birtakım sonuçların çıkarılmasını sağlayan teorik mantıktan ayırmaktadır. Bir varsayımdan çıkacak sonuca zihinsel olarak ulaşan teorik mantık sadece düşünsel planda insana mantıksal bir sonuç sağlarken, insanın irade ve dikkati temelinde akıl yürüterek eylemlerinde bulunmasını sağlayan pratik mantık eylemsel bir zeminde mantıksal bir sonuç ve aksiyon sağlamaktadır. (Bin Nebi, 2016: 67-68). Kültürün sahip olduğu pedagojik içeriği de fikir-eylem-amaç üzerine bir birlik oluşturarak bireylerin zihin dünyalarının bu şekilde yönlendirilmesiyle açığa çıkmaktadır. Bu üçü arasında bir birliğe ulaşan kültür toplumdaki diğer bireylerin de bu şekilde eğitilmesi için bir ortam sunarak eğitsel bir rol üstlenecektir.

Müslüman dünyanın sorunlarından birisini de onların pratik mantıklarında gören mütefekkiye göre Müslümanların problemlerinin çözüme kavuşamamasındaki asıl nedenlerden birisi düşüncelerinin ve onun gerektirdiği eylemlerin ayrılmaz bir bütün oluşturamamasıdır. İslam dünyasının yaptığı eylem ya gerçekleşmesi mümkün olmayan bir

düşüncenin ürünü ya da düşünsel bir çabayla bağlantısı olmayan bir hareket olduğu (Bin Nebi, 2018: 79) için problemlerin çözümü de eylemsel planda aksiyonel bir sonuç içermeyen bu mantık nedeniyle çözüme ulaşamamaktadır. İslam dünyası kendi ideallerine uygun bir davranış tarzı üretmekten uzak, düşünme-konuşma ve eylem arasında irtibata ulaşamamış çelişkili bir mantığa ve kültürel bir ortama sahiptir.

Malik bin Nebi kültürün pratik mantık unsurunun bir toplumda bireylerin belirli bir amaç doğrultusunda davranmalarını sağlayan ve bu amaç doğrultusunda bir eylemde bulunmalarını mümkün kılan bir güç olduğunu Cezayirli Yahudiler ve Cezayirli Müslümanların bir sosyal mesele karşısında benimsediklere tavırlardaki farklılığa bağlı olarak açıklamaya çalışmaktadır. Cezayir hükümetinin Yahudi çocukları eğitimsiz bırakma konusunda yaptığı uygulamalara karşı Yahudilerin tavırlarıyla, Müslüman çocukları eğitimsiz bırakan uygulamalarına karşı Müslümanların tavırlarını karşılaştırarak pratik mantığı ve dolayısıyla kültürü açıklamaktadır. Cezayir’de hükümetin Yahudi çocuklara eğitimi yasaklamasına karşı Yahudiler kendi çocuklarının eğitimden uzak kalmaması için kendi aralarında bir eğitim programı düzenleyip çocuklara eğitim vermişlerdir. Cezayirli Müslümanlar ise çocuklarının eğitimsiz bırakılması hususunda Müslüman seçkinlerin konuyu sadece teorik bir bağlamda ele alıp makaleler yazıp konuşmalar yapmış ve herhangi bir eylemde bulunmamıştır. İşte mütefekkiye göre Yahudilerin kendilerine karşı yapılan olumsuz bir uygulama karşısında kendi amaçlarına uygun eyleme geçmelerini ve Müslümanların kendilerine karşı yapılan olumsuz bir uygulama karşısında hareketsiz kalmaları bir etkililik ortamı oluşturan kültürün hareket ve amaç arasında uygunluk oluşturan pratik mantığıyla alakalıdır (Bin Nebi, 1983: 57-58). Amaç, eylem ve araç uyumunu yakalayamayan kültürel bir çevre içerisinde yetişen Müslüman toplumu durumu sadece teorik bir bağlamda değerlendirmiş ve düşüncelerini eyleme dönüştürememiştir.

1.2.1.3.4 Bilim ve Teknik

Malik Bin Nebiye göre “Ahlaki prensip, estetik ve pratik mantık tek başlarına herhangi bir şey oluşturmazlar. Aksine o şeyi meydana getirebilmek için belli araçlara ihtiyaç duyulur” (Bin Nebi, 2017: 145). Bu araçları kazandıran şey ise bilim ve tekniktir. Bilim ve teknik kültür için önemli bir unsurdur ve o olmadan kültürün sentezi ve anlamı tamamlanamaz.

Bin Nebi'nin teknik olarak ele aldığı şey bir toplumda var olan teknik ve bilimsel bilginin oluşturduğu atmosferdir. İlmî gelişmenin sadece ilme bağlı olmadığını o ilmî ortam içerisinde psikolojik koşulların da önemli olduğunu belirten Bin Nebi kültürün teknik unsuruyla toplumda ilmî alanla ilgili psikolojik ve sosyal bir ortamın oluştuğunu belirtmektedir (Kureyşi, 2002: 168). Bu ortama bağlı olarak bilimin ve tekniğin geliştiğini ifade eden mütefekkir içerisinde ölü unsurların, pasif öğelerin bulunduğu psikososyal bir ortamda bilim ve tekniğin de buna bağlı olarak pasif bir çevre oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Dinamik bir düşünceyle ve medeniyet hamlesiyle şekillenen ortamın sunduğu psikososyal çevre ise aktif bir zihniyet doğurduğu için bu ortamda şekillenen teknik ve bilim de dinamikliği devam ettiren bilimsel bir ortam üretmektedir.

Malik bin Nebi'nin teknik veya bilim olarak ifade ettiği şey diğer taraftan hayatın tüm alanlarında yapılan bir işin amacına uygun yapılmasını sağlamak üzere ortaya çıkan 'genel düşünce'dir. Bu nedenle bir sanatkarın bir tekniği olabileceği gibi bir çobanın da hayvanların bakımını sağlarken de bir tekniği bulunmaktadır. Teknik bu haliyle toplumun özünü koruyan ve gelişiminin devamlılığını sağlayan bir araçtır. Çünkü teknik yaşanan bir sorunun çözümünde daha önce kullanılan araçların kullanılması hususunda insanı yönlendirmekte ve toplumun o sorunu çözerek devamlılığını sağlamaktadır. Bir medeniyet inşasında tekniğin rolü de tarihteki konumunu ve bu nedenle içinde bulunduğu durumdan çıkış yolunu bilmeyen bir topluma yön göstererek medeniyet kapısından girmesini sağlamasıdır (Bin Nebi, 2016: 70). Toplumların tarihsel gelişmelerinin nasıl gerçekleştiğini ve hangi tarihsel zaman diliminin hangi döneme tekabül ettiğini bilmek de tekniktir. Bir toplumun içinde yaşadığı zaman dilimini medeniyete çevirmesi bu tekniğe göre gerçekleşecektir. Kendisinin teknik ve bilim tanımı çerçevesinde Malik bin Nebi'nin de esasında ortaya koymaya çalıştığı şey sosyal değişimin tekniğini ve bilimini açıklamaya çalışmaktır.

Teknik ve bilim sayesinde bireyin rızkını kazanacağını ve toplumun da korunma ve gelişiminin sağlanacağını belirten mütefekkir (Çalışkan, 2019: 39) teknik aracılığıyla insanın çalışma şuurunu kazanacağına ve toplumun da böylelikle tarihi hareketini başlatma veya sürdürme imkanına kavuşacağına dikkat çekmektedir. Tekniğin bu bağlamda eşyalar dünyasını üreten boyutuna vurgu yapan Bin Nebi manevi olmasının yanı sıra maddi bir gelişme olarak tanımladığı medeniyette teknik ve bilimin maddi gelişmişliği üretebilme

kabiliyetine vurgu yapar. Hayatın tüm alanlarındaki genel bir düşünceyi ve düşünsel atmosferi ifade eden teknik bir toplumda verimli toplumsal bir eylem için maddi unsurların üretildiği bir alana karşılık gelmektedir. Tekniğin bu bağlamda eşyalar dünyasını oluşturan boyutuna vurgu yapan mütefekkir medeniyetin manevi gelişmişliğe atıf yapmasının yanı sıra maddi bir gelişmişliğinin de olduğunu ve teknik ve bilimi, medeniyetle şekillenen kültürün maddi gelişmişliği üretebilme kabiliyeti üzerinden ele alır.

1.3. Malik Bin Nebi’de Medeniyet Fikri

Malik Bin Nebi’nin medeniyet fikrinin onun tüm fikirlerinin merkezinde yer alan bir düşünce olduğu görülmektedir. Mütefekkirin medeniyete dair ortaya koyduğu fikirler onun genel düşüncelerini şekillendiren bir çerçeve ve Bin Nebinin düşüncesinin anahtar kavramları olan değişim, sömürgecilik ve geri kalmışlık (Okumuş, 2016: 330) gibi tüm kavramların çıkış noktasıdır. Bin Nebi ile ilgili çalışma yapan tüm araştırmacıların ortak olduğu görüş de mütefekkirin bir değişim fikrinden hareketle oluşan medeniyet fikrinin onun düşünceleri için temel oluşturan kapsayıcı kavram ve düşüncelerinin odaklandığı temel husus olduğu yönündedir (Basha, 1991-1992: 56, Okumuş, 2018: 69, Bariun, 1999: 39, Subhani vd, 2020: 170, Kureyşi, 2002: 85).

Bin Nebi’nin fikirlerini ortaya koyduğu dönemde medeniyete dair yapılan tartışmalar genellikle 19. yüzyılda Müslüman dünyanın Batı karşısında yaşadığı krizler sonucu Müslüman toplumların Batılılaşma çabalarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Müslüman düşünürler çağın yaşanan krizini ortadan kaldırmak ve değişimin olması gereken yolunu belirlemek üzere medeniyet- kültür ayırımına başvurmuşlar ve bu ayırım temelinde bir tartışma zemini oluşturmuşlardır. Bu tartışmalar genellikle Batının kültürünü bırakıp medeniyetini almak temelinde gerçekleştirilmiştir. Malik bin Nebi ise bu bağlamın dışına çıkıp medeniyeti tarih felsefesinin ve sosyolojinin ana meselelerinden biri olarak görmüş ve onu tarihsel süreçte Müslümanların bulunduğu konumu anlamak ve değişimi sağlamak üzere temel düşüncelerini üzerine inşa ettiği bir kavram olarak sunmuştur. Medeniyeti toplumsal değişim ve tarih felsefesi temelinde elen mütefekkirin çözmeye çalıştığı temel mesele ve düşüncelerini oluşturan problem ise dönemin Müslüman düşünürlerinininkiyle ortaklık taşımaktadır: Müslüman dünyanın Batı karşısında yaşadığı geri kalmışlığın ana nedenlerini ortaya koymak ve Müslüman toplumlarda ortaya çıkan problemlere çözüm önerileri sunmak. Bu amaçla hareket eden Bin Nebi’nin tarih

felsefesine ve medeniyet olgusuna yönelmesinin de bu bağlamda iki nedeni mevcuttur. Bunlardan ilki olgusal durumu yerli yerinde tespit etmek; diğeri tarihin yönünün nasıl değişeceğini Müslümanlara ve insanlığa göstermektir (Akın, 2019: 82). Bin Nebi tarihsel ve toplumsal değişimin nasıl olacağını ve hangi şartlarla gerçekleşeceğini teorik olarak açıklamış ve Müslüman toplumların yaşaması gereken değişimin ancak bu yöntem üzerinden gerçekleşebileceğini belirterek onlara değişim için izleyecekleri yolu göstermeye çalışmıştır. Düşünür İslam dünyasında yaşanan problemlere çözüm önerisi olarak bir değişim teorisi ortaya koymuştur.

Malik bin Nebi'nin değişim fikrinin merkezinde bir medeniyetin yeniden inşası problemi mevcuttur. İslam toplumlarında yaşanan problemlerin çözümü için medeniyet oluşturmayı ve İslam medeniyetinin ihyasını temel alan düşünür, kendi teorisini de bu açıdan oluşturmuştur. Malik bin Nebi, medeniyet ve toplumsal değişime dair fikirlerini geliştirirken ise medeniyetin temel unsurlarının etkileşime girmesini ve medenileşme sürecini başlatmasını mümkün kılan motive edici gücü bulmak üzere çok sayıda tarih felsefecisinin eserlerine başvurmuş ve filozofların medeniyetler hakkında geliştirdikleri çeşitli düşüncelerden yararlanmışır (Bin Lahsen, 2018: 226). Düşünürün toplumsal değişime ve medeniyete dair düşünceleri üzerinde önemli etkiler oluşturan isimlerden birisi 1377 yılında yazdığı tarih çalışmasının girişi olarak sunduğu *Mukaddime* adlı bölümünde tarihin dönüşümü ve medeniyetlerin ortaya çıkış süreciyle ilgili düşüncelerini ortaya koyan İbn Haldun'dur. Medeniyetlerin ortaya çıkışını ve toplumsal değişimi '*ilmi umran*' ismini verdiği ilim alanıyla ortaya koymaya çalışan, sosyal ve tarihi olayların belirli kanun ve yasalarla ele alınması gerektiğini ve toplumların tarihsel süreçte döngüsel bir değişim yaşadığını belirten İbn Haldun (2014: 190) bu görüşleriyle mütefekkirin düşüncesinde önemli bir etki bırakmıştır. Malik Bin Nebi'nin bazı araştırmacılar tarafından "çağdaş İbn Haldun", "Haldun'un yasal halifesi", "İbni Haldun düşüncesinin müceddidi" (Gannuşı, 2010: 60) ve "ikinci İbn Haldun" gibi (Bin Lahsen, 2018: 206) sıfatlarla tanımlanması da mütefekkirin düşünceleri üzerinde İbn Haldun'un etkisini ortaya koyan önemli hususlardır.

İbni Haldun'un yanı sıra Bin Nebi'nin medeniyet fikirleri üzerinde etki bırakan bir diğeri isim 1889-1975 yılları arasında yaşamış İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee'dir. I. ve II. Dünya savaşlarının bunalımlı şartları sırasında, toplumların geleceğine dair ilginin

oluştugu bir ortamda Toynbee, geçmiş toplumların yaşadıklarının o günkü yaşananlarla bir ilişkisi olabileceği fikrinden hareketle kapsamlı bir tarih çalışması yapmıştır. Bu çalışmalarını *Tarih Bilinci* isimli kitabında ortaya koyan A. Toynbee'nin bu eserinde tarihle ve toplumsal değişimle ilgili ortaya koyduğu görüşler Bin Nebi'nin fikirleri üzerinde önemli bir etki oluşturmuştur. Bu etki özellikle Bin Nebi'nin medeniyet ve kültür arası kurduğu ilişkide, medeniyetlerin doğuşu ve izlediği sürece dair fikirlerinde ortaya çıkmaktadır.

Medenileşme sürecinin analizi için İbn Haldun ve Toynbee gibi isimlerin düşüncelerinden oldukça faydalanan Bin Nebi'nin düşüncelerinde İslam dünyasının o dönemki yaşadığı krizlere çözüm sunmaya çalışan Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh gibi isimlerin önderliğinde başlatılan uyanış düşüncesinin ve hareketinin etkisi de görülmektedir. Uyumakta olan İslam toplumlarının Afgani'nin sesi ile bir uyanışa geçtiğini ve bir hareketin ve ıslahın başladığını belirten Bin Nebi bu düşüncenin öze dönüş, hurafelerle biçimlenmiş geleneklerin temizlenmesi ve nefsin terbiyesi (Bin Nebi, 1992: 26) gibi fikirlerinden etkilenmiştir. Bin Nebi'nin değişim teorisini Kurani bir temelde oluşturmasının, değişimin ideal biçimi hususunda İslam'ın ilk dönemlerine atıfta bulunmasının sebebi onun bu düşünceye olan yakınlığındandır. Malik bin Nebi'nin hurafelerle biçimlendirilen geleneğe ve tasavvufa karşı takındığı olumsuz tavrı da bu düşünceye yakınlığından kaynaklanmaktadır. Malik Bin Nebi'nin bu hareketin düşüncelerinden etkilenmekle birlikte diğer taraftan bu hareketi bazı yönlerden eleştirdiği de görülmektedir. Bin Nebi'ye göre dönem için oldukça önemli bir faaliyeti yerine getiren ıslah hareketi Müslümanlar tarafından doğru bir şekilde devam ettirilememiş (Bin Nebi, 1983: 42), medeniyete doğru ilerlemesi gerekirken İslami uyanışın rotası medeniyete çevrilememiştir (Bin Nebi, 2017: 180). Çünkü İslami uyanışta insanı değiştirme fikri onun inancını güçlendirmek olarak algılanmış ve bu şekilde bir metot yanlışlığı yapılmıştır. Bu nedenle öğreti temelli kapsamlı bir program belirlenememiş, bir değişim düşüncesi ortaya çıkarılamamış ve bu değişim için herhangi bir planlama da yapılmamıştır.

Medeniyete dair fikirlerini ortaya koyarken İslam dünyasında yaşanan krizlerin köklerini keşfetmeye ve bu krizlere çözümler bulmaya çalışan Malik bin Nebi bu analizlerini ve çözüm önerilerini ise kapsamlı sosyal bir teori üzerinden sunmuştur (Bin Lahsen, 2020: 58). Müslüman dünyanın krizinin yüzeysel analizlerle teşhis

edilemeyeceğini ve Müslümanların sorunlara yönelmedeki temel probleminin metod eksikliği olduğunu belirten mütefekkir kendi analizlerini medeniyet temelinde bir yöntemi temel alarak ortaya koymuştur. Yaptığı çözümlerinde analitik bir metoda başvuran Bin Nebi bu çözümleri genel tarihsel bir perspektifle ele alarak ortaya koyduğu teorik yaklaşımlarını ise somut örneklerle açıklamaya çalışmaktadır (Bariun, 1999: 41). Mütefekkirin temel meselesi İslam toplumlarının yaşadığı krizi çözüme kavuşturma olduğu için bu somutlaştırmayı özellikle İslam toplumları üzerinden gerçekleştirmektedir. Medeniyet meselesini genel olarak İslam dünyasının ve özel olarak Afrika ve Cezayir'in yaşadığı problemler temelinde ele almış olsa da mütefekkirin medeniyete dair ortaya koyduğu görüşler tüm toplumlar için geçerli olan kapsamlı özelliklere sahip fikirlerdir. Mütefekkirin ortaya koyduğu görüşler kısa vadede Müslüman toplumların yaşadığı krizlere bir çözüm üretme gayesi taşısa da uzun vadede toplumsal ve tarihsel değişime dair genel fikirleri içermektedir.

Medeniyete dair fikirlerini ortaya koyarken bir yandan tarih felsefesinden diğer taraftan çağdaş İslami düşünceden faydalanan Bin Nebi bunların yanı sıra psikolojiden de oldukça yararlanmıştı. Onun medeniyetin inşasını psiko sosyal bir süreç olarak görmesi bu ilginin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle onun yazılarında ve konuşmalarında sosyolojinin, felsefenin yanı sıra psikolojik unsurların ve çözümlerinin de yoğun biçimde bulunduğu görülmektedir (Subhani, 2020: 175).

1.3.2. Malik Bin Nebi'nin Medeniyet Kavramsallaştırması

Medeniyet olgusuna fikirlerinde hayati bir yer ayıran ve onu fikirleri için temel bir çerçeve olarak sunan Bin Nebi medeniyeti en genel şekliyle tarihsel arenada herhangi bir etkiye sahip olmayan, kendi yolunu çizemeyen ve tarihi hareketten yoksun olan toplumların tarihe katılma süreci olarak değerlendirmektedir. Medeniyet mütefekkire göre bir toplumu tarih öncesi bir dönemden tarihe dahil eden bir değişim sürecini temsil etmektedir (Basha, 1991-1992: 54). Bu nedenle Bin Nebi'nin düşüncelerinde medeniyet diriliş, uyanış, büyüme, kalkınma ve toplumsal değişim gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Kureyşi, 2002: 85). Bin Nebi kitaplarında medeniyetin pek çok farklı tanımını sunmuş olsa da onu genel olarak dinamik düşünceyle başlayan tarihsel bir süreç; uyanış, gelişme ve yenilenme süreci olarak değerlendirmektedir.

Tarihi hareketini kaybetmiş toplumların temel probleminin araçlar değil, düşünceler olduğunu belirten Bin Nebi medeniyetin tam da düşünceler probleminin merkezinde yer alan bir mesele olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre tarih öncesi dönemde bulunan bir toplumun temel problemi onu tarihi arenaya çıkaracak aktif bir düşüncenin bulunmayışı ve toplumun zihinsel ve ruhi olarak eşya aşamasında kalarak düşünsel aşamaya ulaşamamış olmasıdır. Bin Nebi'ye göre toplumlara aktif düşünceyle tarihte bir yol sunacak, toplumsal durumu bu düşünceyle düzenleyecek ve onları düşünsel ve ilkesel aşamaya taşıyacak olan şey bir *medeniyet hamlesidir*. Tarih öncesi toplumda zihinsel ve ruhi durumu eşyalar aşamasında bulunan bir toplum medeniyetle beraber düşünceler aşamasına ve soyut ilkeler dönemine ulaşmış olacaktır.

Medeniyeti toplumsal bir değişme ve uyanış olarak tanımlayan Bin Nebi bu değişimin neticesinde toplumun bireylere sunduğu maddi ve manevi imkanlar üzerinden de bir medeniyet tanımı yapmaktadır. Bu bağlamda Bin Nebi'ye göre medeniyet "... bir cemiyete ve o cemiyetin her ferdine çocukluktan ihtiyarlığa, hayatının her devresinde, gelişmesinin her safhasında ona lazım olan desteği sağlayan maddi ve manevi şartlar bütünüdür." (Bin Nebi, 1983: 30). Bin Nebi medeniyeti bu tanımıyla daha çok bireye ve topluma sağladığı imkanlar temelinde ele almış ve medeniyeti bireylerin hayatlarının her aşamasında ihtiyaç duyulan desteği veren bir sistem olarak tanımlanmıştır. Mütefekkir yaptığı bu tanımla medeniyeti maddi ve manevi ihtiyaçların bütüncüllüğünü gözetken bir sistem olarak görmektedir (Bin Lahsen, 2018: Okumuş, 2016: 330, Yardım, 2019: 72). Medeniyetin bireye sağladığı manevi şartlar ahlaki ilkeler, psiko sosyal bir ortam ve ruhi gelişim gibi hususlar maddi şartlar ise bireyin kendi yaşamını idame ettirmesi hususunda ona sağlanan ürünler, imkanlar ve hizmetlerdir. Medeniyeti sadece maddi bir düzlemde ya da sadece manevi bir temelde ele almayan mütefekkir medeniyetin bu ikisine de dayanması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle de bin Nebi'nin medeniyet düşüncelerinde maddi ve manevi unsurlar daima birlikte bulunmakta; bir toplumun gelişmişliği de iki unsurun birlikte birbirini besleyici bir şekilde hareket etmesiyle ele alınmaktadır. Mütefekkire göre bir toplum ruhi olarak gelişirse ve onu maddi bir düzleme aktarmayı başarabilirse ancak o zaman medeniyet inşa etmeye başarabilir; sadece ruhi gelişmişlik veya sadece maddi gelişmişlik kendi başına tam bir medeniyet ortaya çıkarmaz.

Medeniyetin hem maddi hem de manevi ihtiyaçları karşılayan bir sistem olması mütefekkirin düşüncelerinde medeniyetin zemininin hem bu dünyayı hem de bu dünyayı aşan bir dünyayı temel almasıyla ilişkilidir. Anlam dünyasını dünyeviliği aşan bir düzeni temel alarak oluşturan medeniyet bu bağlamda insanların ontolojik açıdan değer kazandığı bir yaşam tarzının ifadesidir. Hayvanların türün korunması üzerine topluluk oluşturmalarına karşın Bin Nebi'ye göre (2017: 153) insan birlikteliğinin temel amacı türün gelişmesi ve yüksek erdem ve değerlerle donatılmasıdır. Yüksek erdemleri bu dünyaya taşımak ise Bin Nebi'nin düşüncelerinde tam da medeniyetle ilişkili bir husustur. Bu nedenle medeniyet bu dünyaya dünyeviliği aşarak ahlaki unsurları dahil etmeye çalışan bireylerin oluşturduğu bir toplumsal düzendir. Bin Nebi'ye göre medeni bir toplum yüksek değerler sunarak bir taraftan tüm fertlerine ahlaki bir zemin ve ruhi bir gelişmişlik sağlarken diğer taraftan maddi açıdan insanca yaşam güvenceleri sunan bir toplumdur. Medeniyet mütefekkirin düşüncelerinde hem dünyevi hem de dini alanla ilgili olup sosyal hedefler ve değerler arası denge halinde bulunan bir toplum biçimine işaret etmektedir (Akın, 2021: 48).

İnsan birlikteliğinin temel amacının yüksek değerlere ulaşması olduğunu ifade eden Bin Nebi medeniyetin insan topluluğuna yüksek değerler sunan ve insanı bu değerlerle şekillendiren yapısına da dikkat çekmektedir. Düşünür medeniyeti aynı zamanda insan üzerinden; onu insanı geliştiren bir güç olarak tanımlamaktadır. Bu şekliyle medeniyet "ilkel özellikleri birey ve toplum bağlamında geliştirip rafine eden bir öz güçtür" (Bin Lahsen, 2018: 62). Bin Nebi'ye göre insan iki değer içermektedir. Bunlardan ilki Allah tarafından yaratılmış haliyle şerefli kılınan insan; diğeri ise sosyal bir canlı olarak tarihsel süreç içerisinde değişim yaşayan insandır. Mütefekkire göre insanın ilk denklemi üzerinde herhangi bir değişiklik yapılamaz; insan özü itibariyle şerefli bir varlıktır ve bu özelliği daima sabittir. Fakat insanın ikinci denklemi üzerinde bir değişiklik yapılabilir; insanın sosyal değeri de bu değişiklikte belirlenir (Bin Nebi, 2017: 32). İnsan özü itibariyle daima şerefli olma değerine sahipken onun sosyal ve toplum içerisindeki değeri değişkendir. İnsanın sosyal değeri üzerinde değişiklik yapan ve onun sosyal değerini geliştiren ya da alçaltan medeniyetin ta kendisidir. Böylelikle bin Nebi'de medeniyet aynı zamanda insanı bir toplumda hem ruhi açıdan değerli hale getiren ve onun ilkel niteliklerini toplumsallaştıran bir sistemin adıdır.

1.3.3. Malik Bin Nebi'ye Göre Medeniyetin Temel Unsurları

Malik bin Nebi medeniyeti insanı geliştiren bir sistem ve insanlara sosyal güvence sağlayan bir mekanizma olarak tanımlamakla birlikte onu bir analize tabi tutarak ve parçalarına ayırarak da açıklamaya çalışmıştır. Ona göre bir medeniyet ve medeniyet inşası hakkında düşünmek demek de öncelikle medeniyeti oluşturan unsurlar hakkında düşünmek demektir. Nasıl ki su üretmek isteyen bir kimyager öncelikle suyu oluşturan elementler üzerine düşünüyorsa bir medeniyetin inşa edilmesi için de öncelikle medeniyetin unsurlarının üzerinde düşünülmesi gerekmektedir (Bin Nebi, 2017: 165). Malik Bin Nebi'ye göre medeniyetin inşa edilmesi için üzerinde düşünülmesi gereken temel unsurlar insan, toprak ve zamandır. Bu durumu medeniyet= toprak + insan + zaman şeklinde formüle ifade eden düşünür medeniyetin toprak, zaman ve insan sentezinin bir ürünü olduğunu ifade etmektedir (Bin Nebi, 2016: 135, Bin Nebi, 1983: 53).

Malik Bin Nebi'ye göre bu unsurlar tarihe ilk adımını atan ve uyanış aşamasında bulunan bir medeniyetin sahip olduğu sermayenin toplamı (Bin Nebi, 1976: 55) ve bir medeniyeti harekete geçirerek yürümeye iten servetidir (Bin Nebi, 1992: 58). Bir medeniyet tarih sahnesinde ortaya çıktığı ilk anda bu ürünlerin toplamından oluşmuş bir servete sahiptir. Bu servetin sermayeye dönüşümü ise toplumların bu unsurları doğru bir şekilde sentezlemeleri sonucu belli olacaktır. Bin Nebi'nin medeniyetin bir toplumun sahip olduğu üç unsur temelinde ortaya çıkacağına ilişkin fikri ise toplumların ancak kendi sahip oldukları sosyal sermayeleriyle bir medeniyete ulaşabileceklerine vurgu yapmaktadır. Mütefekkiye göre medeniyete ulaşma meselesi başka medeniyetlere ait ürünleri yığma meselesi olmayıp bizatihi toplumun sahip olduğu insan, toprak ve zaman unsurunun farkında olma; bunları sentezleyebilme ve doğru şekilde kullanabilme meselesidir (Bin Nebi, 2017: 193). Dolayısıyla Bin Nebi'ye göre medeniyet insanla bir toprakta tarih yapmak olduğu için sırasıyla insan, zaman ve toprak meselesidir. Medeniyet hamlesi ise dini bir düşünceyle ortaya çıktığı için medeniyet aynı zamanda dini bir düşüncenin doğuşu veya ihyasıdır. Malik bin Nebi'de medeniyetin anlaşılması için de öncelikle bu unsurların anlaşılması ve bir medeniyet sürecinde nasıl bir karşılık bulduklarının ortaya koyulması gerekmektedir.

1.3.3.1 İnsan Meselesi

Malik bin Nebi'nin medeniyet denkleminde yer alan unsurlar arasında en önemli unsur insandır. İnsanın her türlü medenileşme sürecinin merkezi gücü olması, insan olmadan diğer iki unsurun bir önem ifade etmemesi, insanın eşyaya yön veren ve medeniyeti yapan bir varlık olması ve diğer faktörlerin etkililiğini belirleyen şeyin insan olması (Bin Nebi, 1983: 53, Bin Nebi, 2017: 195) mütefekkirin düşüncesinde insan unsuruna ayrı bir önem atfetmesine sebep olmuştur. Bin Nebi'ye göre bir medeniyetin inşasındaki temel mesele de toprak ve zamanı kullanarak kendi kaderini inşa edecek ve tarih sahnesine ulaşacak insanları yetiştirme ve insanı değiştirme meselesidir. O insanın tarihteki önemini şu cümleleriyle ifade etmektedir:

“İnsan hareket ettiğinde toplum ve tarih hareket eder. O durduğunda toplum ve tarih durur.” (Bin Nebi, 2013: 124).

“Tarih gayreti, ideali ve temel ihtiyaçları arasında uyumu sağlayabilen ve kemale ermiş insanla başlar. O yaşadığı toplumda bir aktör ve bir şahit olarak misyonunu yerine getirir. Aynı şekilde çözülmüş insanla; çekim gücünden yoksun, varlığını maddi veya ruhi bir temele dayandıramayan çözülmüş bir toplumun bireyiyle son bulur.” (Bin Nebi, 2018: 28).

İnsana tüm eserlerinde ve fikirlerinde yoğun bir vurgu yapan Malik bin Nebi'nin medeniyet konusu temelinde odaklandığı mesele de esasında insan meselesidir (Akın, 2019: 85). Bin Nebi'nin tarihsel değişimde temel olarak benimsediği ilkenin insanların kendini değiştirmedikçe toplumun değişmeyeceği fikri olması da medeniyet için insanın ve onun değişiminin önemine işaret eden hususlardan bir başkasıdır. Tarihi hareket ettirenin insan olduğunu belirten mütefekkir tarihin kendi başına cereyan eden hadiselerden ibaret olmadığını bunun yanı sıra insanın eylemlerinin de tarihi yönlendirme gücüne sahip olduğunu belirtmektedir. Tarihin insan eylemleriyle yönlendirilmesi ise tarihte var olan sebep ve sonuç ilişkisinin ihmal edilmeden onun istenilen yöne çevrilmesini mümkün kılmaktadır.

İnsan meselesi Malik bin Nebi'nin düşüncelerinde insanın zihinsel bir dönüşüm yaşaması ve onu hareketsiz kılan zihni özelliklerinden arındırılarak diriltici fikirlerle şekillendirilmesi meselesidir. Mütefekkire göre insan meselesi zihinleri şekillendiren temel unsurun toplumda yer alan eşyalar ve şeyler yerine idealler ve ulvi fikirler olması problemidir. İnsanı şekillendiren unsurun şeyler ve nesnelere olması demek insanın biyolojik isteklerinin dışına çıkamayan bir durumda bulunması anlamına gelmektedir.

Halbuki medeniyeti inşa edebilecek insan biyolojik isteklerini dizginleyebilmiş ve kendi özelliklerini yüksek değerler ve ahlaki unsurlarla genişletebilmiş insandır.

Bu durumla ilgili olarak Bin Nebi insanı *'fert'* ve *'şahıs'* olması üzerinden bir ayrıma giderek ele almakta bunun yanı sıra *'doğal halde bulunan birey'* ve *'şartlandırılmış birey'* ayrımı üzerinden de bu farkı ortaya koymaya çalışmaktadır. Fert veya doğal halde bulunan insan (individu) doğanın ona verdiği tüm içgüdüler üzerinde herhangi bir değişiklikte bulunmamış, kendini toplumsallaştıramamış, homo-natura ve fitrat halde olan (Bin Nebi, 2016: 200) ve tarihsel rollerinden haberi olmayan insandır. Fert halde bulunan insan kendisinin farkında olmayan, sadece içgüdüleri üzerine şartlandırılmış olduğu için diğer canlılardan da kendini ayıran özelliklerinin bilincinde değildir. Tüm etkinliklerini biyolojik ihtiyaçları üzerinden kurgulayan bu insan hareketli temel bir fikri tahrif eden zihinsel bir yapıya sahiptir. Tüm fikirler, durumlar ve olaylarla biyolojik ihtiyaçları doğrultusunda somut bir ilişki kuran fert, hareketli bir fikri bile ahlaki ve ilkel bir durum üretmekten uzak bir şekilde algılamaktadır. Bin Nebi bu durumu şu sözlerle ifade eder:

“O ancak bir yarım yamalak cehde muktedir olduğu için fikri tahrif ederek ... yarım yamalak fikre dönüştürmüştür.” (Bin Nebi, 1992: 60).

Şahıs ve şartlandırılmış insan (personne) ise sorumluluklarının bilincinde, etrafındaki eşyalar, fikirler, durumlar ve olaylarla kurduğu ilkel ilişkiyi daha yüksek bir ilişki biçimine dönüştürmüş ve kendini bulunduğu doğal halden kurtarmış insandır. Bu insan değişimin kendi elinde olduğunu bilen, kendinin farkında olan ve kendi istekleri yerine toplumsal sorumluluklarına odaklanmış ve içgüdülerini, arzularını dinamik bir fikrin gerekleriyle düzenlemiştir. Medeniyet düşüncesinde toplumsallığa büyük bir önem veren Bin Nebi şahıs olmakla ilgili olarak aynı zamanda kendi isteklerini sınırlandıran insanın toplumsal amaçlar ve idealler için bir çaba içerisinde bulunmasına da vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda şahıs olmak insanın davranışlarını ve gücünü kontrol altında tutarak toplum yararına yönelttiği bir medenilik haline vurgulamaktadır (Subhani vd. 2020, s. 174). Fakat burada toplumsal yarara yöneltilen bu halin toplum ne isterse o doğrudur ve onu yapmak gerekir gibi bir içerik taşımadığını da belirtmek gerekmektedir. Toplumsal yarar için bireysel isteklerin sınırlandırılması mütefekkirin düşüncelerinde dinamik bir düşünceyle düzenlenmiş bir toplumda ilkelere bağlı olmayı gerektiren bir bilince işaret etmektedir. Bu toplumda Akın'ın da ifade ettiği gibi insanlar “kendini bilme ve kendisi dışındakileri de düşünme” (Akın, 2021: 47) gibi ilkelere toplumsal ilişkilerini

şekillendirmektedir. Bin Nebiye göre bir medeniyet ancak fert halinden böyle bir şahıs durumuna geçen insan tarafından inşa edilebilir. Medeniyet için uygun olan insan kendini bir varlık olarak fark edip bir kişiliğe kavuşan ve toplumdaki diğer insanları da düşünerek kendi isteklerini sınırlandırabilen bir insandır.

İnsanın sosyal bir varlık olması aynı zamanda Bin Nebi'nin düşüncelerinde insanın hayatını değerler üzerine inşa etmeye ve toplumda değer yaratmaya çaba sarf etmesiyle ilişkilidir. İnsanın tarih içerisinde hareket etmesini sağlayan onun değerler oluşturarak bu değerlerin gerektirdiği şekilde eyleme geçme gayretidir. İnsan toplum içerisinde inandığı ve oluşturduğu değerlere ilişkin bir kaygıya sahip olduğu zaman onun tarihsel hareketi başlamış olmakta ve kendisi de sosyal bir varlık olarak bir değer kazanmaktadır. Biyolojik halden şahıs olmaya yükselen ve değerler üzere kendi yaşamını şekillendirebilen insan bir medeniyet denklemindeki insan unsurunu karşılayabilecektir.

Mütefekkirin düşüncesindeki şahıs-fert ayrımı insana ilişkin yapılan tanımlarda başvurulan beşer-insan ayrımı üzerinden de anlaşılabilir. Beşer-insan ayrımında insanın beşer olması onun yaratılışıyla birlikte mevcut olan biyolojik isteklerini ve duygularını içerirken insan olması ise onun ahlaki özelliklerle tanımlanması anlamına gelmektedir. Beşer olmak insanın biyolojinin bir konusu olması iken, insan olmak ise dinin, felsefenin ve ahlakın konusu olması demektir. Dolayısıyla Bin Nebi'de kendini değiştirmeden, ham halde bulunan ve tarihsel rolünün farkında olmayan *fert* kavramı kendini değiştirmeden önce biyolojik halde bulunan *beşere* karşılık gelmektedir. Bin Nebi'nin fitrattan gelen istek ve arzuları sosyal sorumluluklarıyla düzenlemiş ve kendini değiştirerek tarihsel hareket için uygun hale getirmiş insan olarak tanımladığı *şahıs* da beşerin değişmesiyle oluşan, ahlaklı *insana* karşılık gelmektedir.

Medeniyetin inşası ve ihyası için bir toplumda fert halinde bulunan insanların kendini şartlandırarak bir değişim yaşamaları ve şahsa dönüşmesi gerekliliğine işaret eden bin Nebi medeniyetlerini inşa etmeye çalışan Müslüman toplumlarının da ihtiyacı olan asıl şeyin medeniyetin toprak ve zaman unsurlarını etkili bir biçimde kullanacak şartlandırılmış insanı inşa etmek olduğunu belirtmektedir. Ona göre Müslümanların eşyalar dünyasının oluşturulmasından çok ruhlar dünyasının değiştirilmesine ve yeni tip medeni insanı oluşturmaya ihtiyaçları vardır. İslam toplumlarında mütefekkiye göre problem kabul edildiği gibi fakirlik, cehalet ve sömürü değil, esasında tüm problemleri kendinde değil

başka olaylarda ve kişilerde gören bir insan ve onun zihinsel meselesidir. İslam toplumlarını medeniyetin asırlar önce çıktığı tarih sahnesine ancak hayata dair değerler oluşturmuş ve bu değerlere yönelik kaygı duyan medeni insan yeniden dönmesini sağlayacaktır (Bin Nebi, 2017: 186-187). Müslümanlar ancak düzgün bir zihniyetle kendi inandıkları değerleri duydukları kaygılı ruh hali ile eşya karşısında aktif hale getirerek sosyal bir varlık haline gelecekler ve İslami bir uyanış mümkün olacaktır.

İslami uyanışın bir medeniyeti inşa edememesine neden olan hatası insanı ve onun değişimini gerektiği şekilde ve uygun bir yöntemle ele almamasıdır. Öncelikle siyasi değişime odaklanan İslam rönesansı değişimin “Ruhunu değiştir ki tarihin değişsin” şeklinde ilerlediğini unutmuş (Bin Nebi, 1992: 33), “Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah o toplumu değiştirmez.”³ ayeti temelinde olduğuna dair temel kanunu bir değişim ilkesi olarak benimsememiş (Bin Nebi, 2019: 9) ve daha sonrasında insan meselesine odaklanmış olsa da bu meseleyi doğru bir şekilde ele alamamıştır. Bu ilkeleri Allah’ın kanunudur deyip kutsayan Müslüman toplumlar insan meselesini insanın imanını ve inancını güçlendirmek temelinde değerlendirerek ve imanı sadece içsel bir ruh haline indirgeyerek onun insana verdiği tarihi değiştirecek sosyal bir güç olduğunu ise göz ardı etmiştir.

İmanın harekete geçiren ve sosyal hayatı düzenleyen gücünü ihmal eden Müslüman toplumlar tarihte hareketsiz olarak durmakta ve *bölünmüş bir insan* tipinin sürekli olarak devamını sağlamaktadır. İmanın sadece içsel bir bağlama indirgenerek ele alınması inançta ve pratikte bölünmüş bir zihniyet üretilmesine neden olmuştur. Bölünmüş insanı “... camide beş vakit ibadetini yapan abdestli namazlı Müslüman, oradan çıkıp başka bir evrene daldığında çıkarıcı Müslüman haline dönüştürüvermektedir” şeklinde tanımlayan Bin Nebi (2015: 70) Müslüman dünyanın insan problemlerinden birisinin bu toplumlarda inançta ve pratikte bölünmüş bir zihniyetin devam etmesi olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle bin Nebi’ye göre İslam dünyası tarihsel bir dinamizm kazanmaya öncelikle insan problemini doğru bir şekilde ele alarak ve bu problemi doğru bir biçimde çözümleyerek başlamalıdır.

³ El- Ra’d 12/11.

1.3.3.2. Toprak Meselesi

Malik Bin Nebi'nin düşüncesinde medeniyetin önemli unsurlarından bir diğeri topraktır. Toprak bir medeniyetin ortaya çıkması için uygun bir coğrafi zemine ve bu coğrafi zeminde genişleyen sosyal ilişkiler ve maddi faaliyetlere karşılık gelmektedir. Kendine uygun bir toprak parçası bulan medeniyetler orada doğup, gelişebilirken bulamayan medeniyetin doğumu için uygun ve farklı bir toprak parçasına intikal etmesi gerekmektedir. Nitekim İslam medeniyeti Arap Yarımadası'nın yeni bir dini düşüncenin kök salabileceği bakir bir toprakta uygun bir alanda doğmuştur. Hristiyan düşüncesi ise eski dinler ve kültürlerle dolu bir yerde doğduğu için yeni bir sentez oluşturmakta zorlanarak tarihsel misyonuna doğum yerinden uzak, başka bir toprak parçasında başlamıştır (Bin Nebi, 2016: 158).

Mütefekkiye göre bir memlekette toprak insanın seviyesinin ölçüsüdür. Eğer insan çöküş halindeyse toprak da çöküş halinde olacaktır (Bin Nebi, 1992: 103). Bin Nebi'nin düşüncesinde toprak bu nedenle insanla girdiği ilişki temelinde de ele alınan bir unsurdur. Mütefekkir bir medeniyet unsuru olarak gördüğü toprağı insanla girdiği ilişki bakımından iki farklı bağlamda ele almaktadır. Toprak, öncelikle toplumların ve insanların üzerinde yaşadığı bir alan ve bir zemin anlamında kullanılmaktadır. Bu şekliyle toprak kalıcı bir yerleşim yeri olarak insanların yaşamlarını insani bir seviyede tutan ve düzenli bir şekilde devam ettirmelerine olanak sağlayan bir coğrafyaya işaret eder. Mütefekkirin toprağı bireylerin yaşamlarını düzenleyici bir unsur olarak değerlendirmesi İbn Haldun'un medeniyet teorisinde vurguladığı hadarilik düşüncesindeki *yerleşik yaşam* fikrini hatırlatmaktadır. İbn Haldun'a göre medeniyetlerin merkezi, yerleşik yaşam tarzıdır ve bu yaşam tarzlarının ifadesi olan şehir hayatıdır. Buralarda ilim, sanat, teknik gelişmiştir. (İbn Haldun, 2014:). Bin Nebi'nin kast ettiği toprak şehir hayatına karşılık gelme de insanların yaşamlarını belirli bir mekâna bağlı olarak oluşturmasını sağladığı için yerleşik bir yaşam alanına işaret etmektedir. Bu haliyle toprak insanların yasal ve sosyal bir ilişkiye girdiği ve üzerinde yaşayan insanlara sosyal güvence sağlayan (Bin Nebi, 2017: 166), komşuluk, mahalle gibi sosyal alanların genişlemesini, düzenli bir çalışma şekline geçilerek ve insanlarda mülkiyet anlayışının gelişerek yerleşik yaşama geçilmesini mümkün kılan bir unsur olarak değerlendirilir. Toprak böylelikle üzerinde yaşayan toplumlar ve bireyler için bir yurt ve vatan olarak görülmektedir.

Mütefekkirin düşüncesinde toprak bir diğer şekliyle ise zihni bir bağlamda ele alınmaktadır. Üzerinde yaşayan insanların yaşamları üzerinde etkili olan toprak aynı zamanda insanların zihinsel yapıları üzerinde de etkili olmaktadır. Mütefekkirin düşüncelerine göre ancak üzerinde yaşanılan toprağın genel coğrafyanın içerisinde bütüncül olarak düşünülmesi ve belirli bir toprak üzerinde sınırlandırılmış düşüncenin geniş bir coğrafyaya açılması toprağı bir medeniyet unsuruna dönüştürecektir. Böylelikle diğer coğrafyalardaki toplumların da bilincinde olan toplumlar zihinlerini ve düşüncelerini geniş bir planda kurgulayacaklar ve zihinsel olarak gelişim sağlayacaklardır. Malik Bin Nebi bu nedenle İslam medeniyetinin başlamasıyla fakir ve sadece Arabistan'a sıkışmış bir toprak üzerinde faaliyetlerini ve düşüncelerini devam ettiren Arap toplumunun (Bin Nebi, 1992: 47) bu tarihten itibaren faaliyet alanının ve tek bir alanda sıkışıp kalmış düşüncelerinin zihni ve psikolojik olarak zenginleştiğine işaret etmektedir. Bin Nebi'nin Tebisse'da Cezayir İslam Konferansı isimli kulüpte kulübün üyelerinin zihinsel yapılarını geliştirmek ve daha geniş bir düzlemde düşüncelerini sağlamak için coğrafya dersi vermesinin sebebi de bununla alakalıdır (Bin Nebi, 2018: 430).

Medeniyet için uygun bir coğrafi alana ve toplumların yaşamlarını şekillendiren bir zemine karşılık gelen toprak sadece tek bir toplumu ve bu toplumun üzerinde bulunduğu alanı değil bir medeniyetin oluşması için birlikte hareket etmesi gereken tüm toplumları ve bu toplumların üzerinde yaşadığı coğrafyayı içine alan bir bölgeyi de tanımlamaktadır. Tarihi devletler üzerinden değil de birbiriyle ilişkili toplumlar ve medeniyetler temelinde ele almak gerektiğini belirten Toynbee (1978: 44) gibi Bin Nebi de ortak bir toprak parçasına bağlı olan ve kişilikleri ortak olarak şekillenmiş toplumların medeniyet süreçlerinin ve tarihsel yürüyüşlerinin birlikte incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Tüm kökleri ortak bir toprak parçasında olan ve aynı toprağın üzerinde şekillenen Müslüman toplumların tarihi ve tarihsel değişimi de bu nedenle birlikte ele alınmalıdır. Müslümanların sosyokültürel statüleri ve yaşadıkları problemlerin ortak olduğunu söyleyen Bin Nebi'ye (1983: 35-36) göre bu problemlerin Müslüman toplumlarda ortak olmasının sebebi de kişiliklerinin ortak bir toprakta ve düşünsel zeminde şekillenmiş olmasıdır.

Toprak, Bin Nebi'de aynı zamanda toplumlara zirai ve teknik açıdan sağladığı imkanlar üzerinden de ele alınmaktadır. Toprak bu şekliyle medeniyetin ortaya çıktığı

coğrafyadaki hammaddeleri ve tekniği içermektedir (Bin Nebi, 1983: 40). Bir medeniyetin ortaya çıktığı toprak parçası sağladığı hammaddeler ve teknikler ile o medeniyetin şekillenmesinde etkilidir. Belirli bir toprak parçası üzerinde doğan medeniyetler bu alanda düşünsel ve ekonomik faaliyetler yapmakta, bu alanın ortaya çıkardığı sorunlarla karşılaşp bu sorunlara çözümler üretmek için teknikler geliştirmektedir (Bin Nebi, 2016: 95). Dolayısıyla toprak parçası bu haliyle bir medeniyetin maddi olarak şekillenmesine de yön vermiş olmaktadır. Bin Nebi medeniyet için gerekli olan toprak unsurunu bu haliyle maddi verimlilik üzerinden de ele almaktadır. İnsanların kendi coğrafyalarına en uygun ve oradan en çok verimi alacak şekilde kurgulamaları gerektiğini ifade eden düşünür (Bin Nebi, 1992: 104) toprağa yapılan uygulamaların da ancak toprağın verimini arttıracak şekilde tasarlanmasıyla toprağın bir medeniyet unsuruna dönüşeceğini ifade etmektedir. Çünkü toprağın verimsiz kullanılması mütefekkiye göre medeniyet meselesinin kısmi problemlerinden de birisini oluşturmaktadır. Bu problem ancak toprağın sosyal süreçte verimli olarak değerlendirilmesini sağlayacak şartların oluşturulmasıyla çözümlenebilir. Bu şartları sağlayacak olan insan bu toprağı verimli hale getirecek bilince ve tekniklere sahipse toprak da maddi olarak gelişecektir. Bu nedenle de toprağın verim kazanması insanın seviyesine bağlı olup toprağın seviyesi insanın seviyesiyle ölçülmektedir.

1.3.3.3. Zaman Meselesi

Malik bin Nebiye göre değişimin yaşanması ve bir medeniyetin inşa edilmesi, bir insan ve bir toprak meselesi olduğu kadar aynı zamanda bir zaman meselesidir. Bin Nebi'nin düşüncesinde medeniyet denkleminin üçüncü ve son unsuru zamandır. Zaman mütefekkiye göre bir medeniyetin inşa edilmesini ve medeniyet ürünlerinin icat edilmesini sağlayan şartların oluşması için uygun bir süreci ifade etmektedir. Bu açıdan zaman bir kâğıdın, bir kalemin, teknik bir ürünün icadı ve bir medeniyetin inşası için fikri mayalanmanın oluşmasını sağlayan uygun tarihsel zemindir (Bin Nebi, 2017: 166).

Zaman aynı zamanda doğan bir medeniyetin eşyayı ve olayları kendi anlam dünyasına dahil eden ve bir şekle ve anlama büründürmesini sağlayarak medeniyeti oluşturan bir sürece de karşılık gelmektedir. Hareket halinde belirli bir toprak üzerinde bulunan insanların nesnelere, olayları ve durumları kendi anlam dünyasına kazandırması, eylemlerini oluşturması ve bunun neticesinde bir medeniyetin oluşması belirli bir süreç içerisinde gerçekleşmektedir. Zaman medeniyetin bir sonuç değil; onun için gerekli olan

ilişkiler ağının oluşmasını, eşyalar ve fikirler dünyasının insanla ilişkide bulunmasının gerçekleştiği bir süreç işidir. Bu nedenle zaman medeniyetin oldukça önemli bir unsurudur.

Mütefekkirin düşüncesinde bir medeniyet inşası için uygun tarihsel şartları ve zemini ifade eden zaman tarih olgusuna ve toplumların içinde bulunduğu tarihsel konumlara da karşılık gelmektedir. Bu nedenle medeniyet için uygun tarihsel şartların oluşturulmasını sağlayan şey, medeniyetin zaman unsurudur. Bu unsurun işlevini yerine getirebilmesi ve medeniyet için uygun tarihsel şartların oluşturulması ise toplumun içinde yaşayan fertlerin, diğer bir ifadeyle insanın elindedir. Tarih insanla değişir, tarih ve toplum insan hareket ettiğinde hareket eder, o durduğunda ikisi de durur (Bin Nebi, 2017: 128-131). Bu nedenle bir medeniyet için zamanın, her bir anın ve bu anların tüm tarih içindeki değerinin bireyin psikolojisine ve bireylerden oluşan toplumun ruhuna benimsetilmesi gerekmektedir.

Bir medeniyetin inşası için zamana sahip olmak aslında bir zaman bilincine sahip olmak anlamına gelmektedir. Zaman bilinci zamanın etkin kullanılmasının bilincinde olmak olduğu kadar bir toplumun medeniyet sürecinin hangi zaman diliminde bulunduğu bilincini de içermektedir. Dolayısıyla Bin Nebi zaman meselesiyle medeniyet inşası için toplumların bulunduğu tarihsel konumların bilincinde olmaları gerekliliğine dair görüşlerini de ortaya koymaktadır. Bir toplumun tarih içinde bulunduğu konumu bilmesi gerektiğini ifade eden mütefekkir ancak bu şekilde tarihin ve zamanın bir medeniyet unsuruna dönüşebileceğini ve değişimin yaşanabileceğini ifade eder. Kendi zamanını bilmek ve zamanın bilincinde olmak bir başkasının yaşadığı tarihi aşamayı değil bir toplumun bizatihi kendi tarihi aşamasını yaşamaya çalışması demektir. Tarih sahasında yapılacak her intihalin bir intihar olduğunu söyleyen mütefekkir her toplumun kendi tarihsel aşamasına uygun davranış, düşünce ve duygu temelinde hareket etmesi gerektiğini ve ancak bu şekilde tarihi yürüyüşlerine devam edebileceklerini ifade etmektedir (Bin Nebi, 1992: 41).

Malik Bin Nebi'ye göre İslam medeniyetinin doğmasıyla birlikte daha öncesinde değersiz ve boşa akıp giden bir 24 saate sahip Arap toplumunun bu tarihten itibaren tarih sahnesine çıkması da zamanın değerinin farkına varmasıyla ilişkilidir (Bin Nebi, 1992: 47). İslam medeniyetinin doğmasından önce hareketlerini ve düşüncelerini sadece 24

saatlik bir zaman dilimine bağlı kalarak oluşturan bu toplum dini emrin kendilerine sunduğu tarihsel rolle büyük bir tarihe ve zamana sahip olduklarının ve hangi tarihsel aşamada yer aldıklarının farkına varmaya başlamışlardır.

İslam medeniyetinin doğuşuyla tarih bilincini kazanan İslam toplumları tarihsel konumları itibariyle bir gerileme aşamasına girdiklerinde ise bu bilinçten tekrar uzaklaşmışlardır. Bu bağlamda mütefekkiye göre 19. Yüzyıl İslam toplumlarının yaşadığı problemlerden birisi de Müslüman fertlerin düşünceye, harekete, fikirlere ve Şeylere dahil olmuş zaman fikrinin bilincinden uzaklaşmış olmaları (Bin Nebi, 1992: 111) ve yaşadıkları bir olayın tarihinin hangi noktasında meydana geldiğini doğru tayin edememeleridir (Demirci, 2013: 136). İslam toplumlarının kendilerinin tarihin hangi noktasında olduğunu bilmemeleri tarihsel bir değişimin önünde duran önemli engellerden de birisidir. Çünkü bir toplum içinde bulunduğu tarihsel aşamaya uygun davranışlar, duygular ve düşünceler üretirse o zaman tarihi konumuyla ilgili bir değişiklik gerçekleştirebilir.

Mütefekkin düşüncesinde toplumlar için zamanın tarihsel bir karşılığı olmakla birlikte maddi bir karşılığı da mevcuttur. Medeniyeti sadece ruhi bir temelde ele almayan bin Nebi onun oluşması için inşa edilecek zamanı da sadece bu temelde ele almamış onun maddi bir karşılığının olduğuna da işaret etmiştir. Tarihin öneminin bilincine varılması ve zamanın etkili kullanılması aynı zamanda toplumlara bir maddi gelişme de sağlayacaktır. Bin Nebi'ye göre zamanın öneminin farkına varan şahışlar bir meslekte çalışmanın öneminin de farkına varacak ve toplum bu Şekilde maddi olarak gelişmeye başlayacaktır. (Bin Nebi, 1992: 110). Böylelikle zaman topluma mal edilmiş bir süre haline gelecektir. Topluma mal edilmiş zaman (Bin Nebi, 1983, 41) bir medeniyet için her ferdin kendi bireysel zamanını toplumsal bir zaman içinde eritmesi gerektiğine işaret etmektedir. Mütefekkir bireylerin bireysel istekleri temelinde kullanabilecekleri zamanı medeniyetlerinin inşası için toplumsal gereklilikler ve sorumluluklar temelinde kullanması gerektiğini belirtir. Böylelikle toplumsal gerekliliklerin ön planda tutulduğu topluma mal edilmiş zaman faydasız ve tembel tembel akmayan bir zaman olacak ve ruhların, kafaların ve kolların karşılığının alındığı bir zamana karşılık gelecektir ki bin Nebiye göre bunun adı medeniyettir.

Medeniyetin insan, toprak ve zaman sentezinin bir ürünü olduğunu belirten mütefekkiye göre bu üç unsur bir medeniyetin inşası için oldukça önemlidir. Fakat bu üç

unsur kendi başına, sosyal değişimi ve medeniyet hamlesini başlatması için yeterli değildir. Medeniyet meselesi bir toprak, insan ve zamanı yığma meselesi değil bunların sentezi meselesidir (Bin Nebi, 1983: 41-42). Malik Bin Nebi'ye göre bu üç unsurun aralarında hiçbir ilişki ve uyum bulunmadan var olması bir medeniyetin inşası için yeterli olsaydı o zaman medeniyetin doğuşu dünyanın her yerinde kendiliğinden meydana gelirdi (Bin Nebi, 1992: 43). Bu nedenle mütefekkiye göre bu üç unsuru değiştirip dönüştürecek ve medeniyetin inşası için etkin ve birbirleriyle uyumlu hale getirecek çok önemli bir başka unsurun daha varlığına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu unsur ise dini düşünce veya dinamik düşüncedir.

1.3.3.4. Dini Düşünce

Malik Bin Nebi'ye göre insan, toprak ve zaman unsurlarından bir sentez elde edebilmek için dini bir düşüncenin katalizörlüğü şarttır. Çünkü dini düşünce insan, toprak ve zaman arasında yaratıcı bir ilişki oluşturabilen ve bu üç unsuru bir medeniyet için harekete geçirebilen tek unsurdur. Dini düşünce olmadan bir toplumun tarihsel hareketine başlaması ve bir medeniyeti inşa etmesi mümkün değildir. Hiçbir fani faktör de tarih boyunca insani enerjinin tek kaynağı olan imanın yerini dolduramamıştır. Dini düşünce, toplumlara tarihsel bir hareket kazandırmaktadır. Bu nedenle Malik Bin Nebi'ye göre bir medeniyetin başlangıç noktası bir dinin veya inancın ortaya çıkmasıyla eş zamanlıdır. Nitekim Batı, Budist, Musevi, Hindu ve İslam medeniyetlerinin hepsi de mütefekkiye göre dini bir düşüncenin gölgesinde filizlenmiş medeniyetlerdir (Bin Nebi, 2017: 194, Bin Nebi, 1983: 45). Bin Nebi'nin yüksek bir yaşam tarzı olan medeniyetleri dini düşünceyle başlatmasının sebebi ise onun "... insanlar, eşyanın ve dünyanın yüksek manasını, böylece ancak dünya ufku aşmak suretiyle anlayabilmektedir." (Bin Nebi, 1992: 47) sözleriyle açığa çıkmaktadır.

İnsan topluluklarının dünyayı maddi mefhumlarla anlamlandırmasına karşın dini düşünceyle başlayan medeniyet sürecinde toplumlar maddi mefhumların ötesine geçip dünyanın gerçek manasına ulaşmaya imkân veren bir zihinsel durum içerisinde bulunmaktadır. Daha öncesinde eşya ve onu isimlendirme aşamasında olan ve her şeyi eşya üzerinden maddi bir bağlamda değerlendiren toplumlar medeniyetin sunduğu dini düşünceyle insanlara ve toplumlara dünyanın maddi yorumunu aşan bir ufuk sağlayarak yeni bir zihinsel ve ahlaki içerik sunmaktadır.

Malik bin Nebi'nin bir medeniyetin başlangıç noktası olarak gördüğü dini düşünce sadece ilahi bir dinden kaynaklanan düşünceleri içermez. Aynı zamanda dünyevi bir temelde oluşan, insanları harekete geçiren inançları ve idealleri de kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle mütefekkirin ifade ettiği dini düşünce insanoğlu ile kutsal veya sosyal bir güç arasındaki her türlü ilişkiyi, bir toplumun üyeleri arasında bir tür bağlılığı formüle eden her türlü fikir veya ideolojiyi içermektedir (Bin Lahsen, 2018: 77, Subhani, 2020: 175). Bu nedenle bin Nebi Marksizm'in maddeci bir fikir getirmiş olsa da sunduğu dinamik fikirlerle toplumu harekete geçirmeyi başardığını ve Rusya'da bir medeniyet oluşturduğunu belirtmektedir. Bir düşünceye, bir görüşe samimiyetle inanan insanlar ve toplumlar bir medeniyet devresinin başlangıç şartını yerine getirmişler demektir.

Sadece dünyeviliği temel alan fikirlerin insanı değiştiremediğini insanları harekete geçiren ve onlarda kuvvetli bir güç uyandıran fikirlerin insanı değiştirme gücü olduğuna vurgu yapan Bin Nebi (1997b: 86) dünyevi düşüncelerin bile bir şekilde kutsal bir bağlamla insanları harekete geçirdiğini belirtmektedir. Bu nedenle onun düşüncelerinde toplumları tarihsel olarak harekete geçirmek üzere ortaya çıkan düşünceleri ifade etmek için dini düşünce ifadesini kullandığı görülmektedir.

Dini veya dinamik bir düşüncenin bir medeniyetin inşasında insan, toprak ve zaman unsurlarını harekete geçirmesi ise bu düşüncenin insanı harekete geçirmesiyle gerçekleşmektedir. Dini düşünce öncelikle olağan akışa ve durağan düzene uyan insanda içsel bir gerilim oluşturur. Oluşturduğu bu gerilimle bireylerin yaşadıkları toplumdaki problemlerin farkına varmalarını ve bu problemler için kaygı duymalarını sağlamaktadır. Bu gerilimden kurtulabilmenin tek yolu ise mütefekkiye göre bireylerin genel durumu ve eşyayı değiştirmesi, hadiseleri kendi hedeflerine doğru yönlendirmesidir. Gerilim sonucu birey kendinde olan kurtuluş duygusuyla içinde bir patlama hissetmekte ve bu patlamayla açığa çıkan enerjisini tarihin değiştirilmesine çevirmektedir. Böylelikle de insanın tarihsel hareketi başlamış olur. Bin Nebi bu düşüncelerini firavunun zulmünden bıkan İsrailoğulları üzerinden açıklamaktadır. Hz. Musa'nın İsrailoğullarına dinamik düşünceler sunmasıyla toplumda gerilim duygusu bir kurtuluş fikrinin oluşmasını da sağlamış ve İsrailoğullarını harekete geçirerek tehlikeli bir çöl yolculuğuna çıkararak onların tarihsel hareketini başlatmıştır (Bin Nebi, 2017: 130-133).

Dini düşünce birey üzerinde bir gerilim duygusu oluşturarak onu harekete geçirmekle birlikte insanın içgüdülerinden ve isteklerinden oluşan yaşamsal enerjisini toplumsal sisteme adapte ederek ve insanın ruhunda bir devrim oluşturarak hareketliliğine devam etmesini sağlar. Fıtrat halde bulunan bireyin içgüdülerini adaptasyon sürecine sokan dinsel düşünce insanı yapısına kazınmış doğa kanunundan kısmen kurtarır ve onu ruhsal gerekliliklere boyun eğmesini sağlayarak ona bir dinamiklik katar (Bin Nebi, 2016: 199-200). Dini düşünce içgüdüler, arzular ve istekler tarafından oluşturulan hayati enerjiyi de ilkel halinden kurtarıp onu kendi sunduğu amaçlarla tarihin hizmetine sokacak şekilde disipline eder. Böylelikle de organik insanı sosyal insana dönüştürerek bir medeniyet için insanın tarihsel ve toplumsal amaçlarla şartlandırılmasını mümkün kılar. Dini düşünceyle kendi içerisinde bir değişim ve farkındalık yaşayan insan bunu tarihe de aktararak genel bir değişimin de önünü açar.

Dini düşünce insanı dönüştürmekle ve bir medeniyet için uygun hale getirmekle birlikte diğer taraftan değişen bu insanın eliyle toprak ve zamanın da dönüşmesini sağlamaktadır. O, basit bir kronolojik süreden ibaret olan zamanı sosyolojik zamana ve sadece insan gıdasının teminini amaçlayan toprağı toplumun tüm ihtiyaçları için ayarlanmış sosyolojik toprağa çevirerek medeniyetin itici gücünü oluşturur (Bin Nebi, 2018: 26-27). Dinin sunduğu düşünceler doğrultusunda kendini ilkel niteliklerinden kurtarıp toplumsallaştıran insan toprağı ve zamanı da daha farklı bir biçimde ele almaktadır. Onun için sadece akan bir süreye karşılık gelen zaman dini düşüncenin getirdiği değerlerin yerine getirilmesi için aktif bir zamana ve üzerinde sadece maddi hayatını devam ettirdiği toprak da bu değerlerin inşa edilmesi için uygun bir zemine karşılık gelmektedir. Dini düşünceyle harekete geçen insanın bulunulan ortamda ve toprakta uygun bir zaman diliminde ve bir süreçte bu ortamın sunduğu tekniklerle tarihteki eylemini gerçekleştirmeye çalışması da medeniyetin doğmasına sağlayacaktır. İnsan böylelikle toprakta bir tarih inşa etmeye başlayacaktır.

İslam medeniyetinin oluşması da bu süreci takip etmiştir. Bir vahyin önderliğinde insanların ve toplumun ruhlarında ve zihinlerinde bir devrim gerçekleştiren İslam oluşturduğu psikolojik zeminle ve zihinsel dönüşümle toplumda öncelikle insanların ruhunda bir değişiklik meydana getirerek insanı doğallıktan ve içgüdülerinden şartlandırılmışlığa dönüştürmüş daha sonrasında toprak ve zaman unsurlarını harekete

geçirerek medeniyet için bir sentez meydana getirmiştir. Müslüman medeniyetinin temel sentezinin meydana gelmesi, Kurani tefekkür tarafından damgalanmış, tamamen dini bir düşüncenin katalizörlüğünde tahakkuk etmiştir (Bin Nebi, 1992: 48).

Malik Bin Nebi'ye göre bir dinin veya dini düşüncenin itici gücünün etkisi altında bulunan insan, toprak ve zaman denklemi bir medeniyetin inşa edilmesini sağlarken; dinin ve dini düşüncenin yönlendirmesi altında bulunmayan medeniyet denklemi bir sentez oluşturamayıp medeniyetten uzaklaşılmasına ve bir medeniyet krizine sebep olmaktadır. Bin Nebi'nin İslam toplumlarında yaşanan medeniyet krizinin asıl nedeni olarak gördüğü şey de insan, toprak ve zaman denkleminin itici gücünün oldukça zayıflamış olmasıdır. Medeniyetin içeriğini oluşturan insan, toprak ve zaman üçlüsünün günümüz İslam toplumlarında bulunmasına rağmen mütefekkir medeniyetin yeni şeklini gerçekleştirmek ve bu üçü arasında sentezin oluşmasını sağlamak için bu toplumlarda dini bir kıvılcım ve fikirlerin yokluğuna işaret etmektedir (Nebi, 1983: 46). Ona göre İslam toplumlarının değişimini sağlayacak ve İslam medeniyetini ihya edecek olan dini temelde ortaya çıkacak bir kıvılcımdır.

1.3.4. Medeniyetin Üç Evreni

Malik bin Nebiye göre tarih sahnesine insan, toprak ve zamanın bir dinin temelindeki senteziyle çıkan toplumlar buradaki hareketlerini üç alan inşa ederek geliştirmekte ve tarihsel yürüyüşlerine devam etmektedir. Bu nedenle bin Nebi'nin toplumsal değişime dair ortaya koyduğu düşüncelerinde ve medeniyete dair görüşlerinde her biri ayrı bir alanı oluşturan kişiler, fikirler ve şeyler dünyası olarak kavramsallaştırılan üç alana vurgu yaptığı görülmektedir. Kişiler, fikirler ve nesnelere dünyasının her birinin çoğul bir alana karşılık gelmesi ise Bin Lahsen'in de belirttiği gibi (2018: 79) mütefekkirin medeniyeti sosyal bir çabanın ürünü olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Medeniyet mütefekkire göre bireylerin değil, toplumun başarısıdır. Bu nedenle düşünür dikkatleri kolektif bir çalışmaya çekmek için unsurlardan değil fikirler, eşyalar ve kişiler dünyasından söz etmektedir.

Kişiler, fikirler ve şeyler dünyası mütefekkirin düşüncesinde sırasıyla her toplumun kişiler toplamını, düşünceler bütünü ve üretilen maddi araçlar toplamını ifade etmektedir. Bu üç evreni tarih sahnesine çıkmış toplumları tarihteki yürüyüşlerini devam

ettirmesi bakımından ele alan düşünür tarihin de esasen şahısların fikir ve fiilleriyle eşyalar dünyasının harmanından başka bir şey olmadığını ifade etmektedir. Ona göre tarih "... şahısların, düşüncelerin ve nesnelerin zaman düzleminde icra ettikleri sürekli bir kolektif faaliyettir. Tarihsel değişim üç toplumsal grubun etkisine bağlı olarak gelişir." (Bin Nebi, 2016: 133).

Bin Nebi'ye göre bu üç alan aslında kültür evreninin unsurlarıdır. Kültürün hareketli olup olmadığını ve bir medeniyet inşası için yeterli olup olmadığını belirleyen şey de bu üçünün içeriği ve üçü arasındaki ilişkidir. Üç alan kültürün unsuru olarak toplumların tarih sahnesine çıkışını ve toplumların tarihsel eylemini belirlemektedir. Bin Nebi'nin düşüncelerinde bu üç evren toplumun her aşamasında bulunmakla birlikte içerikleri, yoğunluklarının değişmektedir. Tarih öncesi aşamada sınırlı bir içeriğe sahip olan bu evrenler medeniyet aşamasında ise aktif, hareket halinde ve birbirleriyle ilişki içerisinde bir yapı kazanmaktadır.

Bir toplumun tarih sahnesine ilk çıktığında pek çok düşünce ve ürüne sahip olmadığını belirten bin Nebi insan, toprak ve zamandan oluşan medeniyet hareketinin toplumun fikirler ve ürünler üretmesini ve dolayısıyla şeyler ve fikirler dünyasını medeniyete uygun olarak inşa etmesini mümkün kılacağını ifade etmektedir (Bin Lahsen, 2018: 68). Dini bir zeminde bir insan aracılığıyla bir toprak üzerinde yapılan tarih sürecinde fikirler, şeyler ve kişiler dünyasının oluşmasıyla bir medeniyetin inşası süreci devam edecektir.

1.3.4.1. Fikirler Evreni (Düşünceler Dünyası)

Bin Nebi'nin medeniyete dair düşüncelerinde fikirlere oldukça önem verdiği ve değişimi gerçekleştirecek unsurlardan biri olarak fikri uyanışa vurgu yaptığı görülmektedir. Düşüncesinde eşyayı değil insanı merkeze alan ve medeniyeti düşünce bakımından değişmiş insanın kurabileceğini belirten mütefekkir (Güngör, 2019: 39) toplumu değiştirmek için bireyin, bireyi değiştirmek için öncelikle insanın düşüncelerinin değiştirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Okumuş, 2018: 69). Bu nedenle Malik bin Nebi'nin bir toplumun tarihsel hareketini geliştirmek üzere düzenlenmesi veya inşa edilmesi gerektiğini düşündüğü evrenlerden ilki fikirler evrenidir. Fikirler evreni mütefekkirin düşüncesinde bir toplumun maddi ve manevi içeriğe sahip fikirlerinin

toplama ve bu fikirlerin oluşturulmasını sağlayan zihinsel yapılara karşılık gelmektedir. Bu nedenle insanların tarihsel süreçte kendilerine hareket sağlayan fikirler oluşturması fikirler evreninin içeriğini oluşturan düşüncelere ve bu evrenin bireylere ve topluma sunduğu düşünme biçimine bağlıdır.

Toplumların tarihsel hareketliliği için fikirler dünyasının önemini İslam toplumlarının fikirler dünyasının oluşması üzerinden somutlaştıran bin Nebi Cahiliye Dönemi'nde İslam toplumunun fikirler evreninin oldukça kısıtlı olduğunu fakat İslam'ın gelişle birlikte bu evrenin tarihsel rolünün aktif hale geldiğini belirtmektedir. Bin Nebiye (2015: 36) göre İslam toplumunun Cahiliye Dönemi'nde fikir dünyası cahiliye zihni çerçevesinde fikirler üretilmesine sebep olmakta ve bu nedenle toplumlara da tarih sahnesine çıkarmayı sağlayan bir fikir sunamamaktaydı. İslam'ın gelişi ise Mekke toplumunu tarih ile yeni bir mesaj aracılığıyla temasa geçen bir toplum haline getirmiş ve yeni bir zihinsel yapı sunarak yeni bir fikirler dünyası oluşturmuştur. Dolayısıyla İslam toplumlarında da olduğu gibi bir toplumun fikirlerinin bütününden oluşan ve toplumsal düşünme biçimini oluşturan fikirler evreninin oluşumu bir toplumu tarih sahnesine çıkaran insan, toprak ve zamanın birleşmesini mümkün kılan dinamik ve yaratıcı fikirlerin zemininde gerçekleşmektedir. Dinamik bir düşünce veya dini bir fikir temelinde tarih sahnesine çıkan toplumlar bu fikirler temelinde kendi fikirler dünyasını inşa ederek medeniyet yürüyüşlerine ve tarihsel hareketlerine devam etmektedir.

Tarih sahnesinde olan veya olmayan tüm toplumların bir fikirler dünyasına sahip olduğuna işaret eden bin Nebi medeniyet sürecine girmiş toplumların fikirler dünyasının medeniyeti başlatan dinamik düşünce ile uyumlu olduğunu, medeniyet sürecinde olmayan toplumların ise fikirler dünyasının bu düşünceye aykırı olduğunu veya ilkel bir düzeyde bulunduğunu belirtmektedir. Fikirler evrenini temel notaları olan bir plağa benzeten bin Nebi bu plağın temel biçimini oluşturan dinamik, yaratıcı ve dini fikirlerin silinmeye başlamasıyla önce yanlış notların çıkmaya başladığını ardından parazitlerin geldiğini ve sonunda bir sessizliğe büründüğünü ifade etmektedir (Bin Nebi, 2015: 64). Bu nedenle medeniyet sürecinin dışında kalan bir toplumun sessizliğe bürünmesinin sebebi fikirler evrenini oluşturan temel düşüncelerinden uzak toplumsal rollerini kaybetmiş ve insanlara herhangi bir amaç doğrultusunda hareket imkânı sunmayan ölü fikirler üretmesidir.

Fikirler dünyasının toplumların medeniyet yürüyüşlerindeki etkisi mütefekkirin görüşlerinde özellikle fikirlerin toplumların teşebbüs ve gayret ruhunu arttırmasında ve eylemin motivasyonunu ve uygulanış şeklini belirlemesinde ortaya çıkmaktadır (Bin Nebi, 2017: 26). Fikirler insanlara sunduğu amaçlarla onların bu amaçlar doğrultusunda harekete geçmesini sağlayarak bir davranışta bulunmasına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla fikirler hem insanlara bir amaç sunarak onlara bilinç kazandırmakta ve onları ruhsal olarak beslemekte hem de bir medeniyet için hareket etmelerini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle sosyal faaliyetlerin etkinlik durumunun fikirler dünyasından kaynaklandığını ifade eden düşünür bir toplumun etkililiğinin bilançosu yapıldığında her şeyden önce o toplumun fikirler dünyasının bilançosu yapıldığına vurgu yapmaktadır (Bin Nebi, 2015: 161). Avrupa'yı tarih sahnesine çıkaran Hristiyan fikrinin ve Müslümanları tarih sahnesine çıkaran İslam fikrinin bu toplumlar için bir düşünce dünyası oluşturduğunu belirten mütefekkir aynı zamanda bu fikirler dünyasının bir eylem biçimi de oluşturduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla fikirler dünyasının rolü tarih sürecinde toplumsal eylemler üzerinde bir etki oluşturarak toplumu yönlendirmek ve ona rehberlik ederek medeniyeti gerçekleştirmek için yön vermesinde ortaya çıkmaktadır.

Kültürün bir evreni olarak tüm toplumsal aşamalarda yer alan fikirler evreni yalnız dinamik bir düşünceyle şekillenmiş tarihsel bir durumda topluma etkin bir rol sunmaktadır. Mevcut durumuyla toplumdaki bireylerin kişilik yapıları, sosyo psikolojik durumları ve zihniyetleri üzerinde önemli etkilere sahip olan bu evren ancak dinamik ve aktif bir düşünceyle ve bir medeniyet hamlesiyle şekillendiğinde bireyleri de bu düşünce temelinde aktif ve medeni kılmaktadır. Bu nedenle fikirler evreninin dinamik fikirlerden oluşarak gelişmesi bir toplumun tarihi yürüyüşünü devam ettirmesini sağlarken bu evrenin toplumsal işlevi olmayan fikirlerden oluşması bir toplumun tarihsel hareketliliğinin durması anlamına gelmektedir (Bariun, 1999: 42). Tarihsel hareketi duran az gelişmiş bir toplum da bu nedenle kendini maddi vasıta yokluğuyla değil aksine fikir yokluğuyla göstermektedir. Fikir yokluğu ise bin Nebiye göre kendini fikirlerin tamamen yok olması şeklinde değil, ölü veya öldürücü fikirlerin fikirler evrenini işgal etmesiyle ortaya koyar. Tarihi hareketin durduğu bir dönemde bir toplumun kendi anlam dünyasından ve köklerinden koparılarak bu topluma taşınan *öldürücü fikirler* ve kendi geleneğine ihanet etmiş *ölü fikirler* bu toplumun fikirler dünyasında hakim olarak bulunmaktadır. Toplumun

hareketinin bağı olduğu fikirler dünyasının kendi ilkelerine ve değerlerine ihanet eden ölü fikirlerle doldurulması ise dolayısıyla tarihsel hareketsizliğe neden olmaktadır.

1.3.4.2. Şahıslar Evreni (Kişiler Dünyası)

Malik bin Nebi'ye göre bir toplumun tarih yapmaya devam etmesi için fikirlerin etkinliğini ve canlılığını iade etmeye ve toplumu yeniden kurmaya yetkin olan (Bariun, 1999: 42) bir alemi daha inşa etmesi gerekmektedir. Toplumun tarihsel hareketliliği için ihya etmesi gereken bir diğer alanı kişiler dünyası, şahıslar alemidir. Şahıslar alemi bir toplumdaki tüm bireylerin içerisine doğduğu ve bireylerin davranış tarzlarını doğumundan ölümüne kadar belirleyen ortamın adıdır (Bin Nebi, 2017: 48). Toplumda yaşayan tüm bireylerin yaptıkları davranışlar ve birbirleriyle girdikleri ilişkiler şahıslar dünyasının etkisi altındadır. Dolayısıyla Malik Bin Nebi'nin düşüncesinde şahıslar alemi bir toplumdaki insanların girdikleri yapıcı ve yıkıcı ilişkiler bütününe (Bin Lahsen, 2018: 80) ve bu ilişkiler temelinde ortaya çıkan kişilik yapılarına ve tiplerine karşılık gelen bir kavramdır.

İnsan, toprak ve zaman unsurlarının dini bir düşünce ışığında sentezlenmesi sonucunda doğan medeniyetin tarihsel sürecine devam edebilmesinde bu senteze insan unsurunu sağlayan mekanizma, şahıslar alemidir. Medeniyetin doğması için insanların fertlikten şahıslığa geçmesi gerekliliğine işaret eden bin Nebi bu medeniyetin doğumunun devamı için de toplumların şahıslar alemi oluşturması gerektiğini belirtmektedir. Şahıslar alemi her bireyi yer aldığı toplumun niteliklerine ve amaçlarına bağlama hedefini bireylere sunarak fertleri bu açıdan bir kişiliğe kavuşturmakta ve bir medeniyet inşası için kolektif bir hareket imkânı sağlamaktadır. Diğer taraftan her toplumun kendi amaçları doğrultusunda bir kişiler dünyasına sahip olduğunu da belirten düşünür kendi isteklerine ve kendi içgüdülerine bırakılan kişilik tipinin olduğu bir şahıslar dünyasının da mevcut olduğunu belirtir. Bu şahıslar dünyası ise grubuyla temasını kaybetmiş ve değersiz bir saman çöpünden ibaret kalan fertlerden oluşacağı için kolektif bir harekete izin vermeyecektir (Bin Nebi, 2015: 40). Bu nedenle bin Nebi'ye göre medeniyet için gerekli olan şahıslar alemi bazı toplumlarda şahıslardan değil de ilkel niteliklerini toplumsal nitelikleriyle değiştiremeyen fertlerden oluşmaktadır. Günümüz İslam toplumlarının şahıslar dünyası da medeniyet için herhangi bir kolektif eylem ve tarihsel hareket için eyleme geçemeyen fertlerden oluşmuştur. Bin Nebi'ye göre İslam dünyasının geri

kalmasının ve yaşadığı medeniyet krizinin sebeplerinden birisi de şahıslar dünyasında yaşanan bozulma bir diğer ifadeyle bu dünyanın şahıslardan değil de daha çok fertlerden oluşan bir şahıslar alemine sahip olmasıdır. İslam toplumlarının tarihsel hareket sürecinden çıkmalarıyla birlikte kişiler dünyasının da bozulduğunu ifade eden Bin Nebi bununla ilgili şunları söylemektedir:

“Artık onun kişiler dünyası, ilk baştaki ana modelin görüntüsünü taşımaz. Bu dünya mistiklerin, derken sahtekarların ve her türden şarlatanların dünyası olup çıkar.” (Bin Nebi, 2015: 37).

Ana modelden koparak şekillenen günümüz İslam toplumlarının şahıslar dünyası sahtekarlık ve şarlatanlık gibi kişilik özellikleri oluşturan ve bireylerin kişilikleri üzerinde de bu yönden bir etki oluşturan bir dünyadır. Medeniyet için üç temel unsurdan biri olan kişilik yapısının devamını sağladığı için bir öneme sahip olan şahıslar alemi aynı zamanda diğer iki evrenin (nesnelere ve fikirler) arasındaki zaruri bağları kuran ilişkiler ağının oluşması için gerekli olan insan unsurunu sağladığı ve değişimin üzerinde gerçekleştiği somut bir alan olduğu için de oldukça önemlidir (Bin Nebi, 2017: 136). Fikirler dünyasının sunduğu fikirleri kendilerinin belirlediği bir amaç doğrultusunda nesnelere dünyasının sunduğu araçlarla ve toplumsal ilişkiler ağı temelinde toplumun çıkarları amacıyla icra etmek için şahıslar alemi tarafından kişilik kazandırılmış şahıslara ihtiyaç vardır.

Malik bin Nebi diğer tüm fikirlerini İslam toplumu üzerinden somutlaştırmaya çalıştığı gibi şahıslar dünyası fikrini de İslam toplumları üzerinden daha da netleştirmeye çalışmıştır. Bin Nebi’ye göre İslam öncesi cahiliye toplumu da kendi kabile ilişkilerine dayalı kabile tipi kişilik yapısıyla şekillenen bir şahıslar dünyasına sahiptir. Tüm kapasitelerini kabile sisteminin ilkel hedeflerini gerçekleştirmek üzere yönelen cahiliye toplumu bu hedeflerine bağlı kabile ilişkileri üzerinden kişilik dünyalarını oluşturmuşlardır. (Bin Lahsen, 2018: 80). İslam’ın gelmesiyle ise kişiler dünyası değişen ve düzenlenen Arap toplumunun kişiler dünyası artık bir kardeşlik ilişkisi üzerinden oluşturulmaya çalışılmıştır. (Bin Nebi, 2015: 35-36). Bu toplumda soya dayalı ilişkilerin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan akrabalık üzerine odaklanan kişiliklerin yerini İslam’la ve özellikle hicretle birlikte kardeşliğe dayalı ilişkiler ve bu ilişkiler temelinde oluşan kişilik yapıları almıştır.

Malik Bin Nebi cahiliye toplumunun kişiler dünyasını şahıslar alemi kavramını açıklamak üzere bir örnek olarak vermiş olmakla birlikte kabile toplum yapısını soya

dayalı ilişkiler ve kabileye dayalı kişilik sistemi oluşturmasından ötürü bir medeniyetin içerisinde doğamayacağı bir toplum olarak görmektedir. İbn Haldun'un tarihsel değişim teorisinden oldukça etkilenen Bin Nebi (2018: 21) İbn Haldun'un kabileye dayalı yaşam biçiminin ve asabiyeğe bağımlılığının devlet ve medeniyet kurmayı sağladığı düşüncesini kabul etmemektedir. Çünkü bin Nebi'ye göre kabile ve asabiyet değişimin önünde engel olarak bir ilkel şahıslar dünyası oluşturmaktadır.

1.3.4.3. Şeyler Evreni (Nesneler Dünyası)

Bin Nebi medeniyeti sadece manevi bir gelişme olarak değil maddi alanda da yaşanan bir iyileşme ve ilerleme olarak ele aldığı için medeniyetin gelişmesine dair sadece fikirlere ve insanlara ait bir alandan değil şeyler alemi adını verdiği maddi bir alandan da bahsetmektedir. Şeyler dünyası toplumda bulunan nesnelerin toplamına karşılık gelen ve medenileşme sürecinde toplumlara gerekli olan araçları, kanalları ve doğal kaynakların tamamını sağlayan bir alandır (Bin Lahsen, 2018: 82).

Birey doğumundan itibaren kendisiyle sürekli diyalog halinde yaşayan nesneler dünyası tarafından kuşatılmıştır. İnsanın günlük hayatında karşılaştığı her nesne ve her detay onun ruhuna gizemli bir şekilde hitap etmektedir (Bin Nebi, 2016: 44). Bu nedenle nesneler dünyasının bireyin üzerinde etkileri bulunmaktadır. Nesneler insanların bazen ruhunu besleyerek onlara yeni estetik eserler vermekte bazen de onlarla girdiği ilişki neticesinde bireylerin düşüncelerini köreltmektedir.

Bin Nebi'ye göre bir toplumun durumu o toplumun nesneler dünyasının durumunu da göstermektedir. Çöküş halinde olan bir toplumun bu durumu kaçınılmaz olarak nesneler dünyasına da noksanlık ve ihtiyaç şeklinde yansımaktadır (Bin Nebi, 2016: 148). Diğer taraftan gelişme halinde bir toplumun nesneler dünyası ise zengin ve gelişmiştir. Fakat bin Nebi'ye göre nesneler dünyasındaki zenginlik, nesnelerin yığılması ve çokluğu anlamına gelmez. Nesneler dünyasındaki zenginlik o toplumun içerisinde üretilerek çıkmış nesnelerin olduğu bir dünyaya sahip olmak demektir. Çünkü her toplumun nesneler dünyasında bulunan eşyalar o toplum için bir anlam taşımaktadır. Her eşyanın da kendi nesneler dünyasına bir aidiyeti söz konusudur. Bu nedenle herhangi bir nesne, içinde üretilen kültürel ortamdan koparılıp başka bir kültürel ortama alındığında o nesnenin

anlamı da ortadan kalkmaktadır. Çünkü o nesnenin dili, bu çerçevede dışında, anlamını kaybetmektedir.

Bin Nebi nesnelere dünyasının içinde yaşanan kültür ortamıyla ilişkisi nedeniyle toplumsal olarak gelişmek için sadece eşyaların yığılması düşüncesini kabul etmemektedir. Eşyalar dünyasının fikirler ve şahıslar dünyası olmadan bir anlam taşımayacağını belirten mütefekkirin bu görüşlerini bu nedenle 19. Yüzyılda Müslüman dünyanın Batılılaşma çabalarıyla birlikte ortaya çıkan Batı'nın sadece tekniğini almaya yönelik görüşlerine bir eleştiri niteliğinde görmek mümkündür. Bin Nebi mana ve içeriğine bakmaksızın ve ürünlerin nasıl üretildiği konusuyla ilgilenmeksizin sadece nesnelere dünyasını elde etmeye çalışan modernist hareketi de düşüncelere bakmadan eşyaları yığmaya çalıştığı için eleştirmektedir. Bin Nebi'ye göre medeniyet de bu bağlamda başka dünyalarda anlam kazanan eşyaları yığmak değil; bizatihi toplumların onları kendi anlam dünyası içerisinde yapmasıdır. (Bin Nebi, 2018: 78-80). Bu nedenle medeniyet için bir toplumun kendi nesnelere dünyasını oluşturması gerekmektedir.

Şeyler, eşyalar ve fikirler dünyası mütefekkirin düşüncelerinde medeniyet inşası ve tarihsel değişim için gerekli alanlar olarak karşımıza çıkmakla birlikte üçü arasında bir dengenin bulunmaması durumunda ise bu üçü tarihsel hareketi durdurucu bir içerik kazanmaktadır. Fikirlerin medeniyet inşasında öncelikli bir önemi olduğuna vurgu yapan bin Nebi fikirlere bağlı olamayan şeyler ve şahıslar dünyasının fikirler üzerinde bir despotizm kurmasına neden olduğunu belirtmektedir. Mütefekkir eşyaların fikirlerin üzerinde bir despotizm kurması sonucu şahısların fikirlerin oluşturduğu ruh yerine şeyin oluşturduğu nesneyi tercih ettiklerini ifade eder (Bin Nebi, 2015: 89). Şeylerin fikirler üzerinde hakimiyet kurduğu bir toplum fikirlerin olmadığı ya da olsa bile etkinliğini kaybettiği bir toplum demektir. Fikrin olmadığı bir toplumda eşyanın kendi iktidarını güçlendirdiğini savunan bin Nebi böyle bir toplumda etkin fikirler olmadığı için eşyaların ve şahısların putlaşarak kendi iktidarlığını kurduğunu belirtmektedir. Mütefekkiye göre İslam toplumlarının güncel olarak yaşadığı şey de fikir-eşya diyalektiğinde eşyanın fikirler üzerinde bir despotizm kurmuş olmasıdır. Eşyanın tüm fikirler üzerinde etkin bir baskı kazanması şahısların da putlaştırılmasına sebep olmaktadır. Ona göre eşya ve kişi despotizmi Müslüman toplumlarının genelinde yaşanan güncel bir durumdur (Akın, 2021: 50).

İslam dünyasında yaşanan kişi ve eşya despotizmi özün yerine şekilciliğin ve niceliğin, ideallerin yerini şahısların almasına sebep olmuştur. Müslüman toplumlar bir taraftan eşyaya ve eşyaya bağlı olarak niceliğe önem verirken diğer taraftan da şahıslara öncelik atfederek onları putlaştırmaktadır. İslam dünyası eşyaları değerler üzerine koyarak ve bir ideali kişilerle özdeşleştirilip onun her hareketini bu ideal üzerinden değerlendirerek eşyayı ve kişileri putlaştıran zihinsel bir durum üretmiştir. Bu nedenle *'biricik şeye'* ve *'ilahi adam, olağanüstü adama'* tapınma İslam dünyasının temel problemlerinden birisini oluşturmaktadır (Bin Nebi, 2015: 78). Bir nesne olarak paranın ve muskanın; şahıslar olarak dervişlerin, velilerin ve şeyhlerin İslam dünyasında öne çıkmalarının nedeni de İslam fikrinin yerini eşya ve şahısların dolayısıyla da putların aldığı bir dönemde yaşanıyor olunmasıdır. Bu nedenle mütefekkiye göre İslam dünyasında eşya-fikir ve şahıs-fikir dengesizliğine bağlı eşya ve şahıs despotizmi yaşanmaktadır.

1.3.4.4. Toplumsal İlişkiler Ağı

Malik bin Nebi'ye göre değişimi başlatan ve uygarlığı amaçlayan, tarihsel hareket şahıslar, düşünceler ve şeyler evreninin kolektif bir faaliyette bulunması ve dolayısıyla bir ilişki içerisine girmesiyle meydana gelmektedir. Üç evren arasındaki ilişki ise kendi başına gerçekleşmemekte onları kendi özel çerçevesinde bir araya getirecek ve üçü arasında bir ilişki oluşturacak dördüncü bir evrenin varlığına ihtiyaç duymaktadır. Bu evren toplumsal ilişkiler ağıdır. Toplumsal ilişkiler ağı olmadan kendi başına fikirler, kişiler ve eşyalar bir işe yaramaz. Bu üç unsurun birleştirilmesi, kişilerin düşünceler doğrultusunda onların topluma sunduğu amaçlar istikametinde harekete geçmesi ve bu amaçlara ulaşma gayesinde araçların kullanılması için bir beraberlik ruhunu ihtiyaç vardır. İnsanlar arasında toplumsal çıkara dayalı sorumluluk temelinde bir ilişkiyi ve toplumsal bir birlikteliği mümkün kılan bu ruhu onlara sağlayan toplumsal ilişkiler ağıdır. Bin Nebi'ye (2016: 178) göre kısaca toplumsal ilişkiler ağı "toplumun hayatta kalmasını güvence altına alan, kimliğini koruyan ve toplumun yaşamsal enerjisini, tarihte kolektif çabasını icraya imkân vermesi için koordine eden" sosyal bir ağıdır.

Toplumsal ilişkiler ağı fikri toplumsal değişimde ve medeniyet inşasında toplumdaki bireylerin birlikte hareket etmesine büyük bir önem veren mütefekkinin tam olarak bu düşüncesinin merkezinde yer alan bir kavramdır. Değişimin ancak toplumsal bir birliktelikle olacağını vurgu yapan düşünür bireylerin belirli bir amaç doğrultusunda aynı

yönde birleşmelerini mümkün kılan, onları birbirine bağlayan ve onların çabalarını kolektif bir amaç -medeniyet- istikametinde yönlendiren bir ağ olarak (Bin Nebi, 2016: 123) toplumsal ilişkiler ağına bu nedenle büyük bir önem vermektedir. Amaçlar ve idealler temelinde toplumdaki bireyler arası birlikteliği mümkün kılan bir yapılanmaya karşılık gelen toplumsal ilişkiler ağı toplum içerisinde ortak ideal ve değerlere sahip insanların kendi ideallerini gerçekleştirmeleri ve değerleri doğrultusunda ortak hareket etmelerini sağlamaktadır. Bu nedenle ortak idealler temelinde bir birlikteliğin merkezi bir yer oluşturduğu medeniyet için toplumsal ilişkiler ağı oldukça önemlidir.

Malik bin Nebi'nin düşüncesinde oldukça önemli bir yerde bulunan toplumsal ilişkiler ağı bu önemini aynı zamanda toplumların değişmesi ve bir medeniyet inşası için öncelikle bu ağın inşa edilmesi gerektiği fikrinden de almaktadır. Mütefekkiye göre bir toplumun kendini değiştirme yolunda yapacağı ilk iş bu ağın inşa etmesidir. Nitekim İslam'ın gelişiyile birlikte İslami bir toplumun oluşması ve toplumun değişmesi adına yapılan ilk şeylerden birisi de Ensar ve Muhacir arasında bir toplumsal ilişkiler ağı inşa etmek olmuştur (Bin Nebi, 2016: 134). Bu bağlamda mütefekkirin tüm medeniyetlerin bir toplumun ilişkiler ağında temellendiğini dolayısıyla ilişkiler ağı olmadan bir medeniyetin doğmayacağını ifade eden Toynbee ile (1978: 47) bu konuda benzer görüşler ortaya koyduğu görülmektedir. Medeniyete dair görüşlerinde sıklıkla Toynbee'ye atıf yapan Bin Nebi Toynbee gibi tüm medeniyetlerin temelinde toplumsal ilişkiler ağının bulunduğunu belirtmektedir.

Malik bin Nebi'nin kavram olarak toplumsal ilişkiler ağı kavramını seçmesinde Toynbee'den etkilendiği görülmektedir. Fakat bununla birlikte mütefekkir kavramın içeriğini Toynbee'den farklı olarak oluşturmuştur. Toplumu insanlar arasındaki toplam ilişkiler ağı olarak tanımlayan Toynbee (1978: 45) toplumu meydana getiren öğelerin insanlar değil, insanlar arasındaki ilişkiler olduğunu ifade ederek ilişkiler ağının toplum kavramının karşılığı olarak kullanmaktadır. Malik Bin Nebi'nin düşüncesinde de benzer bir şekilde toplum ve toplumsal ilişkiler ağı kavramı arasında sıkı bir ilişki durumu söz konusu olsa da mütefekkir ilişkiler ağının toplumun ötesinde daha üst düzey bir ilişki biçimi olmasına vurgu yapmaktadır. Toplumlara doğal-statik ve tarihsel-dinamik olmak üzere ikiye ayıran mütefekkir bir insan topluluğunun gerçek anlamda bir toplum olabilmesinin kendini değişime açık tutmasında ve değişim kanununa ayak uydurmasında

görmektedir (Bin Nebi, 2016: 125). Toplumun dinamik bir halde bulunması, değişime ayak uydurması ve tarihsel rolünün muhafazası ise ilişkiler ağının varlığıyla gerçekleşmektedir. Bu nedenle toplumsal ilişkiler ağı değişimi sağlayarak insan topluluklarının gerçek anlamda bir topluma dönüşmesini sağlayan ve inşasıyla tarihte bir toplumun doğuşuna karşılık gelen bir ağıdır. Dolayısıyla Toynbee’de topluma karşılık gelen ilişkiler ağı kavramı Bin Nebi’de daha üst düzey bir toplum biçimi olan değişime açık tarihsel rollerini muhafaza eden diyalektik topluma karşılık gelmektedir.

Bin Nebi’nin ilişkiler ağı kavramı aynı zamanda İbn Haldun’un asabiyet kavramıyla da benzerlik taşımaktadır. Genellikle grup hissi, yardımlaşma duygusu, dayanışma duygusu gibi anlamlara karşılık geldiği belirtilen asabiyet İbn Haldun’da himaye, müdafaa ve ortaklaşa yapılan her türlü içtimai faaliyeti sağlayan ve memleketlerin fethi, istilası, işgali ve zaferlerin kazanılmasında etkili olan (Uludağ, 2014: 96) “var olduklarından beri insanlarda tabi olarak mevcut olan bir temayül ve his” olarak tanımlanmaktadır (İbn Haldun, 2014: 335). İbn Haldun asabiyeti genellikle akraba ve hısımların zor durumda kalan kendi kabilelerinden fertlerin yaşadığı zor durumu engellemek için içlerinde hissedilen soya ve nesebe bağlı bir dayanışma ve yardımlaşma duygusu olarak tanımlamış olsa da nesebe bağlı asabiyet dışında şahıslar arası dayanışma ve birlik oluşturan bir başka asabiyetten daha bahsetmektedir. Araştırmacılar tarafından sebep asabiyeti olarak tanımlanan bu asabiyet yardıma ihtiyacı olan bir kimsenin bu durumunun aralarında anlaşma bulunan başka şahısları o kimsenin mağdur olmasından dolayı harekete geçiren ve ruhta ortaya çıkan dayanışma hissidir. (İbn Haldun, 2014: 335). Nesep asabiyetinin dışında kalan bu asabiyete özellikle dini düşünceye bağlı asabiyeti örnek gösteren İbn Haldun güçlü hanedanlıklar kurmak için bu asabiyet türüne ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun’un din gibi unsurlara bağlı olarak oluşan sebep asabiyeti kabilecilik hissi dışında kalan, ortak bir gayeyi benimseyen fertlerin içlerinde bu gayeye ulaşmak için hissettiği birlik duygusu olarak tanımlanabilir. Bin Nebi’nin ilişkiler ağı kavramıyla benzerlik taşıyan asabiyet türünün de soya bağlı olmayıp bir gaye temelinde ortaya çıkan sebep asabiyeti olduğunu ifade etmek gerekir. Çünkü bin Nebi’nin İbn Haldun’un nesep asabiyetini ilkel ilişkiler ağı olarak tanımlayarak eleştirdiği ve bir medeniyet için kurtulması gereken bir toplumsal ağ olduğunu söylediği görülmektedir (Bin Nebi, 2018: 21). İbn Haldun’un toplumlar arası gayeleri birleştiren

dine dayalı sebep asabiyetinin güçlü devletler oluşturması gibi dinamik bir düşünce temelinde medeniyetlerin inşası için kalpleri birleştiren ve ortak gayede bireysel isteklerin toplumsal çıkarlarla dengelenmesini sağlayan toplumsal ilişkiler ağı da güçlü medeniyetlerin doğmasını sağlamaktadır.

Bin Nebi'nin Toynbee'nin toplam ilişkiler ağı, İbn Haldun'un sebep asabiyeti gibi kavramlarıyla benzerlik taşıyan ilişkiler ağı kavramı aynı zamanda Durkheim'in kolektif bilinç kavramını da hatırlatmaktadır. Durkheim toplumsal düzene dair analizlerini yaparken kullandığı bir kavram olan kolektif bilinci "bir toplumu oluşturan üyelerin ortalamasında yaşayan inanç ve duyguların tümü" olarak tanımlamaktadır (Durkheim, 2014: 109). Kolektif bilinç toplumun ortak inançlarını ve duygularını taşıdığı için bireylerin davranışlarını düzenleyen ve kontrol eden bir mekanizmadır. Bu mekanizma organik dayanışmalı toplumlarda zayıflamış olsa da Durkheim'in geleneksel toplumlar olarak tanımladığı mekanik dayanışmalı toplumlarda tüm bireyleri hakimiyeti altına almış, bireylerin bilincini kendi bilinci içinde topluluk duygusu temelinde eritmiştir. Durkheim'in kolektif bilincinin tüm davranışları düzenlemesi gibi Bin Nebi'nin toplumsal ilişkiler ağı da bireylerin birbirleriyle olan davranışlarını düzenleyen ve onları kolektif bir eyleme yönlendiren bir içerik taşımaktadır. Aynı zamanda Durkheim'in kolektif bilincinin bireylerin kendi bilinçlerini toplum içinde eritmesi gibi toplumsal ilişkiler ağı da dinden aldığı güçle bireylerin kendi çıkarları temelinde oluşan bireysel hareketlerini toplumsal çıkarlar ve sorumluluk duygusu içinde eritmiştir. Fakat bu eritme Durkheim'da keskin bir şekilde bireylerin iradelerinin toplumda yok olması anlamına gelirken Bin Nebi'de tam tersine bireylerin kendi iradeleri temelinde gerçekleşen, bireysel iradelere zarar vermeyen ve hatta bu ağ zarar gördüğünde bireyleri tek başlarına harekete geçiren irade sağlayan ağdır. Bin Nebi'nin toplumsal ilişkiler ağı Hz. Ömer'in yaptığı yanlış düzeltmekten çekinmeyen insanları oluşturan bir ağdır (Bin Nebi, 2016: 41). Bu nedenle Durkheim'da bireysel irade toplumsal düzenin bozulmaması adına istenmeyen bir şeyken Bin Nebi'de toplumsal düzenin ruhunun bozulmaması için istenen ve oldukça da önemsenen bir şeydir. Bin Nebi'nin toplumsal ilişkiler ağı kavramı toplumsal birlikteliği oluşturması açısından Durkheim'in kolektif bilinç kavramıyla benzerlik taşısa da ruhsal temelde gelişen bir düzen oluşturması ve iradeyi önemseme açısından kolektif bilinç kavramıyla farklılaşmaktadır.

1.3.5. Malik Bin Nebi’de Toplumsal Değişim ve Medeniyet Süreci

Malik Bin Nebi’nin ortaya koyduğu değişim teorisiyle ilgili üzerinde durulması gereken hususlardan bir diğeri toplumların değişimde nasıl bir süreç izlediği meselesidir. Toplumların tarihsel değişimine dair yapılan açıklamalarda ve tartışmalarda ortaya koyulan birbirine zıt iki temel görüş mevcuttur. Bu görüşlerden ilki toplumların ve tarihlerin tek çizgili bir şekilde; ilkelden gelişmişe doğru ilerleyerek değiştiğini, diğeri ise döngüsel bir süreç halinde değiştiğini savunmaktadır.

Tarihin ve toplumların ilkelden gelişmişe doğru bir değişim yaşadığını ifade eden ilk görüş Orta çağ Hristiyan düşüncesiyle ortaya çıkan ve en baskın şekline 19. Yüzyılda Aydınlanma düşüncesiyle kavuşan “tarihsel süreçte var olan her şeyin neden-sonuç zinciri içerisinde, sıfır noktasından başlayarak belli bir sona doğru çizgisel olarak birbirini takip ettiği düşüncesidir” (İrğat, 2017: 32-33). Tarihin tek çizgili olduğunu savunan bu fikir A. Comte, K. Marx, E. Durkheim gibi pek çok kişi tarafından toplumsal değişimi açıklamak üzere kullanılmıştır.

Tarihin çizgisel ilerlemeye sahip olduğu fikrine karşıt olarak tarihin döngüsel olarak değiştiği düşüncesi mevcuttur. Bu fikri savunanlar doğadaki varlıklarda ve canlılarda belli bir döngüsel düzenin varlığı düşüncesinden hareketle toplumsal ve tarihsel yaşamda da böyle bir döngüsellik bulunduğunu (Aysevener, 2009: 5) ve toplumların her zaman en iyiye ve en gelişmişe doğru değil döngüsel bir şekilde bazen büyümeye ancak bazen de çöküşe doğru değiştiğini ifade etmektedir. Tarihsel değişimin doğadaki canlıların yaşamlarının doğma, büyüme ve ölüm şeklinde devam etmesi gibi toplumların da bir doğma, büyüme ve çökme süreçlerinden geçerek değiştiğini savunan bu görüş 14. Yüzyılda İbn Haldun, 18. Yüzyılda Vico, 20. Yüzyılda O. Spengler, P. Sorokin ve A. Toynbee gibi isimler tarafından savulmuştur.

İbn Haldun ve A. Toynbee’nin fikirlerinden oldukça etkilenen Malik Bin Nebi’nin toplumların değişimine dair savunulan görüşlerden ikinci görüşü benimsediği ve toplumların bazen ilerlerken bazen çöküşe geçtiğini belirterek devresel bir tarih anlayışı savunduğu görülmektedir. Ona göre:

“Tarih "Medeniyetin Devresi"dir. Her devre, zamana bağlı psikolojik şartlarla belirlenmiştir. Dolayısıyla o, «Bu Şartlara Bağlı Bir Medeniyettir.» Sonra göç eder ve değerleriyle birlikte başka bir toprak parçasına intikal eder. Onun bu göçü sonsuza dek

sürer. Bu göç süresince başka şeyler imkânsız hale gelerek her imkânsızlık, insan-toprak ve zaman için özgün bir terkip halini alır.” (Bin Nebi, 2018: 19-20).

Malik bin Nebi tarihin devresel bir özelliğe sahip olmasını ise ilahi bir tekerrür fikrinden hareketle oluşturmuştur. Ona göre toplumlarda ve tarihte belirli ilahi yasalar ve tekrarlar mevcuttur; toplumsal değişim bu düzenliliklere göre hareket etmektedir (Bin Nebi, 1992: 41). Nitekim tarihin ve toplumların belirli bir şekilde değişmesi ve ortak bir süreç geçirdiğine dair oluşan fikirler de esasında toplumların değişmesinde belirli bir düzenlilik olduğu fikrinden doğmuştur. Diğer bir ifadeyle tarihte evrensel olarak kabul edilebilecek belirli düzenlilikler olabileceği fikri temelinde toplumların ilkelden gelişmişe ya da bir döngü içerisinde doğmadan büyümeye ve oradan ölüme ve tekrar doğmaya şeklindeki değişimi tarihte evrensel olarak kabul edilebilecek belirli düzenlilikler olabileceği fikrini ortaya çıkarmıştır (Aysevener, 2009: 4). Tarihin döngüsellliğini ve tek çizgili olarak ilerlediğini iddia eden düşünürler bu nedenle toplumların değişimine dair belirli yasalar olduğu fikrini ya da yasalar olmasa bile belirli düzenlilikler olduğu fikrini benimsemektedir. Tarihte belirli tekerrürler olduğunu savunan Malik bin Nebi de toplumların değişimine ilişkin belirli düzenlilikler olduğu fikrini savunmaktadır. O bu tekerrürün İbn Haldun tarafından da bulunan, değişmez sünnetullah olduğunu söylemektedir. "Allah'ın varlıklarla ilgili olarak öteden beri var olan ve var olmaya devam edecek değişmeyen davranış biçimi” olan sünnetullah mütefekkiye göre tarihsel düzenliliklerin de çıkış noktasıdır.

Malik Bin Nebi'nin tarihte tekerrürler bulunduğunu savunmakla birlikte toplumsal değişime dair determinist bir yaklaşım kabul etmediğini de belirtmek gerekir. Ona göre toplumsal değişimde biyolojideki gibi bir determinizm bulunmaz. Biyolojik determinizm “sosyal sahada sınırlı hatta şartlara bağlıdır. Çünkü sosyal gelişimin yönü ve süresi, zamana bağlı psikolojik faktörlerin etkisi altındadır. Örgütlü ve sistemli bir toplum söz konusu şartlar çerçevesinde yaşamını sürdürerek ahenkli bir şekilde amaçlarına ulaşmaya çalışır.” Bu nedenle medeniyet birbirine benzer ama eşit olmayan birimler halinde birbirini izleyen bir süreçtir (Bin Nebi, 2018: 20-22). Dolayısıyla bin Nebiye göre tarihsel değişimde değişime müdahale edebilecek, onun yönünü değiştirebilecek insanların ve toplumların bulunması sebebiyle bir determinizm bulunmamakta sadece belirli düzenlilikler bulunmaktadır. Tarihte mevcut olan bu düzenlilikler de esasında insan ve onun davranışları neticesinde olmaktadır. İnsanın davranışlarından kaynaklanan bu

düzenlilikleri bilen insan toplulukları da kendilerinin bulunduğu tarihsel konumun farkına vararak değişimi iradeleriyle yönlendirebileceklerdir.

Malik Bin Nebi'nin tarihsel değişimin bir zorunluluk değil olasılıklara bağlı tekerrürleri olduğu fikri İbn Haldun'un tarihte bir zorunlu neden-sonuç ilişkisi olduğu fikriyle zıtlık taşımaktadır. Mukaddime adlı eserinde tarihsel ve toplumsal değişimi ve bu değişimin temeline yerleştirdiği devletlerin gelişimini sünnetullah'a bağlı yasalar üzerinden ele alan İbn Haldun tarihsel değişimde belirli illet ve nedenlerin zorunlu sonuçlar doğuracağı fikrini savunmaktadır. Uludağ'ın (2014: 85) da ifade ettiği gibi İbn Haldun tarihin ve ictimai hadiselerin değişmeyen ve zorunlu bir takım kanun ve kaidelerin dahilinde meydana geldiği düşüncesini benimsemiştir.

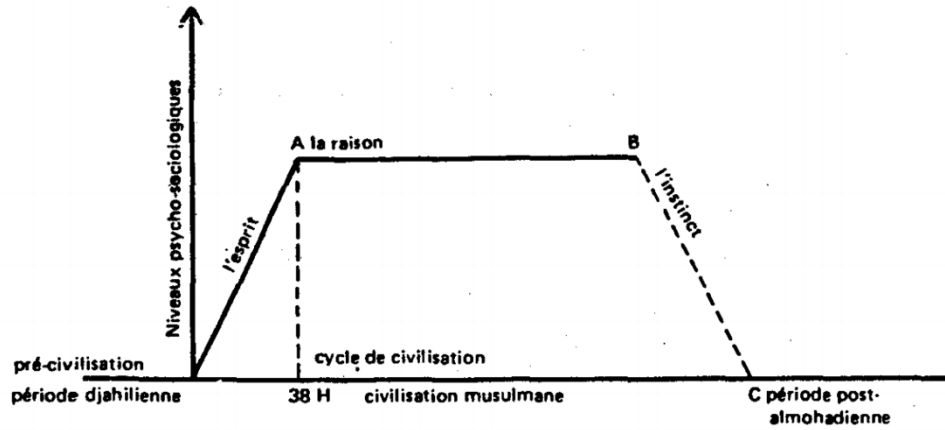
İbn Haldun'un devletlere 120 yıllık bir yaşam süresi biçmesi (İbn Haldun, 2014: 392) ve çöküş evresine gelen bir devletin çöküşünün kaçınılmaz olduğunu belirtmesi (İbn Haldun, 2014: 565) onun ictimai hayatın zorunlu ve değişmez yasaları olduğu ve belirli nedenlerin belirli sonuçlar doğurduğu fikrini benimsediğini göstermektedir. Ona göre toplumların değişimi tabii bir kanunun sonucudur ve insanların bu kanunlara karşı çabaları neticesiz kalır. Bu duruma çöküş aşamasına gelmiş bir devleti örnek veren İbn Haldun devlet adamlarının bu devletin ihtiyarlaşma evresinde olduğunu fark etmeleriyle çöküşün önüne geçebileceklerini zannederek önüne geçmeye çalıştıklarını; halbuki bu durumun bir işe yaramayacağını çöküşün tabii bir kanun olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun tarihsel ve toplumsal değişimde insan ve toplum iradesinin tabii kanunlar önünde bir karşılığı olmadığını bu nedenle değişimin zorunlu kanunlar aracılığıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir. İbn Haldun'un bu zorunlu değişmez kanunlar fikri ise Bin Nebi'nin karşı çıktığı bir fikirdir. Bin Nebiye göre değişimde mutlak zorunlu yasalar değil olasılıklı tekerrürler mevcuttur. Bu nedenle tarihsel sürecin ve bir medeniyet döngüsünün dışında kalan herhangi bir toplum tarihsel konumunu değiştirip medeniyet döngüsüne tekrar girebilir. Mütefekkir medeniyet sonrası bir dönemde gördüğü İslam toplumlarını da tekrar medeniyet döngüsünün içerisine dahil edebilmek için çabalarını oluşturmaktadır.

1.3.5.1. Medeniyetin Dönemleri

Tarihin ilahi tekerrürlere bağlı bir şekilde döngüsel olarak değiştiği fikrini savunan Malik Bin Nebi döngüsel tarih anlayışının toplumların ve medeniyetlerin genel olarak

yaşam süreçleri için ortaya koyulan aşamalar düşüncesine bağlı olarak tüm toplumların belirli dönemlerden geçtiğini ve her bir dönem temelinde ortak toplumsal bir durum yaşadıkları fikrini ortaya koymuştur. Bin Nebi toplumların hepsinin birbirine benzer bir süreç geçirmesi fikrine ise toplumların geçmişteki yaşadığı ortak durumlar üzerinden ulaştığını belirtmektedir (Bin Nebi, 2015: 33).

Bin Nebi'ye göre tüm toplumların tarihsel süreçte geçirdiği durumlar aşağıdaki grafiğe⁴ uymaktadır. Bir toplum tarihsel süreçte ya medeniyet öncesi bir dönemde ya medenileşme döneminde ya da medeniyet sonrası bir dönemde yaşamaktadır (Bin Nebi, 2017: 32). Toplumların yaşadığı durumlara bağlı olarak hangi dönemde bulunduğu bu tarihsel süreç grafiğinde ortaya çıkmaktadır. Bir medeniyetin grafikte de ortaya koyulan değişim aşamaları ise değerlerdeki bir dönüşümü ifade etmektedir (Kureysi, 2002: 87). Medeniyet öncesi dönemdeki bir toplum şeylere önem veren bir zihinsel yapıya sahipken medeniyet aşamasına geçtiğinde ise ruh, akıl ve içgüdü unsurlarından birini öne almakta ve içgüdüyü öncelikli bir değer olarak kabul eden bir toplum ise zamanla medeniyet sonrası bir aşamaya geçmektedir.

Tablo 1. Bin Nebi'de Tarihsel Aşamalar

⁴ Bin Nebi, 1990, s.31.

1.3.5.1.1. Medeniyet Öncesi Dönem

0 noktasından önceki zaman dilimine karşılık gelen bu dönem bir toplumun tarihsel süreçte hareketsiz olduğu, tarihte belirli bir amacının bulunmadığı bir zamandır. Medeniyet öncesi dönemdeki toplumlar kendilerini herhangi bir harekete geçirecek dinamik bir düşünceden yoksundur; fakat insan, toprak ve zaman unsurlarına sahiptir. Bu nedenle bu dönemdeki toplumlar tarih sahnesine çıkmak için dinamik bir düşünceye ihtiyaç duymaktadır.

Dinamik düşünceden yoksun olan tarihsel dilimdeki toplumlar Bin Nebi'ye (2015: 35) göre *şey aşamasında* olan toplumlardır. Şeyler bu toplumsal aşamada toplumun psikososyal durumunu ve zihinsel yapısını belirlemiş; toplumdaki bireylerin tüm durumları, karşılaştıkları her şeyi değerlendirdikleri temel bir unsur haline gelmiştir. Tüm tarihsel aşamalarda şeyler, kişiler ve fikirler evreninin bulunduğunu belirten Bin Nebi belirli aşamalarda bir evrenin diğerleri üzerinde üstünlük ve despotizm kurduğunu ifade etmektedir. Mütefekkir medeniyet öncesi dönemde olan bir toplumda da nesnelere fikirler ve kişiler üzerinde bir despotizm kurarak toplumdaki kişilikleri, ilişkileri ve fikirleri eşyalar üzerinden belirleyen bir güce ulaştığını belirtmektedir.

Şeylerin her şeyin belirleyicisi olduğu ve değerler hiyerarşisinin tepesinde yer aldığı bu aşamada eşyaya bağlı bir psikolojik durum yaşanmaktadır. Eşyaya bağlı psikolojik durumda bulunan toplum düşüncüyü değerlendirme aracı olarak kullanmaktan uzaktır (Kureyşi, 2002: 116). Düşüncelere değil şeylere odaklanılan bu psikolojik durumla şeylerin fikirler ve kişileri belirleyen bir güce ulaşmasıyla nesnelere üzerinden putların olduğu tarihsel bir çağ yaşanmaktadır. Bu nedenle medeniyet öncesi dönem bin Nebi'nin düşüncelerinde putun toplumsal yaşamda galip geldiği ve fikrin yerini putların aldığı bir dönemi oluşturmaktadır.

Her şeyin şeyler ve somut ihtiyaçlar ile belirlendiği bu aşamadaki toplumda insan problemi tüm problemin temelinde yer almaktadır. Bu toplumda bireyler doğal durumları üzerinde bir değişiklik yapamamış; düşünceleri yalnızca biyolojik ihtiyaçlarına odaklanmıştır. İnsanların soyut bilinçten uzak ve düşünceleri kullanmadığı bu aşamada biyolojik ihtiyaçlar ve içgüdüler en önemli şeyler olarak algılanmaktadır. Zihinsel ve psikolojik olarak eşya aşamasında bulunan insan bu toplumda ilkesel bir yaşam biçimi

oluşturmaktan uzak, sadece somut ihtiyaçlarına odaklanan bir haldedir. Bu nedenle bu toplumda medeniyet için gerekli bir içgüdü-sorumluluk dengesi mevcut değildir. Toplumda içgüdülerden oluşan hayati enerji hemen hemen sınırlandırılmamıştır. Toplumun sadece bazı istekleri içinde yaşadıkları gruba karşı bazı görevlerle ve dönemin birtakım inançlarıyla sınırlandırılmıştır (Bin Nebi, 2015: 47). Bu nedenle bu toplumda toplumsal ilişkiler ağı da oldukça sınırlıdır.

Medeniyet öncesi şey aşamasında var olan kültürel durum kişiler arasındaki ilişkiyi de eşyalar ve somut düşünceler üzerinden oluşturduğu için ortaya çıkan dayanışma şekli de ahlaki ve manevi değerlere dayalı bir ilişki biçimi üretmekten uzaktır. Malik bin Nebi'nin düşüncesinde bu dönem, şekilde de belirtildiği gibi İslam dünyasının Cahiliye dönemine ve Muvahhidler öncesi çağına tekabül etmektedir. Cahiliye döneminin ilişki biçimi de bu bağlamda medeniyetle şekillenmemiş kültürel bir aşamada kalan bir toplumun, biz ve siz karşıtlığı üzerinden akrabalık bağı üzerine kurulu kabile tarzı bir ilişki biçimidir. Diğer taraftan Cahiliye dönemi, mütefekkiye göre insanın harekete geçmesinin önünde bir engel olarak putları yaratan ve puta tapan da bir zaman dilimine karşılık gelmektedir (Bin Nebi, 1992: 31). Medeniyet öncesi döneminin karakteri dinamik bir düşünce yerine bu düşüncenin tam karşısında yer alan ve köreltici bir düşünceye yol açan putlarla şekillenmiştir.

1.3.5.1.2. Medenileşme Dönemi

Medeniyet süreci içerisinde bulunan bir toplumun geçirdiği değişim ve bir medeniyet devresinin olasılıklı izlediği yol grafikte 0 noktası ile C noktası arasındaki sürece tekabül etmektedir. Bir toplumu tarih sahnesine çıkararak dini düşünce veya inanç medeniyet sürecini de başlatmış olur. Dinamik düşünce ile başlayan medenileşme süreci kendi içinde üç aşamada devam etmektedir. Bunlar ruhi evre, akli evre ve içgüdüsel evredir. Bin Nebi bu evreleri medeniyetin oluşmasında etkili olan iki alan bakımından; sosyolojik ve psikolojik olmak üzere iki temel üzerinden incelemekte ve her birinde sırasıyla bireyin durumunun ve toplumun durumunun nasıl olduğunu ele almaktadır.

1.3.5.1.2.1 Ruhi Evre (Medeniyetin Doğuş ve Ruhi Yükseliş Evresi)

Ruhi veya manevi evre medenileşme yoluna girmiş bir toplumun ilk aşamasıdır. Bu aşama insan, toprak ve zaman unsurlarından bir medeniyet sentezi oluşturmak için

gerekli olan *istisnai şartın* ortaya çıkışıyla başlamakta ve belirli bir toplumun doğuşunun ve tarihsel hareketin başlangıç noktasına tekabül etmektedir. Bu aşamanın başlangıç noktasında değişimi gerçekleştirecek istisnai bir koşul ortaya çıkmışsa da herhangi bir toplumsal değişme henüz olmamıştır. Değişim bu noktada sadece olasılıklar olarak bulunmaktadır. Medeniyetin kendisi de bu noktada, gaybın içinde bir olasılık ve tarihin içinde potansiyel bir tohumdur. Bu durumda onun varlığı, olabilir de olmayabilir de (Bin Nebi, 2016: 155-156). Medeniyetin bu başlangıç noktasından sonraki durumu istisnai durumun üzerinde bir hareketlilik oluşturduğu insanların hareketlerinin etkinliğiyle belli olacaktır.

Medeniyetin doğuş evresine tekabül eden ruhi aşamayı istisnai koşul adını verdiği bir durumun ortaya çıkmasıyla başlatan bin Nebi'de bu istisnai koşul, dini veya dinamik fikirlere karşılık gelmektedir. Daha öncesinde eşya aşamasında şeylerin değerlerin en üst seviyede bulunduğu toplumsal durumdan dinamik fikirle beraber ilkelerin ve ideallerin önemli olduğu fikirsel bir aşamaya geçilmiştir. Dinamik fikirler tarafından başlayan değişim sürecinde bu fikirler alışılacelmış bir düzen içerisinde yaşayan insanların kendi yaşamları hakkında farkındalıklarını arttırarak içlerinde bir gerilim oluşmasını sağlamaktadır. Bu gerilimin yaşanması toplumların kurtuluşa ermesi için oldukça önemlidir. Çünkü daha öncesinde kendi durumlarına ve tarihsel konumlarına ilişkin herhangi bir görüşleri olmayan insanlar fikirlerin bir ideal ve amaç ortaya koyması sonucunda insanların içsel bir gerilimle yaşamalarını beraberinde getirmiş ve bir değişim ve hareket ihtiyacı ortaya koymuştur. Gerilimle birlikte kendi durumlarının farkına varmaya başlayan insanlar bu durumlarını değiştirmek için dinamik düşüncenin kendilerine verdiği dinamik bir ruh ile harekete geçeceklerdir (Bin Nebi, 2017: 130-133). Bu aynı zamanda tarihsel değişimin de bir başlangıcıdır.

Dinamik ve etkili fikirlerle başlayan medeniyet sürecinin ruhsal aşamasında tüm özellikler bu fikrin oluşturduğu ruhun hakimiyeti altındadır ve metafizik karakterli hususlara yönelmiştir (Bin Nebi, 2016: 144). Kültürel aşamada şeylerin etkin olup her şeyi belirlemesine karşın medeniyet hamlesiyle birlikte ortaya çıkan bu toplumsal aşamada toplumu ve insanı belirleyen asıl güç fikirler ve bu fikirlerin ortaya çıkardığı toplumsal ruhtur. Düşünce dünyası şeyler ve eşyalar üzerine kurulu olan toplumsal durum yerini

düşünce dünyasının temel fikirlere ve ilkelere bağlı olarak oluştuğu zihinsel bir duruma bırakmıştır.

Bu aşamada insanlar da fert olmaktan şahıs olmaya yükselen tarihsel bir sürecin içerisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu aşamanın Bin Nebi'ye göre psikolojik karakteri bireyin içgüdüsel davranış sisteminin ve hayati enerjisinin sosyal sorumluluk ile en dengeli olduğu duruma denk düşmektedir (Bin Nebi, 1992: 173). Hayatın biyolojik güçlerinin tarihin hizmetine sokulduğu bu aşamada (Bin Nebi, 2015: 48) birey dinamik düşüncenin kendisine sunduğu ruhla yine bu düşüncenin kendisine sunduğu amaç doğrultusunda hareket etmekte ve ruhunu bu amaçlar doğrultusunda yönlendirmektedir.

Ruhi aşamanın sosyolojik karakteri ise toplumsal ilişkiler ağının en yoğun olduğu duruma denk düşmektedir. Toplumdaki bireylerin sağlam bir binanın tuğlaları gibi olduğu bu aşamada bireyler tarihsel hareketi devam ettirmek için kendi içgüdülerinden kurtulup toplumun çıkarları için tüm meydan okumalara karşı birlikte hareket etmektedir (Bin Nebi, 2016: 173). Bu aşama ilişkiler ağının niceliksel olarak en çok olduğu bir zamana değil niteliksel olarak en yoğun bir döneme denk düşmektedir.

Bin Nebi'nin medeniyetin doğuşunu ilişkin yaptığı bu açıklamalar onun fikirlerinden istifade ettiği Toynbee'nin medeniyetlerin doğuşuna ilişkin ortaya koyduğu düşünceleriyle benzerlik taşımaktadır. Esasında Bin Nebi'nin kendisi de Toynbee'nin medeniyetlerin ortaya çıkmasına ilişkin fikirlerini kendi görüşleri doğrultusunda yenileyerek açıklamaya çalıştığını ifade etmektedir. Mütefekkir bir uygarlığın doğmasının fiziki bir meydan okuma ve bu meydan okumaya verilen tepki temelinde açıklayan Toynbee'nin bu düşüncelerini ruhsal ve manevi bir temelde ele alarak onu psikolojik bir süreç haline getirmiştir (Bin Nebi, 1992: 131).

Bin Nebi'nin medeniyetlerin doğuşunda ortaya çıkmasını önemseydiği istisnai koşul kavramı ve olgusu Toynbee'nin görüşlerindeki meydan okuma kavramıyla benzerlik göstermektedir. Toplumların değişimini ve medeniyetlerin doğuşunu insani tabiat ile çevre koşulları ve ezici insan ilişkilerinin bir etki ve tepkisiyle meydana geldiğini belirten Toynbee (1978: 102) bu meydan okumanın insanların üzerinde bıraktığı etkiyle bir yaratıcı eylem ve bir tepki meydana getirdiklerini ve bir uygarlığın bu şekilde doğduğunu ifade etmektedir. Bin Nebi'nin istisnai koşul olarak gördüğü dinamik düşüncelerin ortaya

çıkmasıyla oluşan içsel gerilim de esasında medeniyetin ortaya çıkmasında toplumlar üzerinde Toynbee'nin meydan okumasına benzer etkiler oluşturmaktadır.

Toynbee'de meydan okumanın toplumlar üzerinde yaratıcı bir eyleme dönüşmesi gibi Bin Nebi'de de toplumların görüşlerine meydan okuyan ve alışlagelmiş düzeni sorgulatan dinamik düşünceler bireylerin ruhunda bir gerilim doğurmaktadır. Bu gerilim insanları harekete geçirerek değişimin başlamasını sağlamaktadır. Mütefekkir inanç oluşturan bu düşüncelerin psiko sosyal bir içerik kazanmasını İslam'ın azap ve müjde bildiren ayetleri üzerinden açıklamaktadır. Ona göre ceza ile müjde bilincinde bulunan bireyler davranışlarını bu ilkelere bağlı olarak düzenlemekte ve toplumsal hareket de azap ve ceza ile müjde ve mükafatın bilincinde olan psikolojik bir durumla mümkün olmaktadır. Bu psikolojiyle hareket eden insanlar İslam toplumlarında bir toplumsal hareket oluşturmuş ve var olan toplumsal durumu ilkeli bir düzeye ulaştırmıştır. Böylelikle bin Nebi'nin istisnai koşul olarak tanımladığı dinamik fikirler düşüncesi Toynbee'nin meydan okuma düşüncesiyle oldukça benzerlik taşısa da Toynbee'de meydan okuma fiziksel güçlerin yarattığı meydan okuma ve o meydan okumaya karşılık verilen tepkilerin toplamına eşitken Malik Bin Nebi'de ruhsal güçlerin ve ruhsal gelişmenin bir sonucu olan psikolojik faktörlerin toplamına eşittir (Bin Nebi, 1992: 132).

Medeniyetlerin özellikle de güçlü medeniyetlerin doğmasında ruhi gelişmenin önemli olduğunu ve medeniyetlerin hakimiyetlerinin din esasına dayandığını Kaplan'ın (2019: 25) da belirttiği gibi İbn-i Haldun da ifade etmektedir. Toplumların oluşumlarının temelinde asabiyet duygusu olduğu belirten İbn Haldun güçlü medeniyetlerin ortaya çıkmasının da ruhi bir birliktelik sağlayan dini düşünce temelinde şekillenen asabiyet olduğunu ifade etmektedir. İbn Haldun dini düşüncenin özellikle insanların gayelerinin birleşmesi ve rekabetin ortadan kalkarak yardımlaşma ve dayanışmanın ortaya çıkması üzerinden ele almaktadır. İbn Haldun'a göre kalplerin batıl olana, dünyevi isteklere ve heveslere çağrıldığı bir toplumda rekabet ortaya çıkar ve ihtilaflar yaygınlaşır. Eğer hakka dönülüp batıl olan ve dünya reddedilirse o toplumun gayeleri de birleşir ve rekabet ortadan kalkarak yardımlaşma ve dayanışma ortaya çıkar. Bu durumda iş birliğinin sahası genişler ve devlet de büyümüş olur (İbn Haldun, 2014: 387). İbn Haldun'un din asabiyeti temelinde gayelerin birleşip iş birliğinin artmasına yönelik görüşleri daha önce de belirtildiği gibi Malik bin Nebi'nin dinamik düşüncenin temelinde ortaya çıkan toplumdaki bireysel

çıkarları ortadan kaldırarak onları sorumluluk temelinde birleştiren toplumsal ilişkiler ağını oluşturmakta ve bir medeniyetin doğuşu için gerekli şartlardan birini yerine getirmiş olmaktadır.

1.3.5.1.2.2 Akli Evre (Yayıma ve Genişleme Aşaması)

Bin Nebi'ye göre insanların ruhi olarak geliştiği ve tüm toplumsal güçlerin özellikle bir dine veya bir düşünceye dayalı inanç tarafından yönlendirildiği ruhi evre sonsuza kadar sürmez. (Bin Lahsen, 2018: 96). Toplumun manevi gelişmesinden sonra maddi sorunlara ve maddi gelişmeye yönelmesi medeniyetin akli evre olarak tanımlanabilecek ikinci aşamaya şeklindeki A ile B arasındaki zaman dilimine geçmesine sebep olur. Akli evrede tüm toplumda ön plana çıkan akıldır ve toplum aklın hakimiyeti altında şekillenir (Bin Nebi, 2016: 144). Ruhi yönlendirme bu aşamada bitmiş değildir; fakat teknik problemler temelinde kutsallıktan uzaklaşmış (Bin Nebi, 2015:55) ve aklın hakimiyeti ruhun hakimiyetinin ve yönlendirmesinin önüne geçmiştir. Bu nedenle toplumun ruhsal olarak duraklaması ve maddi olarak gelişmesi bu aşamada yaşanmaktadır.

Ruhi aşamada yoğunluğunun zirvesinde olan toplumsal ilişkiler ağı akli evrede nicelik olarak en yüksek noktaya ulaşmıştır. Fakat bununla birlikte niteliksel olarak ilişkiler ağında bazı sorunlar oluşmaya başlar. Dolayısıyla akli evrenin sosyolojik karakteri ilişkiler ağının niceliksel olarak en gelişmiş zamanına denk düşmekte, nitelik olarak ise gerilemeye başlamasıyla şekillenmiştir. Akli evrenin psikolojik durumu ise içgüdüler tarafından yönlendirilen yaşamsal enerjilerin kontrol edilemediği bir karakterdedir. Bu evrede akli sebepler içgüdüyü disipline etmede birinci evredeki ruh kadar etkin olamadığı için (Bariun, 1999: 40) toplumun içgüdüler ve sorumluluk arasında oluşturduğu dengenin bozulmaya başladığı görülmektedir. Değerler üzerinden yaşamın düzenlendiği ve ruhi etkenlerle içgüdülerin düzenlenip ilkesel bir yaşam biçimine taşındığı ruhi evrenin aksine akli evrede akıl tek başına toplumsal yaşamın düzenleyicisi konumuna yükseldiği için içgüdüler ruhun egemenliğinden tedricen kurtulmaya başlamış ve ahlaki tavırlar bu evrede bireyin davranışlarında kaybolmaya başlamıştır. Dinsel düşüncenin sosyal etkinliği bu dönemde düşmekte ve bu süreçten sonra da gittikçe zayıflamaktadır (Bin Nebi, 2016: 202)

Malik bin Nebi akli evrenin psikolojik ve sosyolojik karakterini İslam dünyasında Sıffin savaşı üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Sıffin Savaşı'nın bireylerin içgüdülerini

kontrol edememesiyle ortaya çıkan ve toplumsal ilişkiler ağına zarar veren bir savaş olarak nitelendiren Malik bin Nebi bu savaşla birlikte İslam toplumlarının dinin manevi önderliğindeki hareketlerini kaybettiğine vurgu yapmaktadır (Bin Nebi, 1992: 49). Diğer taraftan Sıffin Savaşı bitip Emeviler döneminin başlaması da yine mütefekkirin düşüncelerinde bu tarihsel evre içinde yaşanan bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Emeviler döneminde de içgüdülerin ruhun egemenliğinden tedricen kurtulmaya başladığını belirten bin Nebi bu dönemde toplumun birey üzerindeki sosyal baskısını uygulamaktan vazgeçtiğini belirtmektedir (Bin Nebi, 1992: 201).

1.3.5.1.2.3 İçgüdüsel Evre (Gerileme ve Çöküş)

Bir medeniyetin ruhi ve akli aşamadan sonra ulaştığı son aşama içgüdüler aşamasıdır. Şekildeki B noktasından C noktası arasına tekabül eden içgüdüsel aşama tarihsel gelişme eğiliminin aşağı doğru yöneldiği ve medeniyetin gerilemeye başladığı bir zamanı temsil etmektedir. Tarihteki bu kırılma anı bir önceki aşamanın toplumsal ilişkiler ağı ve bireyin üzerinde oluşturduğu olumsuz etkilerin uzak bir sonucudur (Bin Nebi, 2018: 31-32).

Bu aşamada toplum ruhun ve aklın belirleyiciliğinden kopup içgüdülerin baskısı altına girmiş ve toplumun içgüdüleri serbestleşmiştir (Bin Nebi, 2016: 144). Toplumsal güçlerin merkezinde ruhun ve aklın yerini içgüdüler almış ve toplumsal çıkarın yerine bireysel istek ve arzular ön plana çıkmıştır. Medeniyetin devamı için gerekli olan içgüdü ve toplumsal sorumluluk dengesi bu aşamada içgüdüler tarafına ağırlığın kaymasıyla tamamen bozulmuş (Bin Nebi, 2016: 174), şartlandırılmış insanla başlayan medeniyet süreci insanın tekrar fertleşmesi sürecinin başlamasıyla çöküşe geçmiştir. Bu nedenle bu aşamanın sosyolojik karakteri toplumsal ilişkiler ağının nihai olarak dejenere olduğu psikolojik karakteri ise bireylerin içgüdüler tarafından yönlendirildiği bir özellik taşımaktadır.

Akli evrede özgürleşmeye ve toplum ve birey üzerindeki hakimiyetini tekrar kazanmaya başlayan içgüdüler bu evrede hakimiyeti tamamen kazanmıştır. Tekrar her şeyin belirleyicisinin şeyler olmaya başladığı bu aşamada içgüdüler değerler hiyerarşisinin tepesine yerleşmeye başlamıştır. Bu nihai noktada dinsel düşüncenin sosyal işlevi bitmiş ve medeniyet çevrimi tamamlanmış olur (Bin Nebi, 1992: 202). Dini bir düşüncenin

ışığında doğup sonradan ruh ve akılı karşı konulmaz kuvvetiyle yenen dünyeviliğin galibiyetiyle medeniyetin çöküş aşaması başlamıştır. İnsanın akıl ve ruhun yönlendiriciliğini kabul ederken doğuş ve hamle halinde olan medeniyet insanı aşağı çeken içgüdülerin rehberliğinde çöküşe geçmektedir (Bin Nebi, 1992: 49).

İçgüdüsel aşamanın İslam medeniyetinde başlangıç noktası ise bin Nebi'ye göre İbn Haldun'un yaşadığı dönemlere tekabül etmektedir (Bin Nebi, 2018: 31). Mütefekkiye göre tarihe yeni bir bakış kazandıran ve toplumsal olaylar ilminin yol işaretlerini belirlemiş bir düşünür olan İbn Haldun'un bu dönemde ortaya koyduğu düşünceleri anlaşılamamıştır. Bunun sebebi ise mütefekkiye göre toplumun içgüdüsel aşamasında yaşıyor olması ve eşyalar çağına tekrar dönmüş olmasıdır. Toplumsal ve zihinsel aktivitesini, olağanüstü merak üzere henüz temellendirmediği ve düşünsel ve fikrinsel bir bilinç düzeyine sahip olmadığı için bu aşamadaki Müslüman toplum İbn Haldun'un düşüncelerini anlamaktan uzak kalmıştır. Bin Nebi'ye göre içgüdüsel evre İbn Haldun'un yaşadığı dönemlere rastlamakla birlikte Endülüs ve Mulukut-tavaif adı verilen Endülüs devletinin çöküşünden sonra ortaya çıkan küçük İslam devletlerinde de devam etmiştir (Bin Nebi, 2016: 144).

1.3.5.1.3. Medenileşme Sonrası Dönem

Tarihsel gelişme eğiliminin kırıldığı bu dönem bir medeniyette değerlerin alt üst olduğu noktaya karşılık gelmektedir. Şekildeki C noktasından sonrasına tekabül eden bu tarihsel noktadan sonra insan medenileşme gayretini yitirmekte, yaratıcı ve tarihsel hareketini kaybettiği bir aşamaya gelmektedir. İnsanın yaratıcı hareketini yitirmesiyle şahıstan ferde döndüğü bu aşamada insan öncülüğünde başlayan toprak ve zaman sentezi bozulmuştur. Sosyal hayatın çözüldüğü medenileşme sonrası dönemin yaşam biçimi ilkel bir yaşam biçimi haline geri dönmüştür (Bin Nebi, 2018: 32).

Bu dönemi Muvahhidler sonrası dönem olarak adlandıran Bin Nebi, bu dönemin insanının özelliklerini muvahhidler sonrası insanı olarak tanımladığı insan tipiyle açıklamaktadır. Ona göre muvahhidler sonrası insanı tarihsel hareketini kaybetmiş, bütün sorunların tohumunu özünde taşıyan ve mevcut kötülüklerin yalnız teşvik edicisi değil ortak failidir (Bin Nebi, 2018: 33-34). Bu tip bireylerden oluşan toplumda toplumsal ilişkiler ağı da tamamen çözülmüş ve toplum hiçbir kolektif faaliyet yapamaz olmuştur. Bin Nebi bu durumdaki toplumlarının durumunu Rasulullah'ın bir hadisinde geçen

toplumdaki kişilerin çok olmasına rağmen selin üzerindeki çerçöp olması durumuyla anlatmaktadır (Bin Nebi, 2016: 146). Dolayısıyla bu dönem şahıslar dünyasının insan sayısı açısından nicelik olarak geliştiği bir döneme rastlamasına rağmen bu dönemde insanlar arası ortak bir eylem için tüm çabaların ortadan kalktığı ve ilişkiler ağının tamamen koptuğu söylenebilir. İlişkiler ağının bozulması toplumdaki kişiler, fikirler ve şeyler dünyalarında da bir bozulmayı beraberinde getirmiştir. Bu nedenle bu aşamada toplum kültürel çerçevesini de kaybetmiştir. Kültür artık medenileştirici özelliğini yitirmiş ve bir geri kalmışlık kültürüne dönüşmüştür. Medeniyet sonrası döneminin patolojik bir karakteri olduğunu belirten Bin Nebi bu toplumda düşünceler evreninde yapılan tartışmaların da eşya odaklı olduğunu ve sorunlara çözüm bulmak için değil kişinin ön plana çıkması, büyüklenmesi ve haklı çıkması için yapıldığını belirtmektedir (Bin Nebi, 2016: 47).

Tüm bu özellikleri ve medeniyet dairesinin dışında bulunması nedeniyle medeniyet sonrası dönem ile medeniyet öncesi dönemin birbirine benzer özellikleri bulunsa da bin Nebi iki dönemin iki farklı tarihsel sürece karşılık geldiğini belirtmektedir. Ona göre medeniyet öncesi dönemde yaşayan birey fitrat üzerine iken medeniyet sonrası dönemde yaşayan birey, çökmüş medeniyetin tortularını içinde taşımaktadır. Medeniyet dairesinden çıkmış insan medeniyete hiç girmemiş insana oranla toplumda daha fazla sıkıntıya ve zorluğa sebep olmaktadır (Bin Nebi, 2017: 18, 33). Bin Nebi bu ifadeleriyle de medeniyet öncesi dönemdeki insanın toplumsal kişilik yapısı üzerinde değişim yapılması daha kolayken medeniyet sonrası insanının toplumsal kişilik yapısı üzerinde değişim oluşturmanın oldukça zor olduğuna işaret etmektedir.

İslam dünyası Bin Nebi'ye göre 6 asırdan beri tarihsel süreç içerisindeki dönemlerden medenileşme sonrası bu dönemde yaşamaktadır. Tarihsel olarak bu aşamada bulunan İslam toplumlarında bireyler şahıslıktan fertliğe geri dönerek zihinsel olarak sömürüye açık hale gelmiş, her şeyi belirleyen İslam düşüncesi değil eşya ve şahıs olduğu bir döneme geçilmiş, değerler ve ilkelerin yerini eşyalar ve şahıslar almış, putlaştırma düşüncesi artmış, insanın bencil istekleri değerlerin yerini almış, sosyal ilişkiler ağı çözülmeye uğramış ve ölü ve öldürücü fikirler İslam dünyasının fikirler evrenini genelini oluşturmuştur. Medenileşme sonrası bir dönemde yaşayan İslam toplumları Akın'ın (2021: 53) da belirttiği gibi kendi ilkelerine ve değerlerine ihanet eden

zihinler eski fikirlerine geri dönmüşlerdir. İslam'la birlikte kaldırılan insanlar arasında ilişki biçimini belirleyici '*biz ve onlar*' ikiliği ve kabilecilik medeniyet sonrası dönem İslam toplumlarında tekrar aktif hale gelmiştir. Biz ve onlar fikri yerine Müslümanların kardeş olduğu ve Müslümanlar arasında yaşanacak her olayın adalet, ahlak gibi değerler üzerine kurulduğu bir toplum olan İslam medeniyeti, eski ve ölü fikirlerinin kendi anlam dünyasını işgal ettiği medeniyet sonrası dönemde bulunmaktadır. Mütefekkire göre medeniyet sonrası bir aşamada bulunan İslam toplumları insan ve fikirler üzerindeki bu olumsuz mirası tasfiye etmedikçe onların ulaşmaya çalıştığı yeni sentez ve medeniyet hamleleri boşa gidecektir.

1.3.6. Sömürgecilik ve Sömürüye Müsait Olma Durumu

Malik Bin Nebi'nin Fransız sömürgesi altında kalan Cezayir'de doğup büyümesi ve sömürü olgusunu bizatihi tecrübe etmesi onun sömürü ve sömürgeleştirme ile ilgili önemli fikirler geliştirmesini sağlamıştır. Düşünürün sömürüyle ilgili üzerinde durduğu iki temel hususu; sömüren grupların sömürdüğü topluma veya toplumlara uyguladığı politikalar, uygulamalar ve bu durum karşısında sömürülenlerin gösterdiği tutum ve tavırlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda düşünür öncelikle sömüren grubun uygulamaları üzerinden sömürüyü tanımlamakta daha sonra sömürülen grubun veya toplumun bu duruma neden olan tavırları ve zihinsel durumları açısından önemli fikirler ve kavramsallaştırmalar sunmaktadır.

Sömürgecilik mütefekkire göre kavramları karıştıran, olayları ve sözü saptıran bir anarşi (Bin Nebi, 1997a: 45), kendi kanunlarını kanunlar ve ahlakın üzerine koyan bir gerçeklik ve sömürge insanını ve toplumunu sadece maddi bir çöküşe değil aynı zamanda manevi bir yıkıma götüren bir olgudur (Bin Nebi, 1997b: 64). Sömürü kültürünün kavramları karıştıran yapısı mütefekkinin de belirttiği gibi özellikle sömürünün medeniyet ya da demokrasi getireceği bahanesiyle toplumları işgal etmesinde kendisini açık bir şekilde göstermektedir. Günümüzde de demokrasi ya da medeniyet getirmek üzere işgal edilen pek çok ülkenin maddi ve manevi krizler yaşaması mütefekkinin işgalci zihniyetin yapısına ilişkin görüşlerini doğrular niteliktedir. Diğer taraftan mütefekkinin üzerinde durduğu sömürülenlerin geri kalmış, uygarlaştırılması gereken gruplar olarak tanımlanması ise sömürücü zihniyetin sömürdüğü toplumlara bakış açısını ortaya koymaktadır.

Mütefekkirin sömürgecilik tanımlarında işaret ettiği bir başka husus sömürgecinin sömürdüğü grupları sadece maddi olarak değil aynı zamanda onu ilerlemeye ve uygarlığa doğru iten her türlü iradenin sömürülmesi oluşturmaktadır. Bin Nebi'ye göre sömürgeci grup bu yıkımı ise önce bireyin kişisel değerini, yeteneğini yok ederek sonra da toplumsal alandaki çabalarını küçük düşürüp ona işe yaramaz olduğu hissini vererek gerçekleştirmektedir (Bin Nebi, 1997b: 42). Sömürgeci hem maddi hem manevi olarak sömürgesi üzerinde bir hegemonya kurduğu müddetçe sömürgeciliğini devam ettirebilecektir.

Bin Nebi tüm bu açıklamalarla birlikte sömürgeciliği anlama hususunda tek taraflı bir değerlendirmenin ise eksik olduğunu vurgulamakta ve sömürgecilikle ilgili kendi döneminde hiç kimsenin dikkat çekmediği bir hususu işaret etmektedir. Mütefekkir sömürgeciliğin sadece sömüren gruplar üzerinden anlaşılamayacağına, sömürülen toplumların zihinsel durumlarının da bu analize dahil edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü ona göre sömürgecilik aslında bir başka vakıanın, sömürge edilebilir olma olgusunun neticesinden başka bir şey değildir (Bin Nebi, 1997a: 20). Sömürüye uygun olma, sömürgeleştirilebilme, sömürülme kabiliyetine sahip olma olarak da ifade edilen bu olgu mütefekkirin sömürgecilik gerçekliğinin tanımlanmasında zihinsel boyuta yaptığı vurguyu oluşturmaktadır. İnsanların psikolojik ve sosyal açıdan sömürge olmaya hazır ve elverişli olmasına (Kureyşi, 2002: 41) işaret eden sömürge edilebilir olma kavramı toplumların hareket gücü olan fikirlerin ortaya çıkmasını engelleyen zihinsel bir bozukluk, psikolojik ve toplumsal bir rahatsızlığı ifade etmektedir. Bu kavram insanların potansiyellerinin değerlendirilememesine neden olan çarpık zihni bir arka plan (Birekul, 2019: 92) olarak tanımlanmakla birlikte onların maddi ve manevi sömürülmesine yol açan nedenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda mütefekkire göre İslam toplumlarının geri kalmışlık problemindeki temel hususu da Müslüman toplumdaki insanların zihinsel olarak sömürüye açık olmaları oluşturmaktadır. Bin Nebi Müslüman toplumların sahip olduğu sömürüye açık zihinsel yapılarının ise özellikle bu toplumların kendilerini tarihe itecek güç olan hareketten yoksun oluşlarını bazı bahanelere dayanarak açıklamalarında ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu bahaneleri ise düşünür “biz hiçbir şey yapamayız; çünkü cahiliz”, “biz bunu başaramayız; çünkü yoksuluz”, “biz bu işe kalkışamayız, çünkü sömürgeyiz” olarak

sıralamaktadır (Nebi, 2018: 105). Bin Nebi bu zihinsel kalıpları Cezayir'in sömürge dönemi için belirtmiş olsa da bu zihinsel kalıplar üzerinden genel olarak İslam dünyasının yaşadığı zihinsel rahatsızlıklara da dikkat çekmektedir.

Malik bin Nebi aynı zamanda sömürüye açık hale gelen zihinlerin bazı kompleksleri de yaşadığını belirtmektedir. Bunlardan ilki sömürgecilerin İslam toplumlarının kendilerinden daha iyi tanıdığı düşüncesinden kaynaklanan bir aşağılık kompleksi ikincisi ise bunun tam tersi, Batının kültürel egemenliğinden dolayı Müslüman dünyada oluşan eksiklik kompleksiyle içinde yaşanan toplumu sömürgecilerinkinden daha yüce görme düşüncesine dayalı yüceltme kompleksidir. Bin Nebi'ye göre bu iki düşünce ve bu düşüncelerden doğan kompleksler sıkıntılı olup gerçekliklerin farkına varmaktan alıkoyan ve insanları harekete geçmeye engel olan uyuşturucu bir işlev görmektedir (Yıldırım, 2011: 40).

Düşünürün tüm bu görüşlerinin bugünkü İslam toplumlarında da geçerliliğini koruduğunu söylemek mümkündür. Fiziki açıdan bir sömürüye maruz kalmasalar bile bugün pek çok Müslüman toplumun zihinsel açıdan sömürüye açık bir durumda oldukları ve bu duruma sebep olan bir aşağılık kompleksi ve özgüvensizlik taşıdıkları görülmektedir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi bugün pek çok Müslüman toplumun gelişmiş ülkeler karşısında siyasi ve fikri açıdan taşıdığı özgüvensizlik ve girdiği aşağılık kompleksidir. Tamer Yıldırım'ın da ifade ettiği gibi yine bu durumun bir başka göstergesi de bir bilginin geçerli olmasının önkoşulunun o bilginin Batı kaynaklı olması gerektiğine dair düşüncenin fark edilmeden pek çok toplumun zihinlerinin derinliklerinde taşınması durumudur.

Sömürgeleştirilme karşısında İslam dünyasının takındığı tavrı ve politikalarını da eleştiren bin Nebi onların sömürgeyi ortadan kaldırmak için bireyi değil, bizatihi sömürgeciyi hedef aldığını belirtmektedir. Müslümanların yaşadıkları durumu ve problemleri doğru olarak değerlendiremediğine vurgu yapan mütefekkir sömürü meselesinin de doğru ve mantıklı bir şekilde ele alınmadığını belirtmektedir. Ona göre belirli nedenler sonucu ortaya çıkan sömürgeleştirilme gibi tarihsel bir olgu duygusallık üzerinden değerlendirilmiş ve asıl sebep olan Müslüman bireylerin ve toplumların iradesinin zayıflığı göz ardı edilmiştir. Bu nedenle de sömürülen sömürülme kabiliyetine sahip olan konumunu değiştirmek için yanlış politikalara sapsmıştır ve bu durumdan

kurtulmak için ihtiyaç duyduğu vasıtaları sömürgecinin bizzat kendisinden beklemektedir. Hâlbuki sömürüye yatkınlık ancak bireysel ve toplumsal bir düzlemde içsel ve zihinsel vasıtalar kullanılarak aşılabilecek bir durumdur. Bu insanın ve toplumların kendi iradesine bağlı ortaya çıkan bir zihni problemdir. Bu nedenle sömürüden kurtulma meselesi öncelikle düşünsel ve iradi bir planda çözülmesi gereken bir insan problemidir. Bin Nebi'ye göre sömürgeciliğin etkisinden kurtulmak için öncelikle onun nedeninden sömürülme kabiliyetinden kurtulmak gerekmektedir (Bin Nebi, 2018: 114-116). Siyasi bağımsızlığın sebebi de düşünsel alanda bağımlı olma ve iradeyi kullanamama durumudur. Bu nedenle bin Nebi (1997a: 52) düşünsel alanda bağımsızlık kazanılmadan kazanılan siyasi bağımsızlığın Müslümanları bir çözüme kavuşturmaktan uzak olduğunu belirtmektedir.

Diğer taraftan mütefekkir sömürüyü tamamen kötü bir olgu olarak da görmemekte; aksine onun uzun süredir hareketsiz duran İslam dünyasını harekete geçirici potansiyeline vurgu yaparak olumlu bir yanının olduğuna işaret etmektedir (Bin Nebi, 2018: 112). Sömürünün olumlu bir sonuç verebilmesi için ise Bin Nebi'nin düşüncesinde bireylerin ve toplumun değişime açık hale gelmeleri ve kendi iç değişimlerini başlatmaları gerekmektedir.

Bin Nebi sömürgecilik olgusunu siyasi bir bağlam üzerinden ele almakla birlikte onun bu meselede de vurgu yaptığı esas mesele medeniyettir (Kureyşi, 2002: 41). Mütefekkirin sömürgeciliğe dair fikirlerinin onun tüm kavramların bağlandığı ana ve kuşatıcı kavram olan medeniyete dair fikirleriyle ve kendi tarih felsefesiyle önemli bir ilişkisi bulunmaktadır. Bin Nebi esasında yaşanan medeniyet krizinin içsel bir nedeni olarak sömürgeleştirilebilme olgusuna; dışsal nedeni olarak ise sömürgecilik olgusuna dikkat çekmektedir. Fakat İslam toplumlarının yaşadığı sorunların temeli hususunda mütefekkirin bu iki olgu içerisinden öncelik verdiği İslam toplumlarını medeniyete doğru itici güç olan düşünceyi dolayısıyla hareketi engelleyen sömürülebilme kabiliyetidir (Bin Nebi, 2018: 115). Bu açıdan Bin Nebi'ye göre İslam dünyasındaki asıl sorun da ekonomik ya da maddi imkânların az olması değil; psikolojik ve zihinsel bir problemdir.

Bin Nebi sömürü meselesini fiziki açıdan değil zihinsel bir bağlamda tanımlayarak onu sadece fiziksel olarak sömürülen toplumların bir problemi değil tüm Müslümanların problemi olarak görmektedir. Ona göre zihinsel ve psikolojik açıdan insanları bağımlı

kılarak medeniyet hamlesi için yeni bir düşüncenin çıkmasını engelleyen şey tüm Müslüman dünyada yaşanan sömürüye müsait olma durumudur.

İnsanların zihinlerinin sömürgeleştirilmesi bir düşünce, insan, kişiliğin yenilenmesi ve dolayısıyla kültür ve medeniyet problemidir. Toplumsal yaşamda bulunan öldürücü bir zihin hali olarak sömürülen zihinlerden bahseden bin Nebi bundan kurtulmak için insanın kimliğini, kişiliğini şekillendiren, düşüncelerini ve zihniyetini oluşturan toplumsal çevre olarak kültürün yenilenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Müslümanların tarihsel bir sahneye çıkamamalarının en büyük nedenini kişiliklerde çözünen zihinleri körleştirici bir çevre olarak kültürün çöküş faktörlerini taşımasında görmektedir. Mütefekkiye göre bunların tasfiye edilmemesi uyanış kültüründe hiçbir şeyin üretilmemesine neden olmaktadır

İKİNCİ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'TE MEDENİYET

2.1. Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı ve Düşünce Dünyasının Oluşumu

Aliya İzzetbegoviç 1925 yılında Yugoslavya Krallığına bağlı Bosna Hersek'in Bosanski Samats şehrinde dünyaya gelmiştir. İki yıl sonra annesi, babası ve altı kardeşiyle Saraybosna'ya taşınmış ve ilkokul eğitimini Saraybosna'da tamamlamıştır. Lise eğitimini de Saraybosna'da devam etmiş ve komünist hareketin güçlü olduğu *Birinci Erkek Lisesinde* tamamlamıştır. Bu yıllarda komünist ve ateist kitaplar okuduğundan bahseden İzzetbegoviç (2020c: 24) lise yıllarında inancıyla ilgili tereddütler yaşadığını da ifade etmektedir. Okuduğu kitaplarla Tanrının varlığıyla ilgili şüpheye düşmüş fakat bu sorgulamaları neticesinde dinin anlamını yeniden keşfederek, İslami inanca geri dönmüştür. "... Tanrının olmadığı bir kainat bana manasız geliyordu" diyen İzzetbegoviç bilinçli bir sorgulamayla ve daha güçlü bir inançla İslam anlayışını yeniden oluşturmuştur. Böylelikle küçük yaşlarında ailesinin etkisiyle benimsediği dini inancı bilinçli bir boyut kazanmıştır. Aynı zamanda bu sorgulamalarında dinin ana mesajını *sorumluluk* olduğuna dikkat çekmesi İzzetbegoviç'in o yıllardan itibaren İslami düşüncede ahlaki mesaja yaptığı vurgunun temelini oluşturmaktadır.

1940'lı yıllarda, lise döneminde İzzetbegoviç'in bir takım gençlik birliklerine katılmaya başladığı görülmektedir. 1941 yılında üniversite ve lise öğrencilerinin fikirsel faaliyetler yürüttüğü *Genç Müslümanlar* (Mladi Muslimani) isimli bir birliğe katılmıştır. Burada İslam hakkında yeni fikirlerle ve mevcut İslam anlayışının sadece şekilciliğe verdiği önemi anlamasını mümkün kılan düşüncelerle tanışmıştır. Bu birlikte faşizm ve komünizme karşı mücadele veren İzzetbegoviç ve arkadaşları aynı zamanda Müslüman dünyanın mevcut durumuyla ilgili tartışmalar da gerçekleştirmişlerdir.

Katıldığı birliklerde düşünsel faaliyetler yürüten İzzetbegoviç, Bin Nebi gibi birlik faaliyetlerini önemsemiştir. İki düşünürün fikir dünyaları üzerinde etkide bulunan ortak tecrübelerinden birisi dünyanın komünizm ve faşizm temelinde şekillendiği yıllarda bu fikirlere karşı İslami anlayışı önemseyen birliklere katılmalarıdır. Birliklerde yürüttükleri düşünsel ve siyasi faaliyetler onların düşüncelerinde İslami anlayışın oluşması için önemli bir zemin hazırlamıştır.

Küçük yaşlarında her iki mütefekkirin birliklere katılmaları yaşadıkları dünyaya ilişkin sorgulayıcı bakış açılarının bir neticesidir. Onların birliklere katılması dünyada ve kendi toplumlarında yaşanan olaylar karşısında duydukları rahatsızlıkla ve toplumsal bir değişime ihtiyacın olduğu düşünceleriyle ilişkilidir. Bu birlikler aynı zamanda her iki ismin bir teşkilat kültürünü tecrübe etmelerine imkân sağlaması açısından da oldukça önemlidir.

Bir yandan birliklerde düşünsel ve eylemsel faaliyetlerde bulunan İzzetbegoviç diğer taraftan da okumalar gerçekleştirmektedir. 18 ve 19 yaşlarında Avrupa felsefesinin tüm eserlerini okumuştur. Henri Bergson'un *Yaratıcı Tekâmül*, Imanuel Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* ve Oswald Spengler'in *Batının Çöküşü* isimli eserleri okuduğu kitaplar arasında yer almaktadır. Düşüncelerinde oldukça büyük etkiler bırakan bu eserlerle olan irtibatı İzzetbegoviç'in yazılarında yoğun olarak hissedilmektedir. Diğer taraftan Mostar'da İslami eserler basan yayınevinden çıkan İslami eserleri de takip etmiştir (2019: 31). İzzetbegoviç ile Bin Nebi'nin hayat hikayelerinde bir başka benzerlik burada ortaya çıkmaktadır. İki düşünür de düşünce dünyalarını şekillendiren Doğu ve Batı fikir dünyasının önemli eserleriyle gençlik yıllarında tanışmıştır. Onların hem Doğulu isimlerin düşünceleriyle hem de Batılı isimlerin fikirleriyle kurdukları bu düşünsel irtibat ileride oluşturacakları düşünceleri için önemli bir zemin oluşturmaktadır. Bu mukayeseli okuma biçimleri eleştirel düşünceyi geliştirmelerine de imkân tanımıştır.

İzzetbegoviç'in eleştirel bakış açısı Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın 1942 yılında El- Hidaye isimli bir birliğin çatısı altına girme kararını sorgulamasında da açıkça gözükmektedir. "... din adamları ile aynı yerde bulunmak istemiyordum. Öyle ki grubumuz arasında büyük bir ayrılığa kadar bu fikir uyuşmazlığı gelmişti. El Hidaye himayesine girenler ve bunu savunanlar bunun sadece bir formalite olduğunu savunuyordu. Ancak ben kesinlikle bunun dahi bizim hareket serbestimizi ortadan kaldıracığını savunuyordum." diyen İzzetbegoviç (2019: 33) aynı görüşü paylaştığı arkadaşları arasında kendi görüşlerini ifade etmekten ve yanlış gördüğü şeyleri eleştirmekten çekinmemiştir.

1943 yılında tüm dünyada savaşların yaşandığı bir dönemde liseden mezun olmuştur. Bu yıllarda askere yazılması gerektiği halde Saraybosna yönetimindeki Nazi yanlısı bir rejim idaresinde askere gitmek istemediği için 1944 yılını evde gizlenerek

geçirmiştir. Bu tavrı İzzetbegoviç'in genç yaşlarında eleştirel bir düşünce kabiliyetine sahip olmasının ve eylemlerini toplumun beklentileri temelinde değil kendi düşünceleri ve idealleri temelinde şekillendirmesine bir örnektir.

1945 yılında komünistlerin Saraybosna'ya girmesiyle Genç Müslümanlar Derneği'nde komünizm hakkında sert konuşmalar gerçekleştiren İzzetbegoviç ve arkadaşları gözaltına alınıp bir gece tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmışlardır. Fakat 1946 yılında komünist idarenin derneğin faaliyetlerini engellemeye çalışıp başaramaması İzzetbegoviç ve 14 arkadaşının üç yıl hapsedilmesine neden olmuştur. Böylelikle İzzetbegoviç o yıllarda Bin Nebi gibi düşünmenin ve sorgulamanın bir bedeli olduğu gerçeğiyle karşılaşmıştır. Fakat buna rağmen her iki düşünürün dünyaya ve mevcut toplumsal yapıya ilişkin sorgulayıcı ve eleştirel düşünceler üretmekten asla geri durmadığı görülmektedir.

İzzetbegoviç ilk hapis hane deneyimini Bosna Hersek'in farklı şehirlerindeki ceza evlerinde, toplama kamplarında ve inşaat sahalarında çalışarak geçirmiştir. 1949 yılında hapisten çıktıktan sonra 25 yaşında, 18 yaşından beri tanıdığı Halida'yla evlenmiştir. Aynı yıllarda ziraat fakültesine kaydolan İzzetbegoviç üç sene burada eğitim aldıktan sonra 1954 yılında çocukluğundan beri hayali olan hukuk fakültesine geçiş yapmış ve 2 yıl sonra buradan da mezun olmuştur. İzzetbegoviç'in hayalini kurduğu hukuk eğitimi esasında onun küçüklükten beri adalete ve adil olmaya verdiği önemi göstermesi açısından oldukça önemlidir. Ona göre hukuk hakkaniyet ve ahlak gibi bu dünyaya ait olmayan unsurları bu dünyaya dahil eden bir alandır (İzzetbegoviç, 2004: 320). Onun üçüncü yol fikrinin oluşmasında mesleğini hukuk alanında icra etmesi oldukça önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Serbest bırakıldıktan sonra 1968 yılında *Doğu Batı Arasında İslam* kitabıyla ilgili çalışmalarını başlatan İzzetbegoviç bu yıllarda İslam'a ilişkin yazılar ve makaleler kaleme almıştır. 1970 yılında *İslam Deklarasyonu* kitabı yayınlamıştır.

1979 yılında Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Broz Tito'nun Bosna Hersek'in komünist liderlerini ziyareti sonucunda onlara Panislamizm'in ve dini milliyetçilik teşebbüslerine müdahale yetkisi vermesi Bosna Hersek'teki kısmen rahat olan havayı sertleştirmeye başlamıştır (İzzetbegoviç, 2020c: 46). Bu yetki neticesinde 1983 yılında İzzetbegoviç ve onunla beraber 13 kişi çeşitli fikir suçlarıyla ve örgüt üyesi olmakla suçlanarak tutuklanmıştır. Mütefekkiye yönelik suçlamalar kamu düzenini bozma eylemi,

ifade suçu ve örgüt liderliğidir. İzzetbegoviç'e yöneltilen suçlara mahkeme tarafından İslam Deklarasyonu kanıt gösterilmiştir. Düşünürün yazdığı bu eser “deklarasyonda ortaya koyulan usul ve hedefler doğrultusunda YSFC'de⁵ sosyal düzeni devrim aleyhtarı surette bozmak gayesi” taşıyan bir metin olarak tanımlanmıştır.

Bir ay boyunca devam eden mahkeme sürecinde mahkeme tarafından hukuka aykırı bir biçimde yargılanan İzzetbegoviç ve diğer sanıklar suçlamaları kabul etmemiştir. Mahkemede İslam Deklarasyonu metninin bir düzen aleyhtarlığı olmadığını belirten İzzetbegoviç davanın gidişatına ilişkin itirazlarda bulunmuştur. Yapılan yargılanmanın meşruluğunu kabul etmemiş, kanunlar temelinde kamuoyuna açık bir dava talebini dile getirmiştir. İzzetbegoviç dışında diğer sanıklar da kendilerini haklı gerekçelerle savunmuştur. Fakat bu savunmaların hiçbiri dikkate alınmamış ve mahkeme tarafından hepsi suçlu görülmüştür. En yükseği 14 yıl olan ve İzzetbegoviç'e verilen hapis cezasıyla birlikte diğer 13 kişi de yüksek hapis cezalarına çarptırılmıştır. Mahkeme kararına dünyanın farklı yerlerinden itirazlar yapılmış olsa da bu itirazlar dikkate alınmamış ve İzzetbegoviç ve arkadaşları hapse mahkûm edilmiştir.

İzzetbegoviç'in Foça hapishanesindeki yılları bir yandan başına gelenlerle sabredebilme cesaretini sorguladığı diğer taraftan yaşanan her şeyi Allah'ın taktiri olarak görmeye dair bilincini güçlendirdiği yıllar olmuştur. Bu yıllarda tek tesellisinin ailesiyle mektuplaşması olduğunu belirten mütefekkir özgürlükle imtihan olmanın zorluğunun da farkındadır. Hapishanede düşüncelerini kaleme aldığı ve daha sonra düzenleyip *Özgürlüğe Kaçışım* ismiyle yayınlayacağı eserini bu dönemde yazmaya başlamıştır. Özgürlüğü haksız yere elinden alınan İzzetbegoviç'in bu deneyimi onun ileriki yıllarda siyaset anlayışını düşünce ve fikir suçlamaları hususunda hassas bir anlayış temeline oturtmasını sağlamıştır.

Hapishanede tek hukukçu olması nedeniyle diğer tutukluların başvuru ve şikâyet dilekçelerine yardımcı olan İzzetbegoviç diğer taraftan kendi suçuyla ilgili hukuki itirazlarına devam etmiştir. Önce Bosna Hersek Yüksek Mahkemesine daha sonra Belgrad Federal Mahkemesine başvurmuştur. Başvurularının konusunu yargılamanın ve iddianamesinin hukuka aykırılığı oluşturmaktadır. Nihayetinde üç yıl sonra

⁵ Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti

başvurularından netice elde etmiş; mahkemenin kararıyla suçunun kategorisi değişmiş ve cezası 9 yıla düşürülmüştür.

Ailesi de bu süreçte İzzetbegoviç'in hapisten çıkması için farklı itiraz yollarına başvurmuştur. 1987 yılında İzzetbegoviç'i ziyarete gelen kızları affedilme dilekçesi imzalaması durumunda serbest kalabileceğini söylemişlerdir. O ise pişmanlığına ve rejim hakkında iyi sözlere yer veren bu dilekçeyi imzalamayı kabul etmemiştir. İzzetbegoviç'in bu durum karşısındaki tutumu onun özgürlüğü pahasına düşüncelerinden ödün vermeyen bir insan olmasını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu olaydan 4 ay kadar sonra bir sabah hapishane idaresine çağrılan İzzetbegoviç'e cezasının geri kalanından azat edildiği açıklanmıştır. Toplamda 5 yıl 8 ay hapiste kalan mütefekkir 1988 yılında hapisten çıkmıştır.

İzzetbegoviç'in hapishaneden çıktığı yıllar Avrupa'nın karmaşalı bir döneme girdiği yıllardır. Komünizmin ve iki kutuplu dünya düzeninin çökmesinin habercisi olarak görülebilecek Berlin Duvarı'nın yıkılışı bu yıllarda yaşanmıştır. 1989 yılında duvarın yıkılması komünist ve totaliter bir rejimle yönetilen Yugoslavya'da önemli etkiler meydana getirmiştir. Komünist sistemin dünya genelindeki durumu ve Yugoslavya'nın kendi içerisinde yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve ülkedeki Sırp üstünlüğü gibi hususlar Yugoslavya'nın parçalanmasına zemin hazırlamıştır.

Yugoslavya'nın yaşadığı sıkıntıları gözlemleyen İzzetbegoviç Bosnalı Müslümanlar ve Bosna Hersek'in durumuyla ilgili endişeler taşımaktadır. Yugoslavya'da Müslümanların özgürlüğünü elinden alacak bir durumun oluşmasını engellemek amacıyla Bosnalıları söz sahibi kılmak için bir parti kurma sürecine girmiştir. Yaptığı görüşmeler neticesinde 1990 yılında 40 kişiyle birlikte *Demokratik Eylem Partisini* (SDA) kurmuştur. Bu yıllarda Yugoslavya Cumhuriyetinin Komünist birliği haricindeki siyasi faaliyetleri yasaklayan bir kanun yürürlükte bulunmasına rağmen İzzetbegoviç ve partideki diğer isimler bu tehlikeyi göze alarak bir basın toplantısıyla partiyi ilan etmiştir.

İzzetbegoviç'in riski göze alarak düşüncelerini ifade etme ve amaçlarını gerçekleştirme konusundaki tutumunu Bin Nebi'nin hayat hikayesinde de bulmak mümkündür. Pek çok kere tehdit edilmesine rağmen Bin Nebi de İzzetbegoviç gibi kendi düşüncelerini ifade etmekten ve amaçlarını gerçekleştirmekten çekinmemiştir. Fakat bu

benzerliklerine rağmen burada iki düşünür arasında önemli bir farkın bulunduğu da belirtmek gerekmektedir. Bin Nebi, İzzetbegoviç'ten farklı olarak siyasete katılmayı hiçbir zaman düşünmemiştir. O, gerçekleri gizleyen ve insanlara sorumluluklarını unutturup haklarını almayı telkin eden bir alan olarak değerlendirdiği siyasete mesafeli durmuştur. Bununla birlikte Bin Nebi'nin karşı olduğu siyaset anlayışının İzzetbegoviç'in ahlaki temele yerleştirerek sorumluluklara ve insanı değiştirmeye odaklanan siyaset anlayışına zıt bir anlayış olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Nitekim üçüncü bölümde de ele alınacağı üzere iki düşünürün yenilenme görüşlerini ortak bir zemine oturtması onların farklı yol izleseler de aynı amacı taşıdığını göstermektedir.

SDA'nın temel gayesi Yugoslavya'nın birlik olarak korunması, ülke içerisinde Müslümanların menfaatlerinin müdafaa edilmesi ve Bosna Hersek'in bölünmesinin engellenmesi olarak belirlenmiştir. Halk SDA'yı yoğun bir ilgiyle karşılamış ve parti zamanla Bosna Hersek'in pek çok şehrine yayılarak oldukça büyümüştür. 1990 yılının Kasım ayında seçimlere girmiştir. Yapılan seçimlerde İzzetbegoviç cumhurbaşkanı seçilmiştir.

1991 yılının haziran ayında Slovenya ve Hırvatistan arasında bir savaşın başlamasıyla Yugoslavya dağılma sürecine girmiştir. 1992 yılında biten savaş neticesinde Hırvatistan, Slovenya ve Sırp Halk Cumhuriyeti bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bosna Hersek Meclisi ise Bosna Hersek'in bağımsızlığına ilişkin halkın görüşünü almak üzere bir referandum düzenlemiştir. Referanduma katılanların yüzde 99'undan fazlası bu soruya evet oyu kullanmış ve Bosna Hersek bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunun neticesinde pek çok Avrupa ülkesi ve ABD Bosna Hersek'in bağımsızlığını tanımıştır. Fakat Sırp ve Hırvatlar Bosna Hersek'in bağımsızlığını kabul etmemiştir. Sırp ve Hırvat güçler bu durumu bir fırsata çevirerek Bosna'ya saldırılara başlamıştır. Böylelikle insani açıdan pek çok dramın yaşanacağı Bosna Hersek savaşı başlamış olur.

İzzetbegoviç'in ve Bin Nebi'nin hayat hikayelerinde bir başka benzer nokta onların savaş ve sömürü gibi Müslüman kimliğine karşı yapılan saldırıları tecrübe etmeleridir. Kanlı bir savaş tecrübesi yaşayan İzzetbegoviç ve sömürülen bir Cezayir'de yetişen Bin Nebi zor şartlar altında kendi Müslüman kimliklerini muhafaza etme gayretlerini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Yanı sıra iki mütefekkirin diğer Müslümanları da kimliklerinin muhafaza etme konusunda bir çağrı yapmışlardır.

Savaşın başlamasıyla birlikte Birleşmiş Milletler Yugoslavya'daki tüm birliklere silah ambargosu koymuştur. Fakat bu durum sadece Bosna ordusunu etkilemiştir. Sırp, Hırvat ve Yugoslavya orduları yıllarca silah stokları oluştururken uzun bir süre Bosna'nın sistemli bir ordusu mevcut bile değildir. Savaş başladığında sistemli bir ordusu bulunmayan Bosna Hersek'te ancak savaş sırasında İzzetbegoviç'in önderliğinde askeri bir ordu oluşturulmuştur. Bosna ordusu büyük çaplı askeri operasyonlar düzenleyebilecek bir konuma ise ancak savaş bitimine yakın bir zamanda ulaşmıştır (İzzetbegoviç, 2020c: 166).

Saraybosna, Foça, Zvornik, Priyedor, Kozarats, Keraterm, Omarsko gibi Bosna'nın pek çok şehri Sırp ve Hırvatlar tarafından saldırıya uğramıştır. Bu süreçte İzzetbegoviç tüm gayretiyle Bosna'yı hem askeri alanda hem de siyasi arenada savunmaya çalışmıştır. Savaş alanında ordulara komutanlık yapan düşünür diğer taraftan da uluslararası ilişkilerle Bosna'yı müdafaa etme ve yaşananları duyurma gayretindedir. İzzetbegoviç bu süreçte sayısız ülke lideriyle görüşmeler yapmış ve tüm dünyaya bu savaşta insani olana taraf olmaları çağrısında bulunmuştur. Onun Bosna savaşıyla ilgili şu sözleri oldukça önemlidir:

“... Bosna bana inanılmaz bir zıtlıklar arenası gibi görünüyor: Burada iyi ile kötü, en açık ve yoğunlaştırılmış biçimi ile karşı karşıyalar. Bosna'nın ahlaki bir meseleye, belki de günümüz dünyasının can alıcı ahlaki bir ikilemine dönüşmesinin nedeni budur.” (İzzetbegoviç, 2018: 70).

İzzetbegoviç'in savaş öncesi dönemde de savaş sırasında da odaklandığı temel husus özgür ve ahlaklı insanların yetişmesine imkân sağlayacak bir Bosna Hersek inşa etmektir. Bu nedenle onun siyaset anlayışı Bosna Hersek'in bölünmemesi ideali üzerine oturmuştur. Müslüman halkın özgürce dinini yaşayabilmesi ve ahlaklı insanların yetişebilmesi ona göre ancak Bosna Hersek'in bölünmeden, özgür bir şekilde var olabilmesiyle mümkündür. Bu gayeyle siyasi anlayışını oluşturan İzzetbegoviç diğer taraftan da askeri alanda ahlaklı olmayı her zaman eylemlerinin temelinde yerleştirmiştir.

Onun askerlerine yaptığı konuşmalarının özünü ahlaklı olmaya çağrı oluşturmaktadır. Düşünürün savaş sırasındayken bile askerlere ahlaklı davranmaları çağrısında bulunması onun bilge lider lakabını almasının önemli nedenlerinden birisidir. Eylemlerini duyguları temelinde değil idealleri temelinde şekillendiren İzzetbegoviç ahlaklı olmayı her şeyin temelinde yerleştirmiştir. Onun bu tavrı ve duruşu 1994 yılında savaşın en yoğun olarak hissedildiği bir süreçte işgal atındaki Saraybosnalılara yaptığı şu çağrıda açığa çıkmaktadır:

“... insan olarak yapmak zorunda olduğunuzu yapın. ... ülkemizin sürgüne uğramış geçici işgal altındaki öteki yerlerinde kalan o az sayıdaki Boşnak, Hırvat ve diğer komşularınız için siper olun” (İzzetbegoviç, 2018: 102).

Bosna Hersek İzzetbegoviç'in tüm barış çabalarına rağmen 1991- 1995 yılları arasında kırk üç ay sürmüştür. Savaş boyunca Sırp güçler tarafından Bosna'da büyük katliamlar gerçekleştirilmiş, kadınlara tecavüz edilmiş, siviller evlerini terk etmeye zorlanmıştır. Bir etnik temizlik ve soykırım politikası yürüten Sırp'lar çok sayıda Bosnalı Müslümanı katletmiştir. O döneme dair Bosna Hersek'in kayıtlarına 94 toplama kampı geçmiştir (İzzetbegoviç, 2020c: 171). 1995 yılının temmuz ayında BM tarafından güvenli bölge olarak ilan edilen Srebrenitsa'ya yapılan saldırı tarihe Srebrenitsa katliamı olarak geçecektir. O dönemden kalan toplu mezarlar halen bulunmaya devam etmektedir. Savaş sırasında yakınlarını kaybeden pek çok kişi yakınlarına dair bir iz bulma çabasıdadır.

Bosna ordusunun askeri başarıları ve 1995 yılında Nato'nun Sırp kuvvetlerine yapmış olduğu müdahale neticesinde savaş Müslümanların lehine dönmüştür. Bu süreçte Batı devletlerinin gözetiminde ateşkes görüşmeleri başlamıştır. İzzetbegoviç, Tucman ve Miloseviç arasında pek çok müzakere gerçekleştirilmiştir. 1995 yılının aralık ayında ise Dayton Antlaşması imzalanmıştır. Dayton Antlaşmasını imzalama konusunda oldukça kararsızlık yaşayan antlaşmanın şartları adil olmamasına rağmen savaşın devam etmesinin Bosna halkını zor durumda bırakacağı sebebiyle antlaşmayı imzalamıştır. İzzetbegoviç bu antlaşmayı imzalama konusunda yaşadığı kararsızlığı ve bu anlaşmaya ilişkin düşüncelerini şu sözlerle açıklamaktadır:

“... Müzakereler şantaj şartları altında ve Bosna'nın başı üstünde bekleyen bir kılıçla yürütüldü. Kendisinden kat kat güçlü ve çok daha iyi donatılmış bir düşman tarafından saldırıya uğramış halk, ağır bir ızdıraba maruz bırakılmıştır. Teklif edilen barış şartları ise saadece benim prensiplerime değil en temel adalet ölçülerine dahi aykırıydı. Bu türden bir barışı kabul etmek zor olurdu fakat savaşın devam edeceği mesajıyla eve dönmek daha zır olacaktı. Ağır bir ikilemde kalmıştım ve çarpmıha gerilmiş gibi hissediyordum.” (İzzetbegoviç, 2020c: 359).

Savaştan sonra 1998 yılında yapılan seçimlerde cumhurbaşkanı görevine devam etmiştir. Zaman zaman istifade etme düşüncesinde olan İzzetbegoviç 2000 yılında sağlık sıkıntıları sebebiyle istifa etmiştir. İzzetbegoviç istifasının yabancılar tarafından sevinçle karşılandığını belirtmektedir. İstifa sebebi sorulduğunda kendisinin cumhurbaşkanı olarak ölmekten korktuğunu; ömür boyu başkan olan liderleri sevmediğini söylemiştir (İzzetbegoviç, 2020c: 551). Hayatının son üç yılını mütevazî bir dairede geçiren

İzzetbegoviç 19 Ekim 2003 tarihinde vefat etmiştir. Pek çok insanın katıldığı cenaze töreniyle Saraybosna Kovaçi Şehitlik Mezarlığına defnedilmiştir.

2.2. Aliya İzzetbegoviç'in Düşüncesinin Genel Çerçevesi

2.2.1. İnsan Meselesi

İnsanın özünü kavramaya, onun anlamını yorumlamaya çalışan çabalar ve insanın doğasına ve onun nasıl bir varlık olduğuna ilişkin tartışmalar geçmişten günümüze düşünce tarihini oldukça meşgul etmiştir. Bu tartışmalar genellikle insanın nasıl bir varlık olduğu, onun doğasının olup olmadığı, varsa bu doğanın iyi mi kötü mü olduğu soruları üzerine odaklanmaktadır. İzzetbegoviç de bu konulara katkı sunmuş ve insan meselesini kendi düşüncelerine çıkış noktası yapmış bir isimdir. Düşüncelerinde odaklandığı temel mesele insan ve onun ne olduğu meselesi olan “İzzetbegoviç düşünce sistemiğini insanın varlık içindeki konumunu tespit ederek ortaya koymaya çalışmış” (Akin, 2018a: 37) ve düşünme çabasının merkezine bir varlık olarak insanın kendini anlaması ve kendine ulaşması meselesini yerleştirmiştir (Görgün, 2010: 60). Bu nedenle mütefekkirin tüm düşüncelerinde genel olarak insani özü ve insanı gerçek anlamda insan yapan özellikleri ortaya çıkarma çabası bulunmaktadır.

İnsanın ne olduğu varlığın ne olduğunu ya da varlığın ne olduğu insanın ne olduğunu içermesi sebebiyle insan meselesi en genel şekliyle bir varlık meselesi; varlığa bakış ve onu anlama meselesi olarak ele alınmaktadır (Ovacık, 2015: 189). Düşünce tarihi geçmişten modern döneme kadar varlığı bir düalizm oluşturarak ele alırken aynı zamanda varlık olması bakımından insanın ne olduğunu anlamayı da bu ikilikler üzerinden gerçekleştirmiştir. İnsanın özünü anlamaya çalışan düşünceler içerisinde varlığın maddi ve duyuşal olduğunu bu nedenle insanın da sadece maddi ve fiziksel bir varlık olduğunu belirten düşünceler olduğu gibi varlığın duyuşal olmayan zihinsel ve ruhsal olması sebebiyle insanın da maddi olarak açıklanamayan, zihinsel ve ruhsal bir varlık olduğunu belirtenler de mevcuttur.

Düşüncelerinin merkezine insanı koyan İzzetbegoviç insanı ruh ve beden üzerinden değerlendiren bu yaklaşımları en geniş biçimiyle din ve bilimin insan anlayışı olarak görmektedir. Ona göre bilim, insanı maddi yapısı üzerinden açıklayarak onu beden olarak gören bir yaklaşım ortaya koyarken din ise insanı fiziksel olmanın ötesinde ruh sahibi ve

ruhsal bir varlık olarak değerlendirmektedir (İzzetbegoviç, 2004: 31). İzzetbegoviç hayatta birbirine karşıt olan bir düalizmin bulunduğunu kabul etmekle ve hatta tüm düşüncelerini bu düalist yapıyı ortaya koyarak ulaşmakla birlikte insanın bu düalizmi aşan bir varlık olduğuna işaret etmektedir. Mütefekkir kendi insan anlayışını da hayatta var olduğunu belirttiği bu düalizm üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır.

İzzetbegoviç'te insanın ne olduğu sorusuna onun tüm varlığı birbirine karşıt iki sütuna yerleştirdiği, ortada ikisini de aşan bir gerçeklik alanının bulunduğu '*zıddiyetler cetveli*' ismini verdiği bir şema ortaya koyarak ulaşılmaktadır. Mütefekkirin düşünceleri için de bir çerçeveye sunacak olan bu cetvelde birbirini zıtlıkla var eden '*din*' ve '*materyalist*' olmak üzere iki sütun ve bunların ortasında hem ruhu hem de maddeyi aşan bir gerçeklik olarak '*İslam*' yer almaktadır. İzzetbegoviç'e göre din sütunu insanın iç düzeniyle uğraşan onu değiştirmeyi, düzenlemeyi temel alan sanat, ahlak, şahsiyet gibi ruhi gerçeklikleri içerirken, materyalist sütunu ise teknik, bilim, siyaset gibi dış dünyayı ve dış gerçekliği temel alan maddi gerçekliğe tekabül etmektedir.

İzzetbegoviç'e göre insanı gerçek anlamda tahlil etmek onun zıddiyetler cetvelinde çoğunlukla görmezden gelinen konumunu ve iki boyutlu yapıya sahip bir varlık olduğunu kabul etmekle işe başlamalıdır. İnsan hem din sütunundaki ruha hem de madde sütunundaki bedene karşılık gelen ve ruh ve bedenden, kalp ve beyinden, maneviyat ve maddiyattan oluşan iki boyutlu bir yapıya sahiptir (İzzetbegoviç, 2019: 298). İnsanın ihtiyaçları, istekleri, zevke meydedip acıdan kaçma tavrı beden boyutuna ve bedeninin istediği maddi isteklere karşılık gelirken duyguları, hayreti, hayranlığı, merakı, inançları, değerleri ve kalbi ise ruhuna karşılık gelmektedir.

İzzetbegoviç'e göre genellikle insan üzerine düşünceler insanın iki boyutlu doğasını görmezden gelmiş ve insanı ya sadece ruha ya da sadece bedene ve bedeni arzulara indirgemıştır. İnsanı sadece bedeni arzulara indirgeyen bakış onu kendi varlığını devam ettirecek ve kendisi için en iyisini seçebilecek bir zekaya sahip olan, ihtiyaçlarının tatmini daha akıllı ve daha iyi organize olarak gerçekleştiren bir varlık olarak değerlendirmiştir. Diğer taraftan insanı sadece ruhi bir varlık olarak gören yaklaşım ise onu bedeninden kopararak dünyayla hiçbir ilişkisi bulunmayan ruhi bir varlık olarak tanımlamıştır. Halbuki İzzetbegoviç'e göre bunlardan hiçbirisi insanın özüne ilişkin gerçeği tam olarak vermemektedir. İnsanı sadece bedene indirgemek onu diğer canlılarla

yakınlaştıran bir konuma iterken insanı sadece ruha indirgemek ise onu maddi olmayan uhrevi bir varlık konumuna yerleştirmektedir. Bu nedenle iki tanımlama şekli de İzzetbegoviç'e göre insanı insan olmaktan uzak farklı bir konuma yerleştirmiştir. İnsan sadece ruh ve sadece beden üzerinden değerlendiren bu yaklaşımların ötesinde ruh ve bedenin ortasında bulunan hem ruhu hem bedeni ve hem ruhsal gelişimi hem de bedensel arzuları içinde taşıyan bir varlıktır.

İnsanı hem ruh hem de beden olması üzerinden tanımlayan İzzetbegoviç onu diğer canlılardan ayıran özelliklerine de insanın iki boyutlu olması üzerinden ulaşmaktadır. İzzetbegoviç'e göre insanı varlıklar alemi içerisinde farklı kılan özelliği onun hem ruha hem de bedene sahip olan '*çelişkili bir sentez*' olma durumudur (Ovacık, 2015: 211). İnsan manevi bir gelişime ihtiyaç duyarken aynı zamanda zaman zaman onun iç gelişiminin önüne geçecek bedeni isteklerin çelişkisini içinde barındıran bir varlıktır. Fakat bununla birlikte İzzetbegoviç (2004:41) insanı insan kılan özellikleri daha çok ruhi boyutuyla ilişkili olarak açıklamaktadır. Ona göre insanı sadece beden ve akıl sahibi bir varlık olarak tanımlamak onu hayvanlardan farklı bir konuma yerleştirmenin tam tersine insanı hayvanların konumuna yakınlaşmaktadır. Pek çok hayvanın kendi yaşamını devam ettirmek için alet kullanmayı, organize olmayı sağlayan bir zekaya ve şuura sahip olduğunu belirten İzzetbegoviç zekanın ve aklın insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olmadığını belirtmektedir.

İnsan ruhunun onun etrafındaki şeylere, varlıklara ve nesnelere anlam vermesi ve anlamlar üzerinden değerler oluşturmasını sağladığını belirten İzzetbegoviç insanın bu özellikleriyle hayvanlardan ayrıldığını ifade etmektedir. İnsanın maddi bir ihtiyacını karşılaması için bile bir eylemde bulunurken dua etmesi veya bir ritüel gerçekleştirerek bir şeylere yasak, doğru, ceza, iyi, kötü, pis, yüce gibi anlamlar vermesi İzzetbegoviç'e göre insanı insan kılan özelliklerdir. Maddi dünya ile öteki dünyanın mefhumları üzerinden kurulan bu ilişki böylelikle insanı, dünyayla çıkar ilişkisi kuran diğer canlılardan ayırılmaktadır. Bu özellikler bir değer üreterek dini, ahlaki ve sanatsal alanları oluşturmakta ve ruha ve maneviyata dayandığı için de hiçbir hayvanda bulunmamaktadır. Akla dayanmadığı için mantıki bir izah kabul etmeyen bu özellikler hayvanların yaşamlarındaki gibi hiçbir fonksiyonel içerik de taşımamaktadır. Dolayısıyla insanın maddi boyutu onun

zoolojik yanına denk düşerken; insanı canlılar alemi içerisinde farklılaştıran ve ona insani bir özellik veren boyutu ruhi ve manevi yanındır. İzzetbegoviç'in ifadesiyle:

“... insan ile hayvan arasındaki kesin fark, buna göre fizik ve zekai değil, herşeyden evvel manevidir ve azçok açık olan dini, ahlaki ve estetik şuurun varlığında kendini gösterir.” (İzzetbegoviç, 2004: 46).

İnsanın özünü oluşturan şeyleri genellikle ruh sütunu altında toplayan İzzetbegoviç'in bu unsurlara insanı insan yapan özelliklerle olması sebebiyle önem vermekle birlikte insanın maddi bir boyutunun olmasının da ihmal edilemeyeceğini belirtmektedir. İnsan, onu diğer canlılardan ayıran özellikleri itibariyle dünyaya anlamlandırma çabası ve anlam dünyası oluşturma, değerler üretme, ahlak ve sanat oluşturma gibi hususlara sahip olmakla birlikte onun fiziki isteklere sahip de bir varlıktır. İnsanın anlaşılması için onun ruhunun anlaşılması gibi maddi boyutunun da anlaşılması gerekmektedir.

İzzetbegoviç'in düşüncelerinde insanın özüne ilişkin yapılan bu tartışma insanın nereden geldiği sorusunu da içermektedir. İnsanın kökenine dair düşüncelerin insanın kim olduğuna ilişkin arayışlar için önemli bir mesele olduğuna vurgu yapan İzzetbegoviç (2014: 31) bu konuda Darwin'in insan tanımı ile Michelangelo'nun insanı ele alma şeklini incelemektedir. Darwin insanı basitten karmaşığa doğru gelişen bir organizma olarak tekâmül ve evrim süreci üzerinden tanımlamaktadır. İnsanın tekâmül sürecinin bir ürünü olarak görmek ise onun hem biyolojik hem ruhi özelliklerini kendiliğinden oluşan bir tesadüfe indirgenmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla evrim düşüncesi insanı mekanik bir düzen içerisinde kurallar çerçevesinde determine edilmiş zorunlu bir varlığa ve tüm düzeni ve insanı da bir tesadüflüğe indirgemektedir.

İnsanı bir zorunluluğa indirgemek ise İzzetbegoviç'e göre hayvan ve insan farkını azaltmak ve insani özden uzaklaşmak anlamına gelmektedir. İnsanın zorunlu bir varlık olması demek onun kendi istekleri ve seçimleri olmayan, hayvanlar gibi belirli güdülerle hareket eden bir varlık olması demektir. Kendi güdülerini gerçekleştirmek isteyen insanın evrimleşerek bunu daha iyi organize olarak ve daha zeki yollardan gerçekleştirmesi ise onun hayvanın sadece üst derecesinde bulunan bir varlık anlamına gelmesine neden olmaktadır.

Diğer taraftan Michelangelo ise insanı yaratılma üzerinden tanımlamaktadır. Yaratılma mütefekkirin düşüncelerinde insanın *hürriyeti* meselesini içerir. İnsanı ve onun

eylemlerini mekanik neden sonuç ilişkisi üzerinden değil seçimlerinden sorumlu kılan bir yaratıcının varlığı üzerinden tanımlamak insanın hür olmasını kabul etmek anlamına gelmektedir. “Allah yoksa insan yoktur ya da Allah varsa insan da vardır” (2019b: 25) ifadesine önem veren İzzetbegoviç yaratıcının varlığıyla insanı insan kılan özgürlüğünün var olmasıyla insanın varlık kazanmasına vurgu yapmaktadır. Böylelikle ona göre insanı özgür kılmak insani yanına yakınlıktır anlamına gelmektedir. Dolayısıyla din ve Tanrı insanın varlığının da garanti altına alınması demektir.

2.2.2. Kültür ve Medeniyet Düalizmi

Tüm düşüncelerini insan gerçekliğinden ve insanın iki boyutlu bir varlık olması fikrinden ulaşan Aliya İzzetbegoviç’in düşünce dünyasında kültür ve medeniyet karşıtlığı da insanın düalistik yapısına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Mütefekkir insanın iki kutuplu yapısına bağlı olarak kültür ve medeniyeti iki zıt unsur olarak ele almaktadır. Ona göre ruh ve maddeden oluşan iki boyutlu bir varlık olan insanın ruhu kültüre; maddi yanı ise medeniyete tekabül etmekte (İzzetbegoviç, 2019: 272) ve bu ikili yapısı üzerinden insanın ortaya koyduğu eylemler, ürünler ve tavırlar bir karşıtlık alanı olarak medeniyet ve kültürü oluşturmaktadır.

Mütefekkir medeniyet ve kültür arasındaki karşıt ilişkiyi değerlendirirken insanın medeniyet oluşturan boyutuna ve kültür üreten yanına odaklanmaktadır. İnsanın medeniyeti üreten boyutunun maddi bir boyut olmasıyla onun akli ve zihnini temel alan bir varlık olmasına işaret eden İzzetbegoviç kültürü oluşturan insani boyutun manevi olmasıyla ise insanın ruh ve manevi duygusunu ön planda tutan bir varlık olmasına vurgu yapmaktadır. Mütefekkire göre insanın tüm maddi istekleri, çabaları, eylemleri, düşünceleri onun bedenine ve medeniyete, insanın tüm manevi hissiyatları, istekleri, çabaları, eylemleri, düşünceleri ruhuna ve kültüre karşılık gelmektedir.

İzzetbegoviç’in kültür ve medeniyete dair açıklamaları ve iki olguyu tanımlama biçimi kültür ve medeniyet tartışmaları içerisinde oldukça farklı bir yerde konumlanmaktadır. Aydın’ın (2013: 109) da belirttiği gibi genellikle birbirlerini kapsayıcı kavramlar olarak tanımlanan kültür ve medeniyet mütefekkirin düşüncelerinde insanın ikiliği temelinde bir zıtlık üzerinden ele alınmakta ve birbirlerine karşıt olarak konumlandırılmaktadır. Bu nedenle mütefekkirin düşüncelerinde kültür ve medeniyet

arasında birbirini besleyici bir ilişkiden ziyade birbiriyle çatışan ve birbirini dışlayan bir ilişki bulunmaktadır (Koç, 2016: 524). İki gerçeklik alanını birbirine zıt olarak konumlandıran İzzetbegoviç'in bu tanımlamalarında Alman düşüncesinden ve özellikle Alman düşünür Oswald Spengler⁶'den etkilendiği görülmektedir.

Batının bunalımlı bir döneminde düşüncelerini tarih, medeniyet ve kültür gibi kavramlar üzerinden ortaya koyan Spengler kültür ve medeniyet olgularını birbirine zıt iki gerçeklik olarak ele almaktadır. Spengler kültürü bir toplumun kendi geleneklerine bağlı, canlı ve ruha sahip bir aşaması olarak tanımlarken medeniyeti “kültürün önlenemez kaderi” ve “gelişmiş bir insanlık türünün varabileceği en dış ve suni durum” (Spengler, 1997: 45) olarak görerek kültürün bozulmuş ve çöküş aşamasına geçmiş tarihsel bir aşaması olarak değerlendirmektedir. Ona göre kültürün mecburi olarak ulaşacağı medeniyet noktası maddi bir ruha sahip olan, sanatın çöktüğü, büyük şehirlerin doğduğu, iktisadi ve siyasi olarak dünyevi ilişkilerin arttığı, yeryüzüne yayılma eğilimi taşıyan ve her şeyde zekaya bağlı olarak sebep sonuç ilişkisi arayan maddi bir dönemdir. Spengler kültür ve medeniyet arasındaki bu zıtlığı Batının yaşadığı değişim üzerinden ele alırken Batı'da kültürden medeniyete geçişin sınırlarını şu şekilde ortaya koymaktadır:

“... sınırın bir tarafında bütün kendine güvenliği ve coşkunluğuyla içten bir gelişmeyle .. kesintisizce evrimleşen bir hayat diğer tarafında ise zekanın biçimlendirdiği şekillerin tesiri altında büyük şehirlerimizin sonbaharımı, suni köksüz hayatı. Kültür insanı içe dönük, medeniyet insanı uzayda, cisimler ve olaylar arasında dışa dönük olarak yaşar. Birinin kader olarak duyduğunu, diğeri bir sebep ve netice bağlantısı diye anlar ve dolayısıyla biri maddecidir, kelimenin medeniyet ve sadece medeniyet için geçerli olan manasıyla.” (Spengler, 1997: 252)

Dolayısıyla Spengler'a göre içe dönüklük, köy yaşamı, olayların kadere bağlı açıklanması, manevilik ve ruh kültüre tekabül ederken; dışa bağlılık, kent, sebep sonuç, maddilik ve zeka da medeniyete aittir. Kültür ve medeniyet birbirine zıt unsurlar üzerinden şekillenmektedir. Spengler gibi kültür ve medeniyeti bir karşıtlık üzerinden ele alan İzzetbegoviç de bu iki mefhumu birbirine zıt unsurlar üzerinden varlığı iki ana bölüme ayırarak incelemektedir. İzzetbegoviç insanın içsel bir talep üzerinden oluşturduğu bir yaşam tarzı olarak kültürün maneviliği, ruhu, duyguları, dini, ahlakı, sanatı içerdiğini

⁶ Oswald Spengler 1880-1936 yılları arasında yaşamış Alman bir düşünürdür. Spengler tarihin akışını değiştiren pek çok olayın yaşandığı bir dönemde ve Batının da tarihsel kargaşa içerisinde bulunduğu bir yüzyılda tarih, medeniyet ve kültüre ilişkin önemli düşünceler ortaya koymuştur. Batının Çöküşü isimli eserinde tarihsel bir morfoloji üretme çabasında olan Spengler içinde yaşadığı Batı toplumunun bunalımına ve geleceğine yönelik bir analiz oluşturma çabasıdır. Daha fazla bilgi için bkz Batının Çöküşü.

belirtirken, insanın dünyeviliği üzerinden oluşan medeniyetin zekaya, fonksiyona, neden-sonuca, tekniğe ve maddiliğe dayandığını ifade etmektedir. Bu nedenle Spengler’da olduğu gibi ruh, duygu, köy gibi unsurlar kültüre; madde, zeka, kent gibi unsurlar da medeniyete aittir.

İzzetbegoviç aynı zamanda Spengler’in kültür ve medeniyet arasındaki ilişkinin niteliğine ilişkin değerlendirmelerinden de etkilenmiştir. Tarihi bir döngü üzerinden açıklayan Spengler’in tarihsel süreç içerisinde her kültürün medeniyete doğru evrilen bir yapıya sahip olduğunu ifade etmesi gibi İzzetbegoviç de uygarlığın ilerlemesi ve gelişmişliğin artmasının kültürün gerilemesine neden olan doğasına vurgu yapmaktadır. Tarihteki tüm kültürlerin doğal bir süreç içerisinde yaşlılık, hayat ritimlerinin yavaşlaması sonucu adım adım ölüme gittiğini belirten İzzetbegoviç (2019: 450) Spengler’in organizmacı tarih anlayışına benzer bir tarih görüşü savunmaktadır. Tarihin de canlı bir organizmaya benzer süreçlerden geçerek değiştiğini savunan İzzetbegoviç bunun sebebinin ise maddi gelişmişlik olarak medeniyetin insani özü, ruhu ve dolayısıyla kültürü tahrip eden bir öze sahip olmasında görmektedir. Düşüncelerini insan gerçekliği ve onun iki boyutlu bir yapıya sahip olması fikrinden hareketle oluşturan İzzetbegoviç gelişmişlik ve ilerleme olarak medeniyeti, ruhi gelişmişlik olan kültüre karşı yürüyen bir ilerleme olarak değerlendirir.

Tarihteki tüm kültürlerin yavaş yavaş ölüme gittiğini belirten İzzetbegoviç diğer taraftan medeniyetin ise sürekli olarak ilerlediğini belirtmektedir. İki farklı tarihin olması üzerinden medeniyet ve kültür analizlerini ortaya koyan İzzetbegoviç iki farklı tarih olduğu görüşleri nedeniyle de kültür ve medeniyetin her ikisinin değişiminin de farklı bir seyirde olduğunu ifade etmektedir. Ona göre medeniyet *ilerleme* biçiminde kültür ise *döngüsel* bir şekilde değişime uğramaktadır. Bilim, teknik, gibi medeniyet unsurlarının ilerleyerek bir değişime uğrarken; ahlak ve sanat gibi kültürel unsurlar ise döngüsel olarak değişmektedir. Dolayısıyla İzzetbegoviç Spengler gibi döngüsel bir tarih anlayışını kabul etmekle birlikte gelişen bir teknik olarak medeniyetin ilerleme üzerinden devam ettiğini belirtmektedir. Tarihin değişimine ilişkin görüşlerini iki farklı tarihin olması üzerinden ortaya koyan İzzetbegoviç’in bu görüşlerinde oldukça özgün olduğu görülmektedir.

İzzetbegoviç’in düşüncelerinde O. Spengler’in etkisini bulmakla ve iki ismin birbirlerine benzeyen görüşlerinin varlığını ifade etmekle birlikte ikisi arasında bir başka

farklılığa da dikkat çekmek gerekmektedir. Fikirlerini birbirine zıt unsurlardan üzerinden ortaya koyan ve iki farklı dünya ayrımını da bu iki dünyanın bilgisine ulaşma faaliyeti temelinde ele alan Spengler iki farklı dünyayı bilme çabaları üzerinden bilimlerini değerlendiren Hegel, Windelband ve Rickert gibi isimlerin görüşlerine benzer görüşler sunmuştur (Sorokin, 2008: 105). Bu nedenle Spengler’da varlığa ilişkin bu ikilik daha çok epistemolojik bir bağlamda ele alınırken ve bu iki dünyanın özelliklerini bilme yönteminin hangisi olması gerektiği üzerinden değerlendirilirken İzzetbegoviç’in düşünce dünyasında insanın ikiliği temelinde tüm olgularda ve durumlarda ortaya çıkan temel bir varlık meselesi olarak ele alınmaktadır.

İnsan gerçekliğinin tarihe ruhi ve manevi yansımalarının kültürü; maddi ve biyolojik yansımalarının ise medeniyeti doğurduğunu ifade eden İzzetbegoviç bu nedenle tüm tarihi, insan varoluşunun iki yönünün yansımaları olarak değerlendirmektedir (İzzetbegoviç, 2019: 353, 259). İnsanın tarihe ruhi ve maddi olarak yansımaları ve dolayısıyla kültürü ve medeniyeti ortaya çıkarması, İzzetbegoviç’in düşünce dünyasında insanın varlıkla ve çevresiyle kurduğu ilişkinin niteliği neticesinde ve bu ilişki temelinde gerçekliklere, olaylara, nesnelere bir anlam vermesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. İnsan çevresiyle kurduğu ilişkide temel amaç olarak kendine hâkim olmayı benimsiyorsa kültür, dış dünyaya hâkim olmayı önceliyorsa medeniyet ortaya çıkmaktadır. İzzetbegoviç kültür ve medeniyete dair bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir.

“Tüm kültür dinin insan üzerindeki veya insanın kendi üzerindeki tesirinden ibarettir; bütün medeniyet⁷ zekanın tabiat ve dış dünya üzerindeki tesiri demektir.” (İzzetbegoviç, 2004: 87).

İnsanın kendine hâkim olması dış dünyaya ilişkin isteklerini, arzularını dizginleyip düzenlemesi ve bu dünyayı kendini metafizik bir bağlama taşıyacak bir alan olarak görmesiyle, dış dünyaya hâkim olması onun kendini üst bir ilke olarak görerek dış dünyayı kontrol edilmesi gereken bir nesneye dönüştürmeye çalışarak (Özdemir, 2014: 29) onu istekleri doğrultusunda düzenlemesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla insan kendi isteklerini ve arzularını dizginleyerek manevi varlığına atıf yaparken kültürü; dış dünyayı isteklerine göre şekillendirmesi ve ondan en yüksek verimi alma çabasıyla maddi varlığına atıf yaparak medeniyeti oluşturmaktadır.

⁷ İzzetbegoviç’in Doğu ve Batı Arasındaki İslam isimli kitabının Salih Şaban çevirisinde medeniyet yerine uygarlık kelimesi kullanılmıştır. İzzetbegoviç uygarlık ve medeniyet ayrımı yapmadığı ve bu çalışma medeniyet meselesine odaklandığı için bu çalışmada uygarlık yerine medeniyet kelimesi tercih edilmiştir.

Aynı zamanda insanın içine ve iç dünyasına dönük olması insanın neden yaşıyorum?, nereden geldim? gibi kendi varlığına ilişkin anlam arayışlarının içinde olması demektir. İnsanın dışa dönük olması ise nasıl yaşıyorum?, daha iyi nasıl yaşarım? gibi insanın ihtiyaçlarına ilişkin cevap arayışları içinde bulunmasıdır (İzzetbegoviç, 2019: 259). Dolayısıyla kültür ve medeniyet arasındaki temel farklardan birisi kültürün insanın kendine dair ontolojik bir anlam çabası içerisinde olması ve insanın kendini keşfetmesinin bir yolu olmasına (Coşkun, 2016: 558) karşılık medeniyetin insanın sadece maddi ihtiyaçlarına cevap verme çabası içerisinde oluşunda ortaya çıkmaktadır.

İnsanın kendini keşfetmesini önceleyen ve kendine olan hakimiyetini arttırmasını bekleyen kültür bu nedenle bu keşfin ve hakimiyetin önünde engel olabilecek maddi bağımlılıkların ve ihtiyaçların sayısını en aza indirerek insanın iç hürriyetini geliştirmeye yönelik bir çağrıda bulunmaktadır. Bunun aksine medeniyette ise insanın maddi ihtiyaçlarını her geçen gün daha da arttırması yönünde bir çağrı mevcuttur. Kültürün arzuları yok edin isteğine karşın medeniyetin durmadan yeni arzular üretin şeklindeki isteği medeniyet ve kültürün temel karakterleridir (İzzetbegoviç, 2004: 86-87).

Anlam çabası içerisinde bulunan insanın bu süreçte dış dünyaya ait olmayan mefhumları bu alana dahil ederek varlığı anlamlandırma çabası onun kültür üreten boyutunun en önemli özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel insan ilişki kurduğu nesneyi veya varlığı kötü, iyi, pis, lanetli gibi mefhumları oluşturarak anlamaya çalışırken hem bir anlam dünyası oluşturma hem de değer üretme faaliyeti içerisinde (Ovacık, 2015: 200). Dolayısıyla varlıksal bir anlam üretme süreci bir değer üretmeyi de beraberinde getirdiği için kültür insanın hayata dair anlam üreten boyutunun yanı sıra değer veren boyutuna da tekabül etmektedir. Nitekim İzzetbegoviç'e (2004: 83-84) göre insanın kültür boyutu sırlarla dolu olan dünyayı anlamlandırmak için ilk resmi çizmesiyle ve onun cansız varlıklara ruhi ve manevi anlamlar yükleyerek onlara değer vermesiyle ortaya çıkmıştır.

İnsanın dünyayı anlamlandırma ve dolayısıyla kendi varlığına ilişkin bir anlama ulaşma sürecinde onu yönlendiren şey ise insanın ruhu ve varoluşçu hissiyatıdır. İnsan ruhu temelinde oluşan kültür de bu bağlamda varoluşçu hissiyatları temelinde ortaya çıkmaktadır. Temel varoluşçuluk hislerinin darlık, korku, kaygı gibi ruhi hisler olduğunu belirten İzzetbegoviç (İzzetbegoviç, 2019: 328) kültür alanını ortaya çıkaran duygunun bu

hissiyatlar içerisinde en önemlilerinden birisini manevi korku olarak belirlemiştir. İzzetbegoviç'e göre varlığın sır ve belirsizlikleriyle ilgili manevi korku kültürün oluşmasının temelinde yatan hissiyattır. İnsanların bu manevi korku üzerinden dünyayla ilişki kurmaları ve şeylere anlamlar yükleyerek bazılarını günah, lanetli bazılarını yüce, temiz saymaları neticesinde kültür meydana gelmektedir (İzzetbegoviç, 2004: 47). Bu nedenle insanların manevi olarak kendilerinden daha yüce bir varlıktan duydukları korkuyla kendiliğinden bir anlama sahip olmayan bir taşın ruhun sembolü olarak bir anlam yüklemesi ve onu kendini metafizik bir bağlama taşıyan bir araç olarak görmesi kültürün doğmasını sağlayan en önemli ve iptidai hissiyattır.

Kültürü varlığa ilişkin anlam vererek yaşanan bir hayat süreci olarak ele alan mütefekkir medeniyeti ise manasız yaşam biçimi üreten bir alan olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle uygarlığın gelişmesi İzzetbegoviç'e göre insanın yaşamının daha da anlamsız bir hale gelmesine sebep olmaktadır. Nitekim uygarlığın özünde yer alan ilerlemenin artmasıyla alkol kullanımının, cinayet, kumar, pornografi oranlarının artması da mütefekkire göre medeniyetin insanlar için herhangi bir anlam sunmaktan uzak bir yaşam biçimi olmasıyla ilişkilidir (İzzetbegoviç, 2004: 112-116). İnsanın varlığa ilişkin anlam arayışını yitirdiği manasız bir düzende insan ruhi boyutunu ihmal ederek maddi arzularının peşinde gitmektedir. Manasız bu hayatta insan sadece maddi isteklerinin peşinde gidip yaşamını daha iyi idame ettirebilmek için ise konfora büyük bir önem vermektedir. İzzetbegoviç'in bu bağlamda medeniyetle ilişki kurduğu bir başka kavram da *konfordur*. Ona göre "Uygar hayatın dış görüntüsü konfor, iç görüntüsü ise manasızlıktır." (İzzetbegoviç, 2004: 123). İnsanın maddi isteklerini öncelediği konformist bir yaşamda hayatın temel amacı rahatı ve acısız bir yaşam sürmesi olduğu için bunu engelleyen ilkeler ve değerlere ilişkin bağlılığın da zayıflaması söz konusudur. Değersiz bir dünya aynı zamanda anlamsız bir dünya demek olduğu için de konfor arttıkça manasızlık artmakta; medeniyet seviyesi arttıkça insanın kendini, dış dünyayı zengin bir hissiyatla anlamlandırması ve ruhi bir temel üzerinden bu dünyayı değerlendirmesi zayıflamaktadır.

İzzetbegoviç kültür ve medeniyete dair düşüncelerini insanın iki boyutlu bir yapıya sahip olması fikrinden hareketle oluşturmakla birlikte bu olguları insanın özünün ne olduğu ve onu diğer canlılardan ayıran özelliklerinin neler olduğu sorularından hareketle

de oluşturduğu görülmektedir. Mütefekkiye göre insanın fiziki ihtiyaçlarına odaklanan medeni hayat akli temel alan ve iyi organize edilmiş bir hayat (İzzetbegoviç, 2004: 39) olması sebebiyle bu hayat insanın zoolojik yanını hesaba katan ve insanın zoolojik boyutunu temel alarak gelişen bir hayattır. Dolayısıyla medeniyet insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olarak değil insanı diğer canlılarla yaklaştıran insanın hayvani yanına denk düşmektedir. İnsanı zoolojik yapıdan farklılaştıran ve onu varlıklar içerisinde diğer canlılardan farklı bir konuma yerleştiren ise insanın kült boyutu ve bu boyutu neticesinde oluşturulan kültürel yaşamdır. İzzetbegoviç bunu şu sözlerle dile getirmektedir:

“... insan ve hayvan arasındaki kesin fark, ... fiziki ve zekai değil, herşeyden evvel manevidir ve azçok açık olan dini, ahlaki ve estetik şuurun varlığında kendini gösterir. Bu açıda bakarak insanın ortaya çıkmasında, kat’i tarihler ilmin öngördüğü gibi, dik yürümek, elin gelişmiş olması, ses çıkarmak sayesinde konuşmak değil; ilk kültürün, resmin, yasağın zuhur etmesidir.” (İzzetbegoviç, 2004: 46).

İzzetbegoviç’e göre insanı varlık alemi içerisinde farklı bir konuma yerleştiren boyutu onun bir nesneye, eşyaya anlam veren yanı olmakla birlikte hayatın zevklerine sırt çeviren, kendisi zarar görse bile doğruyu söylemekten çekinmeyen ve arzularına ket vuran özelliklerinde de açığa çıkmaktadır. Hayatını anlam üzerine kurgulayan insanın yaptığı eylemlere bir değer biçmesi ve bu değere göre hareket etmesi de onu diğer canlılardan ayırmaktadır. İnsanın kült tarafı insanı hayvanların içgüdüleri doğrultusunda sürdürdükleri yaşamdan farklı bir yaşama; daha ahlaki, daha ilkeli bir yaşama götürmektedir. Bu nedenle insanı varlık alemi içerisinde diğer canlılardan ayıran özelliği onun kült üreten bir boyuta sahip olmasıdır.

İnsanı gerçek anlamda insan yapan hususları ve onun özünü oluşturan özellikleri büyük ölçüde kültüre ait olarak gören İzzetbegoviç’in düşüncelerinde kültür bu nedenle önemli bir yerde bulunmaktadır. Kültürün insanın ruhundan beslenen bir yapı olarak ele alınmasına ve insani öze daha yakın bir yerde konumlandırılmasına karşın medeniyet ise mütefekkinin düşüncelerinde insanı özünden uzaklaştıran özellikler içermektedir. Mütefekkinin medeniyeti eleştirme sebebinin temeli de tam bu noktada; onun insanı ilkeli ve ahlaklı bir yaşamdan uzaklaştıran bir yapıya sahip olmasında ve hayvani tarafına daha çok yakınlaştırarak onu kendine yabancılaştırmasında ortaya çıkmaktadır. Medeniyet insanı diğer canlılarla özdeşleştiren dolayısıyla ona bir özlük alanı tanımlamayan bir gerçeklik alanı olarak bir ilke ve ahlak üretmemektedir. Medeniyet kendi başına olguları, durumları manevi ve ahlaki bir muhtevaya ulaştırmaktan uzaktır. Fakat bununla birlikte

mütefekkir insanın iki boyuta sahip bir varlık olmasına bağlı olarak medeni özelliklerinin de insani özle ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Her ne kadar maddi özellikler insanı özünden uzaklaştıran bir özü içerisinde taşısa da bunlar da insan gerçekliğinin bir parçasıdır ve insan meselesinde ihmal edilemeyecek bir konumda bulunmaktadır.

İnsanın kültürel boyutu İzzetbegoviç tarafından onu diğer canlılardan ayıran bir özellik olarak görülmekle birlikte mütefekkirin insanın bu yanını ve kültürü tamamen olumlu olarak ifade ettiğini belirtmek de yanlış olacaktır. Mütefekkire göre insanın kültür üreten boyutu her zaman ilkeli ve ahlaklı bir tavır üretmemektedir. Bu durumun mütefekkirin düşüncelerinde açık şekilde ortaya koyulduğu eylem kurban eylemidir. Kurban eyleminin bazı dönemlerde insanlar üzerinden gerçekleştirilmesi ve kurban edilenlerin insanlar olması da insanın kült boyutuna ve insani tarafına denk düşen bir eylemdir. Fakat bu eylem İzzetbegoviç tarafından insanların yanılmalarının bir neticesi olarak sapkın bir eylem olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla insanın insani yanı ve kült tarafı ahlaklı ve ilkeli bir yaşam üretebilen bir insan boyutu olmakla birlikte her zaman bu ilkeli yaşamı üretmez. Fakat ilkeli yaşam üreten insan boyutu zoolojik boyutundan ziyade onun kült üreten yapısıdır.

İzzetbegoviç insanın iki boyutlu yapısı üzerinden ele aldığı kültür ve medeniyet karşıtlığına ilişkin görüşlerini iki gerçeklik alanının türevleri olarak gördüğü karşıtlıklar üzerinden daha da açıklamaya çalışmaktadır. Mütefekkirin düşüncelerinde kültürün türevleri din, dram, sanat, şahsiyet gibi unsurlarken medeniyetin yansımaları ise ütopya, siyaset, teknik gibi unsurlardır. Bu nedenle İzzetbegoviç'in kültür ve medeniyetin türevleri ve yansımaları olarak gördüğü bu unsurların her birini birbirleriyle ilişkisi üzerinden ele almak onun kültür ve medeniyete dair görüşlerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

2.2.2.1. Sanat ve Teknik

İzzetbegoviç'in düşünce dünyasında medeniyet ve kültür karşıtlığının en açık gözüktüğü alanlardan birisi teknik ve sanat zıtlığıdır. İzzetbegoviç medeniyeti teknik ve teknik ilerlemeye dayalı bir yaşam tarzı olarak ele alırken kültürü kişinin ruhi kökenine ulaşmasını sağlayan bir alan olarak sanat üzerinden incelemektedir. Ona göre "kültür sanata, medeniyet ise bilime ... sahiptir." (İzzetbegoviç, 2004: 151). Mütefekkirin

düşüncelerinde medeniyet ve kültür karşıtlığının daha iyi analiz edilebilmesi için öncelikle onun tekniğe ve sanata ilişkin görüşlerinin ve bu ikisi arasındaki kurduğu ilişkinin anlaşılması gerekmektedir.

İzzetbegoviç'in düşüncelerinde teknik insanın yaşamını daha iyi idame ettirebilmesini sağlamak üzere ürettiği aletlere ve teknolojilere karşılık gelmektedir. Bu nedenle tekniğin ilgilendiği dünya insanın yaşamını devam ettirdiği matematik ve mantıkla uyum halinde bulunan ve niceliksel özelliklere sahip maddi dünyadır (İzzetbegoviç, 2004: 129). Bu dünyada tüm olaylar ve varlıklar bir düzenlilik içinde ve sabittir. Bu dünyayla ilişki içerisinde olan teknik buraya hâkim olan düzenlilikleri ve sabiteleri bilerek hareket etmektedir. Maddi bir dünyayla ilişki içerisinde ortaya çıkan teknik mütefekkinin düşüncelerinde bu nedenle sadece aletler toplamına karşılık gelmez. Bunun yanı sıra teknik ürünler üretilirken temel alınan maddi dünya hakkındaki bilgi olarak karşımıza çıkan bilime de vurgu yapmaktadır. Mütefekkin teknikten bahsederken bir aletler tarihinden bahsetmekle birlikte aletler tarihinin oluşmasını sağlayan tabiat hakkında bilgi sunan bilimden de söz eder. Bu nedenle İzzetbegoviç tekniği insanın yaşamını kolaylaştıran aletlerin yanı sıra bir bilim olarak da ele almaktadır. Tekniğin bu şekilde ele alınmasıyla ise sanat ve teknik zıtlığı bir bilim ve sanat karşıtlığı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Bir aletler tarihi ve tabiat hakkında bilgi sunan bilim olarak teknik İzzetbegoviç'e göre medeniyetin temel unsurlarından birisidir. İzzetbegoviç tekniği zaman zaman medeniyet kelimesi yerine kullanmakta ve medeniyeti teknik bir ilerleme süreci olarak ele almaktadır. Manevi unsurlarla hiçbir ilişkisi bulunmayan medeniyetin maddi unsurlarla ve teknikle yoğun bir ilişkisi mevcuttur. Medeniyet insanın maddi boyutunda bulunan kuvvetlerin gelişmesi, varlığın mekanik, şuur dışı ve manasız unsurlarının ortaya çıkması (İzzetbegoviç, 2004: 86) ve maddileştirilmiş bilgi olarak maddi bir ilerleme sürecidir (İzzetbegoviç, 2019: 119). İnsanın maddi boyutunda bulunan kuvvetlerin gelişmesi olarak medeniyet, insanın isteklerini karşılama temelinde başvurduğu zekasına ve bu zekası temelinde oluşturduğu tekniğe tekabül etmektedir. Dolayısıyla medeniyet mütefekkinin düşüncelerinde büyük ölçüde teknik gelişmeye karşılık gelmektedir. Medeniyeti teknik ilerleme süreci olarak değerlendiren mütefekkin medeniyet tarihinin de bu nedenle ilk aletle başladığını belirtmektedir. Ona göre medeniyet insanın biyolojik yönüyle

yeryüzünde zuhur ederek ilk aleti yapması ve onu kullanmasıyla başlamıştır. Medeniyet ilk aleti üreten ve onu kullanan biyolojik insandan itibaren ortaya çıkan bir aletler tarihidir (Aydın, 2013: 107).

İnsanın maddi yaşamını daha iyi idame ettirebilmesi gayesiyle ortaya çıkan tekniğin aksine İzzetbegoviç'in düşüncelerinde sanat ise insanın manevi dünyayla ilişki kurmasını sağlayan ruhi bir faaliyettir. Mütefekkir sanatı estetik bir çaba temelinde üretilen ürünler olarak tanımlayanlardan farklı olarak insanın manevi boyutu temelinde ürettiği maneviyata ulaştıran bir yaratma faaliyeti, hakikate ulaşmak için insanın bir eseri ortaya koyarken ve koyduktan sonra ona bakarken hissettiği ruhi deneyim olarak tanımlamıştır (Yılmaz, Gökçek, 2013: 91). Sanat insanın içinde bulunduğu ancak ona ait olmadığı bir dünyada insanın diğer dünyayla ve düzenle olan ilişkisini hatırlaması ve bir vatan özlemidir (İzzetbegoviç, 2004: 129). Dolayısıyla sanat, tekniğin bu dünyayı temel almasının aksine sadece görünürdeki dünyanın var olmadığını, farklı bir dünyanın varlığını sürekli olarak hatırlatmaktadır. Sanatın ilgilendiği dünya da tekniğin ilgilendiği mekanik ve mantıksal olan dünyanın aksine aklın erişemeyeceği ancak ruhun ulaşabileceği, insanın köklerini içinde bulunduran ve ona insanın özünü ve gerçek varlığını hatırlatan dünyadır. Sanat mütefekkirin düşüncelerinde bu nedenle insana varlığının manevi yönlerini ve kökenini hatırlatan ve duyuşsal alem içerisinde diğer alemin izlerini keşfettiren bir alandır.

Sanat içinde bulunduğu dünyada kendi varlığına ilişkin bir anlam arayışı içinde olan insanın yaratıcı bir etkinlik içinde bulunmasıdır. Sanatın yaratıcı bu vasfı alemin ve varlığın bilinemezliğinden kaynaklanmaktadır. Sanatçı dünyayı anlama ve kendi köküne ilişkin bir anlam arayışındayken bir bilinemezliğin ve sırlarla dolu olan bir alemin içerisinde hareket etmektedir. Bu bilinemezlik ve gizlilik anlam arayışı içerisinde her defasında varlığa ve kendine ilişkin farklı bir anlama ulaşmasını sağlayarak onun yaratıcılığını devam ettirmektedir (İzzetbegoviç, 2019: 321). Sanatın her insan tarafından yeniden yaratılan bir anlam alanı olması sanatla ilişki kuran dinleyici ve izleyici de sanat eserinin yaratımına farkında olmadan dahil olarak bu yaratıcılığı sürdürmesinde de ortaya çıkmaktadır. İzzetbegoviç insanların müzik veya şiir dinlerken ondan manevi zevk almasının sebebinin bu eserlerin ruh kulağıyla dinlenmesinden ve kişinin metafizik anlam arayışını içinde olan sanatçının bu arayışına kendi ruhunu da dahil etmesinden kaynaklandığını belirtmektedir (İzzetbegoviç, 2019: 287).

İzzetbegoviç'in düşüncelerinde aletler toplamına karşılık gelen teknik ile ruhi bir tecrübe olarak tanımlanan sanat arasındaki zıtlığın en önemli görünüşlerinden birisi bu ikisinin doğayla ve varlıkla kurduğu ilişkinin niteliği neticesinde ortaya çıkmaktadır. İzzetbegoviç tekniği insanın yaşamını daha iyi idame ettirebilmesi için ürettiği araçlar ve sanatı da insanın kendi anlam arayışı içinde olması temelinde yaratıcı bir faaliyette bulunması olarak ele alırken aslında bu ikisini doğayla kurulan bir ilişki üzerinden de değerlendirmektedir. Doğayla iki farklı ilişki biçiminin ve doğa karşısında iki farklı tutumun olduğuna dikkat çeken İzzetbegoviç (2019: 333) insanın doğayla girdiği ilişkide doğaya ya hâkim olmayı amaçladığını; ya da doğaya uyum sağlamayı temel aldığını belirtmektedir. Mütefekkiye göre insanın yaşamını daha iyi devam ettirebilmesi için doğaya hâkim olmayı amaçlayarak eylemlerini ona göre oluşturması insanın teknik üreten yanına denk düşmektedir. Buna karşılık insanın kendi varlığını anlama çabasına bağlı olarak doğaya uyum gösterme tavrı sanat üreten boyutuna tekabül etmektedir.

Doğayla kurulan ilişkinin ona hâkim olma biçiminde veya ona uyum sağlama tarzında olması mütefekkinin düşüncelerinde sanatın hakikatle; teknik ve bilimin ise doğruyla ilişkili olmasıyla ilgilidir (İzzetbegoviç, 2004: 133). Doğayla ilişkisini ona hâkim olmak üzere kurgulayan teknik ve bilim onunla sadece doğru saptamalara ulaşmak için ilgilenmektedir. Buna karşın sanat ise doğayı varlığa ulaştırın bir varoluş alanı olarak görerek ve onunla uyum içinde kalarak hakikate ulaşmak için bir ilişki kurmaktadır. İzzetbegoviç'in teknik ve sanat karşıtlığını tabiatla kurulan doğru veya hakiki ilişki üzerinden ontolojik bir bağlamda ele alan bu düşüncelerini daha da açıklamak için benzer görüşler ortaya koyan düşünür Heidegger'in düşüncelerine başvurmak önemlidir. Heidegger de *hakikat ve doğruluk* ayrımı yaparak sanat ve tekniği varlıksal bir temelde ele almaktadır. Hatta İzzetbegoviç'in bu düşüncelerinde bir Heidegger etkisinden söz etmek de mümkündür. İzzetbegoviç'in kendi eserlerinde Heidegger'e atıflar yapması düşünceleri üzerinde bir Heidegger'in etkisi olduğunu göstermektedir.

Felsefesinde tekniği ve sanatı varlığın kendini iki farklı açığa çıkarma tarzı olarak ele alan Heidegger, modern dünyada tekniğin sanattan koparak, varlıkla insan arasındaki ilişkiyi engellemesine dönüşen bir açığa çıkma biçimi olmasına odaklanmaktadır. Heidegger modern dönem ve antik dönem ayırmasıyla ortaya koyduğu tekniğe dair bu görüşlerini tekniğe ilişkin bir soruşturma üzerinden ele almaktadır. Bu sorgulamasında

Heidegger (1998: 54-55) antik dönemde tekniğin sanata benzer bir şekilde varlığın kendisinin de dahil olduğu bir yaratma faaliyeti olduğunu belirtir. Bu nedenle modern döneme kadar düşünce karşısına çıkan her şeyi varlığın açığa çıkması; dolayısıyla da bir varlık olarak insanın kendisinin açığa çıkması olarak değerlendirmektedir. Yani bu düşünceye göre karşıda duran şeyler kişinin kendisini içinde bulduğu bir öznedir ve insan kendini bu şeylerle dolaylımsız bir ilişkiye girerek anlamlandırmaya çalışmaktadır (Özlem, 1998: 16-20). Bu bağlamda bu dönemde teknik de varlığın dışarıdan bilinme biçimi değil kendisinin de dahil olduğu sanatsal yaratmaya atıf yapan bir gizini açma tarzıdır. Teknik bu dönemde varlığın bilgisine ulaşma şeklinde doğaya ilişkin doğru-yanlış şeklinde çıkarımlar yapmanın ötesinde varlığın da dahil olduğu bir ortaya çıkma şeklidir.

Heidegger tekniğin sanatsal bir anlam taşımasının ve varlığın açığı çıkma biçiminin makineye dayalı modern teknik için uygun olmadığını ifade eder. Ona göre modern teknik sanatsal bir yaratım olma biçiminden farklıdır. Modern teknikte “gizini açma poises anlamında öne-çıkma doğru bir anlam kazanmaz. Burada gizini açma, doğaya onun söküp alınabilecek ve depolanabilecek enerjiyi tedarik etmesi şeklinde makul olmayan bir talebi dayatan bir meydan okuma” olarak görülür (Heidegger, 1998: 55). Dolayısıyla modern dönemde teknik varlığın dahil olduğu bir yaratma süreci ve sanatsal bir anlamın dışında, insanın doğaya meydan okuyarak onu hakimiyeti altına almasına imkân veren bir araç olarak görülmektedir. Fakat bununla birlikte Heidegger modern teknikte varlığın gizini açması ve ona meydan okunmasının insan tarafından gerçekleşmiş olsa da bunun insan eliyle denetlenemeyeceğini belirterek insanın burada görüldüğünün tersine araçsal bir konumda bulunduğunu ifade eder. Varlığın gizini açma tarzıyla insanın kurduğu meydan okuyucu ilişkide bir araç olsa da insan kendini yeryüzündeki her şeyin yaratıcısı ve efendisi olarak görmektedir (Heidegger, 1998: 67). Halbuki modern teknikte insan tüm gücünü tekniği geliştirmek için “var-olanların hesaplanmasına, planlanmasına, şekillendirilmesine” (Delice, 2017: 320) harcarken sadece varlığın açığa çıkmasına aracılık etmektedir.

Heidegger’e göre insanın farkında olmayıp tekniğe bağlandığı modern dönemde bu köleliği efendilik olarak görmesi özne ve nesnenin yerlerinin değişmesine sebep olmuştur. Modern öncesi dönemde insanın karşısındaki varlıklarda kendini bulma çabasının yerini modern dönemde insanın kendi bilincine yönelmesi almıştır. Karşısında duran her şeyin

kendi ürünü olduğunu düşünen insan her yerde kendiyle karşılaştığını düşünürken bunun bir yanılsama olduğunu fark edemez. İnsan karşılaştığı her şeyde aslında tekniğin kendini mahkum edici özüyle karşılaşmaktadır; bu nedenle kendi özüyle hiçbir zaman karşılaşmamaktadır. O böyle bir düzlemde doğru saptamalara ulaşabilse de hakikat olana ulaşmamaktadır. Diğer bir ifadeyle varlığın açığa çıkma şeklinin teknik üzerinden gerçekleşmesi insanın yeryüzüne ve doğaya dair nedensel doğru çıkarımlara ulaşmasına imkân verse de hakikat ile hiçbir ilişkiye izin vermemektedir. Teknik insanı hakikatin çağrısını deneyimlemesinden men ederek insanı özüne ulaşmasına imkân vermeyen özüyle tehdit etmektedir (Heidegger, 1998: 71-72).

Heidegger'in tekniği varlıkla kurulan ilişki bakımından değerlendirmesine ilişkin bu düşünceleri İzzetbegoviç'in tekniğe ilişkin düşünceleriyle oldukça benzerlik göstermektedir. Heidegger'in teknik analizini modern ve antik dönem ayrımı üzerinden gerçekleştirilmesine karşın İzzetbegoviç dönemselsel bir ayrıma gitmeyerek tekniğin tüm zamanlar boyunca değişmeyen özünü incelese de tekniğin bu özüne ilişkin değerlendirmeleri Heidegger'in modern tekniğe ilişkin incelemeleriyle oldukça benzerdir. Heidegger'den farklı olarak İzzetbegoviç'e göre teknik sanatla hiçbir ilişkisi olmayıp medeniyetin bir unsuru olarak zıttıyetler cetvelinde madde sütununa denk düşmekte ve zaman değişse de teknik aracılığıyla insanın varlıkla kurduğu ilişki değişmemektedir.

Bununla birlikte İzzetbegoviç de Heidegger gibi insanın doğaya hâkim olunması gereken bir alan olarak yönelmesi üzerinden oluşan tekniğin insanın kendi varlığına yönelik hakiki bir ilişkiye imkân vermeyip sadece doğru çıkarımlar sağlayan bir ilişki oluşturmasına dikkat çekmektedir. Mütefekkiye göre bilim ve teknik sadece doğruyla ilgilenmekte ve bu ilişki ruhu ve hayatı ihmal ettiği için hakiki bir ilişkiden ziyade sadece doğru olabilmektedir. Bu yüzden İzzetbegoviç'in düşüncelerinde de Heidegger'in düşüncelerinde olduğu gibi teknik insanın doğayla kurduğu doğruluk ilişkisidir (İzzetbegoviç, 2004: 133). İnsan doğayla ona dair belirli nedensellikler kurarak ve çıkarımlar yaparak bunların doğruluğunu bulmaya yönelik bir ilişkiye girmektedir. O bu ilişkisinde doğayı kendi hayatını daha iyi sürdürmek için hâkim olunması gereken bir nesne olarak gördüğü için onu kendisini varlığa yaklaştıran bir alan olarak hakiki bir alan olarak tanımlamasının aksine sadece kendi çıkarımlarının doğruluğunu görebileceği bir alan olarak değerlendirmektedir.

Doğayla teknik üzerinden kurulan ilişkinin doğru bir ilişki olmasına karşın İzzetbegoviç'e göre sanat hakiki bir ilişkiyle ilgilenmektedir. Sanat ruhu anlama sürecine dahil ederek hakikate odaklanır ve kasti olarak dış gerçekliği ve dış dünyayla benzerliği ihmal ederek ona manevi bir mana vermeye çalışır (İzzetbegoviç, 2004: 133). İzzetbegoviç'e göre bilmek ve hissetmek iki farklı şeydir. Bir bilgiye ulaşmak onu hissedilmesini sağlamayarak sadece doğruluğa dair bir çıkarım yapılmasına izin verir. Ancak bir sanat eseri gösterdiklerini hissetmenin imkanını da sağlayarak hakikatle bir ilişkinin önünü açmaktadır. Dolayısıyla İzzetbegoviç'in düşüncelerinde sanat eseriyle ilgilenirken insan varlığa dahil olduğu için hakikati hissetmektedir. Bilimsel bir bilgi ve teknikle ilgilendiği zaman o varlıkla araçsal olarak bir ilişkiye geçen insan onu sadece bildiklerinin doğruluğunu keşfetmek için ele alırken sanat insanın doğayla kurduğu aracısız ve dolaysız bir ilişkisine karşılık gelmektedir.

İnsanın teknik üzerinden doğayla kurduğu ilişkinin sadece doğrulara ulaşmaya imkân sağlayan bir ilişki olması nedeniyle İzzetbegoviç teknik ilerleme anlamına gelen medeniyeti eleştirmektedir. Hiçbir zaman kendi varlığına ve özüne ilişkin bir anlama ulaştırmayan bu ilişki insanı dünyada kendi varlığından uzaklaştırarak bir *yabancılaştırma* üretilmesine sebep olmaktadır. İzzetbegoviç'in düşüncelerinde medeniyetin insan üzerinde oluşturduğu en önemli tahribat insanı kendine yabancılaştırmasıdır. Yabancılaşmayı insanın içinde bulunduğu dünyada kendinden uzaklaşması ve kendine ilişkin bir anlam ve değer üretememesi anlamında kullanan İzzetbegoviç tüm düşüncelerinde olduğu gibi yabancılaşma meselesinde de insanı temel almaktadır.

İzzetbegoviç bir teknik ve sanayi ilerleme olarak medeniyetin insanı özünden uzaklaştıran doğasını başvurduğu istatistiki bilgiler üzerinden daha da somutlaştırmaya çalışmaktadır. Batı toplumlarının teknik olarak ilerleyen bir medeniyetin içerisinde bulunmalarına rağmen bu toplumlarda intihar, suç, cinayet ve şiddet oranlarındaki artışa dikkat çeken İzzetbegoviç (2004: 117) suç ile medeniyet seviyesinin orantılı olmasını ilişkili olarak ele alır. Artan makine kullanımı ve bunun neticesinde ortaya çıkan nesneleşme insanın ruhundan giderek uzaklaşmasına ve kendi özüyle karşılaşabilecek durumların azalmasına neden olduğu için ruhundan uzaklaşan insanın ruhuyla arasındaki bu mesafe onu ruhsal bunalımlara ve birtakım suçlara yöneltmektedir. Bu nedenle insanlar

teknikte ve medeniyette ne kadar çok gelişirlerse o kadar kendilerine yabancılaşırlar ve kendine yabancılaşan insanın ruhi olarak hasta olması kaçınılmazdır.

İnsanın teknik üzerinden doğayla kurduğu ilişkinin araçsal bir ilişki olması ve doğanın sadece bilmenin bir konusu olması aynı zamanda onun insan hayatı için fonksiyonel kılınma çabasının da bir neticesidir. Medeniyetin İzzetbegoviç'in düşüncelerinde hayat için işlevsellik sağlayan yanı burada; onun teknik boyutunda anlam kazanmaktadır. Hayatın fonksiyonel ve işlevsel olması ise hayattaki her şeyin insanın hayatını daha iyi devam ettirebilmesi amacına hizmet etmesi demektir. Bu nedenle hayatın daha iyi ve daha kolay yaşanması isteği düşüncesi üzerinden oluşan teknik doğayı insan yaşamına hizmet etmesi ve hakim olunması gereken bir alan olarak araçsal ve işlevsel bir bağlamda ele alır. Teknik ilerleme ve hayatın fonksiyonel kılınma çabasına bağlı olarak da medeni bir yaşam tarzı oluşmaktadır. Medeniyeti üreten insani boyut tabiatı ve doğayı kontrol edilmesi gereken bir nesneye dönüştürmeye çalışması da (Özdemir, 2014: 29) tekniğin medeniyetle olan yakın ilişkisinden kaynaklanmaktadır. İzzetbegoviç bu nedenle medeniyeti teknik aracılığıyla insanın doğa ile kurduğu ilişki olarak tanımlamaktadır (Akin, 2018a: 102). İnsanın dünyadaki yaşamını daha iyi bir biçimde devam ettirebilmesi amacına hizmet eden fonksiyonel bir yaşam biçimi anlamına gelen medeniyet insanın konforunu temel almaktadır. Günlük yaşamı kolaylaştıran maddi kolaylık olarak konfor medeniyetin temel amaçlarından birisidir.

Tekniğin doğayla kurulan bir çıkar ilişkisi olmasına karşın sanat ise mütefekkinin düşüncelerinde insanın tabiatla kurduğu ontolojik bir ilişkiye karşılık geldiği için fonksiyonel değildir ve onun menfaatle de hiçbir ilişkisi yoktur. Sanat maddi dünyayla toplumun veya kişinin çıkarları için bir ilişki kurmaz ve o “zamanın bir resmi ve belgesi değildir” (İzzetbegoviç, 2019: 329). Bu nedenle mütefekkir ruha atıf yapmayan, siyasi çıkarlar, ideolojik beklentiler ve fonksiyonellik üzere üretilmiş sanat eserlerini de gerçek sanat olarak değerlendirmez.⁸ İzzetbegoviç'e göre sanat insanın gerçek varlığına bir özlemi, kendi varlığını anlama çabası ve buna bağlı olarak kişiyi bu düzenden ziyade öteki

⁸ İzzetbegoviç'e göre bu sanat kültürün değil, sahte kültürün ürünleridir. İzzetbegoviç ruhtan ve insandan bağımsız ideolojik çıkar ve fonksiyonellik taşıyan sahte kültürün bir ürünü olan sahte sanata Sovyet Birliğinin devlet eliyle üretilen sanatını örnek vermektedir. Daha fazla bilgi için bkn. (İzzetbegoviç, 2004: 146-150).

düzene bağlayan bir ilişki şeklidir. Bu nedenle onun bir varlık alanı olarak doğayla girdiği ilişki ona hakim olmaya değil ona uyum sağlamaya yöneliktir.

Tekniğin doğanın insanın yaşamında etkisini en aza indirmek ve kendi isteklerini en yüksek şekilde gerçekleştirmek ve konforunu sağlamak için doğaya hakim olma çabasına karşı sanat, doğayı kendini asıl varlığa ulaştıran bir varlık alanı olarak görmesi sebebiyle onunla uyum içinde kalarak ona kendi terbiyesini ve ruhunu güçlendirmek için yönelmektedir. Tekniğin temelinde yer alan konfor sanat için hiçbir anlam ifade etmemekte ve sanat kendini insanı konfora götüren bir alan olarak değil bunun tam tersine varoluşsal acıya götüren bir alan olarak kurgulamaktadır. Tekniğe dayalı medeniyet bu nedenle dünyayı değiştirme temayülünde; sanata dayalı kültür ise dünyayı anlama ve bu anlama sürecinde kendi varlığına ilişkin bir anlam çabasıdır (İzzetbegoviç, 2019: 337).

Sanat maddi dünyayla kendi manevi kökenine ulaşmak üzere bir ilişki kurarken diğer taraftan onunla bir çatışma içine de girmektedir. O dünyaya karşı bir muhalefet içindedir (İzzetbegoviç, 2004: 129). Sanat dış dünyayla ve tüm varlıklarla olan ilişkisini onu varoluşa götüren bir ilişki şeklinde kurgulamış olsa da onun kendini köksüz, yabancı hissetmesine sebep olan bu dünyanın maddiliğine karşı savaş açmıştır. Bu nedenle de sanat maddi dünya ile çatışma içindeki bir ruhun serüvenidir (İzzetbegoviç, 2019: 293). Aslında bu muhalefet insanın kendi içindeki bir savaştır. Aynı zamanda sanatın bu muhalefeti sadece dünyanın maddiliğine değil onunla maddi olarak ilişki kuran teknik ve bilimin manevi insanı ve onun yaratılmış olmasını ortadan kaldıran bakış açısıdır. Sanatçı insanın gizemle dolu olan yaratılış hikayesine ve onun kökenine dair sürekli bir anlam arayışında olduğu için tekniğin ve bilimin insanı biyolojik bir zincirin devamı sayan tekamülcü düşünceye indirgemesi sanatın inkarı anlamına gelmektedir. Bu nedenle teknik ve sanat arasındaki farklardan biri de yine burada ortaya çıkmaktadır.

Hem maddenin hem de şahsiyet ve yaratıcılığın bulunduğu bir hayatta sanat bu hayatın ikinci boyutuyla ilgilenmektedir. Sanatkar her şeyi canlı, şahsi, tekrarlanmayacak bir şey olarak incelemektedir. Bizatihi insanla ilgilenen sanat öncelikle insanın şahsiyeti ve ferdiliğini temel alarak her bir insanı karakteri, görünüşü, tavırlarıyla bir başkasında bulunamayacak özellikleriyle onu şahsiyeti üzerinden ele almaktadır. İnsanın yanı sıra bu dünyada tüm eşyalar ve olaylar da bir anlama sahiptir ve insanların ona dair atfettiği bir değeri taşımaktadır. Bu dünyanın ilk boyutuyla ilgilenen teknik ve bilim ise bu dünyanın

mekanik ve tekrar eden özelliklerine odaklanmaktadır. Teknik için insan ortalama bir birey, olaylar sürekli tekrarlanan mekanik bir süreç ve eşyalar da anlam taşımayan nesnelere.

2.2.2.2. Dram ve Ütopya

İzzetbegoviç'in düşünce dünyasında medeniyet ve kültürün hayatı değerlendirme ve ele alma biçimi arasındaki farklılık dram ve ütopya zıtlığında karşılık bulmaktadır. Bu nedenle mütefekkinin düşüncelerinde kültür ve medeniyet düalizminin ortaya çıktığı alanlardan bir başkası da dram ve ütopya'dır. İzzetbegoviç ütopya ve dram kavramlarını sözcük anlamlarına sadık kalmakla birlikte kendi dünya görüşü doğrultusunda yeniden yorumlamıştır. Kelime anlamı olarak, olmayan ve hayali bir yer anlamına gelen ütopya mütefekkinin düşüncelerinde insan toplumlarını ideal düzene kavuşturma hayali (İzzetbegoviç, 2004: 232), doğal gerçekliğin telafi edilmiş ve düzenlenmiş şekli (İzzetbegoviç, 2019: 397) olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan antikçağdan beri bir tiyatro kavramı olarak kullanılan ve hayatın komedi ile acıklı yönlerini ele alan dram kelimesi ise mütefekkinin düşüncesinde insan tabiatına uygun ve mantıksal bir kurguyla değişime uğratılmamış hayat anlayışı anlamına gelmektedir (Aydın, 2013: 44). Kısaca mütefekkinin düşüncelerinde dram mevcut olan hayata; sevincin ve mutluluğun olduğu kadar tehlikenin, acıların bulunduğu, kötülük taşıyan ve iyiliğin her zaman galip gelmediği hayata ve bu hayatta insanın kusurlarına, kötülük yapabilme kapasitesine, nefret etmesine, kibrine işaret ederken; ütopya var olmayan ancak hayal edilen, kötülüğün, güvensizliğin ve acıların ortadan kaldırılıp mutluluğun en yüksek düzeyde olması için kurgulanan yapay bir hayata karşılık gelmektedir.

Mütefekkinin düşüncelerinde dünyayı algılama biçimi üzerinden ele alınan ütopya ve dram temel bir problem; kötülük probleminden kaynaklanmaktadır. Kötülük problemi İzzetbegoviç'in dram ve ütopya düalizmini anlatmak üzere ele aldığı merkezi bir meseledir (Akın, 2018b: 51). İzzetbegoviç'e göre kötülüğe ilişkin iki farklı bakış açısı insanın dünyayı dram ya da kurgulanması gereken bir yer görmesinde çıkış noktasıdır. Kötülüğü insanın içinde gören bir bakış açısı olarak dram insanın kötülük yapabilme kapasitesini temel aldığı ve kötülüğü ruhi bir bağlamla ilişkilendirdiği için onu en aza indirme gayesinde insanla ve onun ruhuyla uğraşması gerektiğini bilmektedir. Bu bakış açısına göre kötülük en aza indirilebilmekle birlikte insanın özgür olması sebebiyle yok

edilmesi imkânsız bir şeydir. Yapılması gereken kötülükten ve kusursuzluktan arınmış bir dünyaya ulaşma gayretinde olmak değil, kusurlu bir dünyada insanın kendi kusurlarıyla savaşıarak kendi özüne yakınlaşmaya çabalamasıdır. Kötülüğü toplumun içinde gören ütopyacı bakış ise onu tamamen ortadan kaldırılabilecek bir toplumsal durum olarak tanımlayarak kötülüğü ortadan kaldırmak için toplumun tüm alanlarının düzenlenmesini ve kurgulanmasını temel almaktadır. Bu nedenle ütopyalar İzzetbegoviç'in (2019: 400) düşüncelerinde "tam kapsamlı ve topyekûn bir denetim" düzenlemeleri olarak görülmektedir.

Kötülüğün toplumsal veya ferdi bir mesele olarak görülmesi diğer taraftan ütopya ve dramda insanın algılanış biçimiyle de ilişkilidir. İzzetbegoviç'in dram ve ütopya ayrımı yaparken üzerinde durduğu esas meselelerden birisi tüm düşüncelerinde merkezi öneme sahip olan insanla ve onun hür veya esir olarak algılanma biçimiyle ilgilidir (Karaarslan, 2018b: 135). Kötülüğün sebebini toplumda gören anlayış insanı toplumun bir üyesi ve onun tarafından şekillenen bir varlık olarak görerek onun toplum tarafından şekillenmesine ve toplum içindeki durumuna odaklanmaktadır. İnsanı toplumun bir üyesi olarak gören bu yaklaşım insanı bir esirliğin içerisine dahil etmektedir. Buna karşın kötülüğün nedenini insanın ruhunda bulan yaklaşım ise kötülüğü tercih edenin insanın kendisi olduğunu düşünerek onu bir fert olarak görmekte ve onu şahsiyet sahibi ahlaki bir varlık olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle ütopya da insan tali bir mesele ve asıl mesele toplumken; dramda ise tüm mevzu insandır.

Mantıksal bir kurguyla değiştirilmemiş bir dünyayı deneyimleme sürecini dram olarak tanımlayan İzzetbegoviç bununla birlikte bu dram sahnesinde yaşanan insanın acısını ve yaşadığı karmaşık hissiyatı da bu dramın içerisine dahil etmektedir. Ona göre dram aynı zamanda insanın içinde bulunduğu ancak ona ait olmadığı dünyada varoluş hakikatlerini bilme çabasına karşın sürekli yaşadığı mağlubiyet hissidir (İzzetbegoviç, 2019: 338). İzzetbegoviç'in insanın içinde bulunup ona ait olmadığı bir dünyada bir başka dünya için hareket etmesi ve bu dünyadaki hissiyatlarına dair analizleri Heidegger'in insanın varlığı atılması fikirleriyle benzerlik göstermektedir. Nitekim mütefekkirin kendisi de varlığın sır ve muammalarına ilişkin belirsizlikle insanın kendi varlığını anlama çabasında hissettiği acı olarak dramdan bahsederken Heidegger'in bu fikrine atıf yapmaktadır.

Heidegger Daisen olarak insanın dünyaya atılmışlığından bahsederken onun kendini ait hissetmediği bir dünyada yalnız ve yabancı olarak duyduğu hissiyatlara odaklanmaktadır. Düşünüre göre insanın içine düştüğü yalnız ve yabancı kaldığı bir dünyada kendi özüne ulaşmasını sağlayan temel hissiyat ise kaygı ve korkudur. Heidegger'e göre korku ve kaygı insanın varlığını anlama ve kendi varlığına ulaşmasını sağlamaktadır. Daisen korku ve kaygı duyduğu zaman onun kendi varlığı açığa çıkmaktadır. Korku var olmanın tehdit edilmesi olduğu için Daisen korkuyla kendi varlığını anlamaktadır (Heidegger, 2008: 149). Dolayısıyla Heidegger'de korkuyla karşı karşıya kalmak dünya içinde varlık olmak demektir. Daisen olarak insanın dünyayı anlama şeklinin epistemolojik bir bağlamda olmasından ziyade ontolojik bir şekil kazanması da Daisenin endişe duymasına bağlıdır (Çüçen, 2003: 80).

Heidegger'de insanın atılmış olduğu bir dünyada hissettiği yabancılık ve yalnızlık duygularıyla varlığını anlamaya ilişkin duyduğu kaygı ve bu süreçte yaşadığı tüm hissiyatlar İzzetbegoviç'in dram kavramında karşılığını bulmaktadır. İzzetbegoviç de insanın yaşadığı dünyayı deneyimleme sürecinde bilmediği ve tanımadığı bir dünyada yabancılık çekmesini ve duyduğu hissiyatları dram olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla dram insanın var olduğu dünyada var olmasına ilişkin anlam arayışları içerisinde bulunurken, ben kimim?, neden yaşıyorum? gibi sorularla hemhal olması ve bu sırada varoluşsal bir acı duyması ve yaşadığı karmaşık hislerdir. Buna karşılık ütopya ise insanın yaşadığı bu hissiyatları, acıları görmezden gelerek sadece bu dünyayı gerçek olarak gördüğü için bu dünyada nasıl yaşanır veya daha iyi yaşanır? gibi sorularla ilişki içerisinde olmasıdır. Bu nedenle dram insanın içine yönelerek var olmanın acısını yaşaması sebebiyle kültürle, ütopya ise kişinin dış dünyasına yönelik düzenleme çabalarına cevap arayışları içinde olmasına karşılık gelen medeniyetle bir ilişki içerisinde dir.

İzzetbegoviç'e (2019: 291) göre kültüre ait olan var olmanın acısı medeniyet tarafından bilinmemektedir. Medeniyet yeni bir dünya ideali olarak sunduğu ütopylarla bu acıyı ortadan kaldırarak bir dünya cenneti oluşturmak istemektedir. Ütopyanın çıkışı da aslında insanın kendi dramından kaçma çabası ve dramın varlığı sebebiyledir. İnsan hayat sahnesindeki acılarından ve karmaşık hissiyatlarından dolayısıyla dramdan kaçınmak ve konforlu ve acısız bir hayat yaşamak için hakiki bir hayata karşı hayali bir hayat üretmeye çalışmıştır. Mütefekfire göre uygar memleketlerde en basit örneğiyle doğum düzeylerinde

bir duraklama ve gerileme olmasının sebebi de zahmetsiz bir hayat sürme arzusu ve acısız ve rahat bir dünya isteğidir. Medeniyet dünyada insanın kendi krallığını ve dolayısıyla ütopyaı isterken kültür gökyüzü krallığını istediği için (İzzetbegoviç, 2019: 260, 286) hayatı bir dram olarak yaşamaktadır. Ütopya bu dünyada krallık ve adalet ararken, dram acı dolu kaderi kabul etmektedir. Bu yüzden acı kültürde olumsuz ve kötü bir şey değil, insanı gökyüzüne yakınlaştıran bir hissiyat olarak değerlendirilir.

İzzetbegoviç (2004: 258) medeniyetin yeryüzündeki tüm acıları kaldırmaya çalışan bir ütopya olduğunu bu nedenle de medeniyet ve ütopyanın esasında aynı şeyler olduğunu ifade etmektedir. Eserlerinde medeniyet yerine zaman zaman ütopya kavramını kullanmasının sebebi de ütopya ve medeniyeti aynı şeyler olarak görmesiyle ilişkilidir. İzzetbegoviç düşüncelerinde Platonun, Moore'un ütopyaları, komünist, sosyalist ütopyalar ve hayata dair hayali tüm kurgulanış şekillerini, tüm toplumsal düzenleme fikirlerini bir ütopya olarak değerlendirmektedir. Ona göre tüm medeniyetler de aslında ütopya ve kusursuz toplumsal bir düzen hayalidir. Tüm ütopyaların hayali olmasından söz eden mütefekkir bununla birlikte medeniyete dair düşüncelerin de efsaneleştirilerek hayali bir bağlam kazandığını belirtmektedir. Ona göre medeniyet oluşturmak üzere üretilen düşünceler de aslında kusursuz bir toplum oluşturmaya çalışan ütopya örnekleridir (Özyurt, 2016: 226). İzzetbegoviç'in medeniyete karşı olmasının sebeplerinden birisi burada medeniyet tasarımlarının ütopyaçı tavırları ve kusursuz toplum hayallerine sahip olmasında ortaya çıkmaktadır. İnsanın acısını görmezden gelerek kaldıran ütopya ve medeniyet insanın kendini ve varlığı anlamlandırma durumunu da ortadan kaldırmış olur. Halbuki insanın anlam arayışı insanı insan yapan özelliklerinden birisidir.

İzzetbegoviç'e göre acıdan kaçmak ve hayatın tamamen mutlu olması mümkün değildir. İnsanın dramından ve acısından kaçmak mümkün olmadığı için de ütopyalar her zaman hayali dünya düzenleri olmaya mahkumdur. İnsanın insan olması sebebiyle hayatını devam ederken acılar yaşaması hayatın ve dünyanın değiştirilmez bir durumudur. Düşüncelerini Kuranın ilahi yasaları üzerinden oluşturan mütefekkire göre insanların hepsinin hüsranda olduğu Kuran-ı Kerim'de ifade edilen insani bir durumdur. Bu insani durumdan kaçmak insandan kaçmak demektir. Düşüncelerinde insanın varlığının yaratıcısının bulunmasına bağlı olduğunu belirten İzzetbegoviç insanın dramatik boyutunun ortadan kalkmasıyla onun tekamüle indirgenerek Tanrının ortadan kaldırılması

anlamına geldiğini belirtir. Acının ve dramın inkârı bu nedenle insanın ve onun yaratıcısının inkarı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan acı ve ızdırıp ruhun gelişmesine ve insanın kendini ve hatta yaratıcısını bulmasına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle ütopyaların ve ütopya olan medeniyetlerin imkansızlığı mütefekkirin düşüncelerinde Tanrının ve insanın ortadan kalkmalarının imkansızlığından kaynaklanmaktadır (Akın, 2020: 38).

İzzetbegoviç mükemmel dünya düzeni olan ütopyaları insan gerçekliğinin dram boyutunu ihmal etmesi sebebiyle eleştirmekle birlikte diğer taraftan dramı da sadece ruhu temel aldığı ve dünyayı görmezden gelip mutluluğu kabul etmeyerek insanın dünyevi boyutunu ihmal etmesi sebebiyle eleştirmektedir. Bu nedenle dram da her ne kadar insanı anlam arayışlarına götüren bir içeriğe sahip olsa da insani bir gerçekliğe ulaştırmaktan uzaktır. Mütefekkir insanın mutluluğunun onun acısı kadar insani gerçeklik olduğuna işaret ederek dramın sadece insanın acısıyla ilgilenecek onun tek boyutunu temel alan tavrını eleştirmektedir. İnsanı sadece acıları üzerinden ve sadece mutluluğu üzerinden değerlendirmek ona bir yaşam imkânı sunmamak anlamına gelmektedir.

2.2.2.3. Ahlak ve Siyaset

İzzetbegoviç'in düşüncelerinde medeniyet ve kültür karşıtlığının yansımalarından bir başkası da ahlak ve siyasettir. Mütefekkirin düşüncelerinde siyaset ve ahlak karşıtlığı bu iki alanın insanı harekete geçiren iki farklı irade biçimi ortaya koymasında ve insanın hareketlerini, tavırlarını bu irade biçimleri üzerinden açıklamaya çalışmasında ortaya çıkmaktadır. Ahlak insanı harekete geçiren gücü *vazife ve sorumluluk* olarak tanımlarken, siyaset insanı aktif kılan güç konusunda *menfaate* vurgu yapmaktadır (İzzetbegoviç, 2004: 170). Mütefekkirin düşüncelerinde kültür insanın eylemlerini sorumluluk düşüncesiyle oluşturduğu ve dolayısıyla ahlakı ortaya çıkardığı bir alanken medeniyet insanların davranışlarını daha çok menfaat üzere gerçekleştirdiği ve siyaseti doğuran bir alandır.

Ahlak ve siyasetin insan hareketini iki farklı irade biçimi üzerinden tanımlaması bu iki alanın iki farklı dünya tasavvuruna sahip olmasından ve buna bağlı olarak insanı iki farklı şekilde tanımlamasından kaynaklanmaktadır. Mütefekkirin düşüncelerinde kültür ve medeniyet karşıtlığı olarak ortaya çıkan ahlak ve siyaset zıtlığında ahlak, dünyayı ruh üzerinden değerlendirip onu yaratılış, kader ve şahsiyet temelinde inceleyerek insana

şahsiyet atfedilen ve insanı irade sahibi bir varlık olarak gören kültür alanına aittir. Burası şahsiyet, hürriyet, irade, ahlak ve kalbin sahasıdır (İzzetbegoviç, 2004: 174). Bu nedenle ahlak dünyayla maddi hiçbir ilişkisi bulunmayan maneviyatçı inanç ve pratikleri savunan ve insanın manevi dünyasına odaklanan ruhi bir olgu (Akın, 2018c: 44) ve dış dünyadan bağımsız olarak yaşanan içsel bir tecrübedir (Erkilet, 2008: 113).

Siyaset ise dünyayı akıl üzerinden değerlendirip onu mekanik kanunlara, determinizme, tekamüle ve sebep-sonuç ilişkisine bağlı maddi bir düzen olarak gören ve insanı da bu düzen içerisinde yasalara zorunlu olarak itaat eden bir varlık olarak tanımlayan medeniyet ve tabiat alanına aittir. Burası ise kanunların, determinizmin, mecburiyetin ve tabiatın sahasıdır. Medeniyet alanına ait siyaset maddi dünyayla ilgilendiği ve o dünyanın meselelerini çözmeye çalıştığı için dünyevi alanla ilgilidir (Akın, 2018c: 45) ve dünyevi bir irade ve terbiye sistemini savunmaktadır. Dolayısıyla İzzetbegoviç'in düşüncelerinde ahlak ve siyaset zıtlığı ahlakın insanın ruhi boyutunda ortaya çıkan ve iç dünyasını düzenlemeye yönelik bir güç olmasına karşın siyasetin insanın maddi boyutu üzerinden dış dünyayı düzenlemeyi temel alan ve bu bağlamda kendine uygun terbiye sistemi oluşturan bir alan olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle mütefekkiye göre insanın ruhi boyutunu temel alan ve ahlakın ortaya çıktığı bir alan olan kültür insanın kendini terbiye etmesine odaklanırken; insanın maddi boyutunu temel alan ve hakiki ahlaktan uzaklaşılacak bir alan olan medeniyet ise sosyal dünyayı düzenlemeyi temel almaktadır.

Ahlak ve siyaset zıtlığını bir düalizm içinde bulunan iki farklı düzen üzerinden ele alan İzzetbegoviç'in ahlakı değerlendirme biçiminde ve ahlaka dair görüşlerinde İmanuel Kant'ın etkisini bulmak mümkündür. Kant'ın ahlakla ilgili üzerinde durduğu pek çok konu İzzetbegoviç'in düşüncelerinde de mevcuttur. Kendi ahlak anlayışını *ödev* kavramı üzerinden şekillendiren Kant da İzzetbegoviç gibi ahlakı zorunlu nedenselliğe dayanan duyular ve deneyimler dünyasından ayrı bir dünyanın varlığı fikrinden hareketle oluşturmaktadır. Ona göre zorunlu nedenselliğe sahip fenomenal bir doğa dünyası bulunmakla birlikte zorunluluğun aksine özgürlüğün bulunduğu, olan değil olması gerekene işaret eden numenal bir dünya da mevcuttur (Kant, 2021: 22). Düşünür İzzetbegoviç gibi ahlakın bulunduğu ve ortaya çıktığı alanı, mekanik bir nedensellik üzerinden seyreden dünyanın aksine ilkelerin bulunduğu ve buyrukların oluşabildiği

numenal bir dünya temelinde değerlendirmektedir. Ona göre ahlaki özne ancak bu dünyada zorunlu nedenselliğe tabi olmayıp özgür bir iradeye sahip olduğu için ahlak ortaya çıkabilmektedir.

Ahlakın determinizme bağlı dünyanın aksine özgür bir düzenin içerisinde ortaya çıkması hususunda benzer görüşler sunmalarının yanı sıra iki düşünürün ahlaka dair benzeyen görüşlerinin bir başkası her ikisinin de ahlakı içten gelen bir sorumluluk üzerinden ele almasıdır. Kant'ın (2021: 35) düşüncelerinde ahlak bedensel ve bireysel arzulara bağlı olan öznel istemeden farklı olarak akıl tarafından içsel bir bağlamda insana buyruk olarak sunulan saf bir isteme şeklidir. Bireysel arzulardan farklı olan bu saf ve iyi isteme şekli Kant'ın düşüncelerinde sorumlu olma durumuna atıf yapan ödev kavramıyla ilişkili olarak ifade edilmektedir. Kant'a (2020: 14) göre bireysel istemenin ötesinde akıl tarafından emredilen buyruklara uymak ödev bilincine göre hareket etmek demektir. Yalnızca saf ve iyi istemeden gelen ödevde dayanan eylemler ahlakilik taşımaktadır. Duygular ve deneyimler ya da başkası tarafından verilen buyruklara uymak ise ahlaki değildir. Ahlakilik bizatihi insanın aklı tarafından verilen ödevleri ödevde uymak bilinciyle yerine getirmek demektir. Dolayısıyla ahlaki eylem Kantta dıştan gelen bir dayatma veya deneyim sonucu elde edilecek çıkar için yapılan bir eylem değil insanın bizatihi kendi içinden gelen bir ödev bilinciyle hareket etmesidir.

Kant'ın sorumluluğu temele alan ahlak anlayışının içten gelen ödev bilincine vurgu yapması gibi İzzetbegoviç'te de ahlak ruhsal bir deneyime ve manevi bir duruma karşılık gelen sorumluluğa atıf yapmaktadır. Mütefekkiye göre ahlak dıştan gelen zorlamayla ve çıkarla hiçbir ilişkisi olmayan; insanın içsel olarak ruhi boyutunda ortaya çıkan bir şeydir. Bu nedenle İzzetbegoviç de Kant gibi ahlakın zorunlulukla ve çıkarla hiçbir ilişkisinin bulunmadığını tamamen içsel bir durum olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra İzzetbegoviç zorunluluğu hakiki ahlakın merkezi kavramlarından birisi olan özgürlüğün tamamen karşısında bulunan ve iki farklı dünya düzeninden mekanik kanunlara bağlı dünya düzenini temel alan medeniyetin temel mefhumu olarak değerlendirmektedir. Var oluşun tüm boyutlarını mekanik kanunlara bağlı olarak açıklayan zorunluluk insanın iradesini konu almaktan uzak, insanın dışında gelişen durumlara odaklanan ve insan terbiyesinin de mekanik ve kurallara bağlı olarak gerçekleşebileceğine vurgu yapan bir kavramdır. Her şeyi kurallara ve nedenselliklere bağlı olarak gören zorunluluk, seçim

imkanını ortadan kaldırdığı ve fiziki güç ve zorunlu terbiye sistemleri ile insanların bazı kararlara ve eylemlere mecbur bırakılması gerektiği bir düzene işaret etmektedir. Medeni hayatın zorunluluğu üreten bir alanı olan siyaset de maddi dünyanın düzenlenmesi için toplumun ve insanların terbiye edilmesinde kanunları ve kuralları temel almaktadır. Halbuki insanın terbiye edilmesi gibi bir mesele mütefekkiye göre ancak ruhun harekete geçirilmesiyle ve dahili bir kararla mümkün olmaktadır (İzzetbegoviç, 2004: 178).

Ruhu harekete geçirmek yerine her şeyin zorunlu olduğu bir düzende iyi ve kötü arasında seçim imkanı ortadan kalkıp iyiliği yapmak zorunlu olduğu için ahlakın temel kavramı olan özgürlük de ortadan kalkmıştır. Bu dünyada ahlak sadece kanunlara indirgenmiş ve salt bir deklarasyon haline gelmiştir. İzzetbegoviç (2019: 42) zorunluluk üzerine kurulu böyle bir sistemde kendi kanununa ve kendi vicdanına göre hareket eden bir suçlunun her şeyi kanunen iyi olduğu için yapan ve kötü ve yasak olduğu için yapmayan düzgün bir vatandaştan daha özgür ve ahlaklı görüldüğünü söylemektedir. Çünkü insanların kanunlar ve zorla alıştırmayla davranışlarını değiştirmek mümkün olsa da bu durum onların ruhunu değiştirmeyeceği için içsel bir terbiye sistemi olan ahlaktan ve ahlaki olmaktan oldukça uzaktır. Kanunlar ve kurallarla insanları iyiliğe zorla alıştırmak bir terbiye biçimi ve bir ahlak oluşturmanın tam tersine sahte bir ahlak oluşturmaktadır. Zorla alıştırmak mütefekkiye göre ancak kanunlara riayet eden medeni vatandaşlar yetiştirmektedir (İzzetbegoviç, 2004: 180).

Ahlaki içten gelen sorumluluk bilincine bağlı olarak açıklayan İzzetbegoviç'in Kant'la benzeyen bir başka görüşü de ahlakın eylemlerin sonuçlarında değil niyetlerinde ortaya çıktığına dair yaptığı vurgudur. Kant'a (2020: 9) göre sonucu ne olursa olsun iyi isteme yalnızca isteme olarak kendi başına iyidir. Kantta ahlakı ortaya çıkaran istemenin iyi olması için sadece ödev bilincine dayalı olarak yapılması yeterlidir. Bir eylemin ahlaki olması onun sonucunun ne olduğuyla ilgili olmayıp eylemin yapılmasındaki niyetle ilgilidir. Bir davranış eğer ödevi uymak niyetiyle yapılıyorsa ahlakidir; yoksa ödev bilinci taşımayan çıkar odaklı davranışlar Kant'a göre ahlaklı sayılmaz. Kant burada insanın deneyimleri sonucunda onu mutluluğa ulaştıran ve yararını sağlayan bir ahlak anlayışlarının eleştirisini yapmaktadır. Ahlak ona göre fayda sağlayan bir şey olmanın tam tersine bireysel isteklerin üstünde ve çıkarı önemsemeyen bir eylemdir (Kant, 2021: 32).

Kant'ta olduğu gibi İzzetbegoviç de ahlakın fiillerde ve fiillerin sonuçlarının getirdiği faydalarda değil niyette aranması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre ahlak ruhi bir tecrübe olarak fiilin kendisinde olmayıp insanın niyetindedir (İzzetbegoviç, 2004: 175). Ahlak çıkarılardan ve isteklerden bağımsızdır. Hakiki ahlakta niyet insanın kendi derinliklerine ve içine doğru yaptığı bir hamle olup sonucun nasıl olacağıyla ilişkili değildir. “İnsan yaptığı değil, herşeyden önce istediği meylettiği şeydir.” diyen İzzetbegoviç (2004:176) ahlakın insanın iyi bir niyetle bir hareketi gerçekleştirirken gayrette bulunmasıyla ilgili olup gayretin sonrasında ahlaki yönün ortadan kalktığını belirtmektedir. İnsan kendi iradesiyle ve özgürlüğüyle bir şeyi isterken yaptığı bir eylemde zaten içsel olarak bir hamle gerçekleştirdiği için ahlak bu hamlenin dış boyutuyla ilgilenmemektedir.

İzzetbegoviç'e göre merkezine faydayla ve sonuçla ilgilenen hazcı bir ahlaktır. Hazcı bir ahlak, hakiki ahlak oluşturmaktan uzak olmakla birlikte ancak ahlaki öze zıt olan yararçı bir ahlak oluşturmaktadır. İzzetbegoviç bu ahlakı düşünce tarihinde sıklıkla vurgu yapılan acıdan kaçıp hazzı temel alan ve ahlaki olanın insanın yararına olan ve faydasını sağlayan şeylere indirgenmesi olarak değerlendirmektedir. Bu ahlak biçimi mütefekkiye göre “...egoizmden, ferdin iyi anlaşılabilir menfaatinden başka bir şey değildir.” İzzetbegoviç yarar ahlakının zevke meyledip acıdan kaçınma üzerine temellenmesi nedeniyle ahlakı inkar etmenin bir şekli olduğunu belirtmektedir (İzzetbegoviç, 2004: 196-99).

İzzetbegoviç'e göre hakiki ahlak acı getirirse bile insanın ilkelerinden taviz vermediği eylemlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de ahlaklı olmak, menfaate zıt olsa dahi ahlaki ilkelere karşı vazife şuuru ve iradesiyle hareket etmek demektir. İnsanı acıdan kaçıp zevke meyletmesi yönünde bir kanuna bağlı kılmak ise hem insanın insan olmasının inkarı hem de onun irade sahibi özgür bir varlık olduğunun ve dolayısıyla da hakiki ahlakın inkarı demektir. Halbuki İzzetbegoviç'in menfaate dayanmayan hakiki olarak gördüğü ahlakla ilgili düşüncelerinde merkezi kavramlardan birisi özgürlüktür. O özgürlüğün ahlak alanı için önemini “maddi dünyada yer çekimi kanunu neyse, ahlak dünyasında özgürlük de odur.” (İzzetbegoviç, 2019: 341) şeklindeki sözleriyle belirtmiştir. Yerçekimi kanununun maddi dünyada düzenin oluşmasını sağlayan kuvvetlerden biri olması gibi mütefekkiye göre dünyanın manevi boyutunun oluşması için de özgürlüğün bulunması gerekmektedir.

Manevi hayat için oldukça öneme sahip olan özgürlük İzzetbegoviç'in düşüncelerinde iki seçenek arasında bulunan insanın bu ikisinden istediğini seçme iradesine sahip olması ve bir ilkeye "sadık olma veya ihlal edebilme kapasitesi"dir (İzzetbegoviç, 2019: 120). Mütefekkirin özgürlüğü seçme iradesi olarak değerlendirme şeklini Kant'ın düşüncelerinde de bulmak mümkündür. Kantın ahlakın ödev bilincine dayanan eylemlerde ortaya çıktığını savunduğu görüşünde ödevde uygun olan davranışları bile ahlaki olarak değerlendirmemesi de İzzetbegoviç gibi Kant'ın da ahlak hususunda akla dayanan özgür iradeye vurgu yapmasıdır.

İzzetbegoviç insanın ancak iki seçenekten birisini seçme iradesine sahip olması yani özgür olmasıyla ahlaki bir varlık olabileceğini düşünmektedir. İzzetbegoviç'e (2004: 181, 2019: 120) göre hürriyet ahlaktan ayrılmaz ve yalnızca özgür davranış ahlaklı davranış sayılmaktadır. Seçenekler içerisinde birisini tercih eden özgür insan bu tercihiyle masum olmaktan da artık çıkmıştır. O yaptığı seçimle iyi ve güzel olanı ortaya çıkarırken aynı zamanda isyanı, suçu ve kötülük gibi mefhumları da ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla mütefekkir özgür insanın iyilik yapabilme iradesiyle birlikte kötülük yapabilme iradesine de sahip olmasına işaret etmektedir. İzzetbegoviç'e göre kötülük yapma imkânı olduğu halde iyilik yapabilme iradesi taşıyan insan ahlaklıdır. Yoksa kötülük yapmaya imkânı olmadığı için kötülük yapmamak ahlaki sayılamaz. Bu nedenle kötülük imkânı bulunmayan ve zorunlu olarak iyilik yapan insan özgür olmadığı için ahlak alanında hareket etmiş de sayılmaz. Mütefekkir özünde bilinçli bir tercihin bulunmadığı, kanunlardan korkulduğu ya da onlara uymanın bir alışkanlık haline getirildiği durumları ahlaki olarak değerlendirmemektedir (İzzetbegoviç, 2019: 78- 79). Dolayısıyla merkezinde özgürlüğün bulunduğu ahlak da İzzetbegoviç'e göre insanın imkânı olduğu halde prensipleri ve ilkeleri gereği bir eylemden uzak durması veya bu ilkeler gereği bir eylemde bulunması anlamına gelmektedir.

Siyaset ve ahlakın merkezi mefhumları olan vazife ve menfaat kavramları aynı zamanda kültür ve medeniyet karşılığında uygarlığın zorunluluk; kültürün özgürlük üzerine temellenmesinde de açığa çıkmaktadır. Mütefekkire göre medeniyet insanın zorunlu bir yanıken kültür bir tercih ve hürriyet meselesidir. İnsan nefes almaya ve besine nasıl zorunluysa medeniyet üretmeye de o şekilde mecburdur; fakat insan kültürü zorunlu olarak değil bir hürriyet ve tercih temelinde gerçekleştirir (İzzetbegoviç, 2004: 86).

Dolayısıyla insan kültür üretirken zorunlu olmayı değil hür olduğunu sürekli olarak ispat ederken medeniyet üretirken gereksinimleri nedeniyle zorunlu olduğunu sürekli hatırlatır. İnsan böylelikle kültürle ilişki kurarken iradesiyle karar verebilen bir varlık olduğunu, insan olduğunu, medeniyetle ilişki kurarken zorunlu olarak kurduğu bu ilişkide iradesiyle karar veremeyen zorunlu bir varlık olduğunu hatırlatır.

Hayatın bir zorunluluk olması ahlakın ortadan kalkmasına neden olmakla birlikte insanın varlık alemi içerisinde daha yüksek ve diğer canlılardan farklı bir konumda bulunmasını sağlayan insanın hareketlerinin engellenmesi de demektir (Akın, 2018c: 46). Dolayısıyla zorunluluk gayri ahlaki olmakla birlikte ahlakın insanı diğer canlılardan ayıran ontolojik bir bağlamının bulunması sebebiyle insanın varlık olma durumunun da inkarı anlamına gelmektedir. Mütefekkiye göre insanı varoluşunun şartlarından biri olan özgürlükten (Kala, 2016: 394) ve varoluşunun en yüksek şekli olan seçme iradesinden uzak bir şekilde zorunluluk üzerinden tanımlanmak, onu belli bir davranışa yönlendirmeye mecbur edilmesi gereken bir varlık olarak hayvani aleme yakınlaştırmak demektir. Zorunluluk ve zorla alıştırma mütefekkiye göre insani olmaktan uzak hayvani bir bağlama sahiptir (İzzetbegoviç, 2004: 180). Bu nedenle merkezinde zorunluluğun bulunduğu medeniyet de insanı kendi özünden ve insan olmaktan uzaklaştırdığı için mütefekkinin düşüncelerinde eleştirilmektedir.

İzzetbegoviç'in düşüncelerinde ahlakın insanı varlıklar alemi içerisinde farklı bir konuma yerleştirdiğine dair vurgusunu Kant'ın akıl üzerinden ulaştığı ahlak anlayışında da bulmak mümkündür. Kant'a göre akılı sadece mekanik nedenselliklere dayanan doğa dünyasının nasıl bilinebileceğine odaklanan teorik bir şey olarak görmek insanı da sadece teorik aklın sınırları içerisinde anlamak demektir. İnsanın bu şekilde anlaşılması ise onun gerçek değerinin görülmesini engellemektedir. Kanta göre insanı diğer canlılardan farklılaştırarak onun gerçek değerini ortaya çıkaran pratik akıldır. Pratik akıl insanın ahlak tecrübesi ile özgürlüğünü deneyimleyebilmesine ve kendisinin özgür bir neden olarak var olduğunu düşünebilmesine imkan sağlamaktadır (Çitil, 151-152, Kant, 2021: 174). Dolayısıyla Kant'a göre pratik akıl ve ahlaki alan insanı varlıklar alemi içerisinde diğer varlıklardan farklılaştıran bir alana karşılık gelmektedir.

İzzetbegoviç'in düşüncelerinde ahlak Kant'ta olduğu gibi insanı diğer varlıklardan farklı bir konuma yerleştiren bir sisteme karşılık gelmekle birlikte ahlakın dayandığı unsur

Kant'ın düşüncelerinde olduğu gibi akıl değil ruhtur. İzzetbegoviç'in ahlaka dair düşünceleri üzerinde Kant'ın oldukça etkide bulunduğunu söylemek mümkün olsa da bu düşüncelerinde Kant'tan ayrıldığı noktalar da mevcuttur. Kant ahlakı akıl üzerinden ele almakta, onun ilkelerine akıl ve düşünce ile ulaşılabilceğini savunmakta ve ahlaki eylemleri de insanın ruhsal yapısında bulunan istek yetisini mümkün kılan akli bir yeti olarak değerlendirmektedir (Kant, 2020: 12). Kant'ın düşüncelerinde ruhi boyut akli da kapsamakta ve ahlaki eylem de akla ait bir irade neticesinde ortaya çıkan davranışlar olarak ele alınmaktadır. Buna karşın İzzetbegoviç'in düşüncelerinde ruh ve akıl birbirine zıt unsurlar olarak ele alınmakta ve ahlak akıldan bağımsız ve ona zıt olarak ruhi alanla ilgilidir.

İnsanın özgür olması düşüncesi üzerinden ahlak düşüncelerini oluşturan İzzetbegoviç ahlakın merkezi kavramlarından biri olan sorumluluğu özgürlüğün neticesi olarak değerlendirmektedir. Ona göre özgürlük insana bir sorumluluk getirmektedir. Mütefekkiye göre insan eyleme özgürlükle geçemediği için onu eyleme geçiren sorumluluk hissidir (Kala, 106: 396). İnsan özgür olduğu için sorumludur, dolayısıyla özgürlüğün insana getirdiği bir yükümlülük vardır; bu ise insanın özgür tercihlerinden sorumlu olmasıdır. Ahlaki sorumluluğun şartı özgürlüktür diyen İzzetbegoviç insanın hayatında bir kere bile özgür olması durumunda onun bu özgürlüğünden sorumlu olacağını ifade etmektedir (İzzetbegoviç, 2019: 97). Mütefekkinin düşüncelerinde sorumluluk insanın özgür iradesi ile eylemlerini gerçekleştirirken duyduğu hissiyat anlamına gelmekle birlikte ona semavi kökenini hatırlatan da bir şuardur. Çünkü sorumluluğun kökeni semadaki prologtur (İzzetbegoviç, 2019: 312). İnsan kendi seçimiyle özgür bir iradeyle yaptığı eylemini semada gerçekleştirdiği ön konuşma ile Allah' a karşı duyduğu sorumluluk temelinde oluşturmaktadır. İzzetbegoviç sorumluluğun kökenin semadaki ön konuşmaya dayandırarak ahlak anlayışını bir yaratıcı olarak Allah'ın varlığa ve ona duyulan sorumluluk hissi temelinde oluşturmaktadır. Mütefekkinin düşüncelerinde sorumluluk diğer insanlara ve topluma karşı değil Allah'a karşı duyulan bir histir.

Allaha karşı duyulan sorumluluk hissi temelinde özgür irade ile gerçekleştirilen eylemlerin ahlaki olması mütefekkinin ahlak anlayışını insanla Allah'ın ilişkisi üzerinden ortaya koyduğunu göstermektedir. İzzetbegoviç ahlak düşüncelerini bir yaratıcının varlığı düşüncesi üzerinden kurgulamıştır. Zaten mütefekkiye göre ahlak Tanrısız olamaz.

Tanrının ve bir yaratıcının olmadığı bir düzende her şey mekanik bir nedenselliğe göre hareket ettiği ve insanın davranışları da bu mekanik düzen içerisinde özgür olmayıp zorunlu olarak gerçekleştiği için ahlakın varlığından söz etmek mümkün değildir. İzzetbegoviç Tanrı- ahlak arası bu ilişkiyi şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Eğer tanrı yoksa insan yoktur. Eğer insan yoksa sorumluluk yoktur. Eğer sorumluluk yoksa suç yoktur. Eğer Tanrı yoksa suç yoktur. Eğer tanrı yoksa her şey serbesttir” (İzzetbegoviç, 2019: 98).

Ahlaki özgürlük temelinde Allah’a duyulan sorumluluk üzerinden açıklayan İzzetbegoviç ahlaklı olmanın da aynı zamanda insanı özgür kıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla özgür olmak ahlaklı olmanın önünü açmakla birlikte ruhun özgür olmasını mümkün kılan ahlaklı oluş da insanın özgürlüğünü sağlamaktadır. Tüm olaylara ilkeli bir duruşla yaklaşan insan kendini tüm zorunluluklardan da kurtararak özgür kılmaktadır. Nitekim Müslümanların Allahtan başka kimseye kul olmamalarına imkân sağlayan İslam’ın bu ilkesi insanı özgürleştirmektedir. Allaha kulluk ilkesi bir özgürlük inşa etmiş ve insanı sadece ona kulluk hususunda kısıtlayarak özgür olmasını mümkün kılmıştır (İzzetbegoviç, 2020b: 90). İzzetbegoviç’in sorumluluk üzerinden ahlaka ve ahlak üzerinden insana ve Tanrıya ulaştığı bu görüşlerini Kantın ahlaka dair düşüncelerinde de bulmak mümkündür. Kant da ahlakın varlığıyla Tanrının varlığına ulaşabileceğini savunmaktadır.

Akla dayanan mekanik bir düzeni temel alan medeniyet ve siyaset alanında ise mütefekkiye göre insan hareketleri zorunlu olarak bireysel veya toplumsal çikara bağlı olduğu için bir yaratıcı bulunmamaktadır. Bu düzende insan mekanik bir varlık olduğu için o tekamüle ve yaratıcısız var olan bir düzene indirgenmiştir. Aynı zamanda topluma odaklanan medeniyette ve siyasette etik sorumluluk ise Allah’a değil topluma ve toplumsal düzenin sağlanmasına yöneliktir. Toplumsal sorumluluk iyi olanın toplum istediği için yapılması ve insanın yaptıklarının hesabını topluma vermesi demektir. Toplum için faydalı olanın ahlaki olmasına atıf yapan toplumsal sorumluluk kavramı toplumsal menfaate işaret etmektedir. Menfaatin bireysel olarak değil toplumsal olarak sağlanmaya çalışılması ise İzzetbegoviç’e göre her ne kadar toplumda ahlaki bir durum olarak görülse de aslında bireysel çıkarların özel bir tatmin biçimi olduğu için gayri ahlakidir. Bunun yanı sıra toplumsal menfaat bir toplum için umumi bir menfaate de vurgu yapmaktadır.

Bireylerin özgür iradeleri dışında toplumsal yarar için hareket etmeleri ve umumi menfaati sağlamaya çalışmaları İzzetbegoviç'e göre insanları varlık aleminde hayvanlara yaklaştıran da bir özelliktir. Menfaatin toplum için olduğu medeni düzende insanlar sürü halinde bulunup hareketlerini kendi kolonilerinin çıkarı için oluşturan hayvanlardan farklı bir konumda değildir. Bu nedenle toplumsal menfaat odaklı sosyal davranışlar insanın ontolojik olarak diğer canlılara yakınlaştıran bir özelliğe sahiptir. Aynı zamanda İzzetbegoviç'e göre bir toplum için faydalı olan bir şeyin iyi olarak görülmesi bir başka topluma zarar verici olabileceği için de gayri ahlakidir. Bir milletin menfaati başka bir toplumun sömürülmesi ve imha edilmesi demek olabildiği için toplumsal menfaat ahlakdışıdır (İzzetbegoviç, 2004: 202-203). Çünkü ahlak ortak çıkarı ve faydayı aşan ruhi bir gerçekliktir. Dolayısıyla hem bir toplum içerisinde bireylerin özel çıkarlarını gerçekleştirmelerini sağladığı hem de umumi olarak tüm toplumun çıkarını her şeyin önüne koyduğu için toplumsal menfaat gayri ahlakidir.

Medeniyette ortaya çıkan ve siyasetin araçlarından biri olan yararcılık ahlakı İzzetbegoviç'e göre sonuçlar ahlakı olarak da tanımlanmaktadır. Bu ahlaka göre önemli olan kişinin bir davranıştaki niyeti değil o davranışının sonuçlarıdır (İzzetbegoviç, 2004: 175, 204). İnsanı mekanik bir varlığa indirgeyen medeni düzende insanların davranışlarında niyet ile sonuçlar özdeşleştirilmiştir. Her şeyin neden sonuç ile gerçekleştiği tabiatın içerisinde insanın eyleminin sebebi de sonucuyla ve insanın eylemlerini aklını kullanarak çıkarı için yapmaya bağlı olduğunu savunan bir kanunla alakalıdır.

Medeniyet ve onun bir alt unsuru olan siyaset İzzetbegoviç'in düşüncelerinde her ne kadar ahlakı kendi menfaatleri doğrultusunda şekillendirebilecek bir yapı olarak ve insanı kendi özünden uzaklaştıran bir alan olarak ele alınıp eleştirilse de tamamen olumsuz olarak değerlendirilmemektedir. İzzetbegoviç'in düşüncelerinde siyaset dünyevi bir düzenle ilgilendiği için ruhi düzeni ihmal etmeye sebep olacak bir yapıya sahip olması nedeniyle insanı kendi özünden uzaklaştıran bir içeriğe sahiptir. Fakat bununla birlikte yaklaşık 10 yıl boyunca siyasetin içerisinde yer alan İzzetbegoviç için siyaset oldukça önemli ve ihtiyaç duyulan bir alandır. Mütefekkirin 3. Yol düşüncesi zaten bir siyaset felsefesini içermektedir. Onun eleştirdiği ve karşıt olduğu siyaset ruhi alandan tamamen koparılmış, ahlaktan ayrılmış ve zorunluluğu ve menfaati merkezine alarak bir amaca

ulaşmak için her yolun mübah sayıldığı Machaviellici siyasettir (Karaarslan, 2018c: 69). O kendi siyaset anlayışında merkeze ahlakı ve sorumluluğu koyarak siyaset düşüncesini insani ve ruhi bir zeminde inşa etmeye çalışmıştır.⁹

2.2.2.4. Topluluk ve Toplum

İzzetbegoviç kültürü daha çok insanın ruhunda cereyan eden bir şey olarak tanımlayıp medeniyeti dışsal bir bağlama dayalı olarak kurgulamış olsa da kültürün de insanlar arası ilişki üreten bir boyutu olduğuna vurgu yapmaktadır. Mütefekkir insanlar arası ilişkilerin ve insan birlikteliklerinin özelliklerine göre kültürü topluluk; medeniyeti ise toplum oluşturması üzerinden değerlendirmektedir (Aydın, 2013: 48).

Toplum ve topluluk düalizmi mütefekkirin düşüncelerinde toplumun maddi düzenle ve dış dünyayla ilgili olmasıyla; topluluğun ise daha çok manevi bir içerik taşımasıyla ilişkilidir. İki farklı ilişki biçimi olan toplum ve topluluğun her ikisi de bir birliktelik biçimine vurgu yapıyor olsa da birisi bunu sosyal düzeni sağlamak için gerçekleştirirken diğeri insanın diğer insanlarla kurduğu ilişki üzerinden bireysel ve ruhi bir hissiyatı önelemektedir. İzzetbegoviç'in düşüncelerinde topluluk insanların birbirleriyle manevi bir zemin üzerinde kurduğu bir ilişki biçimine karşılık gelirken, toplum bireylerin daha çok maddi düzenin devamını sağlamak üzere birbirlerine duydukları maddi ihtiyaç üzere oluşan bir ilişki şeklidir.

İnsan birliktelikleri arasındaki farklılıkları topluluk ve toplum kavramları ile açıklayan İzzetbegoviç'in bu görüşleri Tönnies'in modern ve modern öncesi toplumun farklılıklarına odaklanan cemaat ve cemiyet kavramlarıyla benzerlik göstermektedir. Gemeinschaft (cemaat) ve Gesellschaft (cemiyet) kavramlarını sosyolojiye kazandıran Tönnies de bu kavramlar aracılığıyla iki farklı toplum tipi içerisinde insanlar arasındaki ilişki biçimlerinin farklılığına odaklanmaktadır. Tönnies'in kullandığı bu kavramlar toplum ve topluluk olarak da karşılık bulmaktadır. Tönnies (2019: 42) topluluğu birbirine bağlı insanların kişisel, yakın ve sürekli ilişkiler üzere kurulu ve insanların kan bağı ve akrabalık bağı ile birbirine bağlı olduğu yapılar olarak görmektedir. Tönnies gibi İzzetbegoviç (2004: 254) de topluluğun insanlar arası birincil, yüz yüze ilişkiler oluşturmasına ve akraba ve aile bağlarının bu birliktelik biçimindeki önemine

⁹ İzzetbegoviç'in siyaset anlayışı 3. Yol anlayışı içerisinde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

odaklanmaktadır. Diğer taraftan Tönnies'in düşüncelerinde kişisellikten uzak, yapay ilişkilerin olduğu rasyonel ve çıkarıya dayalı ilişkiler üzerine kurulu bir birliktelik şekli olan toplum İzzetbegoviç'te (2004: 244) de maddi menfaate dayalı, insanlar arası ilişkilerin çıkarılara bağlı olarak oluştuğu ve şahsiyetin geri planda kaldığı bir birliktelik biçimidir.

Bu benzerliklerine rağmen Tönnies bu birliktelik biçimlerini modern toplum ve geleneksel toplum arasındaki farkı ortaya koymak için kullanırken İzzetbegoviç toplum ve topluluk ayrımını insanın iki boyutlu bir varlık olması ve onu hakikate ulaştıracak ilişki biçiminin hangisi olduğu üzerinden ele almaya çalışmaktadır. Kültür ve medeniyet ayrımını insanın iki boyutlu yapısı ve onun kendi varlığına ilişkin anlam arayışı içerisinde varlıkla kurduğu ilişkinin özelliği üzerinden ele alan mütefekkir toplum ve topluluk karşıtlığını da bu bağlamda insanın hakiki varlığına atıf yapması üzerinden oluşturmaktadır. Mütefekkirin düşüncelerinde insanın diğer insanlarla ilişkisinde manevi boyutunu temel alarak onları kendi varlığına götüren bir varlık alanı olarak düşünmesi ile bir birliktelik biçimi olarak topluluğu oluşturmaktadır. Buna karşın insanın diğer insanlarla maddi ihtiyaçları temelinde çıkar ilişkisine dayalı olarak kurduğu dolayısıyla da kendi varlığından uzaklaşmasına neden olacak ilişkisine ise bir birliktelik şekli olarak toplumu oluşturmaktadır.

Bu nedenle topluluk İzzetbegoviç'in düşüncelerinde insan doğasına uygun, manevi ihtiyaca dayanan, adalet, yardımlaşma ve kardeşlik gibi değerlerin oluşabileceği bir birliktelik şeklidir. Topluluğun mütefekkirin düşüncelerinde insanın doğasına uygun olması demek bu birliktelik şeklinin insanın hakiki varlığından, insanın manevi bir varlık olarak hissettiği kardeşlik duygusundan kaynaklanması demektir. Kardeşlik hissiyle birbirlerine yönelen insanlar bu birliktelik biçiminde kendi manevi varlıklarına atıf yaparak varlıklarına uygun bir birliktelik şekli geliştirmektedir. Manevi bir birliktelik oluşturmaları insanların bir çıkar duygusu olmadan girdikleri ilişkilerinde adalet, fedakârlık ve yardımlaşma gibi manevi değerler üretmelerine de imkân sağlamaktadır (İzzetbegoviç, 2004: 244). Dolayısıyla topluluk manevi değerlerin üretilebildiği ortam olmakla birlikte insanın diğer insanları hakikatle kurduğu ilişki için bir aracı kıldığı ve kendi varlığıyla da hakiki bir ilişki kurduğu bir birliktelik şeklidir.

Topluluğun insanın hakiki varlığına atıf yapması ve insan doğasına uygun olmasına karşın toplum insanın hakiki varlığından değil onun zorunlu boyutundan

kaynaklanmaktadır. İnsanların hayatını devam ettirebilmesi için toplum bir zorunluluktan; insanın başkalarının yaptıkları, düşündükleri şeylerden faydalanmaya duyduğu zorunlu ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla toplum insanın hiçbir zorunluluk taşımayan ruhi boyutunun ve bu boyutu üzerinden oluşturduğu manevi hayatının aleyhine bir gelişme göstermektedir (Aydın, 2013: 49). Toplumda insanların birbirlerine yönelmelerindeki ana eğilim çıkar sağlamadır. İnsanların birbirlerini kendi hakikatlerine götüren bir varlık alanı olarak değil de fayda sağlama üzerine kurduğu ilişkiler ise mütefekkirin düşüncelerinde insanın varlıkla hakiki bir ilişki kurmasının önünde en büyük engellerden birisidir.

Hakiki bir ilişki kurmanın önünde engel olan medeniyetin oluşturduğu bir birliktelik biçimi olarak toplumda diğer taraftan insanlar da adsız üyeler olarak değerlendirilmektedir. Burada insanların kendilerine özgüllükleri, şahsiyetleri yok edilmiş; hepsi toplum için yaşayan ve toplum içerisinde eşit olan bireylere dönüştürülmüştür. Toplulukta ise insanlar toplumun bir üyesi olarak değil bir şahıs olarak ilişki kurmaktadır. İzzetbegoviç'e göre kültürün insanlar arası şahsi ve vasitasız ilişkilere dayalı olarak kurduğu bir birliktelik biçimi olan topluluk yerine medeniyet bu ilişkileri koparıp yerine şahsiyetsiz, vasıtalı ilişkiler koyarak toplumu koymaktadır. Bu nedenle mütefekkire göre kültürde aile ve akrabalık gibi birincil, yüz yüze ve aracısız ilişkilerin ve doğum ölüm gibi durumlarda karşılıklı dayanışmanın yerini medeniyette ikincil, vasıtalı ilişkiler ve resmî kurumlar almıştır. (İzzetbegoviç, 2004: 244-45).

İzzetbegoviç insanların kurumlar üzerinden ve tarafların birbirlerini tanımadıkları sadece kendi işlerini yerine getirmesini bekleyen veya yerine getiren oldukları medeniyetin oluşturduğu ilişki biçimi olarak toplum düzeninde bu ilişki biçiminin bir yabancılaşma ürettiğini belirtmektedir. Toplumda ben ve sen olmayıp herkesin “onlar” olarak düşünüldüğünü belirten İzzetbegoviç (2004: 246) bu yabancılaşmanın kişinin hem kendi manevi varlığına hem de diğer diğer insanların şahsiyet olmasına ilişkin bir yabancılaşma doğurduğunu ifade etmektedir.

2.2.2.5. Meditasyon ve Eğitim

İzzetbegoviç kültür ve medeniyetin insanları terbiye biçimlerinin farklılığını eğitim ve meditasyon kavramları arasındaki zıtlık üzerinden ortaya koymaya çalışmaktadır. Mütefekkire göre medeniyet eğitmekte kültür ise aydınlatmaktadır. İzzetbegoviç'in

düşüncelerinde akli kullanarak dış dünyadaki gerçekler hakkında bilgi toplama ve gerçekler arası ilişki kurma faaliyeti olan eğitim medeniyetin merkezi olgusudur. Medeniyet dış dünyanın gerçekliğine ilişkin bilgiler sunarak ve insanları bu bilgiler doğrultusunda beceri sahibi yaparak eğitmektedir. İnsanın kendini ve dış dünyadaki yerini tanımak ve varoluş hakkında hakikate giden yolu bulmak için sarf ettiği içsel çaba olan meditasyon ise kültürün bir unsurudur (İzzetbegoviç, 2004: 90). Kültür meditasyonla gerçekliğin akılla ortaya çıkamayacak ancak meditasyon yoluyla ulaşılabilecek hakiki boyutuyla ilgilenerken insanları hakikatle ilgili aydınlatmaktadır.

Dış dünyadan bilgi edinmek üzere kurgulanan bir faaliyet olan eğitim ile dünyanın kişiyi hakikate götüren bir alan olarak ele alındığı meditasyon arasındaki zıtlık İzzetbegoviç'in düşüncelerinde aynı zamanda 'öğrenmek' ve 'tefekkür etmek' kavramları arasındaki farkla daha da açıklık kazanmaktadır. Bilgi edinmek, beceri kazanmak anlamına gelen öğrenmek kelimesinin temelinde varlık ve insan üzerine bir düşünme faaliyetinden ziyade tabiata yönelik bir bilgi arama faaliyeti ve bilgilere ve nedenselliklere ulaşip ona hâkim olma düşüncesi bulunmaktadır. Düşünmek ve kafa yormak anlamlarına gelen tefekkürde ise odak nokta insanın varlık ve hakikat ile ilgili derinlemesine kafa yormasıdır. Tefekkür etmek dünyanın ve varlığın muammaları ve sırları üzerine derinlemesine düşünmek demektir. Tabiat içinde tabiatın bir unsuru olan akılla kendine ilişkin hiçbir anlam bulamayan insan bu anlamı ancak tefekkür ederek bulabilecektir. Tabiatın içerisinde insan ancak dış dünyaya ilişkin bir anlam edinebilir. Çünkü akılla incelenen tabiat muamma ve belirsizlikler alanı olmaktan ziyade insanın varlıklar üzerinde derinlemesine düşünmesine izin vermeyen mekanik kanunlar alanıdır. Bu nedenle İzzetbegoviç'in düşüncelerinde bu dünyanın keşfine odaklanan atom, yerçekimi kanunu gibi buluşlar eğitimin, bilimin ve medeniyetin ürünüyken, insanın hayatına dair anlam arayışlarında bulunan Tolstoy'un, Bethoven'in, Mevlana'nın düşünceleri tefekkürün, sanatın ve kültürün ürünleridir (Karaarslan, 2018a: 123).

Tabiatı bilgi toplama alanı olarak görüp onunla kurulan ilişkiyi gerçekliğe dair bilgi edinme çabası bağlamında kurgulayan eğitim ve öğretim bu nedenle tabiatın menfaat bekleyen bir tavrı karşımıza çıkarmaktadır. Dünyayı bir varlık alanı olarak görüp onunla hakiki bir ilişki kurmayı temel alan meditasyon ve tefekkür ise dünyadan menfaat ve fayda beklemeksizin insanı kendi varlığına yakınlığına yakınlaştırıcı bir varlık alanı olarak görmek demektir.

İzzetbegoviç'in (2004: 90) düşüncelerinde bu nedenle iki boyutlu bir varlık olan insanın aklıyla tabiatın işleyiş şeklini ve şartlarını öğrenmesi ve değiştirerek ondan bir menfaat elde etmeyi amaçlaması eğitimin temel gayesiyken, insanın ruhu ve düşüncesiyle varoluşun hakikatine ulaşmak için dış dünyaya ilişkin hiçbir menfaat beklemeden kendisi ve varlıklar üzerine tefekkür etmesi meditasyonun temel amacıdır.

Teknik ilerleme ve sınai gelişme olarak tanımlanan medeniyetin eğitimi temel almasının nedeni de eğitimin ve öğretimin bu alanlarda ilerlemeye imkan sağlayan faydacı bir faaliyet olmasıdır. Medeniyeti teknik ve sanayi ilerleme süreci olarak gören İzzetbegoviç'e göre medeniyeti geliştirecek ve ona katkı sağlayacak düşünce tarzı tabiata hakim olmak üzere oluşturulan düşünceler olduğu için bu düşünce biçimini geliştiren eğitim medeniyet için oldukça önemlidir. Medeniyetin eğitim şeklinin teknolojik eğitime karşılık geldiğini belirten İzzetbegoviç bu eğitimin medeni dünyanın hem sebebi hem de sonucu olarak ortaya çıkan, medeni bireylere hesap yapmayı, okuma yazmayı, fizik, kimya, coğrafya, sosyoloji gibi bilimleri öğretmeyi temel aldığını ifade eder. Bu eğitim şeklinde zeka, bilim ve endüstri karşılıklı ilişki içerisinde bulunmaktadır (İzzetbegoviç, 2004: 94-95). İnsan zekası teknik araçlarla ve bilimin sunduğu verileri kullanarak dış dünyayı geliştirmeyi ve dış dünyaya hakim olmayı sağlayan sanayiye meydana getirmektedir. Ya da sanayinin sunduğu imkanlar vasıtasıyla bilimsel imkanlar elde etmek bu eğitimin temel gayesidir. Bu nedenle mütefekkirin gelişmiş teknik ve sanayi olarak tanımladığı medeniyetin eğitim şekli insanlara manevi hiçbir öğütte bulunmayan onlara sadece teknik olarak ilerlemenin imkanlarını gösteren bir eğitimidir.

Kişinin kendi üzerinde hakimiyet kurmasını sağlayıp onu ontolojik bir bağlama taşıyan meditasyon ve tefekkür ise dış dünyaya ilişkin fayda sağlayan hiçbir bilgi elde edemediği için medeniyete hiçbir katkısı bulunmamaktadır. Kültürün tefekküre odaklanmasının sebebi ise insanı varoluşa ve hakikate yaklaştıran bir düşünce faaliyeti içerisinde bulunmasıdır. Bu nedenle kişiye dış dünyaya hâkim olmayı sağlayan eğitim ve bilim kültürün gelişmesi hususunda hiçbir katkıda bulunmamaktadır. Medeniyetin eğiten doğasına vurgu yapan İzzetbegoviç eğitimin araştırıldığı zaman aydınlatan bir başka çeşidinin de bulunduğu ve bu eğitim şeklinin ise kültüre ait olduğunu belirtmektedir. Ona göre eğitimin insanları sadece doğa hakkında bilgi sahibi yapan ve beceri kazandıran teknik bir eğitim bulunmakla birlikte insanı kendine yakınlaştıran bir eğitim şekli olarak

klasik bir eğitim de söz konusudur. Doğruluğa ilişkin ahlaki öğütlerde bulunan; insana kendini anlamlandırmasını sağlayan tarih, sanat, edebiyat ahlak gibi ilimleri öğretmeyi temel alan bir eğitim şekli olarak var olan bu klasik eğitim de mevcuttur. Klasik eğitim İzzetbegoviç'in düşüncelerinde bir bilgi ve beceri konusunda eğitmekten ziyade hakikatlar karşısında insanı aydınlatan kültüre ait bir içeriğe sahiptir. İnsan terbiyesinin tamamen teknik üzerinden ele alınan teknolojik eğitimin tavrına karşın klasik eğitim insanın manevi olarak gelişmesine odaklanmaktadır. O insanla başlayıp insanla biten, insanın kendi varlığına ilişkin sorgulamalarına ve şahsiyetleşmesine imkân sağlayan bir terbiye biçimidir (İzzetbegoviç, 2004: 94).

Eğitimin faydacı doğası aynı zamanda onun insanı topluma uygun vatandaşlar ve toplumda bir fonksiyon yerine getiren bireyler olarak görmesinde de ortaya çıkmaktadır. İnsanı toplumda icra edeceği fonksiyon üzerinden değerlendiren eğitim bireylere dış dünyaya ilişkin bilgiler öğretmek onları icra edeceği fonksiyonlara uygun olarak yetiştirme çabasıdır. Fonksiyonel olmanın oldukça önemli olduğu medeni düzende aynı işi yerine getiren insanlar arasında fark da ortadan kaldırıldığı için bireyler 'ortalama insan' olarak değerlendirilmektedir. Bir insanın başka bir insanın yerine geçmesinin herhangi bir farklılığa sebep olmadığı ve ferdin ortalama insan olduğu medeni düzende insanların şahsiyeti de ortadan kalkmış olur. İzzetbegoviç şahsiyetin olmayıp tüm insanların nesneleştiği ve fertlerin önemini olmadığı medeniyette insanların hayvanlardan da bir farkının kalmamasına işaret etmektedir. Bu durum insanı toplu olarak çalışıp bir faaliyet meydana getiren arı, karınca, gibi hayvanlara yakınlaştırmaktadır. Medeniyet insanları doğa hakkında edinilen bilgiler üzerinde düşündürmekten ziyade onların medeni bir toplumda yerine getirecek bir işlev ve fonksiyon kazanmalarını amaçlamaktadır.

İnsanın hürriyetini arttırıp onun hem diğer insanlardan hem de diğer canlılardan farklılıklarını oldukça netleştiren bir düşünme biçimi olan meditasyon ise insanın bir fonksiyon üzerinden değil bir şahsiyet üzerinden tanımlanmasını sağlamaktadır. Dünya üzerine tefekkür eden insan dünyanın ve dolayısıyla kendi fonksiyonelliğinden ziyade orada bir yaratılış görmektedir. Varlığın sır ve muammalarını düşünen insan kendi varlığının sır ve belirsizliğini dünyanın bu belirsizliği üzerinden ulaşmakta ve bir nedenselliğin ötesinde bir belirsizlik de içeren bir dünyada kendi şahsiyetinin de farkına varmaktadır.

İzzetbegoviç'in teknolojik eğitim ve klasik eğitim üzerinden ortaya koyduğu medeniyet ve kültür karşıtlığı mütefekkirin aynı zamanda medeniyetin teknik gelişmişliği ifade etse de manevi olarak bir gelişmişlik anlamına gelmediği düşüncelerini açıklamak için de oldukça önemlidir. İzzetbegoviç bilimin ve teknik eğitimin en yüksek oluğu ülkelerin en kültürlü ülkeler olmadığını belirtmektedir (İzzetbegoviç, 2004: 95). Medeni düzende eğitim sadece tekniğin hizmetinde, toplum için belirli bir fonksiyon icra eden teknik eğitime indirildiği ve insanın ahlaki varlığına kendine ilişkin sorgulamalarının önünü açan klasik eğitim önemsenmediği için bu ülkelerde ilkesel yaşamdan uzak, ahlaki bir yozlaşmanın varlığına dikkat çekmektedir.

Tüm bunların neticesinde İzzetbegoviç'in düşüncelerinde kısaca kültür ruhu, manevi düzeni ve iç dünyayı ve dolayısıyla da içsel gelişimi mümkün kılan ahlak, sanat, topluluk gibi unsurları öncelerken medeniyet maddiyatı, maddi düzeni ve dış dünya üzerinde etkili olabilecek tekniği, siyaseti, eğitimi önemseyen birbirine karşıt iki alanı oluşturan gerçeklikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3. İslam ve Üçüncü Yol Arayışı

İzzetbegoviç'in kültür ve medeniyet ayrımı yukarıda verilen düalizmlere yönelik düşünceleriyle ortaya çıkmakla beraber mütefekkirin hangisinin yanında yer aldığı sorusu önemli bir soru olarak karşımıza çıkar. İzzetbegoviç medeniyetin mi yoksa kültürün mü yanında yer almaktadır? ve ona göre hangisi olumlu bir içerik taşımaktadır? gibi sorular mütefekkirin iki kutuplu dünya analizini yaparken ortaya koyduğu düşüncelerinin neticesinde zihinlerde oluşan bir problemi içerir. İzzetbegoviç bu sorulara iki kutuplu düzen anlayışı üzerinden üçüncü bir yol arayışı içerisine girerek ve İslam'ı tanımlayıp kendi anlayışını ortaya koyarak cevap sunmaktadır.

2.3.1. Orta Yol Olarak İslam

İzzetbegoviç'e göre (2004: 17, 335) iki kutuplu dünyanın iki farklı kutbunda yer alan dünya görüşlerinin her ikisi de her ne kadar teorik açıdan çelişkisiz olsa da düalist yaşama uygulanış pratiğinde saf dinin ve mistisizmin veya saf materyalizmin olması mümkün değildir. Hayata girdiklerinde maddi hayatı ve sosyal dünyayı reddeden mistisizm maddi dünyaya yönelik uygulamalar bulmaya; manevi yaşamı ve ruhi gelişmeyi

dışlayan materyalizm ise manevi dünyayı önemsemeye başlamaktadır Bunun nedeni ise mütefekkiye göre yaşanan dünyada ve insan gerçekliğinde mevcut olan düalizmdir.

Yaşanan hayat İzzetbegoviç'e göre dünyanın ruh ve madde olarak birbirine zıt iki şekilde tanımlanmasının üzerinde ve bu tanımları aşan bir şeydir. Bu dünya hem manevi hem de maddi unsurlara sahip olarak bir düalizm içermektedir. Bu nedenle hayattaki maddi ve manevi unsurlardan birisini ihmal eden düşünce biçimleri hayatta her zaman bir çelişkiye neden olmaktadır. İzzetbegoviç'e göre iki kutuplu dünya düzeninde bu çelişkiyi ve zıtlığı aşan hayatın düalist yapısına uygun olan üçüncü bir yol mevcuttur. Ona göre bu yol, sadece bir düşünce tarzı değil bir yaşam biçimini içermektedir (İzzetbegoviç, 2004: 21). Bir yaşam biçimi olması sebebiyle de hayatın düalist yapısına uygulanmasında hiçbir çelişkiye neden olmamaktadır. Çünkü bu yol hayatın ve insanın gerçekliğini ve düalizmini kabul ederek ikilikleri ortadan kaldıran ve onları bütünleştiren bir anlayışta kendisini ortaya koymaktadır. Orta yol olarak da tanımlanan bu anlayış mütefekkiye göre en açık olarak kendisini İslam'da göstermektedir.¹⁰ Düalizmi aşan bir yol olarak İslam'ı mütefekkir şu şekilde tanımlar:

“... İslam dünyanın esas özelliği olan bu düalizmi evvela anlamak ve kabul etmek; ondan sonra da onu yenmek yoludur” (İzzetbegoviç, 2004: 19).

İzzetbegoviç'in düşüncelerinde iki kutuplu dünya düzeninin ilk kutbunda insanı içsel bir gelişmeye yönelten ve bireysel bir düzeni temel alan din, mistisizm gibi unsurlar; diğer kutbunda toplumsal bir gelişmeyi ve sosyal ve maddi bir düzeni temel alan bilim, sosyalizm, materyalizm gibi hususlar yer alırken İslam iki kutuplu düzeni aşan bir başka yola karşılık gelmektedir. Mütefekkiye göre İslam iki uçta yer alan dünyanın orta yolu üzerinde bulunup iki dünya arası uçurumun üzerindeki köprü (İzzetbegoviç, 2020a: 32), iç ve dış, ahlaki ve tarihi, mevcut ve gelecekte oluşan iki farklı dünyayı isteyen bir anlayışın ismidir (İzzetbegoviç, 2020b: 10).

¹⁰ İzzetbegoviç sadece maneviyata ve insanın ruhuna önem veren ve sadece maddeye ve sosyal düzeni önemseyen birbirine zıt iki dünya görüşünü aşan orta yol anlayışını sadece İslam'da görmemektedir. Ona göre İslam'ın üçüncü yol anlayışına benzer başka anlayışlar da mevcuttur. Bu anlayışlardan en önemlisi ise mütefekkiye göre İngiliz düşüncesinde ortaya çıkan orta yol görüşüdür. Yanı sıra mütefekkiye göre Avrupa'da da iki kutbu birleştirmeye çalışan anlayışlar mevcuttur. Ancak bu anlayışlar hayat pratiğine saf olarak aktarılamadığı ve hayatta çelişkilere yol açtığı için zorunlu bir şekilde iki boyutu birlikte ele alan bir düşünceye dönüşerek ortaya çıkmışlardır. Mütefekkiye göre çağdaş toplumların gelişme eğilimleri İslam'ın iki kutuplu birlik anlayışına benzer bir noktaya doğru devam etse de bu eğilimlerin hepsi bir zorunluluktan doğmaktadır. İslam'ın üçüncü yol anlayışı ise iki kutbun ayrı ayrı ele alınmasının bilinçli bir reddidir (İzzetbegoviç, 2004: 378).

İslam sadece insanın ve hayatın düalizminin farkında olan bir anlayış biçimi değil aynı zamanda onu aşabilen de bir yaşam tarzıdır. İslam'ın iki kutuplu dünyada var olan bu özel durumu onun birbirine zıt dünya görüşlerinin hakiki taraflarını tanıyıp yanlış oldukları yanları bilmesinde ve bunları aşabilen bir yaşam tarzı üretmesinde ortaya çıkmaktadır. İki kutuplu birlik olarak İslam'ın bu şekilde bir yaşam tarzı üretmesi ve hayata aktarılmasında çelişkilere sebep olmaması İzzetbegoviç'e (2004: 24) göre dünyanın birbirine zıt iki kutuplu yapısının çıkmazlarına ve parçalanmış durumuna da bir çözüm sunmaktadır. Ruhun özgürlüğünün ve bedeni isteklerin determinist doğasının içerisinde İslam ne sadece ruhtan ne de sadece bedenden yanadır. O hem ruhun özgürlüğünü hem de bedenin determinist yapısını denge içerisinde tutarak birbirine zıt düşen durumları orta yol üzerinden bir çözüme kavuşturmaktadır. Maddi ihtiyaçların karşılanmasını gerekli gören İslam bunların sınırlarının ise manevi olarak çizilmesini ister. Dolayısıyla ihtiyaçların giderilmesinde hem iç dünyanın hem de maddi dünyanın belirleyici rolünü oldukça önemsemektedir (Erkilet, 2013: 36).

İzzetbegoviç İslam'ı iki kutuplu bir dünyada üçüncü yol olarak tanımlamakla birlikte mütefekkirin İslam'a ilişkin analizlerinde onun İslam'ı iki kutbun bir sentezi olarak görmediğinin altını çizmek de oldukça önemlidir. Ona göre İslam orta yol olarak bu iki kutbun da gerçekliği yakaladığı noktaları kuşatan bütünlükçü bir yaklaşımdır. İslam hem materyalist hem de maneviyatçı düşünceyi aşan bir hayat görüşü sunmaktadır (Akın, 2020: 35, Erkilet, 2013: 40, Karaarslan, 2018a: 120). Dolayısıyla o hem maneviyatçı hem maddeci olsa da maddiliğin ve maneviyatın yanlışlarını inkâr ederek ve orta bir yolda bulunarak eklektisizmi aşmaktadır.

İslam'ın orta yolda bulunan bu anlayışına İzzetbegoviç'e göre evlilik kurumuna ilişkin İslam'ın bakış açısı oldukça somut deliller sunmaktadır. Düalizmin bir tarafında yer alan saf din olan Hristiyanlığın iffetli olmaya vurgu yapmasına ve evliliği insanı kendi ruhun gelişimini ihmal edecek dünyevi bir şey olarak görmesine karşın diğer kutbunda bulunan materyalizm cinsi münasebetlerde tam serbestlik isteyerek evliliğe karşı çıkmıştır. İki kutupta bulunan bu anlayışlardan farklı olarak İslam ise manevi amaçlar ve bedeni ihtiyaçlar arasında bir uyum sağlayarak evlilik müessesini savunmaktadır (İzzetbegoviç, 2004: 352- 3). Evlilik insan gerçekliğini dikkate alarak insanın hem bedeni ihtiyacını karşıladığı hem de ruhi olarak iffetinin muhafaza edildiği bir kurumdur. Evlilik insan

neslinin devamını sağladığı için toplumsal ve maddi dünya için bir fonksiyon yerine getirmekle birlikte ahlaklı bir yaşamı da mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla İslam Hristiyanlığın bedenini isteklerini gidermenin ruhi gelişmenin önünde bir engel olarak ele almasına karşın bedenini isteklerine ruhi bir zemin kazandırarak bu ikiliğin uçta bulunan konumunu aşan bir yapıya sahiptir.

Mütefekkirin iki kutuplu birlik olarak İslam'ın konumunu göstermeye çalışan düşünceleri onun iki farklı kutupta yer alan Yahudilik ve Hristiyanlık arasında İslam'ın konumunu gösteren ifadeleriyle daha da açığa çıkmaktadır. Yahudilik dünyevi olanı kabul edip ruhu reddederken, Hristiyanlık ise ruhu kabul edip dünyevi olanı reddetmektedir. İslam ise hem dünyevi hem de ruhi olanı kabul ettiği için Hristiyanlıkla dünyeviliğin reddi hususunda farklılaşırken, ruhi olanı kabulü hususunda yakınlaşmakta ve Yahudilikle dünyeviliğin kabulü hususunda yakınlaşırken, ruhi olanın reddi mevzusunda uzaklaşmaktadır. Fakat İslam'ın dünyeviliği kabul etmekle beraber dünyevi olanla arasına mesafe koyması dolayısıyla bu kabulü Yahudiliğinkinden oldukça farklıdır. İslam dünyevidir fakat bu dünyeviliği ruhi bir zeminle birlikte oluşturmaktadır (Akın, 2018b: 72). Diğer taraftan İslam aynı zamanda ruhi ve manevidir. Fakat bu maneviliği de Hristiyanlığın dünyaya karşı mesafe koyan salt maneviliğinden farklıdır. İslam'ın içe dönük ruhi boyutu dünyevilikle ilişki içerisinde ortaya çıkmakta ve dünyevi olanı düzenleyici bir biçim taşımaktadır. Dünya İslam'da uhrevi olanın açığa çıktığı ve ulvi amacın yerine getirilmesi için bir zemini teşkil etmektedir (İzzetbegoviç, 2004: 296). Bu nedenle İslam hem dünyayı hem maneviliği istemektedir. Mütefekkirin Hristiyanlığın sadece içsel bir duygu olan sevgi ve merhameti öncelik vermesine karşın İslam'ın hem içte yaşanan hem de dışa taşan duygular olan adalet, doğruluk, yardımlaşmayı daha çok önemseydiğini belirten düşünceleri de (İzzetbegoviç, 2020b: 63) bu duruma ilişkin oldukça önemlidir.

Tüm bunlar neticesinde İzzetbegoviç'in düşüncelerinde İslam iki kutuplu bir birliği ifade etmesi itibariyle bu iki kutbun içerisinde yer alan kültür ve medeniyetin her ikisidir. İslam'ın bir kültür ve medeniyet şeklinin her ikisi olması, onun din ve bilim, sanat ve teknik, insan ve toplum, ahlak ve siyaset gibi kültür ve medeniyetin düalist yapılarını bütünleştirip bu ikilikleri aşan bir anlayışın ismi olmasında ortaya çıkmaktadır. Tüm bu

düalizmleri birleştiren İslam netice itibariyle mütefekkirin düşüncelerinde ne sadece kültür ne de sadece medeniyettir.

İzzetbegoviç ilk bakışta kültür ve medeniyet meselelerinde her ne kadar kültürün yanında yer alıyor ve medeniyeti dışlıyor gibi görünse de insanın iki boyutlu gerçekliğini ihmal etmeyen İslam hem kültür hem medeniyet olduğu için mütefekkir de her ikisine de eşit mesafede durmaktadır. Mütefekkirin daha çok kültüre yakın durur gibi gözükten tavrının sebebi ise ileride de üzerinde durulacağı gibi yaşadığı dönemde Müslüman dünyada yaşanan krizin sebebini öncelikli kültürel unsurlarda görmesiyle ilişkilidir. Dolayısıyla mütefekkir İslam'ı hem kültür hem medeniyetin özelliklerini taşıyan ve bu ikiliğin zıtlığını aşarak onları bütünleştiren birleştiren kültüre bağlı bir medeniyet şekli olarak tanımlayarak kültür ve medeniyetin her ikisine de eşit mesafede durmaktadır.

Mütefekkire göre üçüncü bir yol olan İslam'ın hayatın düalizmini aşan yanı onun sadece saf bir din ve mistisizm veya sadece saf bir materyalizm ve sosyalizm olmamasında açığa çıkmaktadır. İslam hem din hem bilimdir. Din kavramını ziddiyetler cetvelinin ruh sütununa yerleştiren İzzetbegoviç'e göre dinin sadece ruhi düzeni ve iç alemi ele alması sebebiyle İslam sadece din değildir. İslam bilimle ve teknikle birleşerek dini aşan bir anlama sahip olup 'tabiata dönük bir din'in ismidir. Diğer taraftan İslam aynı zamanda sadece akla dayanan ve her şeyi akılla açıklayan bir düşünce tarzı ve teknik gelişme de değildir. İslam'ı sadece akli bir düzen kurmaya çalışan ve bu bağlamda her şeyi maddi olarak açıklamaya çalışan bir anlayış olarak görmek de İslam'ın içeriğine ters düşmektedir. Akın'ın (2018: 70) da ifade ettiği gibi mütefekkirin İslam'ı din kategorisine dahil etmeyip onu din ve bilim arasında orta bir yolda gören bu düşüncesi İzzetbegoviç'in düşüncesinin özgün ve önemli yanlarından birisini oluşturmaktadır.

İslam'ın hem dünyevi hem ruhi olması ve bu ikisinin zıtlığını ortadan kaldırma çabası onun hem dünyevi bir çabaya işaret eden gözleme hem de uhrevi bir eyleme dikkat çeken tefekküre önem veren tavrında da daha da açıklık kazanmaktadır. İzzetbegoviç İslam'ın gözleme önem veren anlayışının Kuran'da pek çok ayette yer aldığını belirterek Kuran'da insanın gözleme teşvik edildiğini ifade etmektedir (İzzetbegoviç, 2004: 297). Fakat İslam bir olayın veya durumun gerçekleştiği şartları, nedenleri ve sonuçları izleme faaliyeti olarak tanımlanan gözlemi aynı zamanda ruhi bir faaliyete de imkân sağlaması ile de ele almaktadır. İslam dış dünyaya ilişkin nedenselliğin gözlemlenmesinin yanı sıra

gözlemlenenlerin insanı varlık ve hakikat üzerine derin olarak düşünmeyi sağlayan tefekküre de götürmektedir. Dolayısıyla İslam dış dünyanın düzenlenmesi için gözlemi önemserken aynı zamanda iç dünyanın gelişmesi için de gözleme vurgu yapmaktadır. Gözlem ve tefekkürün zıtlığının aşılması ve bunların bütünleştirilmesi İslam'da kendini açığa çıkarmaktadır.

İslam hem dünyevi hem ruhi olması ve bu ikisinin zıtlığını ortadan kaldırma çabası onun ahlak ve siyaseti birlikte ele alan bakışında da ortaya çıkmaktadır. Sadece ruhi düzeni temel alan ahlak ve sadece dış dünya üzerinden oluşmuş siyaset İzzetbegoviç'e göre iki boyutlu insanın ve hayatın sahip olduğu düalizmi görmezden geldiği için tek başlarına yeterli değildir. Bu nedenle mütefekkir orta yolda ahlak ve siyaseti birleştirmiş; hem bu dünyada ahlaki kurumların olması hem de insanın kendi iç dünyasını geliştirmesinin yapılması gerektiğini belirtmiştir.

İslam'ın düalizmi aşan yanı aynı zamanda onun ümmet anlayışında da ortaya çıkmaktadır. İslam toplum ve topluluk arasında da orta yoldaki konumunu cemaat üreten tavriyla göstermektedir. İçsel bir birliktelik olan topluluktan ve insanlar arasında dayanışma üzerine bir fonksiyonu yerine getiren topluluktan farklı olarak İslam ümmet olmaya vurgu yapmaktadır (İzzetbegoviç, 2020a: 650). Ümmet hem samimi bir temasın kurulup manevi bir birlikteliğin sağlandığı hem de insanların birbirleriyle dayanışarak düzenin sağlayan fonksiyonel bir işi yerine getiren bir birliktelik şekli olarak orta yolda bulunmaktadır.

İzzetbegoviç'in İslam'ı orta yol üzerinden tanımlayan bu görüşlerini İslam'ın orta yolda bulunan anlayışı üzerinde oluşturmaya çalıştığı kendi hayatında da bulmak mümkündür. O kendi hayatını ve eylemlerini de her zaman itidalli ve orta bir yol olarak İslam'ın özü üzere gerçekleştirmeye çalışmıştır. Siyasetin çıkarıcı ve insani özden uzaklaştırıcı doğasının ancak ahlakla değiştirilebileceğini savunarak ahlak üzere şekillenen bir siyaset oluşturmaya gayret etmiş, Müslüman toplumları İslam'a davet ederken bir ütopya üretmeye değil imana dayalı bir yaşam tarzı üretmeye çağırarak, askerlerine İslam'a zorla inanmayı değil dürüstlüğü emretmiştir. Bosna Hersek savaşı sırasında temel amacın maddi bir çıkar elde etmek veya intikam almak değil Bosna'nın bağımsızlığını kazanmak olduğu ve bunun ise ahlaki yasaları ihmal etmeden gerçekleştirilmesi gerektiği İzzetbegoviç'in askerlerine ve SDA içerisindeki diğer tüm parti mensuplara yaptığı

konuşmalarının temel vurgusu olmuştur (bknz İzzetbegoviç, 2011). Nitekim onun bir devlet adamı olmasına dair yapılan tüm konuşmaların vurgusunun onun *şerefli bir lider, kin tutmayan adil bir insan* (Jerkoviç, 2010: 37, Lavic, 2010: 53), kötülüğe karşı kötülükle ve intikamla cevap vermeyen bir önder olması da mütefekkirin İslam'ın orta yolda bulunan karakterini hayatına uygulamasıyla ilişkilidir.

2.3.2 İslam Rönesansı: İslam Kültürüne Bağlı İslam Medeniyeti

Ele aldığı kültür, medeniyet, ahlak, sanat ve teknik gibi tüm meseleler üzerinden İslam tanımı ve iki kutuplu dünya analizi ortaya koyan İzzetbegoviç'in bu analizlerinin nihai hedefi ise 20. Yüzyılda Müslümanların durumunu, yaşadıkları dünyanın içerisinde konumlarını anlamlandırma imkânı ve buna bağlı olarak Müslümanların yaşadığı sorunlara çözüm sunma çabasıdır. Mütefekkirin düşüncelerinde ortaya koyulmuş olan teorik tüm unsurlar aslında bir pratiği bulmaya ve onun nasıl gerçekleştirileceğine hizmet etmektedir. Bu pratik ise Müslüman dünyanın yaşadığı anlam karmaşasını tanımlama ve geri kalmışlık durumunu aşma çabasıdır.

20. Yüzyılda Müslümanların geri kalmışlıklarına ve Müslüman dünyanın yaşadığı karmaşalı duruma bir çözüm sunma çabası diğer düşünürlerde olduğu gibi İzzetbegoviç'in de üzerinde durduğu temel meselelerdir. Mütefekkir Müslüman dünyanın içinde bulunduğu duruma dair analizlerini ve bu duruma ilişkin çözümlerine ise İslam'ın özüne yaptığı vurguyla ulaşmaktadır. Bu nedenle onun düşüncelerinde iki kutuplu düzenin iki kutbunu aşarak orta yolda bulunan İslam pratik bir zeminde de oldukça önemli bir yerde bulunur. Fikirlerinin temeline İslam'ı koyan İzzetbegoviç'in İslam dünyasının geri kalmışlığına sunduğu çözüm de Müslüman toplumların karmaşık durumuna ilişkin nedensel analizleriyle birlikte hareket ettiği için iki boyutlu bir içerik taşımaktadır. Bu nedenle mütefekkirin İslam dünyasının geri kalmışlığına ilişkin çözüm önerilerinden önce İslam dünyasının durumuna ve yaşadığı problemlere ilişkin analizlerine değinmek gerekmektedir.

İzzetbegoviç'in düşüncelerinde yukarıda da bahsedildiği gibi İslam üçüncü bir yola ve çift kutuplu bir birliğe karşılık geliyor olsa da Müslüman toplumlarda İslam'ın algılanma ve uygulanma biçimi onun çift boyutlu yapısına uygun olarak gerçekleşmemektedir. İslam dünyasının geri kalmışlığının nedenini de burada aramak

gerekir. İzzetbegoviç'e göre İslam dünyasında mevcut olan İslam anlayışı İslam'ı sadece bir din ve inanç olarak görmektedir. Bu ise İslam'ın doğru anlaşılmasına ve onun dünyadaki ve tarihteki rolünün farkına varılmamasına neden olmaktadır (İzzetbegoviç, 2020a: 24, 2020b:9). Bu nedenle mütefekkiye göre en genel manasıyla Müslüman toplumların geri kalmışlığının sebebi İslam'ı iki boyutlu olarak bütüncül bir bağlamda değerlendirememeleri ve onu sadece bir din olarak görmeleri sonucu hayatı düzenleyici karakterinin farkına varamamalarıdır.

İslam'ın sadece din ve inanç olarak görülmesi İzzetbegoviç'in düşüncelerinde onun iki kutuplu düzen içerisinde sadece tek bir boyuta karşılık gelmesine ve sadece kültürel bir bağlama indirgenmesine sebep olmaktadır. Kültürel bir bağlama karşılık gelen İslam bu anlayışla dünyevi alana hiç dahil olmayıp dış dünyanın düzenlenmesini reddeden ve dolayısıyla da medeniyeti ve medeniyete ait varsayılan bilim, teknik gibi unsurları dışlayan bir anlayışa dönüşmektedir. Dış dünyaya kendisini kapatan İslam yeni olaylara, durumlara cevap sunamayan ve hatta yeni olanın daima reddedildiği, eski olanın ise sorgulanmadığı, hurafelere açık bir mistisizme dönüştürmektedir. Halbuki günlük yaşamda karşılaşılan yeni olaylara, durumlara cevap sunabilme içeriğine sahip bir din olan İslam, eleştirel bir bilince vurgu yaparak mistik unsurlar ve hurafe üreten bir anlayışın karşısında yer almaktadır. Hayatın iki boyutunu da göz önünde bulunduran İslam sadece din ve ruhu değil aynı zamanda bilimi ve akli da temel alan ve dünyanın bilim, siyaset gibi araçlar ile düzenlenmesi gerektiği vizyonuna sahip bir anlayışın ismidir (İzzetbegoviç, 2020a: 24, 46). İslam bu nedenle sadece kültürel bir alan değil aynı zamanda dış dünyadan vazgeçmiş kültürün bu tavırlarını aşarak onu medeniyetle birleştiren, kültüre bu dünyaya ilişkin bir beklenti kazandırarak onu dış dünyada somutlaştıran ve medeniyet üreten bir dindir. İslam'ın tarihte bir yandan inananların ruhunu geliştirip ahlaki bir yaşam oluştururken diğer yandan da Müslümanlara temel değerler sunup onlara olaylar, durumlar karşısında sorgulayabilen bilinç kazandırması ve toplumsal yaşamı bu değerler üzerinden düzenleyen yanı da bunun önemli bir örneğidir.

Mütefekkinin düşüncelerinde İslam'ın özünün yanlış anlaşılması onun medeniyet üreten yanını dışlamakla birlikte İslam'a bir yaşam alanı da bırakmamaktadır. İslam sadece kültür olmayıp kültürün maddi dünyayı dışlayan boyutunu aşarak kendi değerlerini dış dünyaya aktaran ve yaşam tarzı üreten bir anlayış olduğu için İslam'ı sadece içsel bir

inanca dönüştürmek ona bir yaşam alanı bırakmamak anlamına gelir. Bu durum uhrevi unsurların içsel bağlama, niyetlere ve iç güzelliğine itilmesi demek olduğu için İslam hayatta bir karşılık bulamamaktadır. Bu nedenle İslam dünyasında söz ve amelin uyumlu olmadığı yaşam biçimlerine ve namazını kılsa da kötülükten kaçınmayan kişilere, idealsiz dindarların ve imandan yoksun din anlayışlarına rastlamak normal bir durum haline gelmektedir (İzzetbegoviç, 2020a: 35). Sadece din olarak algılanan İslam, maddi dünyayı ihmal eden katı kurallar bütününe, dogmalara ve mistisizme dönüştüğü için günlük yaşama aktarılamaz hale gelmektedir. Müslüman dünyada ahlaklı ticaret adamlarının, ilkeli siyasetçilerin, Müslüman bilim adamlarının da gelişmemesi bu durumla ilişkilidir. İslam toplumlarında inancını yaşamak için dünyadan elini eteğini çeken fakat hayata dair söyleyecek hiçbir sözü olmayan Müslümanların ve dine inanmış gözükse de onun hiçbir ilkesini yerine getirmeyen insanların çoğunluğu oluşturması bu durumun oldukça somut bir görüntüsünü sunmaktadır.

Ruh ve madde olan insana sadece ruhunu düzenleyici emirler sunulması onun maddi boyutunu ihmal ettiği için hayatta yaşadığı çelişkiler sebebiyle aynı zamanda ruhsal gelişimine de tam olarak izin vermemektedir. İki kutuplu dünya düzeninin iki ucunda bulunan düşünceleri hayatlarına aktaran insanların yaşadığı çelişki böylelikle Müslümanların yaşamında da açığa çıkmaktadır. Ruhsal ihtiyaçların giderilmesi için maddi bir zemine ihtiyaç duyulmasına karşın maddi düzenin reddedildiği bir hayat biçiminde çelişkili olmak da hayatın bir akışı haline gelmektedir. İslam'ın sadece içsel bir inanç olarak anlaşılmasına bağlı olarak İslam dünyasında yaşanan bir diğer sorun daha burada ortaya çıkmaktadır. Bu ise maddi bir zeminde alan bulamayan dinin içsel bağlama itilmesiyle birlikte Müslümanların ruhi ve maddi düzen arasında bir dengeye ulaşamaması sonucunda dış dünyanın da tamamen maddeleşmesidir. Medeniyetin yeni arzular yaratan ve insanı nesneye bağımlı kılan özelliği kültürle ve dinle dengelenmediği için Müslümanları nesneye ve maddeye daha da bağımlı bir hale getirmektedir. Müslümanların hayatlarında öz yerini şekilciliğe, tefekkür de yerini tilavete ve melodiye bırakmasının ve Kuranın sadece bir nesne olarak değer kazanmasının sebebi Kuran'ın ve İslam'ın ruhi özelliklerinin hayatta karşılık bulamayıp sadece şekli boyuta indirgenmesinden kaynaklanmaktadır (İzzetbegoviç, 2020a: 34, 2020b: 73).

Kısaca İzzetbegoviç'in Müslüman dünyaya dair yaptığı analizlerinde gördüğü temel problem İslam'ın doğru anlaşılmasına bağlı olarak onun kültür ve medeniyetin aşırılıklarını aşan ve onları bütünleştiren bir anlayış olduğunun fark edilmemesidir. Bu nedenle mütefekkir İslam dünyasının yaşadığı sorunlara karşı sunduğu çözümlerini kültür ve medeniyet birlikteliğine bağlı İslam'ın hayatta aktif hale getirilmesine bağlı olarak sunmaktadır.

2.3.2.1 Kültürel Yenilenme

İzzetbegoviç'in İslam dünyasının geri kalmışlığının nedenlerini bu şekilde ortaya koymakla beraber bu duruma bir çözüm sunduğu da görülmektedir. Ona göre İslam'ın yanlış anlaşılması sebebiyle Müslüman dünyada yaşanan karmaşıklığa ilişkin çözüm, en geniş manasıyla İslam'ın Müslümanların hayatının her anına doğru olarak uygulanması ve tatbik edilmesidir (İzzetbegoviç, 2020a: 21-22). İslam'ın yanlış anlaşılmasıyla toplumu ve dış dünyayı düzenleyen karakterinin yok olmasının neden olduğu sıkıntılar İzzetbegoviç'e göre ancak İslam'ın tekrar kendi özüne uygun bir biçimde doğru olarak anlaşılması ve hayata aktarılmasıyla çözüme kavuşacaktır. Müslümanları ait oldukları İslam'ı doğru olarak anlamaya çağrı olan bu hayata tatbik meselesi İzzetbegoviç'in düşüncelerinde İslamlaşma ve İslami Rönesans kavramlarıyla ifade edilmektedir.

İslam Rönesansı Müslümanlara çözüm olarak sunan mütefekkirin düşüncelerinde bu kavram hem ruhların yenilenmesine hem de dünyanın ve toplumun değiştirilmesini içermektedir. Dolayısıyla İzzetbegoviç'in İslam Rönesansı olarak tanımladığı şey hem kültürel hem de medeniyet üzerine bir yenilenme ve kültüre bağlı bir İslam medeniyetinin inşa edilme çabasıdır. İslam Rönesansı İzzetbegoviç'in kendi düşüncelerine zemin oluşturan bir insan anlayışı üzerine oturmaktadır. Tüm düşüncelerini insanın iki boyutluluğu üzerinden ortaya koyan İzzetbegoviç burada da insanın iki boyutlu olması üzerinden İslami yenilenmenin insanı iki boyutunun da yenilenmesi olarak anlaşılması gerektiğini ifade eder. İslamlaşma ön yüzünde insanın ruhi değişimi meselesi olan ve arka yüzünde de onun maddi boyutunu oluşturan teknik yenilenmeye ve ilerleme hususunu barındıran bir insan meselesidir. Ona göre bu yenilenmede insan hem beşerden insan olmaya geçmiş ve doğal halden özgürlüğüne ulaşmış hem de siyaset yapabilen toplumsal bir düzen inşa edip sorumluluklarının bilincinde olan ve aynı zamanda menfaatlerini de

gözetebilen bir varlıktır. Dolayısıyla İslami yeniden doğuş mütefekkirin düşüncelerinde bir insan meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mütefekkiye göre İslami Rönesanta bir öncelik sonralık ilişkisi de mevcuttur. Topluma düzen vermek her şeyden evvel insanın terbiyesi meselesi olduğu için toplumsal, ekonomik, siyasi ve diğer toplumsal tüm değişimlerin başlangıcı ve tüm problemlerin çözümü insanın terbiye edilmesiyle gerçekleşmektedir (İzzetbegoviç, 2020b: 53, 2020a: 59). İslami yeniden doğuş bu nedenle öncelikle ruhların değişimini hedefleyen, manevi olarak bağımsız olmayı temel alan bir yenilenme talebi ve dini bir değişimdir. Ruhun yenilenmesine yapılan bu çağrıya göre, ancak ruhların hürriyetine kavuşturulmasıyla siyasi bağımsızlık mümkün olacaktır. İzzetbegoviç bu iki aşamalı yenilenme durumunu ise şu şekilde ifade etmektedir:

“Genç nesillerin dini ve ahlaki sorumluluğu temel alan bir eğitimle yetiştirilmesi, ailenin güçlendirilmesi, alkol, uyuşturucu ve fuhsun ortadan kaldırılması ... ahlaki gücün tesisini mümkün kılabilir. Bunun devamında, gerçekleşmesi gereken teknolojinin fethi ikinci etabı temsil eder ve bununla birlikte denge sağlanmış olur.” (İzzetbegoviç, 2020b: 126).

Ruhu ve iç dünya düzenini temel alması sebebiyle mütefekkiye göre İslami yenilenmenin öncelikli meselesi kültür meselesidir. Mütefekkir İslam dünyasının asıl meselesini medeniyet olarak gören düşünürlerden farklı olarak problemi kültürel bir alana taşımıştır (Akın, 2018a: 110). Meselenin kültür meselesi olması demek ise problemin insan, ahlak ve ruh alanına çekilmesi demektir. İslam dünyasının Batı Medeniyetiyle teknik bir yarışa girmeden kendi öz değerlerini ve inançlarını yeniden canlandırarak kültürel bir yenilenme çabasına girmeleri gerektiği İzzetbegoviç’in İslam dünyasına sunduğu ana çözümdür (İzzetbegoviç, 2020a: 67, 2020b: 73). Çünkü İzzetbegoviç’e göre ruhsal değişim ve kültürel problemlerin çözülmesi maddi ve medeni problemlerin çözülmesi için de bir zemin oluşturacaktır.

İzzetbegoviç’in sunduğu bu çözüm aynı zamanda Batı medeniyetiyle nasıl bir ilişkiye girilmesi gerektiği hususuna yönelik de bir çözümü içermektedir. Dönemin çağdaş düşüncesinin temel sorunlarından biri olan Müslümanların geri kalmışlığının çözümünü Batı medeniyetine dahil olmakta ya da tamamen ondan uzaklaşmakta gören düşüncelerden farklı olarak İzzetbegoviç Müslümanların çözümünü dışarıdan değil içten gelecek bir yenilenmede görmektedir.

İslam dünyasında kültürel ve içten gelen bir değişimin yaşanması gerektiğini belirten İzzetbegoviç'te değişimin bu nedenle dış dünyayı düzenleyen bir siyasetten mi yoksa insanın ruhunu değiştiren dinden mi başladığı sorusu oldukça net bir cevap bulmaktadır. Ona göre İslami yenilenme İslam'ın kendi öz ilkelerini temel alarak din ve inanç üzerinde bir devrimle, insanların ruhlarında ve kalplerinde bir değişimle ve ahlaki ve kültürel bir yenilenmeyle başlayacaktır. Fikirlerinde özgürlüğe ve insanın kendi tercihine büyük önem veren İzzetbegoviç özgür bir ortamda bilinçli bir tercihle içten dışa doğru yaşanacak bir değişimi savunmaktadır. Çünkü bir değişim öncelikle insanda ve insanın içinde başladığı ve kültürel bir bağlam kazandığı zaman geçerlilik kazanmaktadır. Yoksa dış müdahalelerle insanın siyasi bir düzen tarafından değiştirilmesi içsel bir hamleye izin vermediği ve zorunluluk oluşturduğu için gerçek bir değişim gücü üretmez. Bu nedenle kültürel ve ahlaki meseleler çözüme kavuştuğu zaman teknik ve medeniyet meselesinin çözüme ulaşacaktır. Ya da diğer bir ifadeyle teknik ve medeniyet probleminin daha kolay çözüme ulaşırken kültürel ve ahlaki meselelerde çözümün daha karmaşık bir yapıya sahip olmasına da dikkat çekmektedir.

Mütefekkirin eserlerinde medeniyeti eleştiren ve kültüre daha yakın bir mesafede duran görüşlerinin sebebi de yaşadığı dönemde Müslüman dünyada yaşanan problemi öncelikle bir teknik problemi değil kültür problemi olarak görmesiyle ilişkilidir. İzzetbegoviç'e göre İslam dünyasında teknik ve bilimsel açıdan geri kalmışlık problemi ve fakirlik bulursa da bunların çözümü, İslam'ın bir din ve ahlak olarak insanların ruhlarında cereyan eden insanı özgür kılan boyutunun yok olmasının çözümünden daha kolaydır. Bu nedenle mütefekkir Müslüman dünyanın ilk problemini ruhları da esaret altında tutan bir esaret altında bulunmak olarak tanımlamaktadır (İzzetbegoviç, 2020a: 32).

İlahi emirlere ve yasalara bağlı olarak düşüncelerini geliştiren İzzetbegoviç İslami yenilenme hususuna ilişkin bu görüşlerine de Kuranın ilahi mesajının insanlara getirdiği emirler ve Hz. Peygamberin uygulamaları üzerinden ulaşmıştır. İzzetbegoviç Kuran'ın ilk olarak insanların kültürel meselelerine yönelik değişim talebinde bulunarak bir ahlaki düzen oluşturduğunu daha sonra medeni hususlara yönelerek Müslümanlardan siyasi bir idare ve sosyal bir düzen değişikliği çağrısı yaptığını belirtmektedir. (İzzetbegoviç, 2020b: 121, 2020a: 70). İslam'ın ilk defa doğuşu dolayısıyla mütefekkiye göre Müslümanların yeniden doğuşu için önemli çözümler sunmaktadır. Bununla birlikte İzzetbegoviç'in

toplumun değişmesi için insanların kendilerinin değişmesi gerektiğine işaret eden Rad Suresi 11.ayeti ilahi bir kanun olmasına yaptığı vurgu da oldukça önemlidir.

İslami yenilenmenin öncelikli olarak İslamlaşmayı mümkün kılacak bir kültür ve insan terbiyesi meselesi olması İzzetbegoviç'in eğitime ayrı bir önem vermesine neden olmuştur. İzzetbegoviç'e (2019b: 21) göre Müslüman dünyanın en öncelikli meselesi tüm problemlerin temelinde yer alan insanın değişimi ve onun değişimini mümkün kılan eğitim meseledir. Kültürel yenilenmenin insanın kendini yenilemekten başladığını belirten İzzetbegoviç insanın değişimini mümkün kılan bir messesel olması sebebiyle eğitime büyük önem atfetmiştir. Kendi kültür mirasına sahip çıkan ve onları yeniden canlandıran bireyler yetiştirmek ve toplumun ruhunun tamir edilmesi mütefekkiye göre İslam'ın kültürel değerlerine bağlı eğitim ve terbiyeden geçmektedir. Tarih sahnesine çıkmak için Müslümanların İslam'ın özüne bağlı yeni bir ruh inşa etmeleri gerektiğini belirten İzzetbegoviç bunun ise hayatın temel amacının ne olduğunu sorgulatarak yeni bir şuur inşa eden; hayatın amacına ilişkin inanılan görüşün gerekliliklerini yerine getirecek cesaretle olmayı ve fedakarlıkta bulunmayı sağlayarak yeni bir irade oluşturan eğitim ve terbiyeye mümkün olacağını belirtmektedir (İzzetbegoviç, 2020a: 68-9). Ona göre eğitim İslam'ın hem inanç hem de eylem boyutu üzerine bireyleri terbiye edecek bir messeseldir. Müslüman bireylere hayata ilişkin hakikati sorgulatıp iman etmelerini, imanlarına bağlı olarak iyi ameller işlemelerini ve hayatlarını inançlarına göre düzenlemelerini göstermesi açasından eğitim oldukça önemlidir. Böylelikle eğitim mütefekkinin düşüncelerinde eleştirdiği eğitimden farklı olarak hem niteliksel hem de niceliksel bir terbiyeyi içeren ve yaşam boyu süren bir terbiye sistemidir. Böyle bir eğitimle İslam'ın hem kültürel hem de medeniyet boyutu inşa edilebilecektir.

Hayata dair bir tefekkr ve hayatı düzenlemeyi mümkün kılan bilgiyi öğretmeyi içeren eğitim Müslüman bireyleri manevi ve maddi bağımlılıklarından kurtaracak ve ruhları itaatten koparıp bağımsızlığa ulaştıracak bir messesel olması sebebiyle de mütefekkinin düşüncelerinde önemlidir (İzzetbegoviç, 2020b: 166). İnsan meselesinin onun yetiştirilmesiyle çözüme ulaşacağını belirten İzzetbegoviç Müslümanların yetiştirme biçimlerine ilişkin eleştirilerde de bulunmaktadır. İslam dünyasında itaat etmeye ve tevazuya bir vurgu yapıldığını belirten mütefekkinin bunun ise cesur ve Müslüman bir bireyin yetişmesinin önünde büyük bir engel olmasına vurgu yapmaktadır. Her koşulda

itaat eden Müslüman bireylerin yetişmesine neden olan bu durum bir itaatkarlık psikolojisi üretmektedir. Hem canlılığı öldüren hem de mücadelecı ruhu ortadan kaldıran bu psikoloji ve ruh hali mütefekkirin ifadeleriyle liderlik etmek için değil, yönetilmek için bir tebaa yetiştirmektedir. Halbuki İslam sadece Allaha itaat etmeyi emrederek diğer her şeye karşı insanı özgürleştiren ve aynı zamanda insanlara sorumluluk verip ve talepte bulunup, mücadele ve cesarete vurgu yapan bir dindir (İzzetbegoviç, 2020b: 73, 116). İnsanın canlı kalmasını sağlayıp mücadeleyi ön plana çıkaran İslam Müslümanların hayatında sadece nazikliğiyle ortaya çıkarsa mütefekkiye göre o zaman Müslümanların başkalarına bağımlı olması kaçınılmaz bir durumdur.

Müslümanların Allaha itaat etmesi onun dışındaki her şeye karşı kulluğu ve körü körüne itaati reddetmeleri anlamına geldiği için bu itaat kendilerine sorgusuz olarak bağımlı olmayı bekleyen her lidere ve kişiye karşı bir mücadele ruhu geliştirmektedir. Bu ise ilkeli ve ahlaklı bir yaşamı mümkün kılar. Çünkü ruhi özgürlük daha önce de bahsedildiği gibi ahlaklı bir yaşamın temelinde yer almaktadır. Seçimlerin zorunlu olduğu ve insanların bir şahsiyet kazanamadığı ruhların dış dünyaya bağımlı olduğu bir dünyada ahlaklılık da ortadan kalkacağı için mütefekkiye göre Müslümanların ruhi dünyasında yapılacak bir değişim ahlaklı yaşamı da mümkün kılacaktır. Bu nedenle Müslümanların İslam'ın tebaa olmaya karşı insanların ruhunu özgürleştirerek hayatlarını düzenleyen bu anlayışı hayata tatbik etmeleri İslami yeniden doğuş için oldukça önemlidir.

2.3.2.2 Medeniyetin Gelişimi

Diğer taraftan İzzetbegoviç İslami yeniden doğuşun din devrimi ve kültürel bir değişim olmadan başlayamamakla birlikte siyasi devrim olmadan da başarılı olarak devam edemeyeceğini belirtmektedir (İzzetbegoviç, 2020a: 58, 67). Kalplerde ve ruhlarda yapılan değişimle kültürel bir yenilenmeden ve ahlaklı kişilerin yetişmesinden sonra mesele medeniyet meselesine doğru evrilmektedir. Çünkü ahlakın ruhlarda tesis edilmesiyle birlikte maddi dünyaya aktarılabilmesi, eylemlere ulaşabilmesi ve ahlaklı bir yaşamın inşa edilmesi bir dünya düzeni inşa etme ile gerçekleşebilir. Dünyanın düzenlenmesi İslami düzende ilkeli bir yaşamı teminat altına almaktadır. Dünya düzenini tesis etme, insanların inandıkları şekliyle yaşayabilmelerini sağlama ve dünyayı teknik ve bilimi kullanarak kendi inançlarına uygun olarak düzenleme çabası İslami Rönesans için ikinci adımdır. Aynı zamanda İslam dünyasının maddi geri kalmışlığı da manevi bağımsızlığını kazanan

İslam dünyasında yapılacak bu ikinci adımla ve sanayi ve teknik anlamda bir gelişmeyle ortadan kaldırılarak Müslüman toplumlar maddi olarak güçlendirilecektir.

İslami rönesansın ikinci adımı olarak dünyanın beklentilere uygun olarak düzenlenmesi çabasının ve medeniyet inşasının diğer taraftan İzzetbegoviç'in düşüncelerinde bir ütopya tesis etmek anlamına gelmediğini belirtmek oldukça önemlidir. Mütefekkirin İslamlaşma düşüncesinde dünyayı düzenleme çabası kültürel bir gerçekliğe ve ahlaklı bir tavra bağlı olarak gerçekleşmektedir. Medeniyeti muhteşem düzen hayalleri olan ütopyalar olarak gören İzzetbegoviç ancak kültürü ve insan gerçekliğinin her iki boyutunu temel alan ve insanın şahsiyet ve ahlak sahibi olan doğasını kabul eden medeniyetleri ütopyalar olarak değerlendirmez. Kültüre bağlı İslam medeniyeti de bu nedenle bir düzen hayali kurarken ütopya oluşturmayı amaçlamaz. İslam bir dünya düzeni istese de bunu insanın acılarını ve hayatın gerçeklerini bilerek gerçekleştirme talebindedir. Bu nedenle de İslam dramın varlığını kabul ederek kusursuz toplumlar olarak ütopyaları reddetmekte ve bir dünya düzeni kurulabilme talebiyle de ütopyaları kabul edip dramı reddetmektedir. İslam insanın acısını kabul ederken diğer taraftan da mutlu olmasını isteyerek dünyadaki zulmün ve kötülüğün azalması konusunda dengenin olması gerektiğine vurgu yaparak Müslümanları bu konuda sorumlu kılmaktadır (Akın, 2020: 45). Bu nedenle İslami Rönesans insanın acısını ve gerçeklerini kabul eden ancak diğer taraftan da dünyadaki kötülüğü en aza indirmeye çalışan bir dengede bulunmalıdır.

İslami yenilenmeyi bir denge üzerine kuran İzzetbegoviç diğer taraftan da kültür ve medeniyet arasındaki dengenin zamanla bozulan doğasına ve medeniyetleşen bir toplumun kültürü ihmal eden bir düzene dönüşmesinin de tarihin bir yasası olduğuna dikkat çekmektedir. Kültür ve medeniyet arasında zıt bir ilişkiye vurgu yapan İzzetbegoviç (2019: 277) medeniyetin ilerlemeyi sağlarken diğer taraftan insani ve dolayısıyla kültürel bir çöküşe neden olduğunu belirtmektedir. Medeniyet despotizm, mekaniklik gibi unsurlar üreterek ahlakın bozulmasına, şahsiyetin ötelenmesine neden olduğu için kültürü tahrip eden ve insanı kendine yabancılaştıran bir öze sahiptir. Bu durumu İzzetbegoviç şu sözlerle ifade etmektedir:

“...Medeniyetin kültürü yok etmesi sadece din ile teminat altına alınabilir. Salt maddi ve teknik ilerleme barbarlığa aleni bir dönüş olabilir...” (İzzetbegoviç, 2020a: 71).

Kültür ve medeniyete ilişkin görüşlerine insanın iki boyutluluğu üzerinden ulaşan mütefekkir ikisi arasında birbirini tahrip eden bu ilişkinin varlığına da insanın ve onun değişmeyen doğası üzerinden ulaşmaktadır. Maddi olarak bir gelişmişlik, bir zenginlik içerisinde bulunan veya bir güce sahip olan bir insanın maddi şeylerle daha fazla meşgul olması ruhunu ihmal etmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Eşyalarla, makamla, zenginlikle uğraşan insan hayata ilişkin anlam arayışlarını kaybetmeye ve ilkelerinden taviz vermeye daha meyilli bir hale bürünmektedir. Bu nedenle maddi gelişmişlik artarken ruhi gerileme ve ruhi bunalımlarının artması insanın özünde bulunan bir dengeyi ihmal etmesinden kaynaklanmaktadır.

Düşüncelerinde sıklıkla Kuran'a ve ilahi işleyişe atıf yapan İzzetbegoviç kültür ve medeniyetin değişimine dair bu düşüncelerine de Kuran'dan hareketle ulaşmıştır. Ona göre Allaha yakın olanların çoğunun önceki dönemlerde azının ise sonraki dönemlerde olması demek Allaha ve ruhi gelişim anlamına gelen kültürün gerilediği anlamına gelmektedir. Buna karşın tarih, toplum ve medeniyetin ilerlemesi olabilir. Fakat insan, kültürün gerilemede olduğu muhakkaktır (İzzetbegoviç, 2019: 375).

İnsanın maddi boyutuna karşılık gelen medeniyet de bu nedenle onun manevi boyutuna karşılık gelen kültürü tahrip eden bir özü sürekli olarak içerisinde taşımaktadır. Medeniyetin kültürü tahrip eden bu özü mütefekkire göre tarihte pek çok medeniyetin de başına gelmiştir. Bu durumu hem İslam tarihinden hem de Batının yaşadığı durum üzerinden açıklayan İzzetbegoviç İslam'ın tarihsel sürecinde kültür-medeniyet dengesinin zamanla bozularak maddileşmenin öne çıkan yapısına vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan İzzetbegoviç Batının teknik ve bilimsel olarak gelişmesine rağmen suç, boşanma oranlarındaki artışın ve Batı tarihinde yaşanan soykırımların sebebini de medeniyetin kültürü, inancı ve ruhu parçalayan özülle ilişkili olmasında görmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALİK BİN NEBİ VE ALİYA İZZETBEGOVIÇ'TE MEDENİYET KARŞILAŞTIRMASI

Pek çok alanda yaygın olarak kullanılan medeniyet kelimesinin herkes için kabul edilen ortak bir tanımına ulaşmak mümkün değildir. Medeniyet; anlamı, karşılık geldiği toplumsal gerçeklikler ve bu gerçekliklerin içerdiği sınırları ve boyutları yeterince belli olmayan bir olgudur (Aydın, 2011: 289). Bu belirsizliği ve muğlaklığı onun pek çok gerçekliği içine alan geniş bir kavram olmasıyla ve hemen herkesin kendi zihninde kavrama karşılık gelen bir tanımının bulunmasıyla ilişkilidir. Arapça *mdn* kökünden ve *medine* kelimesinden gelen medeniyet şehir yaşamına yaptığı atıfla genellikle şehir yaşamının sosyal, siyasal, ekonomik açıdan imkân sağladığı birikimi ve fırsatları (Kutluer, 2003: 296) ve teknik ve bilimsel gelişmeyi, maddi ilerlemişliği, davranış tarzlarındaki nezaketi ifade etmektedir. Fakat bununla birlikte kullanan kişinin düşüncesine bağlı olarak anlamı farklılık gösteren; bu bağlamda sınırları muğlak bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınırları ve karşılık geldiği gerçeklikler net olmayan medeniyet kavramının tartışıldığı bağlamları ve tarihsel süreçte değişen içeriğini ele almak konumuz açısından önem taşımaktadır.

Medeniyet kavramının Batı dillerindeki karşılığı *civilisationdur*. *Civitas* kelimesinden gelen ve köken olarak şehirle ilişkisi bulunan *civilisation* kelimesi ilk defa Fransız Victor Riqueti Mirabeau tarafından kullanılmıştır. Bir yaşam tarzını ve hayat biçimini anlatmak (Görgün, 2020: 13) ve toplumsal bir sınıf eleştirisi yapmak için 1757 yılında Victor Riqueti Mirabeau bu kelimeyi kullanmıştır. Onun bu kavramı kullanmasının ise tarihsel bir zemini ve bu kavramı ortaya çıkaran bir gelişim süreci mevcuttur.

Norbert Elias *civilisaiton* kavramının ortaya çıkışını toplumsal değişime ilişkin önemli incelemeler yaptığı ve davranışsal değişimler üzerinden değişimi ele aldığı *Uygarlık Süreci* isimli kitabında ayrıntılı olarak incelemektedir. *Civilisation* terimi Fransız saray aristokrasisinin kendini tanımlamak, davranış biçimlerini, nazik olarak tanımladıkları tavırlarını ve yaşam düzenlerini toplumun diğer kesimlerinden ayırmak ve bu toplumsal düzenin diğer insanların yaşam standartından daha yüksek bir düzeyde olduğunu anlatmak üzere kullandığı bir kavramdır (Elias, 2021: 115). Bu anlamıyla *civilization* üst tabakanın

yaşam tarzı, davranış biçimi, kılık kıyafet, yeme içme adetlerini ve onlara ilişkin tüm ilişki şekillerini içeren bir kavram olarak kullanılmaktadır. Fakat zamanla kavram daha geniş bir bağlamda kullanılır hale gelmiştir. Fransız Devrimiyle toplumda önemli bir konuma yükselen burjuvazinin ve zamanla ekonomik ve toplumsal farklılıkların azalmasıyla birlikte toplumun diğer katmanlarının saray aristokrasisiyle olan ilişkisi saraylılar için özgün olarak tanımlanan davranış biçiminin ve yaşam tarzının Fransız toplumunun geneline yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle 17. Yüzyılda sadece saray topluluğunun davranış tarzını ve yaşam biçimini ifade eden civilisation 18. Yüzyılda Fransız toplumunun tümünün yaşam biçimini ifade eden bir kavram haline gelmiştir. (Elias, 2021: 112).

İlk defa Mirabeu tarafından 1757 yılında kullanılan civilisation 1774 yıllarında anlamı genişletilerek yaygın bir kullanıma ulaşmıştır. Sadece bir durumu işaret eden civilisation zamanla istenen yenilikleri de içerisine alan bir kavram haline gelmiştir. Saray toplumunun sosyal alandaki davranışlarındaki nezaket, kibar davranış tarzlarını ifade etmekle birlikte civilisation bu yıllarda bir toplumu medenileştirmek için gerekli görülen “devletin, anayasanın, eğitim ve buna bağlı olarak da geniş halk yığınlarının uygarlaşması yani varolan ilişkilerde hala barbar ve akla aykırı kalmış şeylerden kurtuluş” gibi düşünceleri ve yenilik taleplerini de içermektedir. Civilisation 18. Yüzyıl sonunda Batılılar tarafından kendileri için tamamlanmış bir süreç olarak görülürken diğer toplumları da barbarlıktan kurtarma bilincine dönüşmüştür (Elias, 2021: 127- 129). Bu bağlamda medeniyet Görgün’ün (2003: 298) de ifade ettiği gibi son 200 yıldır Batının kendisini diğer toplumlardan ayırmak ve onlardan daha ileride olduğunu belirtmek üzere Batı yaşam biçimini ifade eden bir kavrama dönüşmüştür. Medenileşme kavramıyla da Batı sömürgeci politikalarını meşrulaştırmıştır.

19. yüzyılda sadece Batıya özgü bir gelişmişliği ifade eden medeniyet kelimesinin Müslüman dünyaya girişi yine aynı yüzyılda İslam toplumlarının Batıyla karşılaşmaları neticesinde olmuştur. Toplumsal bir düzeni ifade etmesi açısından medeniyet bir gerçeklik olarak İslam toplumlarında bulunsa da medeniyet kavramının İslam toplumlarına girişi Batılı kurum ve hayat tarzını benimseme süreci olan Batılılaşma sürecinde olmuştur (Görgün, 2003: 299). Batının tarihsel süreçte en gelişmiş aşamada bulunmasına atıf yapan

medeniyet, Müslüman toplumların 19. yüzyılda Batı karşısındaki durumuna çözüm arayışına girdikleri bir dönemde tartışmaların temelinde yer almaktadır.

İlk defa bir kavram olarak sivilizasyon kelimesine büyükelçi olarak Paris’te bulunduğu dönemde Mustafa Reşid Paşa’nın 1834 yılında Osmanlı hükümetine gönderdiği mektuplarda karşılaşılmıştır. Reşid Paşa kelimeyi “terbiye-i nâs ve icrâ-yı nizâmât” (insan terbiyesi ve düzeni) şeklinde kullanırken amacı Batılı bir yaşam tarzını ifade etmektir. 1840 ve 1850’li yıllara gelindiğinde bu kavram medeniyet kelimesiyle karşılanmaya ve insanlar arası iyi ilişkiler, ahlaki gelişim, teknolojinin kullanılması, bilim, fen, sanayide ilerlemiş olmak, refah ve iyi halde yaşayış, şehirli olma ve ileri bir yaşam tarzı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Baykara, 1990: 8- 9). Bununla birlikte kavramın içeriğinde halen bir belirsizlik de devam etmektedir.

Müslüman toplumlarda medeniyet kavramının içeriğinin belirlenmesi bir taraftan Batıdaki civilisaiton kelimesinin gelişim ve değişim sürecine bağlı olarak meydana gelirken diğer taraftan Müslümanların içerisinde buldukları durumla ilişkili olarak gerçekleşmiştir. Medeniyet tartışmaları öncelikle bir modernleşme tartışması olarak karşımıza çıkar. İslam toplumlarının modern dönemde durumlarını analiz etme ve moderniteyle olan ilişkilerini belirleme hususu medeniyet tartışmalarının temelini oluşturur. Batı karşısında siyasi ve askeri yenilgilerin yaşandığı ve İslam’a yönelik suçlamaların yapıldığı 19. Yüzyılda Müslümanlar yaşadıkları bu durumu anlamlandırmaya çalışırken ve kimliklerini koruyarak modernleşebilmenin yollarını ararken medeniyet kavramını bu çabalarının merkezine yerleştirmişlerdir.

Medeniyet bu dönemde İslam toplumlarının Batı karşısındaki geri kalmışlıklarını çözümlmek için Batıdan alınması gerekenin ne olduğu veya alınması gereken bir şeyin olup olmadığı meselesinin merkezinde bulunmaktadır. İslam toplumlarının içerisinde bulunduğu durumdan kurtulmak üzere kendilerine ait değerleri, unsurları belirleme ve bu bağlamda Batıdan alınması gerekeni tespit etme hususunda medeniyet işlevsel bir nitelik görmüştür. Medeniyet tartışmaları Batıyı ve onun tüm unsurlarını kökten reddetme, onun sadece bazı özelliklerini benimseme ve Batı’nın tüm değerlerini ve unsurlarını benimseyip onu her alanda taklit etmeyi öneren fikirler temelinde şekillenmiştir.

Bu düzlem temelinde Çağdaş İslam düşüncesi Batının teknolojik alandaki üstünlüğünü kabul etmiş ve Batı medeniyetinin temel özelliğini teknolojik gelişmişlik olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle Batının teknolojik gelişmişliğini almak bazı düşünürler tarafından Müslümanların kendi problemlerine bir çözüm olarak görülmektedir. Onların bu fikirleri dönemin önemli isimlerinden Ziya Gökalp'in medeniyet görüşleriyle bir yakınlık göstermektedir (Doğan, 2013: 253). Gökalp Batıdan alınması gerekenleri belirlemek üzere başvurduğu medeniyet kavramında tanımın içeriğini kültürle ve harsla ilişkili oluşturmuştur. Ona göre medeniyet fen, bilim, teknik gibi milletler arası ortak bir gelişmişliği içerisinde bulunduran unsurları içerirken hars ve kültür her milletin kendi duyuş, düşünüş ve hissediş biçimine bağlı olarak mevcut olan sanat, dil, din, ahlak, adet, gelenek gibi unsurları içermektedir (Gökalp, 1976: 30-31). Batıdan alınması gerekenler de milletler arası ortak unsurlara işaret eden medeniyet ve onun unsurlarıdır. Osmanlı devletini içerisinde bulunduğu bunalımlı durumdan kurtulması onun milletler arası bir içeriğe sahip olan medeniyet düzlemine dahil olmasıyla mümkün olacaktır. (Gökalp, 1976: 42). Ziya Gökalp'in bu fikirleri hem kendi döneminde hem de ilerleyen dönemlerde yapılan medeniyet tartışmalarında önemli bir bağlamı oluşturmaktadır.

Çağdaş İslam düşüncesinde Batıyla kurulması gereken ilişkiyi belirlemek temelinde kullanılan kültür ve medeniyet kavramları zamanla kavramsallaştırmalar ve teorik tartışmaların içerisine dahil edilerek çeşitli anlamlar kazanmıştır (Sunar, 2020: 84). Bu husus üzerinde etkili olan önemli olaylardan birisi sadece Batının yaşam biçimini ifade eden bir kavram olarak kullanılan medeniyetin 20. Yüzyıla gelindiğinde diğer toplumların da yaşam düzenlerini ifade edebilen bir içeriğe kavuşmuş olmasıdır. Sürekli olarak gelişim çizgisinde olduğu düşünülen Batının dünya savaşları neticesinde sıkıntılı bir durumun içerisine düşmesi ilerleme temelinde şekillenen medeniyet kelimesinin içeriğiyle ilgili bir şüpheyi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde tarihin sürekli ilerleyen bir çizgide bulunmayıp zaman zaman düşüşe geçtiğini belirten döngüsel tarih anlayışları ortaya çıkmıştır. Tarihe yönelik ortaya atılan yükseliş ve düşüş kuramları tarihin sürekli ilerleyen bir çizgide bulunmayıp zaman zaman düşüşe geçtiğini belirtirken medeniyetin ilerleme anlamına gelmeyip Batı medeniyetinde olduğu gibi bir gerileme sürecini içerisinde taşıdığını ifade etmektedir. Bu fikir ise tarihte etkin olan başka medeniyetlerin de olabileceği fikrine zemin hazırlamıştır (Görgün, 2003: 299).

Bu dönemlerde Japon Medeniyeti, Grek Medeniyeti, Roma Medeniyeti ve İslam Medeniyeti gibi medeniyet kelimesinin önüne farklı yaşam biçimlerini ifade etmek üzere pek çok toplumun ismi eklenmiştir. Bu düşünceyle beraber İslami yaşam biçiminde ve tarihinde bir düşünüş süreci yaşanmış olsa da onun varlığını devam ettirdiğini belirten fikirler ortaya çıkmıştır. İslam medeniyeti kavramına yoğun bir ilgi bu dönemde olmuş ve etkinliğini kaybeden İslami bir düzen ve hayat biçimi olarak İslam medeniyetinin yeniden inşa edilmesine yönelik fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır (Görgün, 300, Sunar, 2020: 90). İsmail Raci el Faruki, Seyyid Hüseyin Nasr, Muhammed İkbâl, Ali Şeriatî, Sezai Karakoç gibi isimler İslam medeniyetinin ihyasına önem vermişlerdir.

Bir yandan İslam medeniyetini inşa etme çabasına yönelik fikirler ortaya çıkarken diğer taraftan da medeniyet eleştirisi devam etmektedir. Medeniyeti eleştiren Ebul Hasan Nedvi, İsmet Özel, Nurettin Topçu gibi isimler onun dini bir bağlamla örtüştürülmesinin ve medeniyet inşasına dini bir içerik atfetmenin hatalı olduğu görüşündedir. Medeniyeti ürettiği teknik gelişmişlikle ele alan bu isimler onu yapay bir kavram olarak değerlendirmekte; insanın aleyhinde bir gerçeklik olarak ele almakta ve insanı kendine yabancılaştıran bir alan olarak medeniyeti eleştirmektedir.

İslamcı düşüncede medeniyet gerçekliğini İslam medeniyeti fikrini kabul eden ve onu reddeden bir zemine oturtan yaklaşımlar medeniyet kavramının gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır. Bu yaklaşımlar ve tartışmalar medeniyet kavramını modern medeniyete duyulan bir tepkisellik üzerinden değil; entelektüel bir zeminde geliştirmektedir. Onu Müslüman toplumların analizi ve modern medeniyetin açıklanması için kullanmış ve kavramın Müslüman dünyada gelişimine katkı sağlamışlardır.

İslamcı düşüncede medeniyet kavramının gelişimini etkileyen bir başka husus kullanıldığı ilk zamanlardan itibaren kültürle bir ilişkisi kurulan medeniyetin kültürle arasındaki ilişkiye ve farka odaklanmak olmuştur. Medeniyetin herkes için kabul edilen bir tanımına ulaşılması mümkün olmasa da kültürle yakın ilişkisi herkes tarafından kabul edilmektedir. Zaman zaman bu mefhumlar birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Fakat genellikle tartışmalar kültür ve medeniyetin farklı içeriklerine odaklanmaktadır. Kültürün içeriği daha sabit olarak ele alınırken medeniyetin tartışmalı bir bağlam taşımaya dikkat çekilmektedir (Aydın, 2013: 102). Medeniyetin kültürle olan bu yakın ilişkisi medeniyet ile ilgili yapılan her tartışmayı bir şekilde kültürle de bağlantılı hale getirmektedir. Çağdaş

İslam düşüncesinde de Batıdan alınması gerekeni belirlemek üzere kullanılan kültür ve medeniyet zamanla farklı şekilde ilişki biçimleriyle tanımlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda bu tartışmalar temelinde medeniyet ve kültür ilişkisi ulusallık ve yerellik, maddilik ve manevilik, evrimsellik ve zıtlık zemininde şekillenmiştir. Bu görüşler kültürü insanın sosyal alanda yapıp ettiği manevi tüm gerçekliklere ve ürünlere, her sosyal alanın kendine özgü değerlerine ve manevi unsurlarına karşılık gelen bir gerçeklik olarak tanımlarken medeniyeti maddi unsurlara karşılık gelen ve tüm uluslar için ortak bir gelişmişliği ifade eden bir bağlamda ele almışlardır. Yanı sıra kültürü sosyal bir alanda basit bir yapılanma medeniyeti ise daha gelişmiş üst bir yapılanma şekli olarak ele alan yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Tüm bu tartışmalar temelinde medeniyetle ilgili önemli düşünceler üretilmiştir.

Netice itibariyle İslam düşüncesinde medeniyet ortak bir yaşam biçimi, gruplar için ortak bir kimlik ve ortak bir bilinç gibi anlamlardan teknik ve bilimsel gelişmişliğin ürettiği yozlaşmayı ifade eden bir gerçekliğe; tüm insani birikimler için kullanılan bir gerçeklik olarak kullanılmaktan karmaşık sosyal örgütleniş biçimlerini analiz etmeye; bir toplumun maddi unsurlarını ifade etmek üzere kullanılmaktan sosyal alanda maddi ve manevi tüm yapılanları ifade eden bir alan olarak çok çeşitli içeriklere kavuşmuştur. Onun bu farklı tanımlanma biçimleri de geçmişten günümüze medeniyet tartışmalarının devam etmesine neden olmaktadır.

3.1. Mukayeseli Bir Analiz: Malik Bin Nebi ve Aliya İzzetbegoviç'te Medeniyet

Malik Bin Nebi ve Aliya İzzetbegoviç medeniyet tartışmalarına aynı zaman diliminde farklı coğrafyalar içerisinde katkı sağlayan İslami düşüncenin iki önemli ismidir. İki farklı alan ve kendilerine özgü oluşturdukları iki farklı sistematik üzerinden bir pratik üretme gayretinde olan iki düşünürün pek çok ortak noktası bulunmakla birlikte farklı pek çok düşünceye de sahip olduğu görülmektedir. Bin Nebi ve İzzetbegoviç arasındaki önemli farklar ve benzerlikler onların medeniyet meselesini ele almaları temelinde ortaya çıkmaktadır.

Müslüman dünyanın durumuna ilişkin çözüm olarak düşüncelerini ortaya koyma çabasında olan her iki düşünür İslam toplumlarına sunduğu çözümleri genel olarak kültür veya medeniyet içerisinde değerlendirilmektedir. Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in problemin

çözümüne ilişkin kültür ve medeniyeti anlamlandırma biçiminin ortaya koyulması İslam düşüncesine sunduğu çözümü anlamak ve medeniyet tartışmalarına katkılarını görmek ve iki mütefekkirin karşılaştırılması açısından oldukça önemli bir hususu oluşturmaktadır. Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in değişim fikirlerini anlamak ve iki mütefekkirin medeniyet düşüncelerinin karşılaştırmasını gerçekleştirmek onların tarihi, toplumu, değişimin merkezine yerleştirdiği unsuru ve medeniyetle ilişkili olan bir gerçeklik olarak kültürü ve onun unsurlarını nasıl ele aldıklarını açıklamayı gerektirmektedir.

	MALİK BİN NEBİ	ALİYA İZZETBEGOVIÇ
Düşünce Sistematiği	Tarih Felsefesi	Ahlak Felsefesi
Kültür	Eşyayla ve Doğayla Kurulan Formel İlişki Eşya ve Eşyayı İsimlendirme Aşaması	Doğayla Kurulan Hakiki ve Aracısız Bir İlişki Ahlaki ve İlkesel Boyut
Medeniyet	Maddi ve Manevi Unsurlar Fikir ve Kavram Aşaması	Maddi Unsurlar Aletler ve Maddi Boyut
Medeniyet ve Kültür	Evrimsel Bir İlişki	Zıt Bir İlişki
İslam Dünyasının Krizi	Medeniyet Krizi	Kültürel ve Ahlaki Kriz
İslami Yenilenme	İslam Medeniyeti	İslam Kültürüne Bağlı İslam Medeniyeti
Tarih	Döngüsel Tarih Anlayışı	Döngüsel Tarih Anlayışı
Toplumsal Değişimin Temel unsuru	İnsan	İnsan
İnsan	– Fert – Şahıs	– Kitle insanı – Şahsiyet
İnsanın Ontolojik Konumu	Medeni ve Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan	Ahlaki ve Kültürel Bir Varlık Olarak İnsan
Toplum	Sosyal İlişkiler Ağı	Kitle Toplumu
Ahlak	– Kültürel Sınırlar İçerisinde Ahlak – Medeniyet Hamlesiyle Şekillenen Ahlak	Daima Yüksek Bir İçeriğe Sahip Olarak Ahlak

Teknik	Medeniyetin Tek Boyutu	Medeniyet
---------------	------------------------	-----------

Tablo 2. Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in Karşılaştırılması

3.1.1. Toplumsal Değişimin ve Tarihin Yönü

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in toplumsal bir değişim talebinde bulunmaları her iki mütefekkirin tarihin değişiminin nasıl gerçekleştiği, bu değişimde insanın rolü gibi meselelere odaklanmasına yol açmıştır. Yanı sıra yaşadıkları yüzyılda hem küresel ölçekte hem de kendi toplumları düzleminde yoğun karmaşaları ve savaşları tecrübe etmeleri iki mütefekkirin de tarih meselesine ilgi duymasına neden olmuştur. Tarihin değişimi, onun nereden geldiği nereye gittiği ve tarihin belirli bir düzenlilik temelinde hareket edip etmediği tarihsel açıdan yoğun olayların yaşandığı dönemde pek çok düşünürü tarihle ilgilenmeye sevk etmesi gibi iki mütefekkirin de tarihe merakını uyandırmıştır. Nitekim bin Nebi ve İzzetbegoviç'in kendi hayat hikayelerini yazdıkları eserlerine tarihe tanıklığım ismini vermeleri onların tarihi kendi tecrübeleri doğrultusunda anlama çabalarıyla birlikte tarihe duydukları yakın meraklarının bir neticesidir.

İki düşünürün tarihi değerlendirme biçimleri ise kültür ve medeniyet kavramları temelinde gerçekleşmektedir. İki mütefekkirin tarihe, tarihin değişimine ve düzenliliğine yönelik görüşleri bu bağlamda oldukça önemlidir. Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in medeniyet anlayışlarındaki farklılığın ortaya çıkması için karşılaştırılması gereken önemli görüşlerinden birisi tarihi analiz etme şekilleridir.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in her ikisi de tarihsel değişimi ortak bir temelden; tarihin ilkelden gelişmişe doğru tek çizgili bir şekilde ilerlediği fikrinin aksine tarihsel değişimi her zaman en iyiye ve en gelişmişe doğru değil döngüsel olarak bir değişim üzerinden ele almaktadır. Bu bağlamda tarihin tek çizgili bir şekilde ilerlediğini savunan A. Comte, K. Marx, E. Durkheim'dan farklı olarak tarihin döngüsel bir değişime tabi olduğunu; onun zaman zaman yükselişe geçerken zaman zaman düşüşe geçtiğini belirten İbn Haldun, O. Spengler, P. Sorokin ve A. Toynbee gibi düşünürlerle ortak düşünceler üretmişlerdir.

Bin Nebi tarih anlayışını onun çok boyutlu bir yapıya sahip olması temelinde ele almaktadır. O tarihin öncelikle toplumsal ve metafizik bir boyutunun bulunduğunu belirtir. Bu metafizik ve sosyal boyut tarihin yakın nedenlerinin bulunmasının ötesinde uzak

nedenlerinin bulunması ve tarihin bir süreklilik temelindeki hareketidir (Bin Nebi, 2018: 19). Bir toplumda yaşanan önemli bir hadisenin geniş zaman ölçeğinde başka toplumlarda farklı etkiler meydana getirmesi ve bir süreklilik içerisinde hareketi tarihin sosyal ve metafizik boyutunun içeriğini oluşturmaktadır.

Tarihin sosyal yönünün onun bir süreklilik temelinde değişmesiyle ilişkili olması demek Bin Nebiye göre tarihin belirli yükseliş ve düşüş süreçleri yaşasa da devam etmesi demektir. Bu bağlamda tarih ona göre yükseliş ve düşüşler temelinde şekillenen bir değişim izlemektedir. Bu değişimi medeniyet üzerinden açıklayan bin Nebi yükseliş ve düşüşle birlikte döngüsel bir düzlemde hareket eden medeniyetin tarihin işleyişi olduğunu belirtmektedir. Ona göre tarihsel hareket ya uygarlığa ya da yıkılışa doğru gerçekleşen bir içeriğe sahip olup tek çizgi üzerinde devamlı olarak gelişen bir içeriğe sahip değildir. “Tarihin devrevi dönüşleri, öyle tekerrüleri vardır ki” diyen (Bin Nebi, 1992: 42) tarihin döngüsel şekilde değiştiğini savunmaktadır.

İzzetbegoviç tarihi Bin Nebi’ye benzer şekilde döngüsel bir bağlamda ele almaktadır. Ona göre “tabiatta olduğu gibi tarihte de her şey çeşitlilik ve devir daimdir” (İzzetbegoviç, 2019a: 118). Fakat İzzetbegoviç’in burada tarihsel değişimin yönüne ilişkin Bin Nebi’den farklı bir tanımlamada bulunduğunu da belirtmek gerekir. Buna neden olan önemli husus İzzetbegoviç’in tarihi iki farklı bağlamda tanımlaması; kültür ve medeniyet, maddi ve manevi olan arasındaki zıtlık üzerinden değerlendirmesidir. Bin Nebi’nin tüm gerçeklikleri beraber ve iç içe alması ve tarihi de bir bütün olarak medeniyet temelinde değerlendirmesine karşın tüm gerçeklikleri birbirine zıt bir bağlam üzerinden onları birbirinden ayırıştırarak ele alan İzzetbegoviç kültür ve medeniyet tarihini birbirinden ayrı olarak ele almaktadır.

İzzetbegoviç’e göre aletler tarihi medeniyete, insanlık tarihi kültüre karşılık gelir. Bu bağlamda insanlık tarihi ve kültür, döngüsel bir düzlemde yükselişleri ve düşüşleri olan bir süreçken; aletler ve medeniyet tarihi gelişim çizgisi üzerinde devamlı ilerlemektedir. İnsanın sürekli değişkenlik gösteren ve artan ihtiyaçlarına çözüm arayışında olması aletler ve medeniyet tarihini ilerlemeci bir bağlama taşımaktadır. Buna karşın anlam arayışı tarihin tüm dönemlerinde merak konusu olmakla beraber bu merakın düzeyi değişken bir içeriğe sahip olduğu için kültür döngüsel bir düzeyde değişim göstermektedir. (Özyurt, 2016: 106). Esasında her iki tarih de mütefekkirin düşüncelerinde insanın tarihine karşılık

gelse de aletler tarihinin insanı zoolojik olanla yakınlaştıran özelliğine karşın; insanlık tarihinin insanı diğer canlılardan ayıran unsurları içermesi mütefekkirin kültür tarihini insanlık tarihi olarak tanımlamasına neden olmuştur.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in her ikisi de insanlık tarihinin bu döngüsel değişimine, tarihi yönlendiren ilahi bir irade olması fikrinden ulaşmaktadır. İki düşünür tarihi değerlendirirken ortak bir temelden; toplumsal ve tarihsel alanın ilahi bir iradenin gücüyle düzenlendiği fikrinden hareket etmektedir. "Allah'ın tarihi yönlendirdiğine inanıyorum", "İnsanlar tarihe hükmedemez. Tarihe Allah hükmeder ve o ne derse o olur" diyen İzzetbegoviç (2018: 26, 65) tarihte ona hükmeden ilahi bir iradenin varlığına dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Bin Nebi de tarihin Allah'ın sosyal alana koymuş olduğu belirli düzenliliklere ve bu ilahi düzenlilikleri ifade eden sunnetullah'a bağlı olduğunu savunmaktadır. Tarihte yükseliş ve düşüş bu düzenliliklere bağlı olarak meydana gelmektedir. Bununla birlikte her iki düşünürü göre Allah'ın tarihe ve sosyal alana hükmetmesi insanı tarihte pasif bir konuma yerleştirmemektedir. Buna Rad Suresi 11. Ayet ile cevap veren her iki düşünür bu ayetin insanın kendini değiştirmedikçe toplumsal değişimin olmayacağına yaptığı vurguyla tarihsel ve toplumsal değişimin insanın değişimi ve onun eylemleriyle ilişkili olduğuna işaret etmektedir.

İzzetbegoviç'in ilahi iradeyle birlikte insanı ihmal etmeyen bir tarih anlayışını benimsemesi onun hayatı çelişkilere sahip olarak değerlendirmesiyle ilişkilidir. Ona göre tarih kader ve sorumluluk, zorunluluk ve özgürlüğün her ikisini de içerisinde taşıyan bir içeriğe sahiptir. İnsanı sınırlandıran bir kader bulunurken bu sınırlar içerisinde insanın sorumluluk sahibi olup kendi eylemini meydana getirmesi tarihi oluşturmaktadır. Bu nedenle İzzetbegoviç'e (2018: 27) göre insanın Allah'ın müdahalesini bekleyip hiçbir şey yapmaması yanlıştır. İnsan, Allah'ın tarihe müdahaleleriyle ve koyduğu yasaların bilincinde olarak tarihte sorumluluklarını yerine getirmekle mükelleftir. İnsanın Allah'ın tarihe hükmeden bir varlık olmasını unutmaması ve diğer taraftan sorumluluklarını yerine getirerek bir denge kurmasıyla tarih meydana gelmektedir.

İnsanın tarihte olan etkinliğine aynı şekilde dikkat çeken Bin Nebi bu durumu determinizm ve tarihteki düzenlilikler arasındaki farkla ortaya koymaya ve açıklamaya çalışır. Ona göre tarih yükseliş ve çöküş temelinde şekillenmekle birlikte bu zorunlu bir işleyiş değildir. İnsan toplulukları bu değişime müdahale edip düşüşü yükselişe

çevirebilecek bir role sahiptir. Bu nedenle tarihte zorunlu bir determinizm bulunmamakta sadece belirli düzenlilikler bulunmaktadır. Bu düzenlilikleri bilen insan toplulukları kendi durumlarını buna bağlı olarak değerlendirdiklerinde tarihte etkin bir konuma gelecekler ve bir tarih meydana getireceklerdir. Dolayısıyla iki mütefekkirin tarih anlayışı da ilahi bir işleyişle birlikte bu işleyişi etkileyebilecek bir faktör olarak insanın bulunması temelinde şekillenmektedir.

Bu benzerliklerine rağmen İzzetbegoviç ve Bin Nebi arasında tarih anlayışları açısından bir farka değinmek gerekmektedir. Tüm meseleleri tarih felsefesi bağlamında ele alan bin Nebi ile düşüncelerinde insana odaklanan İzzetbegoviç'in tarihi algılayış biçimlerinde ufak da olsa bir farklılık bulunmaktadır. İzzetbegoviç tarihte ilahi iradenin varlığı fikriyle belirli nedenlerin her zaman aynı sonucu vermemesi fikrine ve tarihteki belirsizliğe daha çok odaklanırken Bin Nebi belirli durumların ilahi sunnetullah gereği belirli sonuçlara yol açtığı fikrine daha çok dikkat çeker. Bu nedenle de kendi değişim teorisini bu düzenlilikler temelinde oluşturur. Her ikisi de ilahi bir varlıkla tarihte oluşan bağlantısallıklara dikkat çekerken İzzetbegoviç Tanrının bulunduğu bir dünyanın mekanik olmadığı için öngörülemezliğine; Bin Nebi Tanrının bulunduğu bir dünyanın öngörülebilirliğine odaklanmaktadır.

3.1.2. Toplumsal Değişimin Temel Unsuru: İnsan

Medeniyet ve kültür kavramlarıyla toplumların tarihte etkin bir role ulaşması ve toplumsal değişimin gerçekleşmesi meselesine odaklanan Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in medeniyet anlayışlarına ilişkin kıyaslanması gereken önemli hususlardan birisi bu değişimi başlattıkları noktadır. Sosyal değişime dair oluşturulan fikirler ve bu konuya dair yaklaşımlar genellikle iki bağlam üzerinden devam etmektedir. Değişimin özünde toplumun ve toplumsal yapıların bulunduğunu ve toplumun içerisinde yer alan kurumlarda meydana gelen değişimle toplumun da değişeceğini belirten görüş ile sosyal değişimin insanın değişmesiyle ilişkili olduğunu ifade eden görüşler bu tartışmanın içeriğini oluşturmaktadır. Değişimin temelinde toplumsal yapıların bulunduğunu belirten görüşler ekonomi ve siyaset gibi kurumlarda yaşanacak değişimlerin toplumu ve sosyal yapıyı değiştirmesine odaklanmaktadır. Değişimde insanı temel alan anlayışlar ise insanda yapılacak bir yenilenmenin toplumsal bir değişimi de beraberinde getireceği fikrini savunmaktadır.

Bu tartışmaya benzer bir tartışma Çağdaş İslam düşüncesi içerisinde 19. Yüzyılda toplumsal açıdan sıkıntılı bir durumda bulunan Müslüman toplumlarının yenilenme çabasına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Müslüman toplumların yenilenmesi düşüncesi ilki siyaset odaklı değişim ve ikincisi insan odaklı yenilenme olmak üzere değişim yöntemini iki farklı boyuttan oluşturan iki farklı görüşün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumsal değişimin ancak siyasi kurumların ele geçirilmesiyle gerçekleşeceğini belirten siyaset odaklı yenilenme yaklaşımları Müslüman toplumların değişiminin temeline onları yöneten sistemin ve yönetimin değişmesini yerleştirmiştir. Yenilenmenin temeline insanın değişimini yerleştiren ikinci yaklaşım ise toplumsal bir değişimin ve yenilenmenin ancak insanın kendini değiştirmesiyle mümkün olacağını savunmaktadır. Genel olarak “Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez” (Rad- 11) ayetini temel alan bu görüş asıl olanın devlet, yönetim ve ekonomik bir değişim olmadığını insanın kendini değiştirmesi olduğunu belirtmektedir.

Düşünceleriyle Müslüman toplumlara değişim imkânı sunmaya çalışan Bin Nebi ve İzzetbegoviç sosyal değişimin özüne insanı yerleştiren ikinci yaklaşım içerisinde yer almaktadır. Her iki düşünürün analizlerinin ve toplumsal değişim ve sosyal yenilenmeye dair görüşlerinin temelinde insan ve onun ruhi değişimi bulunmaktadır. Eserlerinde ekonomik, siyasi ve sistemsel değişim taleplerinin aksine değişimin insanla ilişkisine vurgu yapan iki mütefekkir bu hususa dair şunları söylemektedir.

“İşte bu an; tarihsel gelişme eğiliminin kırıldığı, belirli bir medeniyette değerlerin altüst olduğu noktayı temsil eder. Böyle durumlarda, siyasi rejimlerdeki değişimleri değil, bizatihi insandaki değişimi göğüslemek zorunda kalırız ... bu aşamada, kurumları incelememiz yersizdir.” (Bin Nebi, 2017: 32).

“Her seferinde bir tür güç ya da iktidarı yardıma çağırma fikri, insanın cihadın ilk ve en zor safhasından, kendi nefsiyle mücadeleden kaçma yönündeki tabi meyline dayanır. İnsan yetiştirip terbiye etmek zor, kendini eğitip terbiye etmek ise daha zordur. Dini yenilenmenin tarifi dahi insanın kendisinden ve kendi hayatından başlaması üzerinedir.” (İzzetbegoviç, 2020a: 69).

Bu sözlerle de açığa çıktığı üzere her iki mütefekkir değişimin temeline ekonomi, siyaset ve teknoloji gibi kurumları koyan görüşlerin tersine insanı ve onun değişimini yerleştirmektedir. İki mütefekkire göre de insanın terbiyesi, zihinsel ve ahlaki durumunun yenilenmesi sosyal bir değişimin özünde yer almaktadır. Sosyal değişimin temeline insanı yerleştiren her iki mütefekkir insanın değişimi hususunda benzer görüşler ortaya koymakla birlikte bu değişimi farklı kavramlar ile açıklamaya ve farklı gerçeklikler üzerine inşa

ederek açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda iki mütefekkirin insan tanımını ele almak ve insanı nasıl değerlendirdiğini incelemek oldukça önemlidir.

3.1.2.1. Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan ve Ahlaki Bir Varlık Olarak İnsan

Toplumsal değişime ve sosyal yenilenmeye dair görüşlerinin temelinde insan ve onun ruhi değişimi bulunan İzzetbegoviç ve Bin Nebi'nin düşüncelerinde bu nedenle insan ve insan meselesi oldukça önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan meselesi her iki mütefekkirin düşüncelerinde öncelikle insanın ilkeli bir karaktere ulaşması ve onun ahlaklı bir yaşam biçimi oluşturması bağlamında ele alınmaktadır. İnsanın doğuştan gelen özelliklerinin üst ilkelerle düzenlenmesi mevzusu iki düşünürün de üzerinde durduğu önemli konulardır. İnsanın, insan olması itibariyle kendinde taşıdığı özelliklerini üst ilkelerle düzenlemesi insanın doğuştan itibaren getirdiği ve onu diğer canlılarla yakınlaştıran biyolojik özelliklerini daha üst bir aşamaya taşıması demektir. İki eli olan, iki ayak üzerinde dolaşan, akıl ve düşünme yeteneği olan en gelişmiş canlı olma (TDK, 2011) durumu insanın biyolojik özelliğini ifade etmektedir. İnsanın bu özelliklerini sorumluluklarının farkında olma, etrafındaki olaylara, durumlara ve şeylere anlam verme, değer verdiklerini öncelikle ve tercihler arasından seçim yapabilme iradesine sahip olma yönünde bir değişime tabi tutması ise onun biyolojik bir varlıktan daha üst bir varlık haline yükselmesi anlamına gelir.

İnsana ilişkin yapılan tanımlarda insanın biyolojik ve manevi olarak iki farklı özelliğe sahip olma durumu aynı zamanda *beşer-insan* ayrımıyla da ele alınmaktadır. Köken olarak dış deri, derinin dış kısmı, görünen yüzü anlamına gelen *beşer* kelimesi genellikle *insan* kelimesiyle aynı anlamda kullanılsa da bazı düşünürler beşerin insandan farklı bir içeriğe sahip olduğunu belirtmiştir (Şeriati, 2007: 14-16, Sami, 1317: 294). Bu düşünürlere göre beşer insanın yaratılış yönündeki durumlarını, cismani ve maddi yönünü ifade ederken insan ise insanın ahlaki yönündeki durumları, onun değerler, ilkeler temelinde davranan yönünü ifade etmektedir. Beşer insanın beslenme, barınma gibi belirli içgüdülere sahip olan, yürüme, konuşma, düşünme gibi özellikleri bulunan bir canlı olmasına atıf yaparken; insan ise maddi ihtiyaçları dışında olaylara, durumlara ve şeylere anlamlar verip değerler atfeden ve değerli gördüğü şeyleri öne alan bir varlık olmasına atıf yapmaktadır. İkinci haliyle insan sadece maddi ihtiyaçları tarafından belirlenen bir varlık olmanın ötesinde maddi ihtiyaçlarını değerler ve ilkelerle düzenleyebilen bir varlık

konumuna yükselmiştir. Maddi ihtiyaçları ve çıkarları yerine kendi çıkarlarına ters düşse bile bazı şeyleri yapması ya da yapmaması insanın beşer olmaktan insan olmaya yükselmesi demektir.

İşte Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in her ikisi de insan meselesiyle öncelikle insanın doğal halinden kurtulup onun üst bir varlığa yükselmesiyle ve beşer olmaktan insan olmaya ulaşmasıyla ilgilenmektedir. Bu meseleyle ilgili benzer görüşler ortaya koyan her iki düşünürün bu meseleyi ele alış biçimi, insanın doğal halden ahlaki ve manevi bir konuma yükselmesi meselesinde kullandıkları kavramlar ve bu mevzuyu üzerine oturttukları gerçeklikler ise farklılık göstermektedir. Genel olarak her ikisi de insan meselesini kültür ve medeniyet kavramları temelinde açıklamış olsalar da bu mefhumlara yükledikleri anlamların farklı olması sebebiyle insan tartışmasını farklı zeminlerde gerçekleştirmişlerdir.

Tarihsel süreçte ve toplumsal alanda eşya ve fikir diyalektiğinden bahseden Bin Nebi insanın doğal halde ve şahsiyet konumunda bulunmasını bu diyalektik üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Mütefekkir insanın olayları, durumları ve çevresindekileri anlamlandırma biçimi ve zihin durumu üzerinde eşyanın ve fikirlerin belirleyici olmasının iki farklı ruhsal durum ve iki ayrı bilinç düzeyi oluşturduğunu belirtir. Bu durum ise Bin Nebi'ye göre medeniyet ve kültür gerçeklikleri arasındaki farkla ortaya çıkmaktadır. Kültürel sınırlar içerisinde, dinamik düşünceden yoksun ve kültürün tek belirleyen olduğu bir aşamada insanın ruhsal ve zihinsel yapısı da eşya tarafından belirlenmekte, eşya ile sınırlı bir bilinç üzerinden bir ilişki kurulmaktadır.

Eşyanın değerler hiyerarşisinin tepesinde yer aldığı durumda insanın değerlendirme biçimi ve davranışları biyolojik bir düzeyde bulunmakta; ruhi ve soyut bir düzeye erişememektedir. Bin Nebi bilinci soyut değerlendirmeler düzeyine erişemeyen insanın beşerlikten şahsiyete ulaşamamasına dikkat çekmektedir. Ona göre insanın gerçekten insan konumuna yükselmesi onun ruhsal durumunun, değerlendirme biçiminin ve davranışlarının dinamik bir düşüncenin rehberliğinde fikirler, değerler temelinde şekillenmesiyle mümkün hale gelecektir.

Mütefekkir insanın beşerden şahsiyet sahibi varlığa yükselmesini eşya-fikir diyalektiğine bağlı olarak Robinson Crusoe ile Hay Bin Yakzan örneklerini vererek

açıklamaya çalışmaktadır (Akın, 2021: 46). Issız bir adada yaşama konusunu ele alan iki eser ortak bir hikâyeden başlamış olsa da iki farklı meseleye odaklanmaktadır. Bin Nebi'ye göre yalnızlığını çalışarak eşyalara ve maddi ihtiyaçlarına odaklanarak gidermeye çalışan Robinson Crusoe ile vaktini Tanrı, ruh gibi hususlarla ilgili anlam arayışlarına girerek ve düşünerek geçiren Hay Bin Yakzan'ın zihniyet biçimi arasındaki önemli bir fark mevcuttur. Crusoe eşyalara bağlı bir zihniyet biçimine sahipken Bin Yakzan fikirler temelinde şekillenen bir düşünme biçimine ulaşmıştır.

Robinson Crusoe'nun adaya düşüp oradan kurtuluncaya kadar tüm hikayesi kapitalizmin ve modern insanın gelişen zihniyet anlayışını temsil etmektedir. Adaya düştüğü andan itibaren sadece çalışmaya odaklanan Robinson Crusoe doğaya hâkim olmak ve kendi ihtiyaçlarını gidermek üzere kurulu bir zihniyet biçimine sahiptir. Crusoe adadan ayrılırken de orayı kendi üzerine tapulamıştır. Sadece kendi çıkarlarına ve biyolojik ihtiyaçlarına odaklanan Robinson Crusoe Bin Nebi'nin düşüncelerinde eşyalar aşamasında kalan zihniyet biçiminin en önemli örneklerinden birisidir.

Diğer taraftan Hay Bin Yakzan adadaki yaşamını düşünmek ve varlıksal sorulara cevap bulmak üzere geçirmiştir. Onun zihniyet biçimi doğayla uyum içinde yaşama ilkesi üzerine şekillenmiştir. Belirli sınırlar doğrultusunda maddi ihtiyaçlarını gideren Bin Yakzan diğer taraftan da yaşamını Allah'a ibadet ederek geçirmiştir. Kendi biyolojik ihtiyaçlarını aşarak ilkeleri doğrultusunda bir yaşam sürdüren Bin Yakzan Bin Nebi'nin düşüncelerinde değersel aşamaya ulaşan ve kendi isteklerini aşmayı başarmış olan zihniyet biçimine karşılık gelmektedir.

Bin Nebi'nin düşüncelerinde insanın şahsiyete ulaşması onun biyolojik ihtiyaçlarının ötesinde ilkeler, değerler ve fikirlerle şekillenmesiyle ve bu fikirlere ve değerlere bağlı bir toplumsal düzen inşa etmesiyle mümkündür. Bu bağlamda insanı diğer canlılardan ayıran özelliği de onun dinamik bir fikir temelinde sosyal bir düzen ve medeniyet inşa eden bir varlık olmasıyla ilişkilidir.

İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliğinin onun medeniliği olduğunu belirten Bin Nebi medeniyetin bir toplumsallığa ve sosyal yaşama karşılık geldiğini belirterek de insanın medeni özelliğinin aynı zamanda toplumsallık inşa etmesi ve toplumsal olması anlamına geldiğini belirtmektedir. Ona göre insan ancak bir sosyal yaşam içerisinde kendi

varlığını kazanabilir ve biyolojik durumdan şahsiyet durumuna geçebilir. Bireyin beşerlikten insanlığa yükselişi insanın toplumsal bir varlık haline gelmesiyle ilişkilidir. Bu durumu mütefekkir şu şekilde ifade etmektedir:

“Birey kendisinin olmayan, olamayan, aksine içinde yer aldığı toplumun nitelikleri olan bir irade ve güç sayesinde kişiliğine kavuşur. Öyle ki sırf kendi gücüne ve sadece kendi iradesine bırakıldığında, tek başına yaşayan veya grubuyla temasını kaybetmiş olan fert ... değersiz bir saman çöpünden ibaret kalır.” (Bin Nebi, 2015: 40).

Bireyin ruhi ve zihinsel bir düzlemde ilkesel aşamaya geçmesiyle medeni bir varlık olduğunu belirten Bin Nebi bunu insana sağlayan şeyin medeniyet olmakla birlikte toplumsal yaşam olduğunu belirtir. Mütefekkire göre bireyin beşerlikten insaniyet durumuna yükselmesi toplumun ona sunduğu ilkeler temelinde hayatını ve karakterini düzenlemesiyle gerçekleşmektedir. Toplumsal amaçların insana belirli idealler sunarak bu idealleri gerçekleştirmek üzere şahsiyet atfettiğini savunan Bin Nebi toplumsal hedeflerin insanın içgüdülerini toplumsal sorumluluklarıyla düzenlemesine yardımcı olduğunu belirtmektedir. Mütefekkir toplumsal amaçların ve sosyal ilişkilerin bozulmasının ise insanın içgüdüleri üzerindeki kontrolünün zayıflamasına, içgüdü ve sorumluluk dengesinin bozulmasına ve insan şahsiyetinde problemlere neden olduğunu ifade eder. Ona göre toplum ve toplumdaki ilişkiler beşer konumunda bulunan insanı insani konuma yükseltirken ve ferdi şahsiyete dönüştürürken; toplumsal durumun ve sosyal ilişkilerin bozulması ise insanda bir bilinçsizliğe ve insan şahsiyetinin bozulmasına neden olmaktadır (Yardım, 2019: 76). Bu nedenle Bin Nebi'nin düşüncelerinde bireyin şahsiyet kazanması onun medenileşmesi ve toplumsallaşmasıyla ilgili bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bin Nebi'nin insanın ilkeli bir karaktere ulaşmasını medeniyet temelinde ele almasına karşın İzzetbegoviç bireyin şahsiyetleşmesini kültür temelinde ahlakla ilişkili olarak inceler. İzzetbegoviç'in düşüncelerinde insanın ilkeli bir konuma ulaşması onun kültürel; ahlaki ve özgür bir varlık olmasıyla ilişkilidir. İnsan olabilmenin temel şartını seçenekler arasında tercihte bulunabilme ve tercihte bulduklarından sorumluluk duyabilme olarak açıklayan mütefekkir insanın ancak bu özellikleriyle değerler alanında hareket edeceğine ve ilkeli bir konuma ulaşacağına vurgu yapmaktadır. Seçenekler içerisinden kendi çıkarlarına ve menfaatlerine aykırı olsa da bilinçli olarak ve içsel bir hamleyle iyi ve ahlaki olanı seçen beşer İzzetbegoviç'e göre insan olmaya yakınlaşmış

demektir. Dolayısıyla İzzetbegoviç'in düşüncelerinde insan meselesi öncelikle kültürel bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsan olabilmenin zorunlu şartının özgürlük olduğunu belirten İzzetbegoviç (Akın, 2018: 59) Bin Nebi'nin toplumu insanı ruhi olarak geliştiren bir ortam olarak değerlendirmesinin aksine insanı sınırlayan ve tercih hakkı vermeyen bir öze sahip olarak görmektedir. Bu nedenle ona göre toplum insanın şahsiyetleşmesinin önünde engel bir gerçekliktir. Şahsiyet ve sosyal fert arasında ayrım yapan İzzetbegoviç şahsiyet sahibi insanı sosyal kanunlarla belirlenmiş insandan ayırmıştır. Ona göre sosyal insan kendi hissettiklerini dikkate almadan toplumun kendisinden beklentilerine uymaya çalışan irade dışı bir varlıktır. Buna karşın şahsiyet ise hissedilen, iyi ya da kötü olsa da kendi ilkeleri, değerleri doğrultusunda ruhi ve özgür bir alanda hareket eden bir varlıktır. Bu bağlamda insanlara bazı durumlarda, kanunlara uyan düzgün bir vatandaş ile eylemlerini başkalarının beklentileriyle değil kendi iradesiyle gerçekleştiren suçlu arasında suçlunun daha sempatik gelmesinin nedenini sorgulayan İzzetbegoviç (2019: 41-42) bunun nedenini düzgün vatandaşın kaynağı ruhunda olmayan toplumsal kurallara uymasının tersine suçlunun özgür bir alanda kendi hissettikleri doğrultusunda hareket etmesinde görmektedir. Özgür bir alanda hareket etmek mütefekkiye göre insanın ilkeli bir karaktere ulaşmasının temel şartı olduğu için insanı sınırlayan bir gerçeklik olarak toplum insanı değersel alandan uzaklaştırmaktadır. Bu noktada Bin Nebi'yle İzzetbegoviç arasında insanın ilkeli bir karaktere ulaşması açısından önemli bir fark ortaya çıkmaktadır. Bu fark Bin Nebi'nin insanın toplumla bir kimliğe ulaşacağını belirtirken İzzetbegoviç'in toplumu insanın karakterinin oluşmasında bir engel olarak görmesidir. İki mütefekkinin bu konuyla ilgili olarak düşüncelerinin farklılık göstermesinin temel nedeni ise toplumu değerlendirme biçimlerindeki farklılığa dayanmaktadır.

3.1.3. Toplum Meselesi: Sosyal İlişkiler Ağı ve Kitle Toplumu

Sosyolojinin temel kavramlarından birisi olan toplum “ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan bir grup” (Marshall, 2005: 732), “aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümü, cemiyet gibi tanımları yapılan bir gerçeklik alanıdır.” (TDK, 2011). Genel olarak belirli bir toprak parçasında varlıklarını devam ettirmek için bir arada bulunan insan gruplarını

nitelendirmek üzere kullanılan toplum aynı zamanda bireyle ilişkisi temelinde de tanımlanmaktadır. Bu bağlamda toplum bir taraftan bireye belirli amaçları ve değerleri benimsemesi hususunda yol göstererek onun gelişimini sağlayan; diğer taraftan ise her şeyin ölçüsü olarak bireyin seçimlerini de belirleyen ve onun özgürlüğünü yok eden bir yapı olarak bireye varlıksal bir alan tanımayan bir sistem olarak değerlendirilmektedir. Toplumun birbirine zıt iki farklı özelliğe sahip olması onun farklı olarak tanımlanmasına neden olmaktadır.

Bin Nebi'nin ve İzzetbegoviç'in toplumu ele alma biçimleri toplumun iki özelliği üzerinden farklılık göstermektedir. Eserlerinde insanları yönlendirerek kendini değiştirme çabasına sahip olan *tarihsel toplumlardan* ve hiçbir amaca sahip olmaması sebebiyle bireylere yol göstermekten ve kendini değiştirmekten uzak olan *ilkel toplumlardan* bahsederek iki farklı toplumu ele alan Bin Nebi (2016: 119) genel olarak ise toplum kavramını ve düşüncelerini tarihsel toplumlar üzerine kurgulamaktadır. Onun eserlerinde iki farklı toplum tipine dikkat çekilmiş olsa da toplum kavramı genellikle insanların belirli bir amaç ve temel bir ilke için bir arada bulunması neticesinde ortaya çıkan, bu ilke ile insanlar arasında ortak bir ruh oluşturabilen bir sosyal ilişkiler ağına karşılık gelir. Diğer taraftan İzzetbegoviç ise toplumu iki boyutlu insanın maddi doğasıyla ilişkili bir gerçeklik olarak değerlendirirken onu her şeyin belirleyicisi olduğu bir sistemin ismi ve bu bağlamda bireyin özgürlüğüne müdahale eden ve insanın sadece biyolojik doğası temelinde diğerleriyle girdiği bir ilişki biçimi olarak değerlendirmektedir.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in toplum tanımlarında toplumun iki farklı özelliğine odaklanmalarının temel sebebi onların kültür ve medeniyeti tanımlama biçimleriyle ilişkilidir. Düşünceleriyle toplumsal bir değişim fikri sunmaya çalışan ve bunu kültür ve medeniyet kavramları temelinde gerçekleştirmeye çalışan her iki mütefekkir değişimin temelinde bulunan toplum gerçekliğiyle ilgili farklı bir tanıma ulaşmıştır. Medeniyeti maddi bir gelişmişliğin ötesinde ilkesel bir yaşam biçimi; şeyler çağından kurtulmuş, düşünceler üzerine kurulu yüksek toplumsal bir hayat tarzı olarak ele alan Bin Nebi toplumu da ilkeler üzerine kurulmuş bir ilişki ve birliktelik biçimini ortaya çıkarması ve insanları belirli amaçlara ve hedeflere yönlendirerek onları yüksek ilkeler temelinde hareket halinde bir arada tutması üzerinden ele almaktadır. Diğer taraftan İzzetbegoviç ise medeniyeti insanın maddi boyutunun ortaya çıkardığı bir gerçeklik olarak değerlendirmesi

nedeniyle medeniyetin zeminini oluşturan ve geniş insan ilişkilerinin bulunduğu toplumu insanlar arasında yapay ilişkiler oluşturan ve insanın şahsiyetini ortadan kaldıran bir gerçeklik olarak değerlendirmektedir.

Düşüncesinde toplum gerçekliğine büyük bir önem veren Bin Nebi toplumu tanımlarken onun toplu yaşama içgüdüsüne bağlı olarak bireylerin toplamından ibaret bir sistem olmadığını belirtir. Ona göre toplum bireyleri bir arada tutan dinamik bir düşünceyi içeren ve bu düşünce ve düşünceye bağlı ilkeler temelinde insanlar arasında kurulan sosyal ilişkiler ağıyla bireylere ortak ruh sunan bir sistemin ismidir. Temel bir fikir ve amaç etrafında toplanıp sosyal ilişkiler oluşturup kolektif bir harekete geçen insanlar bir toplum oluşturmaktadır. Bu nedenle toplumun özünde insanların birlikte yaşama ve maddi içgüdülerinin ötesinde ideallere bağlı bir yaşamı tercih etmesinin bulunmaktadır.

Düşüncelerinde eşya aşamasından fikir aşamasına geçişin bir toplumun tarihte hareketli kılındığı bir zamanı ifade ettiğini belirten Bin Nebi toplumun da içgüdüler ve eşya aşamasından fikirler aşamasına yükselen bir ilişki biçimi oluşturması özelliğine odaklanmaktadır. Ona göre toplum bireyler ve şahıslar değişse bile kendine ait bir mesaj ve bu mesaja bağlı tarihsel rolleri daima içerisinde taşıyan bir yapıdır (Bin Nebi, 2016: 123). Nesiller devam ederken temel ilkeye bağlı olarak oluşan değerlerin muhafaza edilmesi ve yeni bireylere aktarılması toplumun varlığıyla gerçekleştirilmektedir. Toplum dinamik bir düşünce temelinde sosyal yaşamla ilgili olarak bireylere temel ilkeler ve ahlaki değerler sunmakta; ilkeli ve medeni bir yaşam biçimi oluşturmaları için onları yönlendirmektedir.

Toplumun belirleyici özelliği Bin Nebi'nin düşüncelerinde onun bir ideal üzerine kurulu olması ve oluşturulan sosyal ilişkiler ağıyla içerisindeki bireylere bu ideal temelinde yol göstermesidir. Hayvanlar topluluğunun temel görevinin türün korunması olduğunu belirten bin Nebi insan toplumunun görevinin ise insan türünü geliştirmek ve yüksek erdemlerle donatmak olduğunu söyler (Bin Nebi, 2017: 153). Düşüncelerinin temelinde insan topluluğunun ilkeli ve ahlaki bir yaşam tarzına ve yüksek bir hayat biçimine ulaşması ve bu bağlamda medeniyet hamlesine ulaşması meselesi olan bin Nebi toplum kavramını da böyle bir yaşam biçimine ulaştırmak için hareket halinde olan veya hareket halinde olmasa bile hareket etme gücünü kaybetmemiş bir insan topluluğu olarak tanımlamaktadır. Diğer bir ifadeyle temel meselesi içgüdüsel ve eşyalar aşamasından

ilkeler ve düşünceler aşamasına ulaşmak olan mütefekkirin düşüncesinde gerçek bir toplum da ilkeler ve düşünceler temelinde insanları bir arada tutan bir sistemin ismidir. Bin Nebi topluma dair bu görüşlerini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Toplum beşer yığını değil daha özel bir yapı, fertlerin üzerinde birleştikleri mukaddesleri bulunan bir kavramdır. Zaten bu fertler bir araya gelmeden önce, bu insanları toplum şemsiyesi altında kaynaştıracak genel bir fikir yahut ülkü olur. Bu fikir ya da ülkü kaybolduğunda fertler arasındaki ilişkiler de kopar ve toplum, kendisini oluşturan gayenin yok olması paralelinde dağılır gider.” (Bin Nebi, 2017: 152).

Genel bir fikir temelinde kurulan toplum bu fikir üzerinden bireyleri bir arada tutarak onların bu fikrin dışına çıkmasını engellemektedir. Bin Nebi'nin topluma, insanların toplumsallaşmasına ve birlik haline gelmesine büyük önem vermesinin nedeni de bir fikrin, idealin ancak insanlar arasında bir birliğin kurulmasıyla devam ettirilebileceğine olan inancıdır. Bir fikre inanan insanların birbirleriyle ilişkilerini bu ideal temelinde oluşturdukları toplumda mütefekkiye göre fertler o fikrin gereklerini yerine getirmek hususunda bir taraftan inandıkları fikre karşı sorumluluk duyarken diğer tarafta o fikir temelinde kurulan topluma karşı bir sorumluluk duyacaklardır. İnsanlar arası bir ideal ve dinamik fikir temelinde kurulan sosyal ilişkiler ferdin hem kendisinin hem de diğer fertler üzerinde o fikri ve ideali egemen kılıp insanların içgüdüleri aşamasına dönüşünü engelleyen bir içerik taşımaktadır (Hajjoz, 2021: 59). Bu nedenle de insanlar arası ilişkilerin üzerine kurulu olduğu sosyal ilişkiler ağına karşılık gelen toplum fikri Bin Nebi'nin düşüncelerinde oldukça önemlidir.

Diğer taraftan İzzetbegoviç Bin Nebi gibi medeniyetin bir unsuru olarak incelediği toplumu medeniyeti anlamlandırma şekline bağlı olarak olumsuz olarak değerlendirerek bin Nebi'den ayrılmaktadır. Kültürün karşısına koyduğu medeniyeti maddi ihtiyaçlar temelinde ortaya çıkan bir gerçeklik olarak tanımlayan İzzetbegoviç toplumu da insanların birbirlerini tanımadan maddi çıkarlarının gerçekleşmesi için girdikleri bir ilişki biçimi olarak ele alır. İnsanların birlikte yaşama ve sosyalleşme içgüdüleri ve birlikte yaşamının sağladığı faydalar mütefekkiye göre insanın toplum oluşturmasının temelinde bulunmaktadır. İzzetbegoviç'e (2004: 244) göre toplum “fertler tarafından meydana getirilen ve menfaat esasına dayanan” bir ilişki biçimi olarak tanımlamaktadır. Bin Nebi'nin düşüncelerinde toplu yaşama içgüdülerini ve insanın biyolojik özelliklerini aşarak oluşturduğu yüksek ilişkilere dayanan medeniyet ve onun bir unsuru olan toplum İzzetbegoviç'in düşüncelerinde insanın biyolojik özelliklerini temel alan ve onun maddi

alanın sınırları içerisinde kalmasına neden olan bir ilişki biçimi üreten medeniyetin bir ürünüdür.

Medeniyeti, kitle kültürüyle eş anlama sahip bir gerçeklik olarak gören İzzetbegoviç toplumu da kitle kavramı üzerinden değerlendirmektedir. Ona göre medeniyet insanlar arasında hakiki bir ilişki oluşturmanın tersine insanları kitlenin mensubu kılmakta ve kitleleşmiş bir insan topluluğu olarak toplumu meydana getirmektedir. Kitle kültürünün insanları kitlenin içerisinde eriten, hapseden doğası mütefekkiye göre insanın kendi varlığını gerçekleştirmesine izin vermemektedir. Bu nedenle toplum İzzetbegoviç'in düşüncesinde insan iradesini baskı altına alan bir gerçeklik olarak tanımlanmaktadır. Toplum irade sahibi, seçimde bulunan özgür ve ahlaklı bir varlık olan insanın bu özelliklerine müdahale eden bir gerçeklik alanıdır. Bu ise mütefekkinin düşüncelerinde insanın varlık alanına müdahale olarak görülmekte ve İzzetbegoviç bu nedenle toplumu eleştirmektedir. Ona göre insanı diğer canlılardan ayıran özellikleri onun irade sahibi, özgür ve ahlaklı bir varlık olması olduğu için bunlara müdahale edilmesi insana ve onun gerçekliğine müdahale anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan medeniyetin bir unsuru olan toplum mütefekkiye göre insanlar arasında yapay, yüzeysel ve konfor odaklı ilişkiler oluşturan bir gerçeklik alanıdır. İzzetbegoviç bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Medeniyet toplumu oluştururken insanlar arasında dahili, şahsi, vasıtasız münasebetleri koparır ve yerine harici, anonim, vasıtalı münasebetler kurar. İlk zikredilen münasebetler, aile ve akrabalık bağlarında, doğum, düğün ve ölümle ilgili törenlerde veya doğrudan doğruya karşılıklı yardımlaşma ve ilgilenmede ifadesini buluyor. İnsanı en açık bir şekilde insan yapan bu bağların yerine, medeniyet bakım müesseseleri kurar ve bakımla ilgili memurlar yönlendirir.” (İzzetbegoviç, 2004: 245).

İzzetbegoviç'e göre kitlesel bir birliktelik olan toplum içsel bir durum ve ruhi bir hissiyat oluşturmaktan sadece menfaat üzerinden bireyleri birbirine bağlayan bir yapıdır. Toplum gibi bir birliktelik içerisinde insanların aileleri dahi tüm fertlerle kendi konforları ve çıkarlarını temel alarak girdikleri ilişkiler huzur evleri, kreşler gibi kurumların üretilmesine ve yapay, vasıtalı birliktelikler oluşarak medeni bir yaşamın doğmasına neden olmaktadır. İnsanın kardeşlik, yardımlaşma, beraberlik gibi manevi hissiyatları ve değerleri dikkate almadan sadece elde edeceği menfaate ve bunun neticesinde oluşacak konfora odaklanarak diğer insanlarla ilişkiye geçmesi neticesinde oluşan toplum İzzetbegoviç'e göre insanın kendisiyle ve karşısındaki diğer insanlarla hakiki bir ilişki

kurmasının önüne geçen bir birliktelik şeklidir. Menfaate odaklanarak insanın manevi tarafını ve dolayısıyla kendisini ve özünü unutturan bir ilişki biçimi olan toplum insanı kendisine yabancılaştırmaktadır. İnsanın onu hakikate ve kendisine yakınlaştıran değersel ve manevi alan içerisinde değil de maddi alan içerisinde hareket etmesi kendisine yabancılaşmasına neden olmaktadır. İnsanı diğer canlılardan ayıran temel özelliğinin öncelikle onun manevi alan içerisinde hareket etmesi ve bazı şeylere anlam verip değer yüklemesi olduğuna vurgu yapan mütefekkir insanı manevi ve değersel alanın dışına çıkarıp maddi alanla ilgili bir birliktelik şekli olan toplumun onu özünden uzaklaştıran doğasına dikkat çekmektedir.

İzzetbegoviç'in aksine Bin Nebi toplumun insanlar arasında hakiki bir ilişki biçimi oluşturabilen özelliğine dikkat çekmektedir. Toplumu sosyal ilişkiler ağı temelinde açıklamaya çalışan mütefekkir sosyal ilişkiler ağının hakiki bir ilişki biçimi üreterek bir toplumun oluşmasındaki önemine işaret eder. Bir ülkü ve ideal temelinde insanların bir arada bulunmasının gerçek bir toplumun temel özelliği olduğunu belirten bin Nebi sosyal ilişkiler ağını toplumdaki bireylere kolektif bir görev istikametinde yönlendiren idealin veya düşüncenin somutlaşmış hali olarak değerlendirmektedir (Bin Nebi, 2016: 123). Bir ideal temelinde birleşen ve insanlara ortak bir amaç sunan sosyal ilişkiler ağı içgüdüleri temelinde *sadece kendisini düşünen değil ilkeler temelinde kendisiyle birlikte başkalarını düşünen* insanları bir arada tutan bir ilişki oluşturması sebebiyle insanlar arasında hakiki bir ilişki oluşturmaktadır.

İzzetbegoviç'in düşüncelerinde maddi alan temelinde kurulan bir ilişki biçimi olan toplum Bin Nebi'nin düşüncelerinde insanları kendi yaşamında ve diğer insanlarla kurduğu ilişkilerde içgüdülerini değil ilkeleri ve değerleri temel almasına yönlendiren bir yapı olması nedeniyle manevi bir zeminde kurulan birliktelik şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bununla birlikte Bin Nebi'nin zıtlıklar üzerinden değil birliktelikler üzerinden devam eden düşünsel sistematığına bağlı olarak toplum manevi bir ilişki oluşturmakla birlikte bu ilişki temelinde oluşan maddi ilişkileri de kapsamaktadır. İnsanların fikirler temelinde aktif ve hareketli olduğu bir birliktelik şekli olarak manevi bir içeriğe sahip olan toplum mütefekkire göre aynı zamanda bu ilkeler temelinde iş bölümü, okul, ordu gibi ilişkiler oluşturan ekonomik, siyasi, eğitimsel ilişkileri de içermektedir.

İzzetbegoviç'e göre insanların değersel alanın dışında birbirleriyle ilişki kurduğu bir sistem olan toplum bu özelliğiyle ahlaki olanla sıkıntılı bir ilişkiye sahiptir. Kendi menfaatine ters gelse de insanın değer verdiği bir eylemde bulunmasının ya da ilkeleri temelinde hareket etmesinin ahlaki olduğunu ve onu varlık alemi içerisinde farklı bir konuma yükselttiğini belirten İzzetbegoviç toplumun ise fayda temelinde kurulan bir birliktelik şekli olması itibarıyla ahlaktan, değerler ve ilkelerden uzak olmasına vurgu yapmaktadır. Bin Nebi'nin düşüncesinde değerler alanına ve manevi bir birliktelik şekline atıf yapan, insanlar arası yüksek bir ilişki biçimi oluşturabilen ve ahlaki bir temele sahip olabilecek olan toplum İzzetbegoviç'te insanın maddi ve fiziki doğasıyla ilgili maddi bir ilişki biçimine karşılık gelmekte ve ahlaki dışlamaktadır.

Toplum gerçekliğine iki farklı anlam yükleyen Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in aynı zamanda toplumu insanlar arası farklı bir birliktelik şekline işaret eden topluluktan ayıran özellikleri ile de tanımlamaya çalıştığı görülmektedir. Bin Nebi topluluğu hareketsiz ve amaçsız insan birlikteliği olarak tanımlarken toplumun ise tarihsel bir hareketin içerisinde bulunan, bu hareketin araçlarını üretme gayreti ve bu hareketin yönünü belirleme çabası içerisinde olan bir birliktelik şekli olmasına dikkat çeker (Bin Nebi, 2016: 126). Mütefekkir toplum ve topluluk arasındaki farkı içerisinde bulunan insan sayısına göre değerlendirmenin ötesinde insanları birbirine bağlayan temel bir fikrin bulunup bulunmaması üzerinden ele alır. Ona göre ortak bir fikre ve ideale sahip olan, bu fikri ve amacı ruhi ve zihinsel olarak temel bir unsur haline getiren ve bu amaca ulaşmak için kendini değiştirmeye başlayan bir insan topluluğu toplum haline gelmektedir. İçerisinde değişim ve hareket faktörü bulunmayan insan grupları ise mütefekkire göre topluluğu ifade etmekte ve toplum olma statüsüne kavuşmamaktadır. Bin Nebi'nin düşüncelerinde amaçsız, gagesiz ve hareketsiz bir insan birlikteliğini ifade eden topluluk bireylerin ortak tür olmaları sebebiyle bir arada bulunmasını içeren bir birliktelik şeklidir. İlkeye ve düşünsel aşamaya ulaşamayan insan grupları her şeyi eşya temelinde değerlendirdiği için birbirleriyle olan ilişkilerinde de eşyayı temel almakta ve maddi ihtiyaçlarına öncelik vermektedir.

Topluluğu hareketsiz insan birlikteliği, amaçsız insanlar toplamı olarak değerlendiren Bin Nebi'nin aksine İzzetbegoviç topluluğu insanın manevi boyutuyla ilişkili bir birliktelik biçimi olarak tanımlamaktadır. İzzetbegoviç'in düşüncelerinde

insanın maddi ihtiyacı temelinde diğer insanlarla ilişkiye geçmesi sonucu oluşan toplum menfaat esasına dayanırken topluluk ise “kişilerin beraberlik hissi ile birbirine bağlı olduğu” ve “manevi ihtiyaca, meyle istinad eden” bir ilişki biçimidir (İzzetbegoviç, 2004: 244). Düşüncelerini bir düalizm üzerinden zıt gerçeklikler ile ortaya koymaya çalışan İzzetbegoviç bir birliktelik şekli olarak yapay, insanı özünden uzaklaştıran bir ilişki biçimi olarak ele aldığı toplumun karşısına ruhi bir ihtiyaca dayanan ve manevi ve hakiki bir ilişki biçimi oluşturan topluluğu yerleştirmektedir. Bin Nebi'nin toplum ve topluluk tanımlamasının benzer bir şekilde ancak zıt içeriklerle İzzetbegoviç'in toplum ve topluluk tanımlamasında ortaya çıktığı görülmektedir. Bin Nebi'de eşya aşamasında bulunun insanlar toplamı olarak topluluktan ilkeli ve düşünsel bir aşamaya ulaşmanın getirdiği bir birliktelik şekli olarak topluma bir yükseliş söz konusuysen İzzetbegoviç'te menfaate dayalı bir ilişki biçimi olan toplumdaki ruhi temele ve ilkeli bir duruma dayalı bir ilişki biçimi olan topluluğa yükseliş söz konusudur.

Bin Nebi'nin ve İzzetbegoviç'in sosyal değişime dair düşüncelerini oluştururken temel meseleleri aynı olsa da bu düşüncelerini kurgularken her iki düşünür de toplum ve topluluk kavramlarına farklı anlamlar vermekte; onları farklı gerçeklikler üzerinden oluşturmaktadır. Her iki düşünürün temel meselesi de insan birlikteliklerinin yüksek ve ilkeli bir yaşam biçimine ulaşması olsa da ilkeli bir birlikteliğe yükseliş Bin Nebi'ye göre insanlar arasındaki ilişki biçiminin toplumsal bir düzeye ulaşmasını gerektirirken; İzzetbegoviç'e göre insanların ahlaki ve değersel bir ilişki biçimi oluşturmaları onların topluluk oluşturmalarını gerektirmektedir. Bu nedenle Bin Nebi'nin düşüncelerinde insani ilişkilerin ilkeli bir düzeye erişmesi için zihinleri ve ruhları eşya aşamasında kalan insan topluluklarının hareket halinde toplumsal ilişki biçimine ulaşmaları; İzzetbegoviç'e göre ise kitleler içinde eriyen insanların özlerine yakınlaşmalarını sağlayan bir ilişki biçimi olarak topluluğa ulaşmaları gerekmektedir.

3.1.4. İki Farklı Ahlak Tanımı: Sosyal Yaşam Temelinde Ahlak ve Ontolojik Bir Tecrübe Olarak Ahlak

Ahlak iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiği, insanlar arası ilişkinin belirleneceği ilkelerin neler olduğu gibi soruların; iyi ve kötü, erdem ve değer gibi kavramların ele alındığı düşünce tarihinin önemli bir konusudur (Cevizci, 1999: 18). İyi bir yaşama ilişkin yapılan bu tartışmalar en genel şekliyle yaşam biçimine ilişkin atıfları bulunan kültür ve

medeniyet meselesinin de önemli konularını oluşturmaktadır. Bu nedenle kültür ve medeniyet meselesini ele alan düşüncelerin odaklandığı önemli meselelerden birisi de ahlaktır.

Ahlak modern dönemde yenilenme düşüncesi temelinde şekillenen İslami düşüncenin önemli meselelerinden birisini oluşturmaktadır. Yenilenmenin içeriğinin belirlenmesi ve modern olanla ilişkinin kurulması İslami değerlerle, ilkelerle nasıl bir ilişki kurulması ve doğru bir yaşam biçiminin nasıl olması gerektiğinin belirlenmesiyle ilişkili olduğu için ahlak oldukça önemlidir. Müslüman dünyada yaşanan durumu analiz etme ve yaşanan sıkıntılara çözüm üretme gayretinde olan Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in kültür ve medeniyet konusunu ele alırken üzerinde durdukları temel meselelerden birisi de ahlaktır. İki farklı alan üzerinden ortak bir problemi analiz etme ve çözüm sunma gayretiyle tüm düşüncelerini ortaya koyan Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in bu eğilimleri medeniyet ve kültür konusunu farklı olarak anlamlandırmasına neden olmakla birlikte bu alanlara ait bir unsur olan ahlakı da farklı olarak tanımlamasına neden olmaktadır. Fikirlerini tarih felsefesi temelinde ele alan Bin Nebi medeniyet ve kültürü tarih felsefesinin bir konusu olarak ele alırken ahlakı da tarihle ilişkisi üzerinden kolektif bir faaliyet yaratması temelinde değerlendirmekte; tüm düşüncelerini insan üzerinden ortaya koymaya çalışan İzzetbegoviç ise kültür ve medeniyet meselelerini insan felsefesi üzerinden ele alırken ahlakı da insanla ilişkisi üzerinden ele almaktadır. Bu nedenle iki mütefekkin kültür ve medeniyeti değerlendirme biçimlerine bağlı olarak ahlakı değerlendirme biçimleri de farklılık göstermektedir.

Ahlak Malik Bin Nebi'nin düşüncelerinde insanın bir toplumda yaşam biçimine ve diğer insanlarla kurduğu ilişki biçimine bağlı olarak toplumsal hareketi oluşturması bakımından toplumsal duruma odaklanılarak ele alınır. Mütefekkir ahlak konusunu onun ilkelerinin ne olduğu, nereden geldiği gibi sorulara odaklanarak değerlendirmekten ziyade toplumsal alanda bireylerin yaşam ve ilişki biçimlerini düzenleyen bir unsur ve bireyler arasında dayanışma gücü oluşturan bir alan olarak tarihsel hareketle ilişkisi üzerinden değerlendirir (Bin Nebi, 2016: 61). Medeniyeti toplumsal yaşamın ilkeli bir düzeye ulaştırılması olarak tanımlayan mütefekkir ahlakı da bu yaşam biçimine ulaştıran ve toplumsal hareketin devamını sağlayan bir unsur olarak medeniyet içerisinde ele almaktadır. Düşüncelerinin merkezine medeniyeti yerleştiren Bin Nebi ahlakı medeniyet meselesinin önemli konularından biri olarak görmektedir.

Diğer taraftan Bin Nebi’de medeniyetin içerisinde yer alan ahlak İzzetbegoviç’te kültürle ilişkili bir gerçeklik olup medeniyetin karşısında bulunmaktadır. İnsan gerçekliğine bağlı olarak birbirleriyle zıt iki farklı düzenin varlığından bahseden mütefekkir ahlakı mekanik, determinist yasalara bağlı maddi bir düzen olan medeniyetin karşısında bulunan; özgürlük, hürriyet, şahsiyet üzere işleyen kültürel ve manevi dünyaya ait bir unsur olarak ele almaktadır.

İnsanın etrafındakilerle kurduğu manevi ilişki biçimini ve bireyin bu açıdan iç dünyasına yönelmesini kültür olarak tanımlayan İzzetbegoviç kültürün bir unsuru olarak gördüğü ahlakı da bireyin iç dünyasına yönelmesi üzerinden değerlendirmektedir. İzzetbegoviç ahlakı ortaya çıkardığı toplumsal ortamdan ve durumdan ziyade bireyin kendi manevi boyutunu geliştiren bir unsur olması üzerinden bireysel bir düzlemde tanımlar. Bu bağlamda mütefekkir ahlaka ilişkin görüşlerini ortaya koyarken bin Nebi’den farklı olarak ahlakı felsefi bir bağlama taşımakta ve ahlakın özgürlük, sorumluluk gibi kavramlar üzerinden özüne ilişkin değerlendirmeler yapmaktadır. Ahlakı insanın ruhsal boyutuyla ilişkili olarak tanımlayan İzzetbegoviç onu maddi dünyada kendini anlamlandırma çabasında olan insanın manevi tarafıyla ilişkiye girmesi ve bunun neticesinde hiçbir zorlama olmadan ve çıkar gözetmeden sorumluluk bilinciyle kendi iradesiyle seçim yapması olarak değerlendirir. Bu bağlamda ahlak mütefekkirin düşüncelerinde ruhi bir zeminde ve manevi bir bağlamda ele alınmaktadır.

İzzetbegoviç’in düşüncelerinde maddi dünyada bir karşılığı bulunmayıp tamamen manevi alanla ilişkili olan ahlak Bin Nebi’nin düşüncelerinde manevi içeriğe sahip olmakla birlikte sosyal alanı düzenleyen bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bin Nebi ahlakın bireylerin ruhunda ortaya çıkardığı etkilerin önemine dikkat çekmekle birlikte bu etkinin daha çok sosyal alana yansımalarıyla ve toplumsal olanı inşa eden boyutuyla ilgilenmektedir. Bin Nebi İzzetbegoviç gibi ahlaki olanın özelliklerini incelemekten çok bir toplumdaki bireyleri yönlendiren ve ortak bir ruh oluşturan mevcut ilkeler ve değerler olarak tanımladığı ahlakın o topluma sunduğu değerler rehberliğinde insanı yönlendirici etkisiyle ilgilenmektedir.

Düşüncelerini toplum ve birey arasında karşılıklı ilişkinin varlığı üzerinden oluşturan Bin Nebi ahlakı bireyin ruhi olarak geliştirdiği bir sorumluluk ve vicdan duygusu olarak tanımlamakla birlikte İzzetbegoviç’in aksine onu toplumsal alanın etkisiyle oluşan bir sorumluluk duygusu olarak da ele almaktadır. Bin Nebi’nin düşüncelerinde ahlak sadece

bireysel bir zeminde insanın kendi vicdanına yönelik bir sorumluluk duygusu değil aynı zamanda toplumdaki diğer insanları da düşünen bir sorumluluk bilincini içermektedir. Hajjoz'un (2021: 96) da ifade ettiği gibi birey bir yandan kendi inançları temelinde inandığı değerlere, ilkelere bağlı kalma hususunda kendini sorumlu hissederken diğer taraftan bu değerler üzere kurulu toplumsal yaşama ve diğer bireylere zarar vermemek üzere de bir sorumluluk duygusu hissetmektedir. Nitekim Bin Nebi'nin bu konuda zina işleyen kadının kendisine ceza verilmesi için Peygamberimize gitmesine yönelik verdiği örnek de bununla alakalıdır. Kadını bu davranışa iten temel neden bir yandan kendi işlemiş olduğu günahla ilgili duyduğu vicdani rahatsızlıktan diğer yandan kültürel ve ahlaki atmosferin bireyi diğerlerini düşünmeye ve toplumsal düzeni bozan davranışı ortadan kaldırmaya yönelik oluşturduğu sorumluluk bilinciyle alakalıdır. Bu nedenle ahlak Bin Nebi'nin düşüncelerinde sadece bireysel düzlemdeki sorumluluğu değil toplumsal yaşama karşı duyulan sorumluluğu da içermektedir.

İzzetbegoviç'te sadece ruhi bir düzlemde ve bireysel ve içsel bir sorumluluk üzerinden tanımlanan ahlak Bin Nebi'de ruhi bir sorumlulukla birlikte topluma karşı duyulan sorumluluğu da içermektedir. Bin Nebi ahlakta duyulan sorumluluğun bireylere sağladığı ruhi gelişimlerle birlikte toplumsal alandaki etkisine ve toplumda oluşturduğu kolektif faaliyete sağladığı ruhi etkiye odaklanmaktadır. Bu ise Bin Nebiyi ahlak konusunda İzzetbegoviç'ten ayıran önemli hususlardan birisidir.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in ahlakla ilgili düşüncelerinde bir diğer önemli fark İzzetbegoviç'in ahlakı değişmeyen özü itibarıyla yüksek değerler, ilkelere dönüşen bir gerçeklik olarak görürken Bin Nebi'nin değişken bir alan olarak görmesidir. İzzetbegoviç'in düşüncelerinde ahlak her zaman yüksek ilkelere, değerlere karşılık gelen bir alanken Bin Nebi'nin düşüncelerinde toplumsal duruma bağlı olarak değişkenlik gösteren bir gerçeklik alanıdır. Bin Nebi ahlakı toplumdaki mevcut ilkeler ve değerler olarak tanımladığı için onu bir toplumun içinde bulunduğu tarihsel aşamaya bağlı olarak incelemektedir. Kültürü değişken bir gerçeklik olarak tanımlayan mütefekkir kültürün bir unsuru olarak tanımladığı ahlakı da tek içeriğe sahip bir gerçeklik olmaktan ziyade toplumsal duruma bağlı olarak insanları yönlendiren bir gerçeklik olarak tanımlar.

Bireylere toplumun ana yolundan çıkmamalarını sağlayan bir bilinç oluşturan ahlak Bin Nebi'ye göre dinamik bir yolda bulunan bir toplumda bireyler için dinamik düşüncenin oluşturduğu ilkesel, değersel bir yaşam yolundan çıkmalarını engelleyen bir

bilinç oluşturmaktadır. İnsanlara dayanışma gücünü ilkel bir düzlemde sağlayan ahlaki durum ise bireyleri ilkel toplumun yolundan devam etmelerini sağlayan bir bilince yöneltmektedir. Ahlak Bin Nebi'nin düşüncelerinde İzzetbegoviç'in aksine değişken bir içeriğe sahiptir. Ahlakın biçimleniş şekli değerlerin düşük bir düzeyde olması gibi yüksek bir düzeyde olmak üzere iki şeklini içermektedir.

Kültür ve medeniyet arasındaki ilişkiyi bir devamlılık ve evrim üzerinden ele alan Bin Nebi ahlakı da insanın diğer insanlarla kurduğu ilişki biçiminin içeriğine bağlı olarak medeniyet ve kültür arasındaki ilişki üzerinden iki farklı düzeyde değerlendirir. İnsanın toplumsal yaşam biçimi ve diğer insanlarla kurduğu ilişki düzeyinin içgüdüler ve biyolojik ihtiyaçlar temelinde olduğu kültürel bir durumda ahlakın da ilkesel değerleri devam ettiren bir yapısı olduğuna işaret eden mütefekkir bu ilişki biçimlerinin ve yaşam tarzının dinamik bir düşünceyle ve bir medeniyet hamlesiyle şekillenen kültürel durumda yüksek bir şekle dönüşerek ahlakın da yüksek bir içeriğe kavuştuğunu belirtir (Bin Nebi, 1997: 85). Kültürün formel yapısının içerisinden çıkıp medeniyet hamlesiyle şekillenen ahlak ilkesellik ve değersellik üretmektedir. Dolayısıyla ahlak ancak medeniyetle şekillendiği zaman bir toplumun kültürel sınırları içerisinden çıkıp evrensel bir içerik kazanır. Kültürel sınırlar içerisinde toplumsal ve yerel olanla şekillenen ahlak, medeniyet hamlesiyle şekillenen kültürel evrende evrensel ve tüm toplumlar için geçerli ilkelere kavuşarak insanlar arası ilişkileri bu ilkelere göre düzenleyen bir dönüşüm yaşamaktadır.

İzzetbegoviç'te ahlak insanın sorumluluk hissiyle zorunlu olmadan yaptığı ve manevi tarafla ortaya koyduğu tüm eylemleri içermektedir. Bu bağlamda İzzetbegoviç ahlakın özünü değerlendiren görüşlerinde ahlakın farklı düzeylerinden ziyade onu bütün olarak insanın manevi yanıyla girdiği ilişki üzerinden insanı kendi özüne yaklaştıran kültüre ait bir unsur olarak değerlendirmektedir. Bin Nebi'nin düşüncelerinde tarih felsefesi bağlamında kültürel sınırlar içerisinde kalması ve medeniyet hamlesiyle şekillenmesi doğrultusunda iki farklı düzeyde ele alınan ahlak İzzetbegoviç'te insan felsefesi temelinde insanın özüne ulaşması meselesiyle tek bir bağlamda değerlendirilmektedir.

Tüm bunlarla birlikte burada İzzetbegoviç'in ahlakı ruhi bir bağlamda ele almasından farklı olarak Bin Nebi'nin ahlakı tarihsel bir bağlamda ele almasının Bin Nebinin ahlakı maddi bir temelde tanımladığı anlamına gelmediğini belirtmek gerekmektedir. Mütefekkirin ahlakın toplumdaki bireylerin beraber hareket etmesini sağlaması ve onları bir arada tutmasıyla vurgu yaptığı şey ahlakın bireylere toplumdaki mevcut fikirler ve

ilkeler temelinde ortak bir ruh oluşturması ve bu ortak ruha bağlı olarak beraberlik sağlamasıdır. Bin Nebi'nin dūřüncelerinin temelinde toplumsal hareketin sağlanması için bireylerin toplumsal ilişkilerini yüksek ilkeler üzerine kurmaları gerektiği fikri bulunduğu için ahlakı da bu ilkeleri oluşturması üzerinden ruhi bir zeminde değerlendirir. Ahlakı yüksek ilkelere bağlı yaşama ulaştırabilen bir alan olarak değerlendiren mütefekkir toplumsal ilişkilerini yüksek ilkelere taşıyabilen grupların ortak bir ruhla hareket etmeleriyle tarihsel olarak hareketlilik kazanabileceklerine vurgu yapmaktadır. Toplumsal değişim için önce ruhlarda bir değişimin yaşanması gerektiğini belirten mütefekkir bu değişimde ise yüksek bir fikrin sunduğu ahlaki değerlerin önemine işaret etmektedir.

Ahlakı onun farklı boyutlarına odaklanarak ele alan Bin Nebi ve İzzetbegoviç onu farklı bağlantılarda değerlendirmiş olsalar da ahlak meselesiyle aynı yere ulaşmakta ve tüm dūřünceleri için çıkış noktası olarak görülebilecek bir probleme yönelik benzer değerlendirmelerde bulunmaktadır. Dūřüncelerinin çıkış noktasını Müslüman toplumların yaşadığı durumun analiz edilerek tarihte tekrar hareketli kılınması meselesi oluşturan her iki mütefekkir, Müslümanların yaşadığı problemin ahlaki bir içerik taşıması hususunda benzer görüşler savunmaktadır. Müslüman toplumların yaşadığı problemi toplumsal yaşam tarzını ve ilişki biçimini ilkeli bir duruma yükselten medeniyet problemi olarak değerlendiren Bin Nebi ve Müslüman dünyada yaşanan problemin temelinde ahlaki bir bunalımın bulunduğunu savunan İzzetbegoviç (Akın, 2016: 305) ahlakı Müslümanları değerlendirirken merkezi bir yerde konumlandırmaktadır.

İnsanlığı yükseltme imkanına sahip tek Şeyin yüksek ahlaki değerlerle oluşan bir ruh olduğunu belirten bin Nebi İslam dünyasının gerileme nedeninin de toplumdaki yüksek değerlerin bozulmasıyla beraber bu ruhun ortadan kalkması ve dolayısıyla ahlakın içeriğinin ilkesel bir duruma gerilemesi olduğunu belirtmektedir (Bin Nebi, 2017: 25). Yüksek bir fikirle toplumsal alan için ortak idealler sunan ahlak, yüksek ilkelerini kaybedince toplumsal yaşam Şeklinin ve bireyler arası ilişki biçiminin devamlılığını sağlasa da toplumu ilkesel bir durumda bırakmaktadır. İnsanlar arası ilişkinin yüksek ilkeler tarafından belirlenmediği böyle bir toplum Bin Nebi'ye göre ilişkilerin Şeyler üzerinden değerlendirildiği ve formel bir içerik kazandığı eşya aşamasında bulunmaktadır.

Diğer taraftan Müslüman dünyanın öncelikli problemini kültürel bir bağlamda değerlendiren İzzetbegoviç kültürel problemin temelinde de ahlak problemini

yerleştirmiştir. Tarihte insanlığa hareket sağlayan temel Şeyin ruhi ve ahlaki bir gelişim olduğunu belirten İzzetbegoviç her mağlubiyetin de ahlaki çöküőle ilgili olduğunu ifade etmektedir. Müslüman dünyada yaşanan “batıl inançların, yolsuzluğun yaygınlığı, tembellik ve iki yüzlülük, gayri İslami adet ve alışkanlıkların hüküm sürmesi, nasırlaşmış bir materyalizm, Őevk ve ümidin endişe verici boyuttaki eksikliği...” (İzzetbegoviç, 2020a: 67) gibi durumlar da mütefekkiye göre tarihte hareketsizliğe neden olan ahlaki ve ruhi durumun sorunlu mahiyetiyle ilişkilidir.

3.1.5. Tekniğe Dair Görüşleri

Teknik ve teknolojik gelişim modernitenin ortaya çıkmasının temelinde yer alan süreçlerden ve modern dönemin temel çıktılarında birisidir. Teknolojik gelişim 19. Yüzyılda moderniteyle karşılaşan Batı dışı tüm toplumları bu gelişim karşısında kendilerini bir yerde konumlandırma ve teknikle olan ilişkilerini belirleme çabasının içine sokmuştur. Matbaanın icadıyla başlayan ve buharlı makinenin keşfiyle devam eden süreç neticesinde hem endüstri alanına hem de toplumsal alana makinelerin dahil olması bu makinelerle, teknikle ve teknolojiyle ilişkinin nasıl olması gerektiği konusunu tüm dünyada önemli tartışma konularından birisi haline getirmiştir. Teknik 19. Yüzyılda Batı medeniyetiyle karşılaşan Müslüman toplumların kendilerini Batı karşısında konumlandırma çabalarına bağlı olarak önemli bir mesele olarak Müslüman düşüncenin de gündemine girmiştir. Maddi gelişmişlik içerisinde bulunan Batı toplumları karşısında Müslümanlar mevcut durumlarını anlamlandırmak, moderniteyle ilişkilerine belirlemek ve yaşadıkları problemlere çözümler üretmek üzere teknik meselesini ele almışlardır. Müslümanlar geri kalmışlıklarının temel sebeplerinden birisi olarak gördükleri teknik meselesini incelerken tekniği analiz etme ve onu tanımlama çabalarına girmişlerdir.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç’in yenilenme çabalarının ve düşüncelerinin önemli temalarından birisi onların tekniği analiz etme biçimidir. İki mütefekkinin düşüncesini anlamak hususunda onların tekniği analiz etme ve değerlendirme biçimlerini ve mevcut teknikle Müslümanlar arasında nasıl bir ilişki öngördüklerini anlamak oldukça önemlidir.

İzzetbegoviç düşüncesinde teknik ele alınırken onun insan varoluşuyla olan ilişkisine odaklanılmaktadır. Tüm unsurları insan gerçekliğiyle olan ilişkisi temelinde değerlendiren İzzetbegoviç teknikle ilgili görüşlerini de bu bağlamda; onu insan varoluşunun iki boyutlu doğasıyla kurduğu ilişki temelinde ele alır. Mütefekkinin

düşüncesinde teknik tüm zamanlar boyunca değişmeyen bir öze sahip olup daha iyi bir yaşam sürme gayesine odaklanan insanın maddi ihtiyaçları ve maddi boyutu temelinde ortaya çıkan bir gerçeklik alanıdır. Daha iyi bir yaşam sürme arzusu tekniği ortaya çıkaran zemini oluşturmaktadır.

İnsanın sadece maddi boyutuyla ilişki kurmasını sağlayan teknik ruhi boyutunu ihmal etmektedir. İzzetbegoviç tekniği bu nedenle insan gerçekliğini ihmal eden ve kendi ruhi gerçekliğine yabancı kılan bir alan olarak değerlendirmekte ve bir teknik eleştirisi yapmaktadır. Tekniğe ilişkin bu görüşlerini medeniyet temelinde açıklayan İzzetbegoviç insanın maddi boyutu temelinde ürettiği aletler olarak tanımladığı medeniyeti teknikle ve teknik gelişmeyle özdeş görmektedir. Onun düşüncesindeki kültür ve medeniyet tartışması da bu bağlamda teknik açıdan gelişmişlik temelinde şekillenen modern dünyanın insani bir *yabancılaşma* üretmesi temelinde şekillenmektedir.

İnsanın teknik temelinde yabancılaşmasını doğayla kurduğu ilişkinin niteliğinde gören İzzetbegoviç *doğaya hâkim olmak* üzere onunla kurulan ilişkinin tekniği doğurduğunu belirtmektedir. Ona göre doğanın insanın çıkarlarını sağlamak üzere yeniden düzenlenebilen bir alan olması düşüncesi ise insanın kendini, kendi varlığını farklı tanımasına neden olmaktadır. Doğayla kurulan hakiki bir ilişkinin tersine ondan fayda sağlamak üzere girilen bu araçsal ilişki insanla varlık arasındaki ilişkiyi engelleyen bir biçime dönüşmektedir. Doğayla kurulan ilişkide merkezi bir konumda bulunan insan kendisini her şeyi yapabilecek bir konumda görmektedir. Bu ise insani acziyeti ortadan kaldırmakta ve insanı kendisine yabancılaştırmaktadır. Tekniğin insan varoluşunu tahrip eden ve insanı kendisine yabancılaştıran bir başka boyutu onun insanı sadece maddi alanla ilişkiye sokmasıdır. Maddi olanla, eşyayla ve aletle ilişki içerisine giren insan sadece maddi olana ve kendi istek ve çıkarına odaklanarak anlam veren, değer üreten ve değerleri için çıkarlarını reddedebilen özelliğinden uzaklaşmaktadır. Bu bağlamda insan kendi yükselişini mümkün kılan ahlaki tarafıyla hiçbir ilişki kuramamaktadır.

Sadece maddi olanla ilişki kurulmasını sağlayan teknik İzzetbegoviç'in düşüncelerinde insanı kendine yabancılaştıran bir alan olarak ele alınırken bir zihniyet meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknik esasında insanın kendini merkeze yerleştirip konforunu temel aldığı bir zihniyetin ürünüdür. İnsanın bitmek bilmeyen ihtiyaçlarını gidermek arzusu ve konfor, tekniği ortaya çıkaran zemini oluşturmaktadır. Doğayı hakimiyet altına almak ve dünyaya hakim olup ona yön vermek düşüncesi tekniği

ortaya çıkaran zihniyettir. Teknik bu zihniyete bağlı olarak gelişim göstermektedir. Bu bağlamda teknikle özdeş olan medeniyet de İzzetbegoviç'in düşüncelerinde insanın daha iyi bir yaşam sürme amacıyla doğayı hakimiyeti altına alma çabası temelinde şekillenen bir zihniyet meselesidir.

İzzetbegoviç insanın maddi boyutuna karşılık gelen ve medeniyetle özdeşleştirdiği tekniğin insanı yabancılaştıran özünü dengeleyecek gerçekliğin kültür olduğunu belirtir. Teknik ancak insanın ruhuna, duygularına ve insani özüne karşılık gelen kültür ile şekillendiğinde ve dengelendiğinde ahlaki ve insani olanı korumayı sağlayacaktır. Bu nedenle İzzetbegoviç tekniği eleştirmekle birlikte onu tamamen reddetmemekte ve meseleyi tekniğin insanileştirilmesine taşımaktadır.

Teknik meselesini insani bir bağlamda ele alan İzzetbegoviç tekniğin tüm toplumlarda insani yabancılaşma üreten özelliklerine odaklanırken tekniğin Batı ve Doğudaki durumuyla değil tekniğin özüyle ilgilenmektedir. Batı veya Doğu tekniği gibi herhangi bir ayrıma girmeyen düşünür tekniğin ortak bir özü olması nedeniyle tüm tekniklerde bu özün bulunmasına işaret eder. Ona göre tekniğin mevcut içeriği tüm toplumlarda insanı kendine yabancılaştıran bir içeriğe sahip olup tüm toplumlarda aynı gerçekliğe sahip insanı kendi gerçekliğinden uzaklaştırmaktadır.

İzzetbegoviç düşüncesinde medeniyetle özdeş görülen ve değişmeyen özüyle tüm zamanlarda insanı kendi ruhi gerçekliğine uzaklaştıran bir alan olarak ele alınan teknik Bin Nebi düşüncesinde farklı bir bağlamda değerlendirilmektedir. Bin Nebi teknik konusunda onun değişmeyen özüne ve insan varoluşuyla olan ilişkisine odaklanmaktan ziyade onun sunduğu maddi imkanlara vurgu yapar. O, tekniği ele alırken medeniyeti inşa etmek için onu maddi gelişmişliği sağlayan araçları ve eşyayı üreten bir alan olarak değerlendirmektedir. İzzetbegoviç düşüncesinde insanı varoluşuna yabancılaştıran bir alan olarak eleştirilen teknik ve teknik gelişme Bin Nebi'nin toplumsal gelişme fikrinin temelinde yer alan medeniyet düşüncesinin önemli unsurlarından birisidir. Tarih sahnesine çıkmak için teknik gelişmişliğe ve tekniğe önem veren düşünür medeniyeti insanın tüm hayatı boyunca ona maddi ve manevi destek sağlayan bir sistem olarak sunarken medeniyetin insanlara sağladığı maddi desteği teknik gelişmişlikle ilişkili olarak değerlendirir. Bir fikrin sosyal bir yaşam inşa edebilmesi için teknik, gerekli araçları sağlayarak bir medeniyet inşasında önemli rol oynamaktadır.

Bununla birlikte İzzetbegoviç düşüncesinde medeniyetle özdeş olarak görülen teknik Bin Nebi’de çok yönlü bir gelişmişliğe işaret eden medeniyetin tek bir yönüne karşılık gelir. Tüm gerçeklikleri bütüncül olarak ele alan bir düşünce sistematiğine sahip olan Bin Nebi bu sistematiğin temeline yerleştirdiği medeniyeti tüm olguları kapsayan bir sistem olarak kurgularken teknik gelişmişliği de bu sistemin içine dahil etmiştir. Gelişmenin temeline İzzetbegoviç’te olduğu gibi insanı ve ruhu yerleştirse de Bin Nebi ondan farklı olarak medeniyetin ve gelişmişliğin aynı zamanda maddi boyutu olmadan da gerçekleşmeyeceğini belirtmektedir. O, toplumun eşyalar dünyasını oluşturan tekniğine büyük bir önem vermektedir.

Bin Nebi tekniği ele alırken onun bir toplumdaki insanların nesiller boyu aktardığı bir işin amacına uygun yapılmasını sağlamak üzere ortaya çıkan genel bir düşünce olmasına vurgu yapar. Teknik nesnelere dünyasını ortaya çıkmasını mümkün kılan ve insanların yaşamlarını devam ettirmek üzere öğrendikleri bilgileri, zanaatları, yetenekleri ve bilimlerin uygulamasını içerisine alan bir alandır. Nesiller boyu aktarılan ve geliştirilen bir alan olan teknik toplumun özünün korunmasında, gelişimin devamının sağlanmasında önemli bir araçtır. Bin Nebi’ye göre teknik insanın topraktan gıdasını elde etmek için kullandığı aletlere karşılık gelirken medeniyetin bir unsurudur. Medeniyet öncesi aşamada da bir teknik olmakla birlikte insanlar gıdalarını genellikle üzerinde teknik ve aletle herhangi bir işlemde bulunmadığı topraktan beklemektedir (Bin Nebi, 2018: 118). Teknik kültürel aşamada bulunmakla birlikte medeniyet aşamasında bilinçli bir kullanıma ulaşmaktadır.

Kültürün tüm unsurlarını dinamik bir fikrin tarihsel düzlemde aktifliğini devam ettirmesi ve hareketli bir bilinç oluşturması üzerinden ele alan Bin Nebi tekniği de insanların ruhi ve zihinsel olarak aktif bir konumda bulunmasını sağlaması üzerinden değerlendirmektedir. Bu nedenle Bin Nebi’de teknik İzzetbegoviç’in aksine manevi olan için bir zemin oluşturmaktadır. Teknik dinamik bir fikrin etkinliğini tarih sahnesinde arttırdığı için manevi olana hizmet eden bir içeriğe sahiptir. Maddi bir içeriğe sahip olan teknik düşünürün fikirlerinde manevi olana hizmet etmektedir. İzzetbegoviç’in düşüncesinde insanı varoluşuna yabancılaştıran ve onu ruhi alandan uzaklaştıran teknik Bin Nebi’de ruhi olana hizmet ettiği için bu alana yakınlaştırmaktadır.

Bin Nebi düşüncesinde medeniyet inşası ve bir fikrin toplumsal bir düzen inşa etmesi için gerekli maddi imkanları sunarak önemli bir yerde bulunan teknik, eşya

aşamasında kalan bir düşünce pratiği içerisinde değerlendirildiğinde ise toplumları eşyanın formları içerisinde bırakan toplumsal düzenden başka bir şey üretememektedir. Tekniği medeniyet için gerekli bir gerçeklik olarak değerlendirdikten sonra bin Nebi teknik meselesini ona bakış açısının bir analizini yapma meselesine taşımaktadır. İnsanların formel ve eşyalar durumunda kalması ile fikirler ve içerik aşamasına ulaşmasının iki farklı zihinsel durumu içerdiğini belirten düşünür form durumunda kalan bir zihniyetin tekniği de bu şekilde değerlendirdiğini belirtmektedir. Fikirler ve eşyalar diyalektiğinin iki farklı algılayış sunması, tekniğe ilişkin de iki farklı algılayış biçimi oluşturmuştur.

Tekniğe tüm zamanlar boyunca değişmez bir öz atfeden İzzetbegoviç'ten farklı olarak Bin Nebi onu insanın değerlendirme biçimine bağlı olarak değişen bir içerik üzerinden değerlendirir. Eşyalar üreten tekniğin olumsuz bir içerik kazanması insanın eşyaları, olayları değerlendirme biçiminin yine eşyalar düzleminde kültürün sınırları içerisinde oluşması ve tekniği de bu düzlemde değerlendirmesiyle ilişkilidir. Tekniği ve onun ürettiği eşyayı merkeze yerleştiren düşünce biçimi fikir üretmekten ve değerler ve anlamlar oluşturmaktan uzak bir ruh haline işaret eder. Bu duruma Avrupa'nın güncel durumundan örnek veren mütefekkir onun teknik olarak gelişmiş olmasına rağmen bu gelişmişliğini maddeci bir medeniyet inşa etmek için kullanmasını eleştirmektedir (Bin Nebi, 2018: 215). Diğer taraftan formların sınırları içerisinde kalan Müslümanların tekniğin sadece şekliyle ilgilenmesi; onların makinelere fetva vermeyip onları şeytani ürünler olarak değerlendirmeleri de yine bununla alakalıdır.

Formel sınırlar dahilinde değerlendirilen tekniğin olumlu bir içerik kazanması ancak medeniyetle mümkündür. Dinamik bir fikrin rehberliğinde tekniğin kullanılması ve geliştirilmesi ona olumlu bir içerik kazandırmaktadır. Dolayısıyla teknik Bin Nebi düşüncesinde, İzzetbegoviç'te olduğu gibi olumsuz olarak değerlendirilmez. Bunun aksine Bin Nebi tekniği büyük ölçüde olumlu olarak değerlendirmektedir. Onun düşüncelerinde asıl mesele tekniğe bakış açısının ilkeler düzeyine ulaşması ve diğer tüm meselelerde olduğu gibi teknik meselesinde de zihniyet biçimlerinin eşyalar düzeyinden fikirler aşamasına ulaşmasıdır. "Medeniyetimizi inşa ederken ihtiyacımız olacak bir sürü araç gereci Batı Medeniyetinden almamız gerekir." diyen Bin Nebi'nin batıdan teknik ürünler almakta bir sıkıntı görmemesi bununla alakalıdır. Tekniğe değişmeyen bir öz atfetmeyen düşünür tekniğin insanın onu kullanma ve değerlendirme biçimiyle bir içerik kazanacağına vurgu yaparak Batıdaki tekniğin İslam'ın dinamik fikriyle kullanılmasında bir mahsur

görmemektedir. İzzetbegoviç'te insanın kullanmasına bağlı olmadan bir öze sahip olan ve ontolojik açılımları temelinde incelenen teknik, toplumlara bağlı bir değişiklik göstermezken Bin Nebi'de onu kullanan insana ve topluma bağlı bir değişiklik göstermektedir.

Teknikle ilişki biçimimize de değinen bin Nebi hem Batıdan geldiği için tüm teknik unsurları reddetmemizin hem de gelişmek için de oradan tüm teknikleri almanın yanlış olduğunu belirtmektedir. Teknikle ve o tekniğe sahip batıyla ilişki biçimimiz orta düzeyde olmalı; imkanlar olabildiğince ekonomik ve faydalı şekilde kullanılmalıdır (Bin Nebi, 2017: 168). Ona göre Batıdan tüm teknikleri düşünmeden bilinçsizce almak tarihsel bir durum oluşturmaz, alınan ürünlerin bilinçli bir şekilde planlı olarak kendi tarihsel durumumuzla ilişkili bir biçimde yeni bir tarihi eylem inşa etmesi gerekir. Medeniyet de budur.

3.1.6. Düşünceyi ve Eylemi Etkileyen Bir Unsur Olarak Estetik ve Varlıkla Hakiki Bir İlişki Biçimi Oluşturan Sanat¹¹

Arapça san'a kelimesinden gelen ve çoğulu sanayi olarak kullanılan sanat, "*ustalık, hüner, imalat*" gibi anlamlara gelmektedir. Kökeni itibariyle sanat insanın doğada olmayan bir şeyi yaratma amacına yönelmiş tüm faaliyetlerine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda ustalık gerektiren tüm işler için kullanılan sanat kelimesi sanayi devrimiyle birlikte sadece estetik duyguyu içeren bir kavram haline gelmiştir. Bir işi belli bir estetik duyguyu yansıtacak bir biçimde gerçekleştirme tarzı anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan estetik ise sanata dair tartışmaları içeren felsefi bir alandır. Güzelliğe ilişkin tartışmaları, güzelliğin ne olduğu problemini ve güzeli meydana getirmeyi ya da güzele karşı hissedilen duyguyu kapsamaktadır. Bireysel ve toplumsal açıdan bireylerin yaptığı faaliyetleri içeren ve doğada bulunan ve insan eliyle yapılan eserlerde güzele karşı hissedilen duyguyu içeren estetik ve sanat bu haliyle insanın toplumsal alanda yapıp ettiklerine karşılık gelen kültür ve medeniyetle önemli bir ilişki içerisinde.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç sanat ve estetiğin medeniyet ve kültürle olan ilişkisini kendi temel meseleleri ekseninde, kendi teorileri içerisinde dahil edip tartışmaktadır. Tüm

¹¹ Bin Nebi'nin güzelliğe ilişkin düşüncelerini ifade ederken sanat yerine estetik kelimesini kullanmasının nedeninin yapmak, üretmek, imal etmek gibi anlamlara gelen ve çoğulu sanayi olan Arapça sanat kelimesini daha çok teknikle aynı anlamda kullanmakla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Mütefekkir eserlerinde çoğunlukla sanat kelimesini teknikle aynı anlamda kullanmıştır.

düşüncelerini toplumsal bir hareketin meydana gelmesi ve bir medeniyetin inşa edilmesi temelinde geliştiren bin Nebi ahlakta olduğu gibi estetiği de toplumsal hareketi oluşturması açısından; düşünsel aşamaya ulaşması için bir toplumun ruhunda oluşturduğu etkiler üzerinden değerlendirmektedir. Düşüncelerini bir düalizm üzerinden varlık ve insan meselesiyle ilişkili olarak ortaya koymaya çalışan İzzetbegoviç ise estetiği insanın varlığına ilişkin anlam arayışı süreci ve insanı kendi özüne ulaştırın bir alan olması üzerinden insan ve varlık meselesine bağılı olarak değerlendirmektedir.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in estetik ve sanatı kendi düşünsel sistematiklerine bağılı olarak değerlendirmeleri onların estetik ve sanatın farklı yönlerine odaklanmalarına ve bu alanları farklı olarak tanımlamalarına neden olmuştur. Düşünce tarihi boyunca güzelin ne olduğu, güzele karşı hissedilen duygu üzerine odaklanan estetik alanı bin Nebi'nin düşüncelerinde farklı bir içerik taşımaktadır. Bin Nebi estetiği sadece sanat eserlerinde ve doğada bulunan güzeli inceleyen bir alan olarak değerlendirmez. Mütefekkiye göre estetik insanların sadece doğa ve sanat eserleri aracılığıyla güzeli hissetmesi değil insanların zihinsel ve ruhi durumları üzerinde etkide bulunarak hareketlerini meydana getirmede ve sosyal ilişkileri oluşturmada etkili olan görüntüler alanının içerisinde yer alan unsurların tümüdür.

Bin Nebi toplumda yer alan görüntülerin hepsini estetiğe dahil etmektedir. Ona göre estetik bir toplumun elbiselerinde, tavırlarında ve nesnelere ortaya çıkan görüntülerin tümüdür (Bin Nebi: 2016: 66). Toplumsal alanda ortaya çıkan estetik mütefekkiye göre toplumun zihinsel durumunun ve kişiliğinin üzerinde etkili olan bir çevredir. Bin Nebi estetiği toplumsal ruhta bıraktığı etkiler üzerinden toplumsal eylemi ve düşünceyi oluşturması bağlamında değerlendirmekte ve onu toplum ve birey arasında ilişkiyi oluşturarak toplumun tarihsel hareketini belirleyen bir alan olarak tanımlamaktadır. Düşüncelerini insan topluluklarını fikirler aşamasına ulaştırın unsurların neler olduğu meselesi üzerinden ortaya koymaya çalışan Bin Nebi estetik olarak ifade ettiği toplumsal görüntüler alanını da toplumları düşüncelere ulaştırması temelinde ele almaktadır.

Bin Nebi toplumun zihinsel ve ruhsal durumunun belirlendiği görüntüler alanına ait bir çevre olarak tanımladığı estetiği toplumun düşüncelerini ve eylemlerini şekillendiren genel bir ortam olarak değerlendirdiği kültürel alan içerisine dahil edip incelemektedir. Mütefekkiye göre estetik insanın soluduğu bir çevre ve hareketlerini etkileyen bir ortam olan kültürün görüntüler alanını içeren bir unsurdur. Bu nedenle de kültürün içeriğine

bağlı olarak bir değişim yaşamaktadır. Medeniyet hamlesiyle şekillenmemiş kültürel durumda toplumun hareketsiz konumuna dikkat çeken bin Nebi böyle bir kültürel ortam içerisinde şekillenen estetiğin de insanların eylemleri üzerinde hareketsizlik doğurduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan medeniyet hamlesine ulaşmış kültürün hareketli bir toplumsal ortam oluşturması nedeniyle böyle bir ortam içerisinde şekillenen estetik ise mütefekkiye göre toplumun düşüncelerini ve eylemlerini dinamik kılmaktadır. Dolayısıyla mütefekkinin düşüncelerinde estetik kültürün bir unsuru olmakla birlikte onun tarihsel eylem için hareketli bir içerik kazanması medeniyet hamlesiyle mümkündür. Temel meselesini toplumun ilkeler ve düşünceler aşamasına ulaşmasını sağlayan bir hareketin ortaya çıkması temelinde geliştiren ve medeniyeti de bu hareketin gelişmesini sağlayan bir gerçeklik olarak öne çıkaran Bin Nebi toplumun düşüncelerini ve eylemlerini geliştiren bir alan olarak tanımladığı estetiğin ancak dinamik bir düşünceyle tarihsel hareket için uygun hale geldiğini belirtmektedir.

Bin Nebi'nin toplumsal alandaki tüm görüntüleri sanat ve estetik alan içerisine dahil etmesine karşın Aliya İzzetbegoviç'te sanat topluma alakalı bir gerçeklik değildir. İzzetbegoviç toplumla ilişkili olan tüm sanat anlayışlarına karşı çıkmıştır. Ona göre sanat insanın bireysel olarak yaşadığı ruhi bir tecrübeydir. Bin Nebi'nin estetiği toplumsal ruhta oluşturduğu etkiler üzerinden tanımlamasından farklı olarak İzzetbegoviç sanatı bireysel ruhta oluşturduğu hissiyatlar üzerinden değerlendirmektedir. Düşüncelerini varlık ve insan meselesi temelinde varlığı özünün ve insanı kendine yakınlaştıran unsurların ne olduğunu çözümlenerek ortaya koymaya çalışan İzzetbegoviç sanatı da kendi özüne yabancılaştıran maddi bir dünyada yaşayan insanın manevi dünya ile iletişim kurmasını, varlığına ilişkin anlam arayışını ve varlığın özüne yaklaşmayı mümkün kılan bir alan olarak tanımlamaktadır. Ona göre sanat insanın en önemli arayışından; anlam arayışından kaynaklanmaktadır. Maddi dünyada manevi olarak anlam arayışında olan insanın ürettiği tüm eserler ve bu eserlere karşı duyduğu hissiyat sanatı meydana getirmektedir. Bununla birlikte İzzetbegoviç'e göre insanın anlam arayışından ve manevi boyutundan kaynaklanmayan ve faydaya dayalı eserler ise sanat alanı içerisine dahil edilemez.

Diğer taraftan varlığın iki boyutlu yapısını manevi boyutu içeren kültür ve maddi boyuta karşılık gelen medeniyet zıtlığı üzerinden açıklamaya çalışan İzzetbegoviç estetiği Bin Nebi'den farklı olarak medeniyetin karşısında yer alan insanın manevi yanı ile ilişkili olan kültürün içerisinde değerlendirmektedir. Bin Nebi'nin düşüncelerinde kültürün bir

unsuru olan ve medeniyetle şekillenmesi sonucunda olumlu bir içerik kazanan estetik İzzetbegoviç'in düşüncelerinde kültürel alanın bir unsuru olup medeniyetle zıt bir ilişki içerisindedir. Estetik ve sanatın maddi olanla hiçbir ilişkisi olmadığına; aksine akıl, zekâ gibi maddi unsurların üstünde bir içerik taşıdığına dikkat çeken İzzetbegoviç insanın maddi yanını içeren medeniyetle de sanatın bu nedenle karşıt bir içerik taşıdığını belirtmektedir. Dolayısıyla İzzetbegoviç ve Bin Nebi'nin her ikisi de estetiği kültürel alan içerisine dahil edip incelese de iki mütefekkinin kültür ve medeniyeti tanımlama biçimlerine bağlı olarak estetiği değerlendirme biçimleri de farklılık göstermektedir.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in sanatı ve estetiği değerlendirme biçimleri arasındaki farkın etkilendikleri isimler nedeniyle de meydana geldiğini söylemek mümkündür. Bin Nebi estetiğin toplumsal eylem üzerinde etkili bir unsur olmasını, estetiği iyi olanla ilişkili ele alan Gazali düşüncesinden hareketle açıklarken; İzzetbegoviç estetik ve sanatı varlıkla bir ilişki biçimi oluşturması açısından ele alan Heidegger düşüncesinden etkilenmiştir. Bin Nebiye göre estetik ruhi düzlemde ve her türlü davranışta iyiyle uyum içinde ortaya çıkan bir şeydir. Toplumların tarih sahnesine çıkmasında toplumsal hareketin düşünsel ve ahlaki boyuta ulaşmasına önem veren Bin Nebi toplumsal hareket üzerinde estetiğin etkisine vurgu yapmaktadır. "Estetikten kopuk iyi davranış düşünülemez" ilkesini benimseyen mütefekkir güzel bir görüntünün ruhta da güzellikler doğuracağını ve insanı iyi eylemlere ulaştıracağını belirtmektedir.

Sanatı varlık meselesine bağlı olarak hakikat ve gerçeklik kavramlarıyla ilişkisi bağlamında açıklamaya çalışan İzzetbegoviç sanatın varlıkla hakiki bir ilişki biçimi oluşturmasına vurgu yapan Heidegger düşüncesinden etkilenmiştir. İzzetbegoviç varlığın ve hayatın özüne ilişkin görüşlerinde sanatı varlıkla aracısız, doğrudan kurulan hakiki bir ilişki biçimi olarak tanımlarken onu varlık meselesiyle ilişkili olarak açıklamaktadır. Mütefekkiye göre lisanla ifade edilmeyen ruhsal deneyimlerin lisan üstü ifade vasıtalarıyla dillendirilmesi olarak sanat varlıkla ve insanın kendiyi kurduğu hakiki ilişki şekline işaret etmektedir.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in estetik ve sanata ilişkin görüşleri arasındaki fark hususunda Bin Nebi'nin estetikle ilişkili olarak verdiği kıyafet devrimi ve Hippi kültürü örneklerine değinmek oldukça önemlidir. Bin Nebi'ye göre kıyafet devrimi ve Hippilerin giyim şekilleri toplumun ruhunda ve zihinsel dünyasında bir etki meydana getiren ve insanların diğer insanlarla ilişkisini belirleyen estetik için önemli veriler sunmaktadır. Ona

göre her iki durumun temelinde yer alan kıyafetler bir görüntüler alanı olarak toplumun estetik imajını belirleyerek toplumsal alanda düşüncelerin oluşmasında etkiler oluşturmaktadır. Bin Nebi Türk kıyafet inkılabıyla ilgili şunları söylemektedir:

“Şüphesiz Mustafa Kemal, halka şapkayı milli bir giysi olarak mecbur tuttuğunda bununla elbiseyi değil, ruhu değiştirmek istemiştir. Zira elbise insan davranışlarını büyük oranda belirler.” (Bin Nebi, 2016: 65).

Türk inkılabının kıyafet devrimini estetik olarak ele aldığı toplumun görüntüler alanı üzerinden değerlendiren Bin Nebi görüntünün düşünce ve eylem üzerindeki etkisi meselesiyle esasında toplumun hafızasının oluşturulmasına dikkat çekmektedir. Giyim ve kıyafet tarzının insanın eylemleri ve düşünceleri üzerinde etkili olması bireylerin hafızalarını şekillendirmekle ilişkilidir. Toplumsal hafızada hatırlatıcı bir işlevi yerine getiren kılık kıyafet toplumsal alanda bir düşünceye zemin hazırlamakta ve zihinsel olarak insanları etkilemektedir. Bu bağlamda mütefekkir toplumsal bir değişim amaçlayan Türk inkılabının bu değişim için o toplumun kurucu unsurlarına bağlı görüntüler alanını değiştirme çabasını zihinsel bir değişim oluşturması açısından önemsemektedir.

Diğer taraftan Hippiler gibi dış görüntüsüne önem vermeyen grupların ortaya çıkması da mütefekkire göre birey ve toplum arasında sıkıntılı bir duruma işaret etmektedir (Bin Nebi, 2016: 72). Toplum ve birey arası ilişkilerin ve bağlılığın oluşmasını sağlayan ve bireylere estetik bir çevre sunarak onların düşüncelerini belirleyen kültürün estetik unsurunda ortaya çıkan bu durum mütefekkire göre zihinsel ve ruhi durumla bir imajlar dünyası olan estetiğin ilişkisini ortaya koymaktadır.

Bin Nebi görüntü, kıyafet gibi unsurlarla düşünceler ve eylemler arasında bir ilişkinin varlığına dikkat çekerken ve görüntüler alanına dair tüm unsurları estetik temelinde açıklamaya çalışırken İzzetbegoviç ise Bin Nebi'nin aksine toplumsal alanda mevcut olan görüntüler alanının ve bu alanın bir unsuru olan kıyafetlerin ruhla ve düşüncelerle herhangi bir ilişkisi olmadığına işaret etmekte ve bu hususları estetik dışında farklı bir bağlamda değerlendirmektedir. Mütefekkir estetik ve sanat tartışmalarından farklı bir bağlamda değerlendirdiği bu konuyu şekilsel bir durumun veya değişimin içeriği değiştirememesi meselesi bağlamında ele almaktadır. Ona göre formlara dayalı bir değişim insanların ruhunda bir değişim oluşturmamaktadır. Bu durumu İzzetbegoviç şu sözlerle ifade etmektedir.

“... şapkanın şeklini değiştirmekle insanların kafalarındaki ve alışkanlıklarını değiştiremezsiniz. Bu nedenle insanların gerçek pozisyonları bundan etkilenmemiş ve dün

fes, bugün şapka giyen Türklerin problemleri tamamıyla aynı kalmıştır” (İzzetbegoviç, 2020a: 27).

Diğer taraftan Hippiler konusunda da Bin Nebi'nin düşüncelerinden farklı şeyler söyleyen İzzetbegoviç Hippilerin modern dünyanın ve uygarlığın ilerlemeci ve maddeci tavrının insanları kendi özünden uzaklaştıran doğasına tepki olarak maddi varlıkları üzerinde ve dış görünüşleriyle ilgili bir değişiklik yapmamasına işaret etmektedir. Bin Nebi'de insanların zihinsel durumları ve davranışları üzerinde olumsuz bir etki bıraktığı için ve dolayısıyla medeniyetin inşasında olumsuz bir içerik taşıdığı eleştirilen Hippiler kültürü, İzzetbegoviç'te varlıklarına yakınlaşmak üzere üretilen bir yaşam tarzının ve medeniyetin sadece maddi alan üzerine odaklanan tavrını reddetmenin bir ifadesi olduğu için olumlu bir bağlamda ele alınmaktadır. Bin Nebi'nin düşüncelerinde zıtlıklar üzerinden değil birliktelikler üzerinden işleyen toplumsal yaşamda temiz ve güzel görüntüler ruhi olarak da ahlaki sonuçlar doğuracağı için övülürken İzzetbegoviç'in düşüncelerinde zıtlıklar üzerinden işleyen hayatta temizliğe yapılan aşırı vurgu içsel olanın ihmal edilmesi anlamına geldiği için eleştirilebilmektedir. Böylelikle bu örneklerle de açığa çıktığı üzere iki mütefekkirin düşünce sistematiği arasındaki temel fark onların gerçeklikleri algılama ve anlamlandırma biçiminin farklılaşmasına neden olmaktadır.

3.1.7. Modern Medeniyet Analizi ve Eleştirisi

Müslüman dünyaya sundukları görüşlerle bir hareket ve eylem çağrısında bulunan Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in modern Batı dünyasına yönelik analizleri ve Batıya yönelik eleştirileri oldukça önemlidir. Batı dünyasının güncel durumuna yönelik analizler iki mütefekkirin kültür ve medeniyet gerçekliklerini tanımlama biçimi ve bu gerçeklikler arasında kurdukları ilişkinin anlaşılması; bu gerçeklikler temelinde Müslüman dünyanın hareketsiz durumuna çözüm sunması için oldukça önemlidir. Batı dünyası karşısında geri kalmış bir konumda bulunan Müslüman toplumun fertleri olan Bin Nebi ve İzzetbegoviç, içinde buldukları toplumların tepkisel bakışlarından bağımsız olarak Batı medeniyetini analiz etmiş ve bu bağlamda Müslümanların Batıyla ve tüm dünyada etkin bir konumda bulunan modern medeniyetle düzgün bir ilişki kurulabilmesi için de onlara yol göstermeye çalışmıştır.

19. yüzyılda Batıyla ilk defa karşılaşan Müslümanlar Batıya karşı onu tamamen reddeden ve onu tamamen kabul eden iki farklı tepki göstermişlerdir.¹² Bu iki tepkisel tavırdan uzak duran Bin Nebi ve İzzetbegoviç görüşlerini ortaya koyarken hem kendi düşünsel geleneklerinden hem de Batıdan faydalanmayı başarmış iki önemli isimdir. Batı medeniyetini tamamen reddeden ve onu düşman olarak gören anlayışı duygusal bir yaklaşım olarak değerlendiren Bin Nebi ve İzzetbegoviç diğer taraftan da Batı medeniyetini gelişmişliğin tek ölçüsü olarak değerlendiren ve onu tamamen kabul eden anlayışları da kompleksli bir bakış açısı içerdiği için eleştirmişlerdir. İki farklı coğrafya içerisinde farklı tecrübelerle Batıyla ilişki kurmuş ve düşüncelerini ortaya koymaya çalışmış iki mütefekkir Batı dünyasının içerisinde bulunduğu temel probleme yönelik benzer görüşler ortaya koymuşlardır. İki mütefekkirin Batı medeniyetinin içerisinde bulunduğu duruma yönelik analizlerinin temelinde modern Batı medeniyetinin maddi olarak gelişmiş olsa da manevi olarak çözülmeye başlaması bulunmaktadır. Bu problemi iki mütefekkir de kültür ve medeniyet gerçeklikleriyle ve bu gerçeklikler arası ilişkiler temelinde açıklamaya çalışmaktadır.

Tüm toplumlar için ortak tarihsel yasalardan ve sunnetullahın işleyişinden bahseden Bin Nebi ve İzzetbegoviç bir toplumun madde ve mana arasında uyumu bozulduğunda düşüşünün de korkunç olmasına dikkat çekmekte ve Batı medeniyetinin de bu tarihsel yasa üzerinden devam eden işleyişine işaret etmektedir. İki mütefekkir de Batı medeniyetinde manevi ve maddi unsurlar arasındaki dengenin ağırlığının maddi unsurlar kısmına kaydığını belirtmekte ve Batı toplumunda buna bağlı bir kriz yaşandığını ifade etmektedir. Tekniğe ve bilime önem verirken maddi bir gelişmişlik oluşturan Batı, diğer yandan insani değerlerle ilişkisini kaybederek ahlaki bir bunalım üretmektedir. Bin Nebi'ye göre Batı medeniyeti insani değerlerle muhalefet eden bir teknik ve sanayi ürettiği ve sömürgecilik ve ırkçılık gibi düşünceler üreten bir eşya aşamasına doğru yönelerek içgüdüleri doğrultusunda hareket ettiği için zamanını doldurmak üzeredir (Bin Nebi, 2017: 79). İzzetbegoviç'e (2019: 24) göre de madde ve ruh dengesinde maddeye daha fazla önem veren ve teknolojik ve bilimsel gelişmenin oluşturduğu yaşam şartları içerisinde bulunan

¹² Müslümanların Batıyla bu şekilde kurdukları ilişki biçimleri ayrıntılı olarak Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in Müslümanların problemlerine yönelik analizlerinin yapıldığı İslami Yenilenme Üzerine Düşünceler bölümünde ele alınacaktır.

Batı medeniyeti maddi ilerlemenin insanı özünden uzaklaştıran doğası ve bu yaşam şartlarının oluşturduğu psikolojik kriz sebebiyle bir bunalımın içerisinde bulunmaktadır.

Değerlerle muhalefet eden ve dünya için insani bir yol sunmanın yerine kendi çıkarlarına ve maddi ihtiyaçlarına göre hareket eden Batı medeniyeti Bin Nebiye göre 20. yüzyılda madde çağına gelmiş bir medeniyettir (Bin Nebi, 2017: 159). Dini bir düşüncenin ışığında doğup gelişen Batı medeniyeti 20. yüzyılda inancın yönlendirici etkisi altından çıkıp materyalist bir medeniyete evrilmiştir. Maddi aşamada bulunan bu medeniyet mütefekkiye göre ahlaki kavramları ve değerleri görmezden gelmeye başlamış ve onların değerini düşürmüştür. Her şeyi madde temelinde, niceliğe bağlı olarak değerlendiren, ahlaki kavramları bile bu şekilde ele alan Batı, her şeyin eşya temelli değerlendirildiği toplumsal aşamaya doğru bir geri dönüş yaşamaktadır. Bu durumu bin Nebi şu şekilde ifade etmektedir:

“Nicelik ve nispiliğe yönelen Avrupa’nın sayısız ahlaki kavramı, asaletinden soyutlayıp parya haline getirerek yok ettiğini görürüz. Bu kavramlar artık istenmeyen kullanımdan uzaklaştırılmış kavramlardır.” (Bin Nebi, 2017: 159).

Bin Nebi’nin düşüncelerinde değerlerin yok edildiği ve zamanla eşyaların olayları, durumları ve davranışları etkilemeye başladığı bu aşama medeniyet aşamasının sonuncu ve içgüdüsel evreye karşılık gelmesi nedeniyle Batı dünyası bir medeniyet krizine girmeye başlamıştır. İnsanların etrafındaki şeyleri değerlendirirken değerler ve düşünceler yerine niceliğe ve çikara önem vermesi; ruhtan ve kutsallıktan uzaklaşarak niceliksel aklı her şeyin belirleyicisi yapması mütefekkiye göre medeniyet krizinin başlangıcına işaret ettiği için niceliği toplumun yegâne değeri olarak benimseyen Batı dünyası da bu bağlamda bir medeniyet krizine giriş yapmıştır. Yaşadığı içsel çelişkiler, insani değerlere gösterilen muhalefet, ürettiği sömürü ve ırkçılık düşünceleri Batı medeniyetinin çözülme ve tükenme yolunda olduğunu ve içerisinde bulunduğu durumun medeniyet kültürü olmaktan çıkıp imparator kültürüne dönüştüğünü göstermektedir (Bin Nebi, 2017: 79).

Batı dünyasının manevi ve ahlaki krizine aynı şekilde işaret eden İzzetbegoviç Batı dünyasının içerisinde bulunduğu problemin temelini ise kültürel olmasına dikkat çekmektedir. İzzetbegoviç’in medeniyet kavramını teknik ve bilimsel gelişme olarak tanımlama ve Batı medeniyeti üzerinden medeniyet kavramına eleştiriler getirme nedeni de Batıyı zıttıyetler cetveli içerisinde madde kısmına yerleştirmesiyle alakalıdır. Batının manevi bir problemin içerisinde olduğuna dikkat çeken İzzetbegoviç medeniyet

kavramının içeriğine Batı medeniyeti ve onun teknik ve bilimsel gelişmesi üzerinden ulaştığı için Batıyı kültürel yönü gelişmemiş bir medeniyet olarak değerlendirmektedir. Malik Bin Nebi’de maddeyle birlikte manevi olanı da içerisine aldığı için bir medeniyet krizi olarak görülen problem İzzetbegoviç’te medeniyetin teknik, bilimsel, siyasi boyutu ve gelişmişliği ifade eden bir kavram olması sebebiyle kültürel bir mahiyet taşımaktadır.

İzzetbegoviç’e göre Batının yaşadığı krizin kültürel olmasının temel nedeni Batı medeniyetinin kültürü ve insanın kültürel boyutunu tahrip edici baskısıdır. Batı dünyasında medeniyet, kültür üzerinde belirleyen bir konuma gelmiş ve kültürden medeniyete doğru bir değişim yaşanmıştır. Kültür üzerinde medeniyetin ve doğayı hakimiyeti altına alma temelinde şekillenen tekniğin belirleyici konuma gelmesi Batı dünyasında insanı özüne yakınlaştırıp anlam dünyası oluşturan hakiki kültürden uzaklaşılmasına neden olmuştur. Hakiki kültürden uzaklaşan Batı, İzzetbegoviç’e göre yoğun bir dünyevileşme ve maddileşme üreterek sahte bir kültür (fake culture) oluşturmaktadır. Tüm önceliklerin maddi olana, işlevselliğe ve insanın istek ve ihtiyaçlarına verilmesi Batı dünyasında anlam arayışını, değerselliği yok etmeye başlamıştır. Batı medeniyeti anlam arayışı yerine sadece işlevselliği ve maddi olanı temel alarak ve bir değersizlik ve anlamsızlık üreterek hakiki kültürün yerine sahte kültürü koymuştur. Bu durum İzzetbegoviç’e göre insani bir krize işaret etmektedir. Anlamlar ve manalar temelinde şekillenmesi gereken kültürün maddilik ve mekaniklik temelinde şekillenmesi Batı dünyasının yaşadığı insani krizi göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Margaret YOUNCENAR’ın “bugün dünyayı değiştirme arzusu, dünyayı anlama arzusuna üstün gelmektedir” ifadesini alıntılıyan İzzetbegoviç (2019: 337) dünyanın ve varlığın anlaşılardan ve hakikatle bir ilişki kurulmadan; ona hâkim olma arzusunun modern Batı insanının temel özelliği olduğunu belirtmektedir. Bu ise insanın kültürel yanıyla hiçbir ilişkiye girmeden sadece medeni ve maddi boyutuyla ilişki içerisinde olması demektir. İnsan gerçekliğinin iki boyutunun ihmal edilmeden dengeli bir biçimde ele alınması ve gerçeklik alanlarının bu şekilde inşa edilmesine vurgu yapan İzzetbegoviç günümüz modern dünyasında maddi ve manevi boyut arasındaki ilişkinin madde yönüne ciddi şekilde ağırlığın artmasının manevi boyutla ilgili kriz oluşturduğunu belirtir. Ona göre dengenin bozulmasıyla medeniyetleşen Batı toplumu kültürü ihmal eden bir düzene dönüşmüştür. Yaşanan teknik ve medeni devrim, ahlaksızlık, şüphecilik ve manevi açıdan

yolunu kaybetmişlik gibi bir krize neden olduğu için İzzetbegoviç'e göre Batı dünyası kültürel bir kriz yaşamaktadır. (İzzetbegoviç, 2020: 125)

İzzetbegoviç'te kültürel bir kriz olarak; Bin Nebi'de medeniyet krizi olarak değerlendirilen Batının bunalımlı sürecine ilişkin hususlar her iki mütefekkirde de görüldüğü gibi ahlaki ve insani bir krize işaret etmektedir. İki mütefekkirin bu durumla ilgili farklı tanımlamalar yapmalarının temel sebebi onların medeniyet ve kültür anlayışlarına bağlıdır. Bin Nebi'nin düşüncelerinde ahlaki kriz kendini medeniyet krizi olarak gösterirken İzzetbegoviç'te kültürel bir bağlama karşılık gelmektedir. Bununla birlikte Bin Nebi'nin düşüncelerinde insanların eylemlerini yönlendiren sosyal bir verasete karşılık gelerek mevcut durumun devamlılığını sağladığı için bu karmaşık durumun önemli sebeplerinden birisi de kültürdür. Diğer taraftan Batı medeniyeti üzerinden medeniyete ilişkin eleştiriler ortaya koyan İzzetbegoviç'in düşüncelerinde ise Batının içerisinde bulunduğu durumda medeniyetin etkisine odaklanılmaktadır. Bin Nebi'nin düşüncelerinde değerlere, ilkelere ve fikirlere bağlı olarak dünyaya insani bir imkân sunan medeniyet krizin özünde bulunurken, kültür bunun nedenini oluşturmakta; İzzetbegoviç'in düşüncelerinde ise ilkeler ve değerlere karşılık gelen kültür krizin özünde bulunurken; medeniyet bunun nedenini oluşturmaktadır. Dolayısıyla iki mütefekkirin Batı dünyasının durumuyla ilgili benzer benzer durumlara dikkat çeken iki mütefekkirin bunu farklı kavramlar ve gerçeklikler üzerine inşa ettiği görülmektedir.

Batı dünyasında yaşanan krizin temel nedeni her iki mütefekkire göre bilim, bu bilim neticesinde oluşan teknik ve teknik kullanımın doğurduğu insani yabancılaşmadır. İnsan eliyle üretilen bilim, teknik ve makineler insan üzerinde bir baskı uygulayarak onu manevi alanından uzaklaştırmakta ve kendine yabancılaştırmaktadır. Bu durumu Batı toplumlarındaki suç, cinayet ve şiddet oranlarında yaşanan artışla açıklamaya çalışan İzzetbegoviç (2004: 117) Batı uygarlığında yaşanan teknik gelişmelerin insanları kendi özünden uzaklaştırdığı için ahlaki bunalım ürettiğini belirtmiştir. Artan makine kullanımı ve bunun neticesinde ortaya çıkan nesneleşme insanın ruhundan giderek uzaklaşmasına ve kendi özüyle karşılaşabilecek durumların azalmasına neden olduğu için ruhundan uzaklaşan insanın ruhuyla arasındaki bu mesafe onu ruhsal bunalımlara ve birtakım suçlara yöneltmektedir. Bu nedenle insanlar mütefekkire göre teknikte ve medeniyette ne kadar

çok gelişirlerse o kadar kendilerine yabancılaşmakta ve kendine yabancılaşan insanın ruhi olarak hasta olması kaçınılmaz olmaktadır.

Bilim ve teknik kullanımı neticesinde her şeyi nicelik üzerinden bilimsel olarak değerlendiren modern medeniyet, Bin Nebi'ye göre de niceliğe ve tekniğe dayalı oluşturduğu yeni yaşam biçiminde insani ve vicdani olana yer vermemiştir. Her şeyin bilimsel olarak değerlendirildiği Batı medeniyetinde insanın manevi ve vicdani tarafı bilimsel olarak değerlendirilemediği için önemsiz olarak ele alınmıştır. Batı medeniyetinde ahlaki ve manevi olanın durumunu "... o sayıya dökülemiyor, miktarlarla ölçülemiyordu. Böylelikle insan hayatı; yalnızca sayıları tamamlama görevine dönüşmüştü. Makinalar çarpıyor, çıkarıyor hatta insanları, çelik yayları arasında çalışmak zorunda bırakıyordu." diyerek açıklayan Bin Nebi (2017: 160-161) makine, teknik ve bilimin insanın vicdani yanını ihmal ederek onu manevi alanından uzaklaştırdığına dikkat çekmektedir. Manevi tarafı görmezden gelinip niceliksel şeylerle belirlenmiş insanın bu durumu ise kendi varlığına yabancılaşmasını doğurmaktadır. Dolayısıyla teknik ile insani varoluş arasında Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in düşüncelerinde benzer bir ilişkinin kurulduğunu söylemek mümkündür. Fakat kurulan bu ilişki iki mütefekkirin düşüncelerinde de farklı kavramlar ve gerçeklikler üzerine inşa edilmiştir.

3.1.8. İslami Yenilenme Üzerine Düşünceler

3.1.8.1 Müslümanların Batı Medeniyeti Karşısındaki Pozisyonu: Geri Kalmışlık ve Sömürülebilirlik

Uzun yıllar tarih sahnesinde etkin bir konumda bulunan Müslüman toplumlar 18. yüzyılda Osmanlı devletinde başlayan siyasi, askeri ve ekonomik açıdan yaşanan problemler nedeniyle bir karmaşa içerisine girmişlerdir. Bu yüzyıllarda yaşanan askeri başarısızlıklar ve Küçük Kaynarca antlaşmasıyla birlikte başlayan süreçte Mısır'ın, Cezayir'in, Tunus'un ve Hint alt kıtasındaki ülkelerin Batı ülkeleri tarafından işgal edilmesi var olan sıkıntıları daha da arttırmıştır (Kara, 2020: 20). Uzun bir süre dünyaya hâkim bir konumda bulunan Osmanlı devletinin Batı karşısında askeri ve siyasi açıdan yaşadığı kayıplar, fikri tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Başarısızlıkların temel nedeninin ne olduğu, Müslüman dünyanın yenilenmesi için ne yapılması gerektiği, Müslümanların tekrar nasıl kalkınacağı soruları ve bu bağlamda siyasal, iktisadi ve fikri

açıdan dünyaya hâkim olan Batıyla nasıl bir ilişki kurulması gerektiği bu bunalımlı ortam içerisinde kendi durumlarını analiz etmeye ve problemlere çözüm bulmaya çalışan Müslüman düşünürlerin temel meseleleridir.

Aynı zaman diliminde iki farklı coğrafya içerisinde düşünceyi ortaya koyan İzzetbegoviç ve Bin Nebi'nin temel hedefi ve tüm düşüncelerini ortaya koyma nedeni Müslümanların içinde buldukları durumu analiz etmek ve yaşanan problemlili duruma bir çözüm üretmektir. İki mütefekkirin de düşüncelerini üretirken asıl gayesi tarihsel süreçte hareketsiz ve durağan kalan Müslümanlara tarihte yeniden aktif bir rol sunma çabasıdır. Müslüman dünyaya bir eylem ve hareket çağrısında bulunan Bin Nebi ve İzzetbegoviç bunu öncelikle Batı karşısında ve modernleşmeyle ilişkileri çerçevesinde Müslüman dünyanın içerisinde bulunduğu mevcut duruma ilişkin açıklamalar yaparak gerçekleştirilmeye çalışmaktadır.

İslam dünyasının mevcut durumuna ilişkin analizlerinde Bin Nebi ve İzzetbegoviç benzer görüşler ortaya koymuştur. İki mütefekkir mevcut sıkıntılı durumun iç ve dış olmak üzere iki boyutundan bahsetmektedir. Müslüman dünyada yaşanan kaosun sadece dış veya sadece iç nedenlere bağlı olduğunu belirtenlerden farklı olarak Bin Nebi ve İzzetbegoviç mevcut durum üzerinde hem Müslümanların kendi yaşayışlarının hem de dış faktörlerin etkisi olduğunu belirtmektedir.

Müslümanların mevcut konumlarına ilişkin dış boyut Bin Nebi'ye (Bin Nebi, 2017: 133) göre "bireyin değerlerini yıkmaya ve çalmaya, gelişme imkanlarını yok etmeye çalışan sömürgecilik olgusudur." Sömürgeciliğin İslam toplumlarının geçmişini, bugünü ve geleceğini unutturmaya çalışan bir politika benimsediğini belirten Bin Nebi bu durumun Müslümanları zihinsel olarak karmaşaya ittiğini ve Müslümanların içinde buldukları durumun önemli bir sebebi olduğunu belirtmektedir. İzzetbegoviç'e göre ise Müslümanların içerisinde bulunduğu durumun sebebi olan dış faktör Moğol istilasıdır. Ona göre Moğol istilasını "İslam için hayati öneme haiz engin bir sahada insanların elleriyle inşa ettiği her şey ve yüzlerce şehir, tarihin ne eski ne de yeni devirlerinde örneği olmayan bir surette yok edilmesine sebep" olan önemli bir olaydır (İzzetbegoviç, 2020: 9).

Müslümanların mevcut durumunun dış nedenlerini farklı olarak açıklayan iki mütefekkir de esasında bu açıklamalarla Müslüman toplumlar üzerinde ortak bir durumdan

söz etmektedir. Moğol istilası ve sömürgecilik gibi tecrübeler onları siyasi açıdan bir buhranın içerisine sokmakla birlikte esasında bu durumda olmalarına neden olan başka bir nedenin varlığını hissettirmektedir. İki mütefekkiye göre de Müslümanların içerisinde bulunduğu durumun daha önemli bir başka sebebi vardır. İslam toplumlarının yaşadığı sıkıntılı durumun asıl sebebi Müslümanların mevcut yaşam şekli, meseleleri değerlendirme tarzı ve zihniyet biçimleridir.

Müslümanların yaşam biçimlerindeki hareketsizliğe neden olan zihinsel ve düşünsel problem Bin Nebi'nin düşüncelerinde en genel şekliyle *sömürülebilirlik* kavramıyla; İzzetbegoviç'in düşüncelerinde ise *geri kalmışlık* kavramıyla ifade edilmektedir. Sömürülebilirlik olayları, durumları ve meseleleri gerçek ve doğru bir bağlamda değerlendirebilmekten uzak ruhi, zihinsel ve psikolojik durumu ifade etmektedir. Olayları doğru olarak değerlendirebilme kabiliyetini baltalayan sömürgecilik hareketsizlik, düşünsel felç ve çaresizlik üreten zihinsel bir rahatsızlığın ismidir. Müslüman dünyasının yarısından fazlasının Batı tarafından ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan egemenlik altında tutulduğu 19. yüzyılda Bin Nebi'ye göre bu durumun temelinde Batı'nın oluşturduğu hegemonyadan ziyade buna müsait olma durumu ve buna izin veren bir zihniyet ve psikoloji bulunmaktadır. İşgal altında olmak ve sömürü altında bulunmak Bin Nebi'ye göre iki farklı durumdur (Bin Nebi, 2017: 111) Batı devletlerinin bazı toplumlar üzerinde oluşturduğu etkinlik sadece işgale izin verirken; Müslüman dünyada bir sömürü oluşturmuştur. Bunun nedeni ise Müslümanların sömürü altında bulunmaya müsait bir zihniyete sahip olmalarıdır.

Zihinsel açıdan bağımsızlığa ulaşamayan ve gerçek manada özgür bir konumda bulunamayan Müslümanların bu durumunu İzzetbegoviç onların tarihte hareketsiz kalmaları ve geri kalmışlık üreten bir yaşam biçimini devam ettirmeleriyle açıklamaktadır. Geri kalmışlık geniş bir sahada uzun süre egemen bir konumda bulunan Müslüman dünyanın düşünsel, ahlaki, maddi ve manevi açıdan durgun ve uyuşukluk içerisinde bulunan ruh haline ve mevcut yaşam biçimine işaret etmektedir (İzzetbegoviç, 2020: 7).

İki mütefekkiye göre Müslümanların mevcut durumları, bu bağlamda yaşadıkları zihinsel karmaşa ve yaşamlarında ortaya çıkan hareketsizlik kendini öncelikle yenilenme çabalarında ortaya koymaktadır. Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in Müslümanların durumuna ilişkin ortaya koyduğu görüşlerde ortak noktalara dikkat çektiği görülmektedir. Bir taraftan

modern olanla diğerk yandan gelenekle ilişki kurmaya çalışın Müslümanlar ihtiyaç duydukları fikirleri, eşyaları kendi kültürel değerleri doğrultusunda üretecek veya yenileyip almayı başaracak bir zihin ve ruh oluşturamamışlardır. Bu durum Müslüman dünyada Batıyla kurulan ilişki biçimleri neticesinde ortaya çıkan yenilenme hareketlerinde ortaya çıkmaktadır. İzzetbegoviç'e göre tüm yenilikleri ve Batı medeniyetini tamamen reddeden *muhafazakâr* hareket, Bin Nebiye göre Batının bazı unsurlarını almaya çalışın ve onu kendi düşüncesine uyarlamayı başaramayan İslahatçı hareket ile Batıya karşı duydukları hayranlıkla onun tüm unsurlarını almaya çalışın *modern* hareket Batıyla ve modernizmle kurulan yanlış ilişkinin ve Müslüman dünyanın mevcut durumunun önemli temsilcileridir.

Bin Nebi'ye göre modernist hareket Müslüman dünyanın sadece şekle ve formel gelişmeye odaklanmasının önemli göstergelerinden birisidir. Modern hareket içeriğe, anlama ve manaya bakmaksızın forma odaklanmakta; Batının sadece ulaştığı şekli dikkate almakta ve içerisinde bulunulan durumu, içerikten ziyade şekle odaklanarak değiştirmeye çalışmaktadır (Bin Nebi, 2017: 75). Müslüman toplumların Batı dünyasının geldiği seviyeye ulaşabilmesi için modernistler onun maddi ve manevi tüm unsurlarını kendi toplumlarının yapısına uygunluğunu ölçmeden almayı teklif etmektedir. Müslüman dünyada İslami ruhta herhangi bir karşılığı olmayan pek çok düşünce, eşya ve eylem İslam dünyasına taşınmıştır.

Fikirleri, durumları düşünsel ve ruhi bir bağlamdan uzak maddi ve formel olarak ele alan Müslümanların olayların özleri ve formları birbirine karıştırmaları en açık olarak modern hareket tarafından ortaya koyulmuştur. Batının sadece yaşam tarzına odaklanan İslam toplumlarının Batı medeniyetini oluşturan değerlerine yönelmeden sadece sonuçlarına odaklanmasının sebebi de budur.

Müslüman dünyadaki yenilenme taraftarlarının Batı karşısında aşağılık duygusu geliştirip kendi toplumlarına bir üstünlük duygusuyla baktığını belirten İzzetbegoviç de modernistler ile ilgili olarak Bin Nebi'yle benzer görüşler ortaya koymaktadır. Ona göre modernistler kendi toplumlarına uygunluğunu değerlendirmeden Batı medeniyetinden fikir ithal etmişlerdir. Müslüman toplumlarda inkılapçı fikirler, programların yanı sıra tüm problemleri çözecek belirli kurtarıcı doktrinler alınmış ve bunların Müslüman kültürüne uygunluğuna bakılmadan uygulamaya koyulmuştur (İzzetbegoviç, 2020a: 27).

Modernistlerin asıl problemi İzzetbegoviç'e göre "Batılılara özgü usulleri benimsemeleri değil, bunları nasıl kullanacaklarını bilmemeleridir" (İzzetbegoviç, 2020a: 27).

Müslümanların Batıdan her şeyi almaları Müslüman dünyada taklitten başka herhangi bir eylem üretmemekte; taklit ve bağımlılık oluşturmaktadır. İzzetbegoviç'e göre Müslüman dünyada resmi olarak pek çok ülkenin bağımsızlığını kazanmasına rağmen hala manevi olarak esir altında bulunması bu durumla alakalıdır. "Resmi olarak bağımsız olan bu ülkeler, gerçek istiklale erişemediler çünkü gerçek istiklal, her şeyden önce manevi bağımsızlıktır" diyen İzzetbegoviç (2020a: 30) Müslüman dünyada yaşanan manevi bağımlılığın tarihsel hareketin önündeki önemli engellerden birisi olduğuna işaret etmektedir.

Özden çok şekle önem verme durumu Bin Nebi'de olduğu gibi İzzetbegoviç'e göre de Müslüman dünyadaki mevcut durumu ortaya koyan önemli problemlerden birisidir. Sadece şekle ve forma önem veren Müslümanlar hayatlarının her alanında formu öncelikleri için içerikten uzaklaşmış, ibadetlerinde bile anlamı kaybederek şekli hususlara odaklanmıştır. Sadece forma önem verip içeriği önemsemeyen Müslüman dünyada söz ve amel arasındaki birlik ortadan kalkmış, mütefekkirin ifadeleriyle imanını kaybeden din anlayışları, heybetli lakin boş camiler, idealsiz ve cesaretsiz büyük beyaz sarıklılar ortaya çıkmıştır. Bu durum mütefekkire göre Kuran'ı Kerim'in faal karakterini kaybederken bir nesne olarak önem kazanmasında da kendini göstermektedir. "Kuranı Kerime ilişkin çalışmalar ve yorumlarda hikmet, yerini kılı kırk yaran bir titizliğe öz yerini şekilciliğe, muazzam tefekkür de tilavet becerisine bıraktı... Okunan Kuran-ı Kerim metinlerdeki mücadele, dürüstlük, şahsi ve maddi fedakarlıklar talep eden ve üstünüze çöken tembellik namına katı ve itici olan emirleri, Kuranın haz veren sesi içinde eriyip gitti" diyen İzzetbegoviç (2020a: 34) Müslümanların her alanda artan şekilciliğine dikkat çekmektedir.

Müslüman dünyasının içerisinde bulunduğu duruma yönelik olarak aynı zamanda iki mütefekkir de Müslümanların hareket ve düşünce arasında bir uyum yakalayamadıklarına dikkat çekmektedir. Bin Nebi'ye göre Müslümanların içerisinde buldukları zihinsel durumun eşyaya dayalı içeriği İslam dünyasında düşünce ve hareketin birbirleriyle uyumlu olmamasında da ortaya çıkmaktadır. Müslüman dünyada eylem "ya gerçekleşmesi mümkün olmayan bir düşüncenin ürünü ya da düşünsel bir

çabayla bağlantısı olmayan bir harekettir” (Bin Nebi, 2018: 79). Hakiki bir düşüncenin ürünü olmayan eylem Bin Nebi’ye göre Müslüman dünyada gerçek bir hareket ve tarihsel bir eylem de meydana getirememektedir. İzzetbegoviç’e göre de Müslüman dünyada bir eylem ve düşünce uyum sorunu bulunmaktadır. Tüm düşüncelerinde olduğu gibi bu durumu da İslam tanımıyla açıklamaya çalışan mütefekkiye göre İslam sadece bir inanç meselesi olmayıp inanılanı dünyevi alanda uygulamaya koymaktır (Akın, 2018: 83). Fakat Müslümanlar bunu gerçekleştirememiş, İslam’ı sadece iç alanı düzenleyen, ruhi alana ait bir unsur olarak gördükleri için harekete ulaşamamıştır.

Tüm bu sayılan durumlar nedeniyle İslam dünyası manevi ve maddi açıdan bağımlı olduğu, hareket ve eylem arasında uyuma ulaşmadığı, şekle ve forma önem veren bir anlayışı benimsediği için mevcut durumu itibariyle ve Batı karşısındaki konumu açısından Bin Nebi’ye göre sömürülebilir; İzzetbegoviç’e göre de geri kalmış bir durum içerisinde bulunmaktadır.

3.1.8.2 Hareketsizliğin Temel Nedeni: İnanç ve Pratikte Bölünmüş İnsan Sorunu

Müslüman dünyada yaşanan problemleri Batıyı maddi ve manevi açıdan taklit etmesi, düşünce ve eylem arasındaki uyumsuzluk, olayların özleriyle şekillerinin birbirine karıştırılması, kendini sorgulama ruhunun ortadan kalkması, Müslümanların esaret altında olması ve bölünmüşlük içerisinde bulunması olarak sıralayan Bin Nebi ve İzzetbegoviç esasında bu problemlerle genel bir probleme ve tüm bu problemlerin temelinde yer alan asıl bir soruna işaret etmektedir. İki mütefekkiye göre de tüm problemlere temel oluşturan esas sorun Müslümanların taklit, bölünmüşlük içerisinde olmalarına neden olan bir ruh durumu ve zihniyet içerisinde bulunmaları ve buna bağlı olarak Müslüman dünyada bir insan problemi yaşanıyor olmasıdır. Ahlaki ve ruhsal açıdan olgunluğa ulaşamayan, zinde ve aktif bir ruh halinden pasif ve edilgen bir ruh haline geçmiş olan Müslüman dünyada Bin Nebi ve İzzetbegoviç’e göre bir insan problemi mevcuttur. Müslümanların tarihte pasif bir konumda bulunmalarının sebebi de bununla ilişkilidir.

İnsan probleminin mahiyeti esas itibariyle iki mütefekkinin de insan tanımıyla ve onun ontolojik konumuna ilişkin açıklamalarıyla alakalıdır. İnsan Bin Nebi ve İzzetbegoviç’in düşüncelerinde benzer bir şekilde ele alınmakta; iki mütefekkinin de insanı

benzer şekilde tanımlamakta fakat insan tanımını yaparken kullandıkları kavramlar farklılık göstermektedir. Bin Nebi insanın ontolojik konumunu medeniyet temelinde, insan toprak ve zaman senteziyle; İzzetbegoviç ise medeniyet ve kültür uyumu üzerinden, madde ve ruh ilişkisi üzerinden açıklamaktadır. Onlara göre en genel tanımıyla insan bu dünya ve öteki dünya ile ilişki halinde olan biyolojik ihtiyaçlarla birlikte ilkeler oluşturabilen bir varlığın ismi olmakla birlikte onun ontolojik farklılığı Bin Nebi'ye göre medeni, İzzetbegoviç'e göre ise kültüre bağlı medeni varlık olmasında açığa çıkmaktadır.

İnsanı toprak ve zamanla tarih yapan bir varlık olarak tanımlayan Bin Nebi insanın tarihsel açıdan iki farklı durumda bulunmasına işaret etmektedir. Tarihsel zeminde insan mütefekkiye göre içgüdüleri doğrultusunda istekleri, beklentileri temelinde ilkel bir yaşam biçimi üreten ve doğuştan getirdiği özellikleri üzerinde herhangi bir değişiklik yapmamış fert halde olan bir varlık olmakla birlikte; ilkel durumunu ve içgüdülerin yönlendirmesini aşabilen ve hayatını yüksek ve ulvi değerlerle inşa edebilen şahsiyete ulaşmış bir varlığın da ismidir. Diğer taraftan İzzetbegoviç'e göre de insan biyolojik ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken aynı zamanda bu ihtiyaçların ötesine geçebilmeyi başaran; anlam dünyasına, değerler sistemine sahip olan ve kendisinin zararına olsa bile onurlu ve ilkeli bir yaşam için ihtiyaçlarını, dürtülerini aşabilen bir varlığın ismidir. İnsan mütefekkiye göre girdiği tüm ilişkilerini bu iki zemin üzerinden gerçekleştirmektedir.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'e göre bir yandan anlam arayışı içerisinde şeylere, olaylara ve durumlara değer veren; diğer taraftan biyolojik ihtiyaçlarını gidermeye çalışan insanın modern dönemde yaşadığı problem onun manevi, ilkesel ve şahsiyet boyutunu ihmal eden bir anlayışa ve bakış açısına sahip olmasıdır. Sadece dünyevi olana, sosyal, maddi ve formel beklentilere, isteklere ve çabalara önem veren modern insan manevi alanı görmezden gelmekte ve tüm hayatını maddi olanla düzenlemektedir. Tarihle iki farklı ilişki kurması gereken insanın dünyevi bir temelde sadece içgüdüler ve biyolojik ihtiyaçlar üzerinden kurduğu ilişki tarihte bir hareketsizlik ve eylemsizlik meydana getirmektedir. Müslüman dünyadaki temel insani problemin içeriği de insanın tarihle ilişkisini *ham ve şartlandırılmamış* olarak bulunduğu konumu temelinde ve sadece *maddi boyutuyla* gerçekleştirmesi ve sadece maddi olana önem vererek manevi alanı ihmal edip dünyevi alanın dışına iten bir zihniyete sahip olmasıdır.

Sadece eşyalar ve şeylere odaklanarak formlara ve şekillere, somut ihtiyaçlara ve isteklerine önem veren Müslümanlar ilkeler ve değerlerle hayatlarını düzenleyen bir zihniyetten ve şahıs durumundan içgüdülerle belirlenen fert halinde bireylere dönüştükleri ve hayatlarını somut ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirdikleri için tarihteki etkin konumlarını kaybetmiştir. Tarih zemininde ham halde ve şartlandırılmamış olarak hareket eden ve ahlaki ve ruhi açıdan herhangi bir etkinliği bulunmayan Müslümanlar maddi zeminin sınırları içerisinde kaldığı ve evrensel içeriklere ulaşamadığı için var olanın devamını sağlayan içerikler üretirken; şahsiyet dahilinde gerçekleştirilen eylemlerin tarihe değerler ve ilkeler sunan boyutunu ihmal etmişlerdir. Müslümanlar kendi inandıkları değerleri dünyevi alanda aktif hale getirecek bir ruhi ve zihinsel durumda bulunmamaktadır. Bu nedenle Bin Nebi ve İzzetbegoviç'e göre Müslümanlar tarihle sadece biyolojik ihtiyaçlarının sınırları dahilinde bir ilişki kurduğu için bir kriz içerisinde dir.

Tarihle sadece maddi bir ilişki içerisinde olan Müslümanların bu konumda bulunmasının sebebi İslam'ı yanlış değerlendiren bir zihinsel durumda olmaları ve İslam'ın ilkeler ve değerler üreten, bu değerlerle dünyevi alanı düzenleyen mesajını doğru şekilde anlayamamalarıyla alakalıdır. İslam'ı teolojik olarak değerlendirip onun dünyayı düzenleyen boyutunu görmezden gelen Müslümanların bu değerlendirme biçimi İzzetbegoviç'e göre içinde buldukları durumun temel nedenini oluşturan önemli bir insan problemidir (İzzetbegoviç, 2020: 9). Şeyler ve eşyalar temelinde şekillenen ruhi ve zihinsel durum iman ve inancın hareket değerinden ve sosyal alandaki etkinliğinden bağımsız bir bağlamda içe dönük ve etkisiz bir açıdan ele alınmasına neden olmuştur. Bin Nebi'ye göre "o hayatla ilişkilerini koparan ödev ve sorumluluklarından sıyrılan ruhbanların imanı halini almıştır." (Bin Nebi, 2018: 28). Uzun bir süre tarihte iman gücüyle ve dinamik bir fikrin sunduklarıyla aktif bir konumda bulunan Müslümanların inançları, imanları toplumsal alanı düzenleme içeriğini kaybettiği ve içsel bir bağlama indirildiği için bir hareketsizlik meydana gelmiştir.

İslam'ı teolojik olarak içe dönük bir bağlamda değerlendiren zihniyet, Müslüman dünyada İslami ruha aykırı bir mistisizm de oluşturmaktadır. Nicelik ve nitelik, madde ile ruh, sebep ile sonuç arasındaki dengeyi kaybeden Müslümanlar bir taraftan salt dünyevi; diğer taraftan mistik olmak üzere iki uçta bir yaşam biçimi üretirken temelde ortak bir

sorundan; madde ve manevi arasındaki uyumu ortadan kaldıran bir anlayıştan hareket etmektedir. İki farklı dünyanın varlığını kabul eden ve hem bu dünyayı hem de öteki dünyayı reddetmeden bir yaşam biçimi oluşturan İslami anlayışı sadece içsel bir düzeye indirgemek insanların ruhi eylemleriyle dünyevi eylemleri arasında ayrıma neden olmaktadır. Bir taraftan sadece biyolojik ihtiyaçlara ve dünyevi unsurlara odaklanan diğer taraftan ibadetlerinin sosyal gücünü yaşamlarına karıştırmadan fiziki olarak yerine getiren Müslümanlar İslam'la birlikte tarihsel alanda madde ve mana arasında yakalanan uyumu kaybetmişlerdir.

Geniş bir coğrafya içerisinde ilkeler ve değerlerle şehirler ve devletler kurmuş, medeniyetler oluşturmuş, hiçbir yıkıma gitmeden pek çok ülkeyi fethetmiş, bilime, astronomiye, matematiğe önemli katkılar sağlamış Müslümanlar İzzetbegoviç'e göre zamanla ilke ve bilim, ahlak ve siyaset, teknik ve sanat, madde ve ruh arasında kurduğu uyum ve dengeyi kaybetmiştir (İzzetbegoviç, 2020: 7-9). Sadece maddi ihtiyaçlarına, isteklerine ve beklentilerine göre hareket eden ve bu istekleri manevi olanla sınırlandırmayan Müslümanlar iki boyutlu dünyada unsurların bir tarafa ağırlığın kaymasıyla hareketsiz hale gelmiştir.

İzzetbegoviç'le aynı gözlemlere ve değerlendirmelere yer veren Bin Nebiye göre de uzun bir süre beraberlik içerisinde ruh ve madde arasında uyumlu bir birlikle tarih sahnesinde etkin konumda yer alan Müslümanlar mevcut durumları itibariyle eşyalara ve şeylere önem veren bir zihniyet ve ruhi gerçekliğin içerisinde bulunmaktadır. Sıffin savaşıyla yaşanan, Muaviyenin halifeliğiyle devam eden ve günümüze ulaşan bu bölünme mütefekkiye göre sosyal hayatın çözülmesine neden olmuş, cahiliye ruhunu tekrar açığa çıkarmış ve Kuran ruhuyla çatışmaya sokmuştur (Bin Nebi, 2017: 23). Eşyalar ve şahısları temel alıp put ve marabutizm yaratan cahiliye ruhu Bin Nebiye göre ruh ve akıl birlikteliğiyle fikirler oluşturup değerler inşa eden Kuran ruhuna karşı meydan okumuştur. Tarihin eşyalar ve fikirler zıtlığı üzerinden devam eden işleyişi, İslam tarihinde de açığa çıkmış ve Müslüman dünyada din ve dünyevilik zıtlığı şeklinde bir yansıma meydana getirmiştir. Bu zıtlıklarla hareket eden Müslümanlar fikirler, idealler ve değerler yerine eşyalar ve putları yerleştirdikleri için tarihte hareketsiz konumda kalmışlardır.

Müslüman dünyada dünyevi ve uhrevi denge durumunu kaybeden bir ruh hali içerisinde olan insanın bu durumu ruh halinde bölünmüşlük ve bölünmüş bir insan tipi

ortaya çıkarmaktadır. Bölünmüş insan inanç ve pratiğinin uyumunu yaşamına aktaramayan, inancını dünyevi alana dahil edemeyen insanın yaşadığı ruh durumunu ifade eder (Akın, 2021: 53). Madde ve ruh; din ve dünya arasında bir ilişki kuramayan Müslümanlar bölünmüş bir ruh hali içerisinde. İzzetbegoviç'e göre söz ve ameli birbirini tutmayan insanların, ilkeleri olmayan dindarların, imandan yoksun din anlayışlarının ortaya çıkması; Bin Nebi'ye (2015: 70) göre camide namazını kılıp ibadetini gerçekleştiren Müslümanın oradan çıkınca çıkarıcı bir kişiye dönüşmesi tam da bu dengenin kaybedilmesi ve bu durumun ortaya çıkardığı insan problemiyle ilişkilidir.

Bin Nebi'nin Sıffin savaşını insan probleminde başlangıç noktası olarak ele alması bu savaşın İslam tarihinde Müslümanların iktidara önem verme ve birbirleri üzerinde üstünlük kurma üzerinden şekillenen eşyalar ve şeyler zihniyetinin ve inanç ve onun gerektirdiği eylem arasındaki uyumsuzluğun doğuşunun net bir biçimde görüldüğü bir olaya karşılık gelmesidir. Dünyevi istekler ve beklentilerin İslam'ın şeyler ve eşyalar ruhunu aşan ilkelerle düzenlenememe durumunun ve ruh halinin net olarak görüldüğü bu olay bölünmüş Müslüman zihniyetinin doğuşuna işaret etmektedir.

3.1.8.3 İslami Yeniden Doğuş

Yukarıda bahsedilen tüm problemlerle bir hareketsizlik yaşanmasına rağmen Bin Nebi ve İzzetbegoviç' göre Müslüman dünyada bir uyanışın oluşması ve yenilenmenin yaşanması mümkündür. Tarihsel alanda belirli yasaların işleyişine işaret eden her iki mütefekkir de toplumsal değişimi döngüsel bir anlayış üzerinden şekillendirdiği için İslam toplumlarında yaşanan sıkıntıların ve geri kalmışlığın, şartlar yerine getirildiği takdirde ortadan kaldırılabilceğini belirtmektedir. Onlara göre Müslüman dünyada bir yenilenme yaşanması mümkündür.

Mevcut sıkıntılı durumları içerisinde Müslümanların yeniden tarihte etkin bir konuma ulaşabileceğini savunmakla birlikte Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in her ikisinin de Müslüman dünyada yaşanan zorlukların ve sıkıntıların Müslümanları tarihte harekete geçirici bir güce sahip olduğunu düşünmeleri de dikkat çekicidir. En somut şekliyle bin Nebi'nin sömürgeciliğin, İzzetbegoviç'in de Bosna savaşının İslam toplumlarında bir kaos oluşturmuş olsa da tarihsel alanda Müslüman kimliğini uyandırma ve harekete geçirme potansiyeli taşıdığını belirtmesi tam olarak bu durumla alakalıdır. Tarihsel düzlemde bir

sunnetullah fikrinden bahseden her iki mütefekkirin bu düşüncelerinin özünde “Şer sandığımız şeyde hayır vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”¹³ ayeti bulunmaktadır. Bin Nebi ve İzzetbegoviç Müslümanların kötü olarak değerlendirdikleri durumların onları harekete geçirici etkisiyle hayır oluşturabilecek bir içeriğe sahip olmasına dikkat çekmektedir. Onlar bu bağlamda Müslüman dünyada kötü olarak görüneni hayır haline getirmek için uyanışın temel şartlarını ortaya koymaya çalışmaktadır.

İslam toplumlarının uyanışına yönelik öneriler sunmaya çalışan Bin Nebi ve İzzetbegoviç’in İslam dünyasında bir yenilenme talebinin ifadesi olan İslami Rönesans kavramına vurgu yapması ve her ikisinin de İslami yeniden doğuş isimli bir kitabının bulunması bu bağlamda oldukça dikkat çekici bir husustur. Bin Nebi ve İzzetbegoviç esasında sundukları tüm düşünceleriyle temel bir gayeye; İslam toplumlarını tarihte hareketli bir konuma tekrar ulaştırmaya yönelik bir çaba içerisinde olan Çağdaş İslam düşüncesinin önemli iki düşünürüdür. Onların bu düşüncede özgün yanları İslami yeniden doğuş olarak kurguladıkları düşüncelerinin sosyal bir teori olması ve sadece Müslümanlara yönelik bir değişim talebinin ifadesi olmamasıdır. Değişimin temel karakteristiğini ortaya koymaya çalışan her iki mütefekkir de tüm toplumları içine alan bir değişim fikrini ve insani olan sosyal yapılanmanın nasıl olması gerektiğine yönelik gerçeklikleri ortaya koymaya çalışmıştır. İki mütefekkirin İslami yeniden doğuş fikirleri Müslümanlara bir yenilenme çağrısı olmakla birlikte İslam’ın bu dünyaya sunacağı insani birtakım yeniliklerin olduğunun da bir ifadesidir.

Müslümanların içerisinde bulunduğu sorunlara ve mevcut durumun çözümüne yönelik fikirler ortaya koymaya çalışırken Bin Nebi ve İzzetbegoviç, uyanışın temel şartlarını sunmaya çalışmaktadır. Onlar Müslüman dünyanın içerisinde bulunduğu durumdan kurtulmaları ve yenilenmesi için fikir sunmanın ötesinde Müslümanların bu fikirlerle eyleme ulaşmaları için bir metod ve program oluşturma çabası içerisinde. İzzetbegoviç Müslümanların durumuna yönelik çözümler sunmaya çalıştığı *İslam Deklarasyonu* isimli kitabında Müslümanlara sunduğu fikirlerin bir planla eyleme geçirilmesini talep etmektedir (İzzetbegoviç, 2020a: 16). Aynı şekilde Bin Nebi’nin de “İslam dünyası ... imkan ve araçlarını metotlu ve ölçülü bir şekilde düzenleyip çalışmaya başlamalıdır” (Bin Nebi, 2017: 217) sözleriyle Müslüman dünyada yenilenme hususunda

¹³ El- Bakara 2/216.

bir metod eksikliğine işaret etmekte ve kendi ortaya koyduğu görüşleriyle yenilenme için bir metod belirleme çabasına girmektedir. Bu bağlamda İslami yenilenmeye dair belirlenen metodun ilk önemli şartını iki düşünür şu sözlerle ifade etmektedir:

“... o, ilim ile vicdanı, ahlak ile tekniği, fizik ile metafiziği bir araya getirerek ayağa kalkabilecek ve nedenleri, araçları ve amaçları doğrultusunda kendi dünyasını yeniden inşa edebilecektir.” (Bin Nebi, 2017: 216).

“İslami nizamın en kısa tercümesi, onu din ve kanun, yetiştirme ve güç, mefkure ve menfaat, dini toplum ve devlet, gönüllülük ve zorlamanın bir oluşu şeklinde tarif eder.” (İzzetbegoviç, 2020a: 43).

Bir toplumda nicelikle nitelik, madde ile ruh, sebep ile sonuç, düşünce ile davranış arasındaki uyum ve dengenin gerekliliği hususunda ortak düşünceler sunan Bin Nebi ve İzzetbegoviç’in yukarıdaki ifadelerinde de açığa çıktığı üzere İslam dünyasının uyanışının bu dengeyi sağlamakla gerçekleşeceğine dair düşüncelerinde ortak olduğu görülmektedir. Müslüman dünyanın problemleri konumunu şekilciliğe ve maddeye önem verme, düşünceyi ve ruhu göz ardı etme, düşüncenin eyleme ulaşmaması, olayların özleriyle şekillerini birbirine karıştırma gibi ortak nedenler üzerinden tanımlayan Bin Nebi ve İzzetbegoviç ruh ve madde, sebep ve sonuç arasındaki uyumsuzluğu da İslami yeniden doğuş için çözülmesi gereken temel problem olarak görmektedir. Onlara göre Müslümanlar ancak madde ve mana, bu dünya ile öteki dünya arasında uyumu yakaladıklarında ve hem bir ruh hem de bu ruha bağlı bir eylem ürettiklerinde tarihsel planda yeniden aktif bir konumda bulunacaktır. Madde ve mana arasındaki uyum, bir toplumun tarih sahnesinde aktif olarak bulunması ve dünyaya insani birtakım yenilikler sunabilmesinin en önemli şartıdır.

3.1.8.3.1. Öze Dönüş Fikri

Madde ve ruh arasında bir uyumun ve dengenin oluşması fikri üzerinden yenilenme çabalarını ortaya koyan Bin Nebi ve İzzetbegoviç bu konuda ortak bir yerden; İslam fikrinden beslenmektedir. İzzetbegoviç madde ve ruh düalizminde orta yolda bulunan ve insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayan bir konumda yer alan İslam anlayışı üzerinden bu görüşlerine ulaşmıştır. Bin Nebi de aynı şekilde ruhilik ve dünyevilik diyalektiğini aşan bir konumda yer alan ve bu dünya ve öteki dünya mefhumlarını birbirine bağlayan İslam fikrinden beslenerek bir değişim fikri oluşturmuştur.

İslam fikrinden hareketle yenilenmenin temel yöntemini belirleyen iki mütefekkirin bu dünya ile öteki dünya arasındaki uyumu yakalayabilmeleri de öncelikle İslam’ı

hayatlarına doğru aktarılabilmeleri ve onun doğru bir şekilde anlaşılmasıyla ilişkilidir. Bu nedenle Bin Nebi ve İzzetbegoviç İslami yeniden doğuşun başlangıcına İslami anlayışın yeniden düzenlenmesi fikrini yerleştirmiştir. Bu bağlamda iki mütefekkin benzer görüşler ortaya koyduğu görülmektedir. Her iki mütefekkiye göre de İslam inanç ve eylem birlikteliğine odaklanan; maddi ve manevi olan arasında denge kuran bir anlayışın ismidir. Fakat Müslümanlar İslam'ı yanlış değerlendirmişler ve onu yaşam biçimlerine farklı şekilde aktarmışlardır. Öteden beri yapılagelen alışkanlıklar üzerinden şekillenen İslami anlayış Müslüman dünyadaki hareketsizliğin önemli nedenlerinden birisidir. Bu nedenle nesiller boyu aktarılan alışkanlıklara karşılık gelen gelenek iki mütefekkin de yeniden doğuş düşüncesini açıklarken üzerinde durduğu önemli bir mesele olmuştur.

İzzetbegoviç'e göre Müslümanlar İslam'ı yaşamlarına aktarırken onun sadece uhrevi yönüne odaklanmışlardır. O, bu durumu muhafazakâr görüş ismini verdiği geleneksel İslam yorumu üzerinden açıklamaktadır. Şeyhler ve ilahiyatçıların oluşturduğu bu anlayış İzzetbegoviç'e göre gelenekle yanlış bir ilişki kurmuştur. Muhafazakârlar her şeyin tamamen aynı kalmasına ve muhafaza edilmesine odaklanarak yeni olanın düşmanlığını yapmaktadır. Yeni olanın reddedilmesi, devam edegelen bir anlayışın sorgulanmaması ise İslam'da bir mistisizme yol açmıştır. İzzetbegoviç'e göre geleneksel İslami anlayış kendini bilime kapatırken mistisizme açık hale gelmekte ve İslami anlayışa aykırı birçok unsuru İslam'a dahil etmektedir (İzzetbegoviç, 2020a: 25).

İzzetbegoviç'in geleneksel İslam anlayışı eleştirisi Müslüman dünyada bir konfor eleştirisine de karşılık gelmektedir. Müslümanların İslam'la olan ilişkilerini kendileri bir çabaya girmeden var olan anlayışlar üzerinden kurması İzzetbegoviç'e göre Müslümanlara bir konfor alanı sunmaktadır. Hiçbir şeyi sorgulamadan var olan şekliyle kabul eden zihniyet daha rahat bir yaşam şekline işaret eden konforu oluşturmaktadır. Sorgulamama anlayışı üzerine kurulu konfor odaklı bu anlayış ise itaat üretmekte ve Müslüman dünyada bir tebaa doğurmaktadır. İslam'la kurulan yanlış ilişki nedeniyle bir özgürlük üretmesi gereken İslam bir itaatkarlık üretmektedir. Bu nedenle İzzetbegoviç'e göre İslam'ın özünde yer alan özgürlüğün ve ahlaki olanla ilişkinin yeniden kurulması gerekmektedir.

“İslam dünyası, asırların getirdiği bu ağırlık, geleneksel baskı ve anane birikiminin altında nasıl harekete geçecektir?” sorusunu soran Bin Nebi (2018: 61) İzzetbegoviç'e benzer şekilde geleneksel İslami anlayışını eleştirmektedir. Ona göre nesiller boyu devam

edeğelen İslami anlayış İslam toplumlarında bir atalet meydana getirmiştir. Nesilden nesle aktarılan sosyal verasetin muhafaza edilmesi İslam toplumlarında hareketsizliğin en önemli nedenlerinden birisidir. Nesiller boyu aktarılan algılama biçimini ve olayları değerlendirme tarzını ifade eden sosyal verasetin oluşmasında Bin Nebi'ye göre ölü unsurları içerisinde bulunduran geleneğin etkisi mevcuttur. Ona göre sosyal veraset ve gelenek tamamen olumsuz bir şey olmamakla birlikte İslam toplumlarında kültürel alandaki olumsuz mirasa karşılık gelmesi nedeniyle Müslüman dünyada olumsuz bir içerik kazanmıştır. İslam dünyasında sosyal veraset insanı şekillendiren bir alan olan kültürdeki İslami öze aykırı olan olumsuz mirasa karşılık gelmektedir.

Geleneğin içerisindeki ölü unsurları ölü fikirler temelinde değerlendiren Bin Nebi ölü fikirleri ise kaynaklarına ihanet eden, ana modellerinden sapan ve bu nedenle ilk kültür plazmasında kökleri kalmamış fikirler olarak tanımlamaktadır. Ona göre İslam toplumlarında ölü fikirler İslam gibi dinamik bir düşünceyle gelişerek fikirler evrenini şekillendiren İslam ruhuyla hareket eden ve onu destekleyen ana fikirlere ihanet etmiş fikirlerdir. Bu fikirler Müslümanların yetiştirildiği sosyal ortama kök salarak onların zihinsel ve ruhsal durumları üzerinde belirleyici bir konum kazanmıştır. Bu nedenle İslam'ın yanlış değerlendirilmesine ve hayata yanlış aktarılmasına neden olan bu fikirlerin Müslüman toplumlardan çıkarılması gerekmektedir.

Mevcut İslami anlayış Bin Nebi düşüncesinde ölü fikirler üretmektedir. Bu durumu put kavramsallaştırmasıyla açıklamaya çalışan Bin Nebi geleneksel İslam anlayışının ölü unsurlar temelinde bir putçuluk ürettiğini belirtmektedir. Putçuluk dinamik fikrin temelinde fikirler üretmekten aciz bir ruh halini ve eşyalara odaklanan bir zihniyet biçimini ifade etmektedir. İnsanla Allah arasındaki ilişkiye Kuran dışında muska, türbe, velilik gibi unsurları dahil eden geleneksel İslam anlayışı Bin Nebi'ye göre putçu bir içerik kazanmıştır. Sadece maddeye ve şekle odaklanan Müslümanlar İslam'ı da şekil itibarıyla yorumlayarak onun ruhi ve fikri boyutunu görmezden gelmektedir.

Bin Nebi'nin put kavramsallaştırmasıyla Müslümanların İslamla olan ilişkilerine farklı unsurları dahil etmesine dikkat çekmesine benzer şekilde İzzetbegoviç de hoca ve şeyhlerin kendilerini İslam yorumlamasında tekel kıldıklarını belirtmektedir. O bu durumu "İslam'da ruhbanlığın olmamasına ilişkin kesin tavra rağmen kendilerini Kur'an ve insan arasında aracı bir konuma yerleştirdiler." (İzzetbegoviç, 2020a: 25) sözleriyle

ifade etmektedir. İzzetbegoviç'e göre Müslümanlar İslam'ın anlamına aykırı olarak yaptıkları yorumlarla Allah ile olan ilişkilerine farklı kişileri, unsurları dahil etmişlerdir.

İşte İzzetbegoviç'in öze dönüş ve Bin Nebi'nin saf İslam'a dönüş olarak ifade ettiği şey bu çerçevede şekillenmektedir. Öze dönüş İslam'la ilişkinin doğru bir şekilde kurulması İslam'ın gerçek anlamının; inanç ve eylem bütünlüğünün doğru bir şekilde hayata aktarılması demektir. Bu nedenle iki mütefekkirin düşüncelerinde de öze dönüş yenilenmenin en temel şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. İzzetbegoviç'in İslam Deklarasyonu Müslümanların İslamlaşmasına; İslam'ın özüne dönmesine bir davettir (Akin, 2018b: 88). İzzetbegoviç tarihte yeniden aktif olmanın ancak "islami dini düşüncenin restore edilmesiyle ... İslam'ın fertlerin şahsi hayatında, aile ve toplumda her sahada tatbik edilmesi"yle mümkün olacağını belirtmektedir (İzzetbegoviç, 2020a: 21). Bin Nebi'nin medeniyet inşasını dini bir düşünce ışığında başlatan görüşü de medeniyet ihyası meselesinde dini düşüncenin yenilenmesine karşılık gelmektedir. Ona göre İslami yenilenmede her şeyden önce saf İslam'a dönüş yaşamak gerekmektedir. Bin Nebi şunları söylemektedir:

"İslam dünyası; altı asırdan beri kendisini alçaltan bu olumsuz mirası tasfiye etmedikçe ve onu gerçek İslam öğretileri ve modern bilim metodları doğrultusunda yenilemedikçe hayatıyla ilgili yeni denge arayışı ve tarihinin yeni sentezi uğrunda harcadığı çaba boşa gidecektir." (Bin Nebi, 1992a: 34).

Her iki mütefekkir gelenek ve öze dönüş fikirleriyle İslam toplumlarının geçmişle kurdukları hatalı ilişkileri konusunda benzer fikirler ortaya koymuşlardır. Onlara göre İslami yenilenme öncelikle dinle ve gelenekle doğru bir ilişki kurulmasını gerektirmektedir. Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in her ikisinin öze ve saf İslam'a dönüş olarak ifade ettiği bu görüşler esasında Çağdaş İslam düşüncesinin önemli temalarından birisine karşılık gelmektedir. Bu, İslamcılıktaki ana kaynaklara dönüş fikridir. Asrı saadete yapılan vurgu temelinde ortaya çıkan bu anlayış Peygamber döneminden itibaren devam edegelen tarihsel süreçte İslam toplumlarına hurafe ve bidatlar dahil edilerek İslam anlayışından uzaklaştığı düşüncesine dayanmaktadır. Ana kaynaklara dönüş ifadesiyle de mevcut İslami anlayışın Kuran ve Sünnet temelinde yeniden düzenlenmesine işaret edilmektedir. İki mütefekkir de İslamcılık düşüncesindeki bu fikri benimsemiştir. Fakat bu, Asrı saadet dönemine yapılan nostaljik bir vurguyu içermemektedir. Bin Nebi ve İzzetbegoviç kendi yenilenme anlayışlarını oluştururken geçmişle ilişkinin doğru kurulmasına işaret ederken

geçmişe dair güzellikleri içeren bir anlayışın da geçmişle sıkıntılı bir ilişki doğurduğunu belirtmektedir. Onlar geçmişle kurulan doğru ilişkiyle bir inanç ve eylem birlikteliğine vurgu yapan İslam'ın özüne uygun kurulan doğru ilişkiyi kast etmektedir.

3.1.8.3.2. Düşüncesini Hareketine Ulaştırabilen İnsan Meselesi

İslam'la doğru bir ilişki kurulması, onun doğru şekilde hayata uygulanabilmesi ve ruhilik dünyevilik diyalektiğini aşan; bir eylem ve inanç birlikteliği temelindeki mesajının hayata aktarılabilmesi Bin Nebi ve İzzetbegoviç'e göre öncelikle insan probleminin çözülmesiyle gerçekleşecektir. İslami yenilenmede içsel olan ile dışsal olan arasında bir dengenin oluşmasını İslami yenilenmenin temel metodu olarak sunan iki mütefekkir bu yöntemi ortak bir unsurun; insan unsurunun ve onun yenilenmesinin üzerine oturmaktadır. Bu bağlamda bin Nebi ve İzzetbegoviç bu denge ve uyumun oluşması konusunda insanı merkeze yerleştirerek benzer düşünceler üretmişlerdir.

Müslümanların temel probleminin insan sorunu olduğunu belirten her iki düşünürün İslami yenilenme çağrısı da öncelikle insani bir yenilenme çağrısıdır. İslam dünyasının mevcut durumuyla ilgili eleştirilerinin çıkış noktası insan olan İzzetbegoviç ve Bin Nebi'nin çözüm önerilerinin temelinde de insan bulunmaktadır. İnsan problemi ise iki mütefekkire göre de insanın ontolojik konumuyla ve onu diğer canlılardan ayıran özellikleriyle ilgilidir. İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliğinin onun türün ötesinde ilkeler temelinde toplumsal bir yapılanma inşa etme kapasitesi olduğunu belirten bin Nebi bunun ise insanın toprakla ve zamanla girdiği ilişkiyi iki temel üzerinden gerçekleşmesiyle mümkün hale geldiğine işaret etmektedir. İnsan toprakla ve zamanla hem onları ilkeler temelinde hem de onlardan teknik elde etmek üzere ilişkisini oluşturduğunda Bin Nebi'ye göre insan problemi çözülecektir. Aynı şekilde insanı diğer canlılardan ayıran konumunu onun iki boyutlu bir varlık olması ve ahlakı doğrultusunda maddi ihtiyaçlarına sınır çekebilene bir özelliğe sahip olmasında gören İzzetbegoviç de insanın doğayla kurduğu ilişkilerini hem hakiki bir zemine hem de ondan yarar sağlamayı amaçlayarak kurulan bir temele ulaştırmakla insan meselesinin çözüleceğini ifade etmektedir.

İnsanın dış dünyayla ve eşyayla ilişkisini iki farklı özelliği temelinde gerçekleştirmesi maddi ve ruhi olarak sorumluluklarını yerine getirebilen, inançlarını eylemlerine uygulayıp eylemleriyle maddi yaşamını düzenleyebilen, düşüncelerini

harekete ulaştırabilen bir insanın doğmasını sağlayacaktır. Yeniden doğuş zaten ancak dini inançlarını ve dñyevi ihtiyaçlarını dengeleyebilen inançlarını eylemlerine ulaştırılabilen bir insanın inşasıyla mümkündür. Bin Nebi'nin dñřüncelerinde inançlarının gereğini yapmayan, inanç ve eylemde bölünmüş bir ruh haline sahip; İzzetbegoviç'in dñřüncelerinde din ve dñyevi alanı birbirinden ayıran insanın inancıyla pratiğini, dñřüncesiyle eylemini birleştirmesi, iman edip iyi ameller işlemesi İslami yeniden doğuşun ilk ve en önemli şartıdır.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in İslami yeniden doğuşun merkezine yerleştirdikleri insanın değişimi ve bu değişimle madde ve ruh, iki dñya arasında yakalanması gereken uyumdan kast edilen anlama ise değinmek gerekmektedir. Bu, modern dñyada insanın ilkesel olanın sınırları dahilinde hareket etmesidir. Bu nedenle her ne kadar insani değişimde insanın ruhu ile bedeni, inancı ile pratiği, dñřüncesi ile eylemi arasında uyuma ulaşmasını sağlayacak şekilde onu düzenlemek temel amaç olsa da insanın madde, eylem ve pratik oluşturabilmesi için öncelikle ahlaki, ruhi, dñřünsel ve inanç asından bir değişim yaşaması gerekmektedir. Çünkü içsel ve dışsal arasındaki uyum ancak maddi alanın içsel ve ruhi olan ile düzenlenmesi, dñyevi düzenin ilkelerle sınırlandırılmasıyla mümkündür. Bu nedenle insanın yetiştirilmesi temelinde, bir toplumsal yapılanmada ve sosyal değişimde Bin Nebi ve İzzetbegoviç'e göre bir öncelik ve sonralık ilişkisi söz konusudur. "İnsanlığı yüceltme imkânı bahşeden tek şey ruhtur" diyen Bin Nebi (2017: 25) ve "... Dñya üzerindeki her kuvvet, sağlam ahlak ile başlar. Her mağlubiyet, ahlaki çöküşle başlar. Her ne yapılmak isteniyorsa, bu önce insanların ruhlarında gerçekteştirilmelidir" diyen İzzetbegoviç (2020a: 67-68) bir toplumun insanlığa bir şeyler sunabilmesi için o toplumun insanların öncelikle ruhi, ahlaki ve dini birtakım unsurlara sahip olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'e göre İslam dñyasında yaşanan problem daha önceden de bahsedildiği gibi öncelikli olarak Müslümanların ruhi, ahlaki ve zihinsel açıdan yaşadıkları problem neticesinde ilkesel bir aşamaya ve anlamlar ve fikirler üzerinden hayatı değerlendiren bir anlayışa ulaşamamış olmasıdır. Bu nedenle her iki mütefekkiye göre de İslami yeniden doğuşa bağlı insan meselesinde öncelikli husus insanların zihniyetlerinin ve ruhi durumlarının değiştirilmesidir. Müslümanların tarih sahnesinde etkin bir konumda bulunmaları Bin Nebi'de insanın zihninin ve psikolojik ve ruhi

durumunun biyolojik ihtiyaçlar ve içgüdülerin sınırında şekillenen ilkel bir düzeyden ilkeli bir düzeye ulaşması ve insanın bir şahsiyet kazanmasıyla gerçekleşecektir. İzzetbegoviç'te de yenilenme öncelikle insanın niçin yaşadığına ilişkin yeni bir şuur ve irade kazanmasıyla ve seçimlerini dış dünyaya bağlı olmadan özgürce yapan şahsiyet sahibi ahlaklı bir varlık durumuna gelmesiyle mümkündür. Dolayısıyla her iki mütefekkiye göre de insani değişim ve yenilenme öncelikle insanın zihniyetinin, bilincinin, vicdanların yenilenmesi ve davranışlarının düzenlenmesiyle gerçekleşecektir.

İslam dünyasındaki ruh halinin ve psikolojik durumun değişmesine büyük önem veren her iki mütefekkinin bu konuda haklara değil öncelikle sorumluluklara odaklanması gerekliliğine dair ifadeleri oldukça önemlidir. “Yükselen ve kalkınan toplum, haklara karşılık ödevleri bakımından fazlalığa sahip bir toplumu ifade eder” diyen Bin Nebi (2017: 34) insanın elde etmek istedikleri şeylerden çok, yapması gerekenlere odaklanan bir ruh halinde ve psikolojik durumda bulunması gerektiğine dikkat çekmektedir. Önce sorumluluklara odaklanmak insanın kendi yaşamında bir değişim için yapılması gerekeni başka bir yerden değil bizatihi kendinden beklemesi demektir. Sorumluluk insanın kendi iç dünyasında hissettiği bir duyguya; asıl gayeyi yerine getirmek üzere bir şuura işaret etmektedir. Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in ikisinin de haklar yerine sorumluluğu ön plana çıkarması sorumluluğun yeni bir şuur oluşturma durumuyla ilişkilidir.

İslami bir ruhla, yeni bir anlayış biçimi ve psikolojiyle yenilenen insanın Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in düşüncelerinde imanın ve ruhun harekete geçirici gücüyle sosyal alanda eylemlerini ve davranışlarını gerçekleştirmesi onun yenilenmesinin ikinci adımını oluşturmaktadır. Bin Nebi'ye (2017: 28) göre sadece manevi bir düzlemde kalıp toplumsal mesajı sona eren Müslüman iman ve inancı, İslami bir ruhla yenilenecek toplumsal alanda bir hareket ve eyleme ulaştığında toplumsal alanı inşa etmeye başlayacak ve sosyal gücüne tekrar kavuşacaktır. Böylece camide ibadetini yerine getirip oradan çıkınca inancının ilkesel boyutunu dikkate almadan eşyalar zihniyetiyle kendi biyolojik istekleri temelinde davranarak inanç ve eylemde bölünmüş bir ruh hali üreten Müslümanlar yenilenen ruhsal, zihinsel durumlarıyla inanç ve eylemde bölünmüşlük yaşamayacak bir ruh haline ulaşmış olurlar.

Yalnız öteki dünyaya bağlı olmayı değil bu dünyayı imar etmeyi, insanların biyolojik ihtiyaçlarını karşılayabildikleri bir düzenin inşasını da temel alan İslam, insanın

yetiştirilmesinde onun maddi dünyaya kendi biyolojik ihtiyaçları için yarar sağlamak üzere yönelmesini de beklemektedir. Müslümanların yenilenmesini sadece manevi açıdan yaşanacak bir değişim olarak bırakmayan İslami düşünce aynı zamanda Müslümanların kendi ihtiyaçları için dünyaya yönelmelerini, sosyal yapılar inşa etmelerini ve bu bağlamda teknik, siyaset, şehir gibi maddi açıdan gelişim göstermelerini sağlayacak oluşumlar üretmelerini mümkün kılacak bir yenilenmeyi de içerisinde bulundurmaktadır. Bu nedenle Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in her ikisi de kalplerde ve ruhlarda yaşanan değişimden sonra insan meselesinin onun teknik, siyaset gibi sosyal yapılar inşa etme becerisine yöneltilmesi gerektiğini belirtmektedir.

İnsanın kendi ihtiyaçlarını gidermek üzere dünyaya yönelmesi ve dünyayla girdiği ilişkisini kendi ihtiyaçlarını gidermek üzere oluşturması Bin Nebi'nin düşüncelerinde insanın toprakla ve zamanla girdiği ilişkinin maddi bir zemine bağlı olarak ele alınması anlamına gelmektedir. İslami yenilenmeyi insanın toprakta tarih inşa etmesi olarak tanımlayan bin Nebi'nin düşüncelerinde medeniyet için uygun insanın yetiştirilmesi onun toprağa ve zamana yaklaşımının ondan biyolojik ihtiyaçlarını gidermek ve bu bağlamda teknik, bilim, ekonomi gibi sosyal yapıyı inşa etmek üzere kurumlar oluşturma becerisine sahip olmasını da içermektedir. Mütefekkirin toprak olarak ifade ettiği şey de bu bağlamda Müslüman dünyanın düşünsel açıdan mayalandığı bir zemin olmakla birlikte bir toplumun üzerinde ekonomik, siyasi, bilimsel ve toplumsal faaliyetlerini geliştirebileceği, sosyal ilişkilerini inanç gibi yüksek bir bağ temelinde oluşturabileceği kalıcı bir yerleşim yeridir.

Bin Nebi'nin düşüncelerinde toprak toplumsal bir yapılanmada insanın oluşturduğu medeni ilişkileri, ekonomik, bilimsel ve sanatsal faaliyetleriyle esasında bir şehir hayatına işaret etmektedir. İbn Haldun'un hadari yaşamı şehirler üzerine kuran anlayışından etkilenen mütefekkir toprakla kurulan maddi ilişkinin bir şehir üretmesiyle neticlendiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte toprak Bin Nebi'nin düşüncelerinde insanlara sosyal bir güvence sunan bir yerleşim yeri olarak ifade edilerek (Bin Nebi, 2017: 166) bir devlet yapılanmasını da içermektedir. Dolayısıyla Bin Nebi toprak kavramıyla insanlar için kalıcı bir yerleşim yeri ve bu yerleşim yerinde oluşturulan sanat, bilim, teknik faaliyetlerini ifade etmekle birlikte bir devleti ve siyasi yapılanmayı da ifade etmektedir. Onun düşüncelerinde değişimin kendi elinde olduğunu bilen, ideallerini içgüdüleri yerine

yerleştirebilmiş sorumluluk sahibi insan bir şehirde ve bir mekânda teknik, sanat, bilim üretilip bir devlet oluşturup bir tarih inşa edeceklerdir.

İslami yenilenmeyi ruhlarda yaşanan bir yenilenmeden sonra maddi dünyanın düzenlenmesi meselesi olarak ele alan İzzetbegoviç de Bin Nebi gibi İslami yenilenmenin ikinci aşamasına siyasi ve sosyal bir düzen oluşturma fikrini yerleştirmektedir. “Bir Müslüman fert sadece kendi başına var olamaz. Yaşamak ve hayatını bir Müslüman olarak idame ettirmek istiyorsa bir çevre, cemiyet ve düzen yaratması gerekmektedir. Dünyayı değiştirmek zorundadır. Aksi halde kendisi değişime tabi olacaktır” diyen İzzetbegoviç (2020a: 43) Müslüman bireyin inancının Allaha karşı oluşturduğu sorumlulukla ve özgür bir ruh haliyle eyleme geçip dünyaya da yön vermesi ve düzenlemesi gerektiğini belirtmektedir.

Dünyaya yönelen ve onu düzenlemeyi temel alan eylemlerden kast edilen, İslam dünyasında sosyal bir düzenin, bir iktidarın oluşturulması, insanların maddi ihtiyaçlarını manevi alanın sınırları dahilinde gidermelerini mümkün kılan yapıların inşa edilmesidir. Bu bağlamda özellikle ümmet olabilmeye ve İslam birliği kurabilmeye dikkat çeken İzzetbegoviç ümmeti Müslümanların birbirleriyle dayanışmasını mümkün kılan ve kültürel birlikteliği temel alan siyasi bir yapılanma olarak değerlendirmektedir.

Aynı zamanda İzzetbegoviç (2020a: 71) Müslümanların sosyal bir düzen inşa etmesinin onların ekonomide gelişim göstermesiyle de ilişkili olduğunu belirtmektedir. Müslümanlar devasa bir geri kalmışlık içerisinde bulunduğu için ekonomi ve sanayileşme açısından hızlı bir gelişim temposu yakalamak zorundadır. İslam toplumlarının mevcut durumundan kurtulması İzzetbegoviç’e göre diğer toplumlarda olduğu gibi kendi çalışmasına ve mücadelesine bağlıdır. Bu değişmez tarihi yasa sebebiyle ekonomik açıdan sıkıntı yaşayan Müslümanların kendi topraklarında var olan mevcut zenginliklerden yararlanmayı bilmeleri ve bir çalışma ve faaliyet programı benimseyerek eyleme geçmeleri gerekmektedir. Müslümanlar ancak başka yerlerden yardım bekleyen bir zihniyetten kurtulup kendileri çalışmaya başladığında ve kendi amaçlarını eylemler İslami yenilenme mümkün hale gelecektir.

İnsani yenilenmede onun sosyal bir alan inşa etme becerisine; bir inanç ve eylem uyumu yakalamasına odaklanan iki mütefekkir bu konuda ortak görüşler savunmakla

birlikte Bin Nebi'nin yerleşik yaşam fikrine ve bir yenilenme için şehir hayatının kurulması gerektiğini ifade eden düşünceleri İzzetbegoviç'te karşılığını bulmamaktadır. İzzetbegoviç'in düşüncelerinde Bin Nebi'den farklı olarak şehir iki uç noktada bulunan ve insanın doğasını ihmal eden toplumsal yaşam biçimlerinden birisi olarak köyün karşısında yer almaktadır. Şehir mütefekkiye göre kitle kültürünün yaygınlaştığı ve ferdiyetin ortadan kalktığı insanların ortalama birey olduğu bir yapılanma olarak olumsuz bir içerik taşımakta; insanlar arası yapay ilişkilerin kurulduğu çıkara dayalı bir ilişki biçimi oluşturmaktadır. Bu nedenle İzzetbegoviç şehrin aşırılıklarının yüz yüze ve samimi ilişkiler kurulan, doğayla hakiki bir ilişkiye imkân tanıyarak insan şahsiyetini yükselten ve kendi manevi özüne yakınlaştıran bir yaşam mekânı olarak köyün özellikleriyle aşılmasını talep etmektedir. İslami yenilenmeyi köy ve şehir hayatının aşırılıklarını aşan orta bir yol üzerine yerleştiren İzzetbegoviç'in bununla birlikte Bin Nebi gibi ideal bir sosyal yapılanmada bu yapılanmanın üzerine kurulduğu mekânsal zemine çok fazla bir vurgusunun olmadığını da belirtmek gerekmektedir. İzzetbegoviç'in düşüncelerinde vurgu bir yerleşim yeri oluşturmaktan ziyade insanlar arasındaki ilişkilerin içeriğinin insan gerçekliğini ihmal etmemesine odaklanmaktadır.

3.1.8.3.2 İnsan Meselesinin Çözümü Olarak İnsanın Yetiştirilmesi ve Eğitim

İslami yenilenmenin merkezine insanın değişimini yerleştiren Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in insanın değişimi hususunda benzer bir bağlama; insanın değişimini sağlayacak bir alan olarak eğitime dikkat çektiği görülmektedir. İslami yenilenmeyi siyasal bir değişimle değil insani bir değişimle mümkün gören her iki mütefekkinin insani değişimin ise insanın zihinsel ve kültürel olarak değişimini mümkün kılan bir yetişmeyle olacağına vurgusu oldukça önemlidir. İzzetbegoviç'e (2020a: 35) göre toplumların en hassas kurucusu eğitim olduğu için ve Bin Nebi'ye göre de (2017: 211) ideal toplum insanın mükemmel bir şekilde eğitilip toprağı ve zamanı iyi bir şekilde değerlendirebildiği bir yapılanma olduğu için eğitim oldukça önemlidir.

Eğitim konusunda benzer görüşler savunan Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in eğitimi anlamlandırma biçiminde de benzer görüşler ortaya koyduğu görülmektedir. İki mütefekkinin düşüncelerinde eğitim herhangi bir konuda insanlara bilgi ve beceri kazandırma işi olmaktan çok insanların ruhi, ahlaki ve zihinsel açıdan gelişimlerini sağlamak ve etkili bir eylem oluşturmalarını mümkün kılmak için onları yetiştirme ve

terbiye etme meselesi olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda eğitimde odaklanılacak temel mesele İzzetbegoviç'e göre insanların hür bir şekilde kendi kararlarını alabilmelerini, sorumlulukları temelinde kendi kültürlerine bağlı olarak davranışlarını geliştirebilmelerini ve kendi varlıklarına yaklaşabilmelerini sağlamak üzere yeni bir şuur ve irade kazandırmaktır. Bin Nebiye göre de insanın kişiliğinin ve algılayış biçiminin eşyalar çağından ve biyolojik ihtiyaçların sınırından kurtarılıp fikirler çağına geçmesini ve ilkelere ulaşmasını sağlayarak onu yeni bir ruh durumuna ulaştırmak ve insanı sosyal hedeflere yönlendirerek hareketini etkin kılmaktır.

Düşüncelerini insanın ne olduğu sorusu üzerinden oluşturan İzzetbegoviç eğitim meselesini de insanı kendi varlığına yakınlaştırmak ve kendi özüne ilişkin anlamlara ulaşmasını sağlamak için oluşturulacak yeni bir irade ve şuur üzerinden değerlendirmektedir. Ona göre eğitim insanın hür olması, sorumluluk sahibi bir varlık konumuna ulaşması için bir irade ve sorumluluk oluşturabilen ve insanın kendisini bilmesini ve kendisine yönelik anlama ulaşmasını mümkün kılan ve bu bağlamda insanı şahsiyet sahibi yapan önemli bir alandır.

Diğer taraftan düşüncelerini eşya ve fikir diyalektiği üzerinden; zihinsel ve düşünsel bir uyanışın oluşması temelinde şekillendiren bin Nebi'nin düşüncelerinde eğitim meselesi eşya ile sınırlı ilişki kuran benliklerin ve zihinlerin fikirlere açılarak bir sonsuzluğa ulaştırılması ve kişilere bir şahsiyet kazandırması meselesidir. Etrafındakilerle eşyalar ve şahıslar üzerinden eşyaya bağlı bir zihniyet üzerinden biyolojik ihtiyaçları temelinde etkileşim kuran insanın fikirler, ilkeler ve değerler üzerinden etkileşim kurup yeni bir fikirler, nesnelere evrenine ve sosyal ilişkiler ağına ulaşması ve ilkeli bir yaşama ulaşılması Bin Nebi'nin düşüncelerinde eğitimle mümkündür. Belirli bir dönem Cezayir İslam Konferansı isimli bir kulüpte öğretmenlik yapan Bin Nebi'nin (2005: 376) oradaki kişilerin zihinlerini eşyalar temelinden fikirler temeline ulaştırma çabası da bununla alakalıdır. Bin Nebi eşya üzerinden şekillenen ruh hallerini sonsuz bir anlayışa ulaştırmak için verdiği matematik ve coğrafya derslerini bunun üzerine şekillendirmiş ve insanların somut ihtiyaçlarını aşan bir dünya algısına ulaşmaları ve sonsuzluğa ilişkin bir zihinsel yapı oluşturmaları için çaba sarf etmiştir.

İnsan probleminin çözümü için insanların yetiştirilmesi meselesine ve eğitime odaklanan her iki düşünürün Müslüman dünyada insan probleminin temelinde insanın

yetiştirilmesiyle ilgili bir problem bulunmasına işaret etmesi bununla alakalıdır. İzzetbegoviç'e göre Müslüman dünyada pasif, etkisiz, konfor alanından çıkamayan, kendinden emin olamayan, eleştirmekten çekinen kişiliklerin yaygın olmasının sebebi Müslümanların yetiştirilme şekliyle alakalıdır. "... biz gençlerimize nazik olmayı, "sineğe dahi suizanda bulunmayı", kaderine razı olmayı, itaatkarlığı, "tüm iktidarlar Allahtan olduğu için tüm otoritelere itaat etmeyi öğretiyoruz." "Yani Müslüman değil mükemmel, sakin ve tamamiyle efendilerine tabi hizmetkar, tepeden turnağa uşaklar yetiştirdik (veya bir araya getirdik)" diyen İzzetbegoviç (2020: 114) İslam dünyasında eğitimin İslam'ın ruhuyla örtüşmeyecek şekilde bireylerin itaat temelinde her şeye hoşgörüyü yaklaşmalarını tavsiye eden bir anlayışla şekillendiğini belirtmektedir. Özgür ve mücadeleci bir ruh üretmesi gereken İslami ruh Müslüman dünyada yanlış yorumlandığı ve insanlar yanlış eğitildiği için bir kölelik, itaatkarlık ve eziklik üretmektedir.

Bin Nebi'ye göre düşünceleri ve araçları aramak yerine eşyalara ve ihtiyaçlara odaklanan Müslüman dünyası maddeciliğe, övgüye, geçmişle övünmeye ve niceliğe dayalı ruh halini değiştirmeye dayalı bir yetiştirme sistemi oluşturamadığı için insani problemler de nesiler boyu aktarıla gelmiştir. Müslüman bireylere İslam'ın şanlı tarihini ve bundan zevk almayı öğretmekle hayat şekillerinin değiştirilebileceğine inanılan okullarda Müslüman benliklerde değişme gerçekleştirilememiş, ona sosyal ödev bilinci yüklenememiştir (Bin Nebi, 2017: 68). Halbuki Muvahhidler sonrası insanının yeniden sentezlenmesi; toprak ve tarihle kuracağı ilişkinin sağlıklı bir duruma gelmesi düşüncenin inanç ve eylemi bir arada şekillendiren dinamik yapısı temelinde insanların sorumluluk üzerinden yetiştirilmesiyle gerçekleşebilir. Geçmişle doğru bir ilişki kurulması temelinde başlayan terbiye insanlara değişim oluşturabilmek için sorumlu olmayı öğrettiğinde gerçekleşecektir.

Bununla birlikte iki mütefekkir Müslüman dünyada insanın yetişmesinin önünde bir engel olarak duran eğitim problemini okulların içeriğinin Batıya manevi açıdan bağımlı insanlar yetiştirecek şekilde oluşturulmasıyla da açıklamaya çalışmaktadır. İki farklı coğrafyadan düşüncelerini ortaya koyan Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in Müslüman dünyada eğitim konusunda ortak bir hususa; Müslüman toplumlarda açılan modern okulların içeriğinin İslami ruha aykırı olmasına dikkat çektiği görülmektedir. İslam dünyasında açılan okullar Bin Nebiye göre (Bin Nebi, 2017: 71) "İslami hayata bambaşka kültürün

unsurlarını sokmaya çalışan” sömürgeci bir sistemin ürünü olup Müslümanları modern Batıya ruhi olarak yakınlaştırmaya çalışmakta; İzzetbegoviç’e göre (İzzetbegoviç, 2020a: 35) de bu okullarda gençlere “itaatkarlık, teslimiyet, yabancıların güç ve zenginliklerine hayranlık gibi erdemler” ve bağımlılık aşılarda ve hazır ahlaki ve siyasi çözümler sunulup tebaalar yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle Müslüman dünyanın hiçbir yerinde İslam ahlakına uygun bir eğitim sistemi geliştirilememiştir.

Genel olarak modern eğitim sisteminin bireyleri tebaa ve kitlenin içerisinde eriyen varlıklar haline getiren içeriğinden bahseden İzzetbegoviç bu durumun ise medeni insan yetiştirirken insanın kültürel boyutunun ihmal edilmesine neden olduğuna işaret eder. Modern eğitim sistemi içerisinde yetişen Müslümanlar kendi varlığını idrak edemeyen, hür bir şekilde seçimler yapamayan ve yaptıklarından sorumlu olamayan; zorunlu varlıklar haline gelmekte ve kültürel bir gelişim gösterememektedir. Bu nedenle İzzetbegoviç eğitim meselesinin öncelikli problemini kültürel açıdan içeriğinin zayıf olması olarak görmekte ve eğitimin içeriğinin öncelikli olarak kültürel bir bağlamda; ahlaki ve ruhi bir zeminde düzenlenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Ona göre Müslümanların eğitim sistemi İslam ahlakına uygun bir şekilde özgür ve sorumlu bireyler yetiştirmek temelinde şekillenmelidir. Ancak kendi kültürel değerleriyle uyumlu olarak yetişen Müslüman bireyler tarihte aktif bir konuma ulaşacaktır.

Bin Nebi’nin düşüncesinde İzzetbegoviç’in düşüncelerinden farklı olarak eğitimin kültürle ilişkisi başka bir bağlam üzerine oturmaktadır. Bunun için öncelikle Bin Nebi’nin eğitim problemini nasıl ele aldığını analiz etmek gerekmektedir. Tüm toplumlarda yaşanan ekonomik, siyasi sorunların temelinde medeniyet sorununun bulunduğu işaret eden Bin Nebi toplumda yaşanan eğitimsel krizi de medeniyet krizinin tezahürü olarak görmektedir. (Bin Lahsen, 2018: 59). Ona göre Müslüman dünyada yaşanan eğitim probleminin temel nedeni insanın fikirler ve ilkeler düzeyine ulaşarak sosyal alanı inşa edecek bir şekilde dinamik bir düşünceyle düzenlenememiş olmasıdır.

Bin Nebi insanın yetiştirilmesi meselesini aynı zamanda mevcut sosyal sistemin değerlerinin, düşüncelerinin, geleneklerinin bireye aktarımı olarak bir sosyalleşme süreci üzerinden açıklamakta bu aktarımı kültür üzerinden ele almaktadır. Kültürü bireyin kişiliği, davranış tarzı ve düşünce biçimi üzerinde etkide bulunarak bireyin toplumsal olanla irtibatını kuran sosyal bir çevre olarak tanımlayan Bin Nebi’nin düşüncelerinde

hedeflerinde sosyal bilinç oluşturmak ve sosyal alanla irtibat kurmak bulunan eğitim de esasında bir kültürlenme sürecini içerisine almaktadır. Bu nedenle mütefekkir İzzetbegoviç'ten farklı olarak insanın yetiştirilmesiyle kültürü özdeşleştirmekte ve insan terbiyesi için mevcut kültür üzerinde yenilenmenin yapılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Diğer bir ifadeyle eğitimin içeriğinin kültürel bir bağlamda düzenlenmesini belirten İzzetbegoviç'ten farklı olarak Bin Nebi'nin düşüncelerinde eğitimin yenilenmesi ve insanların terbiyesi kültürün kendisi içerisinde bir yenilenmeyle mümkün olacaktır.

İzzetbegoviç'in düşüncelerinde insanın varlıkla ve kendisiyle kurduğu hakiki bir ilişki neticesinde inşa edilen bir alan olan kültür değişmez olarak insanları kendi varlığına ve hakiki bir ilişkiye yakınlaştırırken Bin Nebi'nin düşüncelerinde kültür mevcut sosyal bir düzene karşılık geldiği için değişmeyen bir içeriğe sahip olmayıp değişen sosyal düzene bağlı olarak insanları yetiştiren bir sistemin adıdır. Bu nedenle sosyalizasyon sürecini içerisine alan kültür pedagojik içeriğiyle Bin Nebi'nin düşüncelerinde insanın terbiye edilmesi bağlamında ele alınırken temel problem bireylerin kültürel unsurlar üretmemesi değil, sosyalizasyon sürecinin işlememesi veya yanlış işlemesi; İslam kültürünün devamının sağlanamaması ve yanlış bir kültürel zemine oturtulmasıdır. Kültür Bin Nebi'ye göre Müslüman dünyada etkinliğini yitirmiş ve kültürel alanda mevcut olan hareketsiz unsurlar, düşünceler temelinde insanları toplumsallaştırdığı için etkili insanı yetiştirmekten uzak bir mekanizmaya dönüşmüştür. Bu nedenle Müslüman dünyada insanların yetiştirilmesi için aynı zamanda kültürün İslami ruha aykırı pedagojik içeriğinin yenilenmesini ve eğitimin doğru bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Eğitimi aynı zamanda bir sosyalleşme süreci üzerinden insanın toplumla uyumunu sağlamak üzere verilen terbiye olarak açıklayan Bin Nebi İzzetbegoviç'ten farklı olarak eğitimi ruhi olandan daha çok kolektif ve toplumsal olanla irtibatlandırmaya çalışmaktadır. İzzetbegoviç'ten farklı olarak düşüncelerini topluma ve toplum ve insan arasındaki uyumun sağlanmasına yönelten Bin Nebi, eğitimde de insanın toplumla kuracağı uyuma odaklanmakta ve insanların yetiştirilmesi meselesini açıklarken bu yetiştirmeyi gerçekleştiren mekanizmayı açıklayarak terbiyenin bu mekanizmanın durumu temelinde şekillendiğini belirtmektedir.

Bin Nebi eğitimin içeriği hususunda daha çok sosyal hedeflere odaklanırken; İzzetbegoviç ona sosyal hedefler tanımakla birlikte içeriği hususunda bireysel olana daha

fazla odaklanmaktadır. Yenilenme meselesinde ruhi olanla birlikte bu ruhun devamını sağlamak için toplumsal olana da önem veren Bin Nebi eğitimi de birey ve toplumun karşılıklı ilişkisi çerçevesine oturtmaktadır. Diğer taraftan İzzetbegoviç ise toplumsal yenilenmenin temeline eğitimi yerleştirirken, eğitimin sağladığı toplumsal faydaya odaklansa da daha çok onun insanın kendi varlığına yakınlaştırması meselesi üzerinden onun bireysel hedefine daha fazla dikkat çekmektedir.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç insanın ruhi ve zihinsel olarak terbiye edilmesi dışında eğitim meselesiyle bireylerin çalışma alışkanlığının geliştirilmesini de ele almaktadır. İzzetbegoviç'e göre maddi ve manevi iki boyutlu bir varlık olmasına bağlı olarak insanın eğitimi onun hem terbiye edilmesi hem de teknik ve öğretimsel açıdan geliştirilmesini içermektedir. Müslümanlar bilimin kazanımlarını uygulama ve kullanma kabiliyetine sahip olmalı ve bu kazanımları ileri taşımalıdır. Müslümanların bağımsızlıklarını kazanması onların manevi açıdan terbiye edilmesiyle birlikte teknik ve bilimsel açıdan doğru eğitilmesiyle mümkündür (2020a: 57). Bin Nebi'ye göre de hem ferdi hem de sosyal menfaat için teknik eğitimin gerçekleştirilmesi gerekmektedir (1992: 77). İnsanların kendi yaşamlarını idame ettirebilmesi ve topluma fayda sağlayabilmesi için teknik eğitim oldukça önemlidir. Müslüman dünyada işsizlik oranlarının yüksek olmasından ve bir çalışma eğiliminin bulunmamasından bahseden Bin Nebi insan sorununun aynı zamanda ona teknik bir eğitimle bir alanda uzmanlık kazandırılmasıyla ve yaşamını idame ettirecek şekilde yetiştirilmesiyle çözüme kavuşacağını belirtmektedir.

3.1.8.4 İslami Yenilenme: Bir Kültür İnşası mı Bir Medeniyet İhyası mı?

Toplumsal yenilenme meselesini dünyevilik ve din diyalektiğini aşan bir bağlamda ilkeli bir yaşam biçimine ulaşmak üzerinden ele alan Bin Nebi ve İzzetbegoviç dünyevi alanın ilkeler tarafından düzenlenmesi gerektiğine yönelik görüşlerini ve bu bağlamda oluşturdukları yenilenme düşüncesini farklı gerçeklikler üzerinden kurgulamakta ve bu konuda farklı kavramlara ulaşmaktadır.

Toplumsal yaşamın öncelikle manevi anlamlar üzerinden değerler ve ilkeler temelinde oluşması daha sonrasında maddi bir içerik kazanması iki mütefekkinin de kültür ve medeniyet gerçeklikleriyle ele aldığı bir meseledir. Fakat burada Bin Nebi ve İzzetbegoviç arasında önemli bir farka işaret etmek gerekmektedir. İzzetbegoviç İslami

yenilenmede önce ruhi sonra maddi olanın yenilenmesini kültür ve medeniyet arasındaki fark üzerinden ortaya koymakta ve kültür ve medeniyet arasındaki içerik farkıyla bu durumu açıklamaya çalışmaktadır. Bundan farklı olarak Bin Nebi’de ise bu durum kültür ve medeniyet arasındaki farkta ortaya çıkmamaktadır. İslami yenilenmede ruhi olana bir öncelik tanısı da ruhi ve maddi olan arasında İzzetbegoviç gibi bir ayrıma gitmeyen Bin Nebi iki unsuru da birbirini destekleyici bir bağlamda kurgulamakta ve bunları yenilenme sürecinde birlikte ele almaktadır. Dini bir düşünceyle ruhlar ve zihinler üzerinde bir değişimle başlayan yenilenme süreci aklın insanları aydınlatıcı gücünü de yanına alarak oluşumuna devam etmekte ve maddi bir zemin üzerinde bir teknik, bilim inşa ederek tarihsel hareket meydana getirmektedir.

Diğer taraftan kültür ve medeniyet gerçeklikleriyle İslami yenilenmenin içeriğini inşa etmeye çalışan Bin Nebi ve İzzetbegoviç’in bu inşa sürecinde önceliği ruhi gelişmeye veren düşüncelerini kültür ve medeniyet bağlamında üzerine inşa ettiği gerçeklik de yine farklılık göstermektedir. Tarihsel süreçte toplumların ilkeler düzeyine ulaşması ve ilkeler temelinde dünyevi alanı düzenlemesi Bin Nebi’nin düşüncelerinde kültürel ortamı medeni bir düzeye ulaştıran bir medeniyet inşasıyken İzzetbegoviç’in düşüncesinde kültürün şekillendirdiği bir medeniyetle ulaşılan kültür ve medeniyet uyumu meselesidir. Bin Nebi ve İzzetbegoviç’in her ikisi de İslami yeniden doğuş fikrini İslam kültürü ve medeniyeti arasında bir birlik üzerinden inşa etmeye çalışırken iki mütefekkirin de bu uyum için öne çıkardıkları gerçeklikler farklılık göstermektedir. Bin Nebi kültür ve medeniyet arasında uyumlu bir ilişkinin kurulmasını medeniyetin şekillendirici etkisi üzerinden açıklarken; İzzetbegoviç ise kültürün medeniyet üzerinde belirleyici etkisine vurgu yapmaktadır. Bu durumun temel sebebi ise toplumsal değişimde ilkeleri ve ilkelerin maddi yaşam üzerinde etkin hale gelip ona sınırlar çekmesini öncelikli gören Bin Nebi ve İzzetbegoviç’in ilkeleri ve ahlak unsurlarını içerisine alan geçekliği farklı tanımlamalarıdır.

Sadece dünyevi veya sadece manevi alanda kalan eşya temelli bir bakış açısının neticesinde ilkelere ulaşamayan toplumsal bir yaşam biçimi ve bu yaşam biçiminin devamlılığını sağlayan kültürel durumun karşısına Bin Nebi olayları, durumları ve diğer her şeyi ilkeler üzerinden değerlendiren ve ilkenin sınırları içerisinden ele alan medeniyeti ve bu medeniyetle şekillenen kültürü yerleştirmektedir. Onun düşüncesinde ilkeler temelli bir yaşam biçimi üreten ve kültürel durumu da bu bağlamda şekillendirerek kültürel alanın

topluma çizdiği formel ve biyolojik ihtiyaçlar sınırını aşarak onu ilkeler ve fikirler temeline yerleştiren gerçeklik medeniyettir. İslami yenilenme bu bağlamda ölü, pasif unsurlar ve şey temelli zihniyetten dinamik unsurlara ve fikir ve değerlere geçiş sürecini takip ederken bu da kültürün belirleyiciliğinden medeniyetin belirleyiciliğine geçişi ifade etmektedir.

Bununla birlikte Bin Nebi'nin düşüncelerinde kültürün olumsuz bir içerik taşımadığını da belirtmek gerekmektedir. Kültür mütefekkirin düşüncelerinde aynı anda hem dinamik unsurları hem de pasifliği içerisinde bulunduran bir gerçeklik olarak değişken bir içeriğe sahiptir. Onun değişkenliği medeniyetle ve dinamik düşünceyle ilişkisine bağlı olarak belirlenmekte; medeniyet hamlesiyle şekillendiğinde dini düşüncenin ışığında bu düşüncenin ruhuna uygun olan bir dinamizmi ve ruhi gelişmişliği içerisinde taşımaktadır. Kültür, medeniyet hamlesiyle ve dini bir düşünceyle şekillenmemişse pasifliği ve ruhi gerilemeyi içerisinde bulundurmaktadır. Mütefekkirin düşüncelerinde kültür ancak medeniyetle şekillendiğinde hareketli unsurlarla belirlenen bir içeriğe kavuşmaktadır.

Bin Nebi'nin aksine İzzetbegoviç'in düşüncelerinde, insanın anlam arayışı temelinde değerler ürettiği ve ilkelere ulaştığı gerçeklik alanı kültür olarak karşımıza çıkmaktadır. İzzetbegoviç'e göre ise içsel bir talep üzerinden ruhu, manevi olanı, ahlaki içerisine alan ve hayatı ilkeler, değerler ve ahlaki bir zemin üzerinden şekillendiren gerçeklik kültürdür. İnsanın anlam arayışına ve değerler ürettiği alana karşılık gelen kültürün İzzetbegoviç'in düşüncelerinde ruhi düzlemde yaşanarak maddi düzenle herhangi bir ilişkisi olmayan gerçeklikleri kapsadığını da belirtmek gerekmektedir. İzzetbegoviç bu nedenle yenilenmeye medeniyeti dahil etmekte; İslami yenilenmeyi İslam kültürüne bağlı bir medeniyetin inşa edilmesi şeklinde kurgulamakta ve kültürün hayata ilişkin içsel olarak ürettiği anlamları ve değerleri dışsal bir hale getirip uygulamak için maddi bir düzeni, teknik, siyasi ve bilimsel bir gelişmişliği önemseyen medeniyetin varlığına ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. İzzetbegoviç'in yenilenme fikrini maddi ve manevi; kültürel ve medeni bir yenilenmeyi içerisine alan *İslami Rönesans* kavramıyla ifade etmesinin temel sebebi de bununla alakalıdır.

Diğer taraftan Bin Nebi'nin düşüncelerinde medeniyet, kültürü de içerisine alan bir gerçeklik; maddi ve manevi bir düzeni ve gelişmişlik unsurlarını içerisine alan üst bir

kavram olduğu için mütefekkir İslami yenilenme düşüncesinde kültür ve medeniyeti ayrı olarak değerlendirmemekte; onları medeniyet inşası düşüncesiyle birlikte ele almaktadır. Medeniyet ve kültürü bir iç içelik ve bir devamlılık üzerinden ele alan Bin Nebi'nin düşüncelerinde medeniyet inşası kültürel bir yenilenmeyi de içerdiği için İslami yeniden doğuş Bin Nebi'nin düşüncelerinde medeni bir hamleyle başlayan kültürel yenilenmeyi içerisine alan bir medeniyetin inşası meselesidir. İslami yenilenme İzzetbegoviç'te birbirine zıt gerçeklikler olarak, birbirini dışlayan; manevi düzene karşılık gelen kültür ve maddi düzene karşılık gelen medeniyetin orta bir yolda buluşturulması ve İslam kültürüne bağlı bir İslam medeniyetinin inşa edilmesi meselesidir. Buna karşın Bin Nebi'de medeni bir hamleyle şekillenen kültürel bir çevre temelinde İslam medeniyetinin inşa edilmesi ve sınırları formel ve biyolojik unsurlar temelinde çizilmiş kültürden ilkesel bir yaşama geçişi ifade eden medeniyet meselesidir.

Netice itibariyle kültür ve medeniyete yapılan vurgu temelinde İslami yenilenmeyi kurgulayan iki mütefekkirden Bin Nebi'de medeniyete bağlı bir kültür inşası, İzzetbegoviç'te de kültüre bağlı bir medeniyet inşası anlamına gelen İslami yenilenmenin esasında bir kültür ve medeniyet birlikteliğini temel aldığı görülmektedir. İki mütefekkirin de aynı duruma işaret ettiği böylelikle ortaya çıkmaktadır. Bin Nebi ve İzzetbegoviç'e göre İslami yenilenme ve bu yenilenme neticesinde oluşacak İslami düzen maddi ve manevi düzeni temel alan, maddi ve manevi gelişmişliği içerisinde barındıran; bir yandan iman, inanç ve düşünce üretirken diğer yandan bu inanç ve düşünceye uyumlu bir eylemle siyaset, teknik oluşturabilen ve bunlar arasında bir uyuma ve birlikteliğe ulaşan bir yapılanmadır. Dolayısıyla Bin Nebi'de İslami yenilenme ölü, pasif unsurlardan dinamik unsurlara geçiş sürecini takip ederken ve bu da hem kültürden medeniyete geçişi hem de kültür ve medeniyet arasındaki uyumu ifade ederken İzzetbegoviç'te kültür ve medeniyet arasında dengeyi ifade etmektedir.

Burada Bin Nebi ve İzzetbegoviç arasında bir başka önemli farka daha dikkat çekmek gerekmektedir. Kültürün değişkenliğine rağmen medeniyet Bin Nebi'nin düşüncelerinde her zaman bir doğuşu, uyanışı ve hareketi ifade etmekte ve kültür gibi şekillendirdiği tüm toplumsal gerçekliklerde ve toplumsal alanlarda olumlu bir yenileme ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle tüm düşünceleriyle bir medeniyet inşa etmeye ve bir medeniyet sürecinin başlaması için yol göstermeye çalışan Bin Nebi'nin düşüncelerinde

medeniyet en temel üst gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Mütefekkir birinci bölümde de görüleceği üzere tüm meselesini medeniyet üzerinden şekillendirmiştir. Buna karşın İzzetbegoviç ise kültür ve medeniyet gerçeklikleri arasında herhangi birini üst bir gerçeklik olarak görmemektedir. Mütefekkir bu gerçeklikleri iki kutuplu düzenin iki ucunda yer alan ve orta yola eşitlik uzaklığına sahip gerçeklikler olarak görürken kültür ve medeniyet dengesinden söz etmektedir. İzzetbegoviç'in kültür ve medeniyete ilişkin görüşlerini ayrıntılı olarak ele aldığı Doğu Batı Arasında İslam kitabında her ne kadar kültüre daha yakın duruyor gibi görünse de metin boyunca işaret ettiğimiz gibi onun kültüre olan bu yakınlığı kültürü bir üst gerçeklik olarak görmesiyle alakalı olmayıp İslam dünyasının ve mevcut dünyanın içerisinde bulunduğu kültürel krizle alakalıdır.

SONUÇ

Malik Bin Nebi ve Aliya İzzetbegoviç 20. Yüzyılda yaşamış, yaşadığı dönemin sorunlarına ilişkin önemli analizler ortaya koymuş iki önemli fikir adamıdır. Düşüncelerini ortak bir gayeden; İslam dünyasında yaşanan krize çözüm bulabilme gayesi temelinden oluşturan her iki düşünürün temel hedefi Müslümanların tarihte etkin bir konuma tekrar ulaşabilmesidir. Yaşadıkları dönemde iki farklı coğrafyada kendi tecrübelerini okumayı ve analiz etmeyi başarmış olan Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in Müslümanların kendilerini bulabilmelerini ve bir şahsiyet oluşturabilmelerini sağlamak temel gayesidir. Yanı sıra iki mütefekkir modern dünyada yaşanan krize dair bir alternatif de sunmaya çalışmaktadır. Modern dönemde tüm dünyada yaşanan insani ve ahlaki krizin nedenlerinin anlaşılıp bu krize yönelik çözümler sunma gayreti iki mütefekkirin de odaklandıkları temel meselelerdir.

Müslümanların ve İslam'ın tarihin yeniden aktörü olup olmamaları meselesine ve modern dünyada yaşanan kriz konusuna iki mütefekkir kültür ve medeniyet gerçeklikleri üzerinden odaklanmaktadır. Bin Nebi ve İzzetbegoviç medeniyet meselesini ele alırken medeniyeti ve onunla ilişkili kültür, ahlak, teknik gibi kavramları ise farklı olarak tanımlamaktadır. İki mütefekkir İslam düşüncesinin meselelerini dert edinmekle ve İslam dünyasının sorunlarını aşmaya yönelik öneriler sunmakla birlikte onların bunu ifade etme biçimleri farklılık göstermektedir.

İki farklı coğrafyadan İslam dünyasının analizini gerçekleştiren İzzetbegoviç ve Bin Nebi medeniyet kavramını farklı tanımlasalar da İslam dünyasının durumuna ilişkin analizleri hususunda benzer sonuçlara ulaşmışlardır. İki mütefekkirin farklı anlamlar üzerinden tanımladığı medeniyet kavramıyla ortak meselelere ulaşmaları oldukça dikkat çekicidir. Bu durum Müslümanların toplumlar değişse de moderniteye ve onun unsurlarına verdikleri tepkilerin ortak bir hafızayla ilişkili olduğunu göstermektedir. Geçmişle, geleceğiyle ve inançlarıyla sağlıklı bir ilişki kuramayan Müslümanlar farklı coğrafyalarda bulunsalar da aynı duruma aynı tepkileri vermektedir. Bu nedenle de aynı sorunlar yaşanmaya devam etmektedir. Yanı sıra düşünürlerin o dönemki Müslüman dünyaya ilişkin analizleri bugün yaşanan problemlerin aynı şekilde devam ettiğini de

göstermektedir. Bu nedenle bugünün anlamlandırılması için iki mütefekkirin geçmişe yönelik bu analizleri oldukça önemlidir.

Çağdaş İslam düşüncesinin iki önemli ismi olan Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in bu düşüncenin önemli bir teması olan medeniyet meselesini ve kültürü ele alma biçimleri bu düşünce içerisinde oldukça farklı bir yerde bulunmaktadır. Bin Nebi'nin medeniyeti tarih felsefesi temeline oturtan İzzetbegoviç'in insan meselesi üzerinden temellendiren anlayışları İslami düşüncede oldukça özgün bir yerde bulunmaktadır. Nitekim iki mütefekkirin medeniyet ve kültürü ele alma biçimleri arasındaki farkın nedeni ikisinin temel aldıkları alanların ve düşünce sistematiplerinin farklı olmasıyla ilişkilidir.

Düşüncelerini tüm toplumlar için yükseliş ve düşüşün temel karakteristiklerini analiz etmek üzere kurgulayan Bin Nebi medeniyeti bu analizlerinin temeline yerleştirmiş ve onu tarih felsefesinin bir konusu olarak ele almıştır. Medeniyet Bin Nebi'ye göre toplumların tarihsel alana dahil olma sürecini ve tarihsel süreçte dinamik bir durumu ifade etmektedir. Medeniyeti bu bağlamda bir üst gerçeklik olarak kurgulayan Bin Nebi kültürle medeniyet arasındaki ilişkiyi evrimsel bir bağlama oturtur. Ona göre medeniyet kültürü de içerisine alan onu şekillendiren bir içeriğe sahiptir. Toplumların sosyal yaşamlarını eşyalar temelinde kurduğu ve şeylere odaklanarak oluşturduğu bir aşamaya işaret eden kültür Bin Nebi'ye göre tarihte alt aşamayı temsil etmektedir. Bu aşamadan insan topluluğunu üst aşamaya geçirebilecek tek şey fikirler ve ilkeler üzere kurulmuş sosyal bir düzene işaret eden medeniyettir. İnsan toplulukları ancak dinamik bir fikrin rehberliğinde hareket ettiğinde kültürel alan da bu fikrin esasları doğrultusunda düzenlenecek ve toplum ve birey arasındaki ilişki bu temelde şekillenecektir. Dolayısıyla toplumlar medeniyet aşamasına ulaştığında da kültür varlığını devam ettirmektedir. Medeniyet insan topluluğunu daha üst bir aşamaya taşıdığı için kültür de medeniyet içerisinde ve medeniyetin belirleyen bir duruma gelmesiyle üst bir gerçekliğe dönüşmektedir.

Diğer taraftan İzzetbegoviç Bin Nebi'den farklı olarak düşüncelerini insan problemi ve ahlak meselesi temelinde şekillendirmiş; kültür ve medeniyet mefhumlarını da insana ve ahlak tartışmasına bağlı olarak ele almıştır. İzzetbegoviç'e göre kültür insanın manevi yanına; medeniyet maddi boyutuna denk düşmektedir. Ona göre kültür insanın iki boyutundan birisini karşılık gelmekle birlikte sadece ruhi tarafıyla ilgili olan ve yüksek değerler ve ilkeler üreten bir alandır. Bin Nebi'de medeniyetin inşasıyla birlikte oluşan

değerler, anlamlar ve ilkeli bir yaşam İzzetbegoviç'te kültürel alana aittir. Bin Nebi'nin medeniyet aşamasında bulunan toplumların ürettiği yüksek yaşam şekline İzzetbegoviç'in düşüncelerinde karşılık gelen kültürdür. İzzetbegoviç'in düşüncelerinde medeniyet ise tekniğe ve maddi dünyanın düzenlenmesine vurgu yapan insanı ruhi olarak geliştiren herhangi bir unsuru dikkate almaktan uzak kültüre zıt bir alandır. Bin Nebi'de kültürü içerisine alan, toplumlara hareket imkânı sunan ve değerler üzere kurulu bir toplumsal yaşam biçimine karşılık gelen medeniyet İzzetbegoviç'te kültürün ve dolayısıyla manevi değerlerin karşısında yer alan ve insanın maddi isteklerinin giderilmeye çalışıldığı maddi bir gerçekliktir. Bin Nebi'de eşyayla kurulan maddi ilişkiyi temsil eden gerçeklik kültürken İzzetbegoviç düşüncesinde medeniyettir. İnsanlığın yükselişi için insanın manevi yanıyla ve kültürel boyutuyla toplumsal alanda ürettiği maddi ürünleri ve tekniği düzenlemesi gerekmektedir. Bunu düzenleyecek olan gerçeklik alanı İzzetbegoviç'te kültür olarak karşımıza çıkmaktadır.

İzzetbegoviç'in düşüncelerinde teknik ve bilimsel gelişmeye, siyasi bir düzenlemeye karşılık gelen medeniyet Bin Nebi'nin düşüncelerinde tekniği, siyaseti içerisine almakla birlikte aynı zamanda ahlakı, sanatı ve ruhi gelişmeyi de içerisine almaktadır. Burada iki mütefekkin düşünce sistematiği arasındaki ve dolayısıyla kültür ve medeniyeti tanımlama biçimlerindeki bir diğer fark ortaya çıkmaktadır. Bin Nebi düşüncelerini varlığın ve sosyal gerçekliklerin birlikte ve iç içe hareket etmesi temelinde oluştururken; İzzetbegoviç'in varlığı anlamlandırma biçimi onun düalist yapısı temelindedir. Bin Nebi'de hem ruh hem maddi gelişim tüm bir medenileşme süreci içerisinde gerçekleşirken İzzetbegoviç'te medeni gelişim sadece akli bir gelişmeye karşılık gelmektedir. Bin Nebi'nin düşüncelerinde ruhla ve metafizik bir karakterle ortaya çıkan medeniyet zamanla bu manevi karakteriyle maddi sorunları çözmeye başladığı akli bir aşamaya evrilirken maddiliği ve maneviliği birlikte bulundurmaktadır. İzzetbegoviç düşüncesinde ise akla ve zekaya karşılık gelen medeniyet akli ve maddi gelişimi önceleyip sadece maddi olanı içinde taşımaktadır.

Tüm bu farklılıklara ve medeniyeti farklı tanımlamalarına rağmen iki mütefekkin kültür ve medeniyetle ulaştıkları gerçeklik benzerlik göstermektedir. Tüm düşüncelerinde temel meselesi Müslüman dünyanın mevcut durumunu analiz etme ve problemlere çözüm sunma çabası olan iki mütefekkin göre modern dönemde inanç ve eylem, ihtiyaç ve

değerler, madde ve mana arasında ilişki kuramayan Müslümanlar toplumsal bir kriz içerisindedir. Bu krizi oluşturan temel sebep ise Müslümanların ilkesel bir aşamaya ulaşamamış olmaları, eylemlerini düşünce ve inançlarıyla, ihtiyaçlarını değerleriyle düzenleyecek değerselliğe ve ilkeselliğe ulaşamamış olmalarıdır. Müslüman toplumların tarihte yeniden aktif olabilmesi onların ilkesel bir aşamaya geçmekle ilişkilidir. İlkesel aşamaya geçememek toplumsal düzlemde ve insani bir bağlamda insanlığı yükseltecek değerler, ilkeler yerine eşyalar ve şeylerle bir ilişki kurmak demektir. İnsanların dünyayla olan ilişkisini formlar ve şekiller ile maddi ihtiyaçları doğrultusunda kurma düzeyini aşip bu ilişkinin manevi anlamlar ve ilkeler üretecek boyuta ulaşması tarihte toplumları aktif bir bağlama taşımaktadır.

Bin Nebi'ye göre Müslümanların temel problemleri medeniyet aşamasından çıkmış olmalarıyla; İzzetbegoviç'e göre kültürel yanlarıyla olan ilişkilerinin zayıflamış olmasıyla ilişkilidir. Bu nedenle Bin Nebiye göre Müslümanların tarihte aktör olması onların dinamik bir düşüncenin rehberliğinde insanın, toprağın ve zamanın düzenlenerek birleşimiyle inşa edilen ve ömür boyu insana maddi ve manevi destek sağlayan bir sistemi; medeniyeti inşa etmeleriyle mümkündür. İzzetbegoviç'e göre ise Müslümanların tekrar etkin konuma gelmesi bir medeniyet inşasıyla mümkün değildir. Müslümanlar ancak ahlaki, ruhi ve manevi olan kültürel boyutlarıyla ilişki kurarak maddi ve biyolojik ihtiyaçlarını düzenlediklerinde ve medeniyeti de bu bağlamda şekillendirdiklerinde tarihte aktif bir role ulaşacaktır. Dolayısıyla Bin Nebi'de medeniyet problemi olarak ele alınan şey İzzetbegoviç'te kültürel bir problem olarak değerlendirilse de iki mütefekkir de ortak bir probleme işaret etmektedir.

İki mütefekkirin medeniyeti farklı tanımlaması Çağdaş İslam düşüncesinde aynı kavramların farklı anlamlandırmalara konu olduğunun görülmesi açısından oldukça önemlidir. Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in medeniyet kavramını farklı açılardan tanımlaması medeniyetin farklı boyutlarını ortaya çıkararak düşünce dünyamızda medeniyet kavramını derin bir içeriğe kavuşturmuştur. Bin Nebi medeniyetin insanı diriltiren ve insani bir yaşam biçimi üreten boyutuna odaklanırken İzzetbegoviç medeniyetin insanı kendine yabancılaştıran bir yaşam biçimi üretmesine odaklanmaktadır. Bu bağlamda İslami düşüncenin ortak temalar üzerinden karşılaştırmalı analizlerinin yapılması oldukça önemlidir. İki farklı düşünürün ortak bir meseleyle ilgili görüşlerinin mukayeseli olarak ele

alınması çok boyutlu toplumsal gerçeğin farklı boyutlarının ortaya çıkarılmasına imkân sağlamaktadır. Ortak kavramlar temelinde karşılaştırmalar yapmak aynı gerçeğe ilişkin derin ve çok boyutlu analizlere ulaşmak açısından oldukça önemlidir.

Bin Nebi ve İzzetbegoviç'in medeniyet düşüncelerinin mukayese edildiği bu çalışma gibi farklı çalışmaların yapılması çağdaş İslam düşüncesinin ve bu düşüncede bulunan ortak temaların geliştirilmesi için oldukça önemlidir. Bu nedenle İzzetbegoviç ve Bin Nebi'nin farklı isimlerle olan mukayeseli analizlerinin yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKIN, Mahmut H. (2018a). "A.izzetbegoviç Düşüncesinde Kültür ve Medeniyet", Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelesi ve İslâm Düşünürü. İstanbul: Pınar Yayınları, s. 89-114.
- AKIN, Mahmut H. (2018b), Aliya İzzetbegoviç, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- AKIN, Mahmut H. (2018c). "Aliya izzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi ve İslam" Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelesi ve İslâm Düşünürü. İstanbul: Pınar Yayınları, s. 41-56.
- AKIN, Mahmut H. (2019). "Malik bin Nebi'nin Tarih Felsefesi ve İslam", Tezkire, 70, Ankara, s. 87-96.
- AKIN, Mahmut H. (2020). "Aliya İzzetbegoviç'in Dram ve Ütopya Ayrımı ve İslam Yorumu", Aliya İzzetbegoviç Hikmet, Özgürlük ve İslam, (Editör: Mahmut H. Akın), İstanbul: Pınar Yayınları, s. 33-48.
- AKIN, Mahmut H. (2021). "Müslümanların Tarihe Dahil Olma İmkânı: Malik bin Nebi'nin Tarih Felsefesi ve İslam Medeniyeti Anlayışı", Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce, 6: Kuzey Afrika Düşüncesi (Der. L. Sunar), Ankara: YTB Yayınları, s. 35-59.
- AKIN, Mahmut H. (2016). "Aliya İzzetbegoviç'in Ahlak Felsefesinde Büyük İnsan Meselesi", Hece Dergisi, s. 305-314.
- AYDIN, Mehmet S. (2016), Siyasetin Aynasında Kültür ve Medeniyet, İstanbul: Kapı Yayınları.
- AYDIN, Mustafa, (2011). Güncel Kültürde Temel Kavramlar, İstanbul: Açılım Kitap.
- AYDIN, Mustafa, (2013a), Kültür ve Medeniyet İkilemine Farklı Bir Bakış, Medeniyet Tartışmaları, (Editör: Süleyman GÜDER, Yunus Çolak), İstanbul: Üsküdar Belediyesi, s. 101-112.
- AYDIN, Mustafa (2013b). Aliya İzzetbegoviç'te Ütopya ve Dram, Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- AYSEVENER, Kubilay (2009). "Antik Çağ'dan Günümüze Tarih Tasarımları", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 8 (18), s. 3-19.
- BARİUN, Fevziye, (1993). "Mâlik Binnebi ve İslâm Ümmetinin Fikrî Problemleri", İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (2), s. 62-74.
- BASHA, A. K, (1998). "Malek Bennabi and his modern Islamic thought" Phd. Thesis. University of Salford.
- BENLAHCEN, B. (2011). "Malek Bennabi's concept and interdisciplinary approach to civilisation". International Journal of Arab culture management and sustainable development", 2 (1), s. 55-71.
- BAYKARA, Tuncer, (1990). "Medeniyet' Kavramı ve Türk Toplumuna Girişi", Tarih İncelemeleri Dergisi, 7 (5), s. 1-14.
- BİN NEBİ, Malik, (1976). Ekonomi Dünyasında Müslüman, (çev. Mehmed Keskin). İstanbul: Hicret Yayınları.

BİN NEBİ, Malik, (1984), Sömürge Ülkelerde Fikir Savaşı, (çev. İlhan Kutluer). İstanbul: İnsan Yayınları.

BİN NEBİ, Malik, (1992a), Cezayir’de İslâm’a Yeniden Doğuş, (çev. Ergun Göze). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

BİN NEBİ, Malik, (1992b), İslam ve Demokrasi, (çev. Ergun Göze). İstanbul: Boğaziçi Yayınları,

BİN NEBİ, Malik, (1997a), İdeolojik Savaş Ajanları, (çev. Cemal Aydın). İstanbul: Timaş Yayınları.

BİN NEBİ, Malik, (1997b), Savaş Esintisi/Sömürünün Gerçeği, (çev. Salih Özer). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

BİN NEBİ, Malik, (2015), İslâm Dünyasında Fikir ve Put, (çev. Cemal Aydın). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

BİN NEBİ, Malik, (2016), Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu, (çev. Salih Özer). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

BİN NEBİ, Malik, (2017), Düşünceler, (çev. Muharrem Tan). İstanbul: Mana Yayınları.

BİN NEBİ, Malik, (2018), İslam Davası, (çev. Muharrem Tan). İstanbul: Yöneliş Yayınları.

BİN NEBİ, Malik, (2018), Çağa Tanıklığım, (çev. İbrahim Aydın). İstanbul: Bir Yayıncılık.

CEVİZCİ, Ahmet, (1999), Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yayınları.

COŞKUN, M. Yahya, (2016). “Aliya İzzetbegoviç’in Kültür ve Medeniyeti”, Hece Dergisi, 20, 226, 556.

ÇALIŞKAN, M. Turan, (2019). “Malik bin Nebi’nin kültür ve medeniyet yaklaşımı”, Tezkire, 70, 53-68.

ÇÜÇEN, A. Kadir, (2003). Heidegger’de Varlık ve Zaman, Bursa: Asa Kitabevi.

DOĞAN, Necmettin, (2013), İlerleme ve Medeniyet Kavramlarının Türk Düşüncesinde Etkileşimi, Medeniyet Tartışmaları, (Editör: Süleyman GÜDER, Yunus Çolak), İstanbul: Üsküdar Belediyesi, s. 245- 265.

DEMİRCİ, Mustafa, (2013), Medeniyetlerin Zaman Tasavvuru ve İslam Medeniyetinin Devirleri Meselesi, Medeniyet Tartışmaları, (Editör: Süleyman GÜDER, Yunus Çolak), İstanbul: Üsküdar Belediyesi, s. 133-156.

DELİCE, Didem, (2017). “Heidegger’in Tekniğin Kökenine Dair Soruşturma”, FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 11, 23, 307-328.

ELIAS, Norbert, (2021). Uygurluk Süreci, (çev. Ender Ateşman). İstanbul: İletişim Yayınları.

ERKİLET, Alev (2013). İslamcı Bir Dilin ve Hareketin Zemini Olarak Aliya’nın Düşüncesi, Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Üsküdar Belediyesi.

GANNUŞI, Raşid, (2010), “Seyyid Kutup ile Malik bin Nebi Arasında”, Umran Dergisi, 29, 195, 60-63.

GÖKALP, Ziya. (1976), Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak. Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.

GÖRGÜN, Tahsin. (2003). Medeniyet. İslam Ansiklopedisi. 28, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 298-301.

GÖRGÜN, Tahsin (2010), Bir Düşünür, Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Bağcılar Belediyesi.

GÖRGÜN, Tahsin. (2020), İslâm-Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi, İstanbul: Endülüs Yayınları.

GÜNGÖR, Fethi, (2019). Malik Bin Nebi: İslam Medeniyetinin Sadık Muhafızı, Ankara: Çıra Genç.

HAJJOOZ, Abdul Razzak, (2019). “Malik Bin Nebi’ye Göre Eğitimin Dini Boyutu”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilmiler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

HEİDEGGER, Martin, (1998). Tekniğe İlişkin Soruşturma, (çev. Doğan Özlem). İstanbul: Paradigma Yayınları.

İBN HALDUN, (2007), Mukaddime I, (haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.

İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2014), Doğu ve Batı Arasında İslam, (çev. Salih Şaban). İstanbul: Nehir Yayınları.

İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2018), Konuşmalar, (çev. Fatmanur Altun, Rifat Ahmetoğlu). İstanbul: Klasik Yayınları.

İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2019a), Özgürlüğe Kaçışım/ Hapishaneden Notlar, (çev. Edina Nurikiç). İstanbul: Nehir Yayınları.

İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2019b), Geleceği Yenilemek, (der. Asım Öz). İstanbul: Pınar Yayınları.

İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2020a), İslam Deklarasyonu, (çev. İbrahim Hakan Aydoğan, Azra Blekiç Aydoğan). İstanbul: Ketebe Yayınları.

İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2020b), İslami Yeniden Doğuşun Meseleleri, (çev. İbrahim Hakan Aydoğan, Azra Blekiç Aydoğan). İstanbul: Ketebe Yayınları.

İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2020c), Tarihe Tanıklığım, (çev. İbrahim Hakan Aydoğan, Azra Blekiç Aydoğan). İstanbul: Ketebe Yayınları.

JERKOVİÇ, Adamir, (2010). Aliya Machiavelli’ye Karşı, Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Bağcılar Belediyesi.

KALA, M. Enes, (2016). “İzzetbegoviç ve Sartre’da Tek Kavram İki Pergel: İki Farklı Özgürlük Tasavvuru”, Hece Dergisi, 20, 226, 385.

KANT, Immanuel, (2020). Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, (çev. Ioanni Kuçuradi). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

KANT, Immanuel, (2021). Pratik Aklın Eleştirisi, (çev. Ioanni Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

KARA, İsmail, (2020). “Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not”, Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KARAARSLAN Faruk, (2018a). “Medeniyet Tartışmalarına Ütopya Karşıtı Bir Yaklaşım: Aliya İzzetbegoviç Örneği”, Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelesi ve İslâm Düşünürü. İstanbul: Pınar Yayınları, s. 89-114.

KARAARSLAN Faruk, (2018b). “Aliya İzzetbegoviç’te Sanat, Dram ve Ütopya”, Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelesi ve İslâm Düşünürü. İstanbul: Pınar Yayınları, s. 129-140.

KARAARSLAN Faruk, (2018c). “Aliya İzzetbegoviç’in Ahlak ve Siyaset Anlayışı”, Aliya İzzetbegoviç Özgürlük Mücadelesi ve İslâm Düşünürü. İstanbul: Pınar Yayınları, s. 57-74.

KOÇ, Turan, (2016). “Aliya İzzetbegoviç’e Göre Dünya Görüşü ve Sanat”, Hece Dergisi, s. 517- 535.

KUTLUER, İlhan (2003). Medeniyet. İslam Ansiklopedisi. 28, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 296-297.

KUREYŞİ, Ali. (2002), Malik Bin Nebi’ye Göre Toplumsal Değişim. (çev. Mustafa Altunkaya), İstanbul: Ekin Yayınları.

LAHSEN, Bedran Bin, (2011), Malik Bin Nebi’de Medeniyet (Sosyo-Entelektüel Temeller), (çev. İbrahim Kapaklıkaya). İstanbul: Mahya Yayınları.

LAVIC, Senadin, (2010). Bir Devlet Adamı Olarak Aliya İzzetbegoviç, Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Bağcılar Belediyesi.

MARSHALL, G. (2005), Sosyoloji Sözlüğü, (Çev. O. Akınbay, D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

MURAD, Said. (2003). “Mâlik B. Nebî”. DİA, 27/513-514. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

OKUMUŞ, Fatih, (2016), Malik Bin Nebi, *Ellî Müslüman Düşünür*, ed. Mustafa Tekin, İstanbul: Pınar Yayınları s. 325-343.

OKUMUŞ, Fatih, (2018), Çağa İz Bırakan Önderler: Malik Bin Nebi, İstanbul: İlke Yayınları.

OVACIK, Zübeyir (2015). “Tabiat ve Şuurdan Daha Öte Bir Varlık Olarak İnsan: Aliya İzzetbegoviç’te Felsefi Antropoloji”, Felsefe Dünyası, 21 (61), s. 186-217.

ÖZDEMİR, Musa, (2014). “Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Üçüncü Yol Kavramı ve Felsefi Temelleri”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

ÖZLEM, Doğan (1998). “Giriş: Heidegger ve Teknik”, Tekniğe İlişkin Soruşturma, İstanbul: Paradigma Yayınları, s. 9-43.

ÖZYURT Cevat, (2016). “Aliya İzzetbegoviç’in Düşünce Hayatı”, Hece Dergisi, 20 (226), s.219-618.

ÖZYURT, Cevat. (2007). Durkheim sosyolojisinde ahlâkî kontrol sorunu. Değerler Eğitimi Dergisi, 5 (13), 95-121.

SUBHANİ, Z. H., NOON, H. M., AHMED, Y. (2020). “Bennabi’s thoughts on civilization: analyzing from a pluralistic perspective”, Journal of al-tamaddun, 15, 1, 169-181.

SUNAR, Lütfi, (2020). “Müslüman Toplumlarda Çağdaş Medeniyet Tartışmaları”, Artuklu Akademi, 7, 1, 77-97.

SOROKİN, Pitirim A, (2008). Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, (çev. Mete Tunçay). İstanbul: Salyangoz Yayınları.

SPENGLER, Oswald, (1997), Batının Çöküşü, (çev. Giovanni Scornamiglio-Nuray Sengelli). İstanbul: Dergâh Yayınları.

ŞERİATİ, Dr. Ali, (2007). İnsanın Dört Zindanı, (çev. Hüseyin Hatemi). İstanbul: İşaret Yayınları.

SALÂH, Mazin. (2019). “İbn Bâdîs”. DİA, 19/354-356. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

SAMİ, Şemseddin, (1317). Kamûs-u Türkî, İstanbul: İkdâm Matbaası.

TOYNBEE, Arnold J., (1978), Tarih Bilinci, (çev. Murat Belge). İstanbul: Bateş Yayınları.

TÖNNIES, Ferdinand, (2019). Cemaat ve Cemiyet Deneysel Kültür Biçimleri Olarak Komünizm ve Sosyalizm İncelemesi, (çev. Emre Güler). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman, (2014). "Giriş: İbn Haldun ve Mukaddime" içinde Mukaddime I (haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.

YARDIM, Müşerref (2019). “Malik bin Nebi’de sömürülebilirlik ve Müslüman ethosu”, Tezkire, 70, Ankara, s. 75-86.

YILDIRIM, Tamer (2011), “Malik bin Nebi’de Sömürülebilirlik Olgusu”, Milel ve Nihal, 8, 2, 33-52.

YILMAZ, H. Ramazan, GÖKÇEK, Y. Ziya (2013). Aliya İzzetbegoviç’in Sanat Anlayışı Ekseninde Aida Begic Sinemasına Bakış, Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Üsküdar Belediyesi.